

วารสาร

ปาริชาต

มหาวิทยาลัยทักษิณ

PARICHART JOURNAL
THAKSIN UNIVERSITY

ปีที่ 33 ฉบับที่ 3 กันยายน - ธันวาคม 2563
Vol. 33 No. 3 September - December 2020

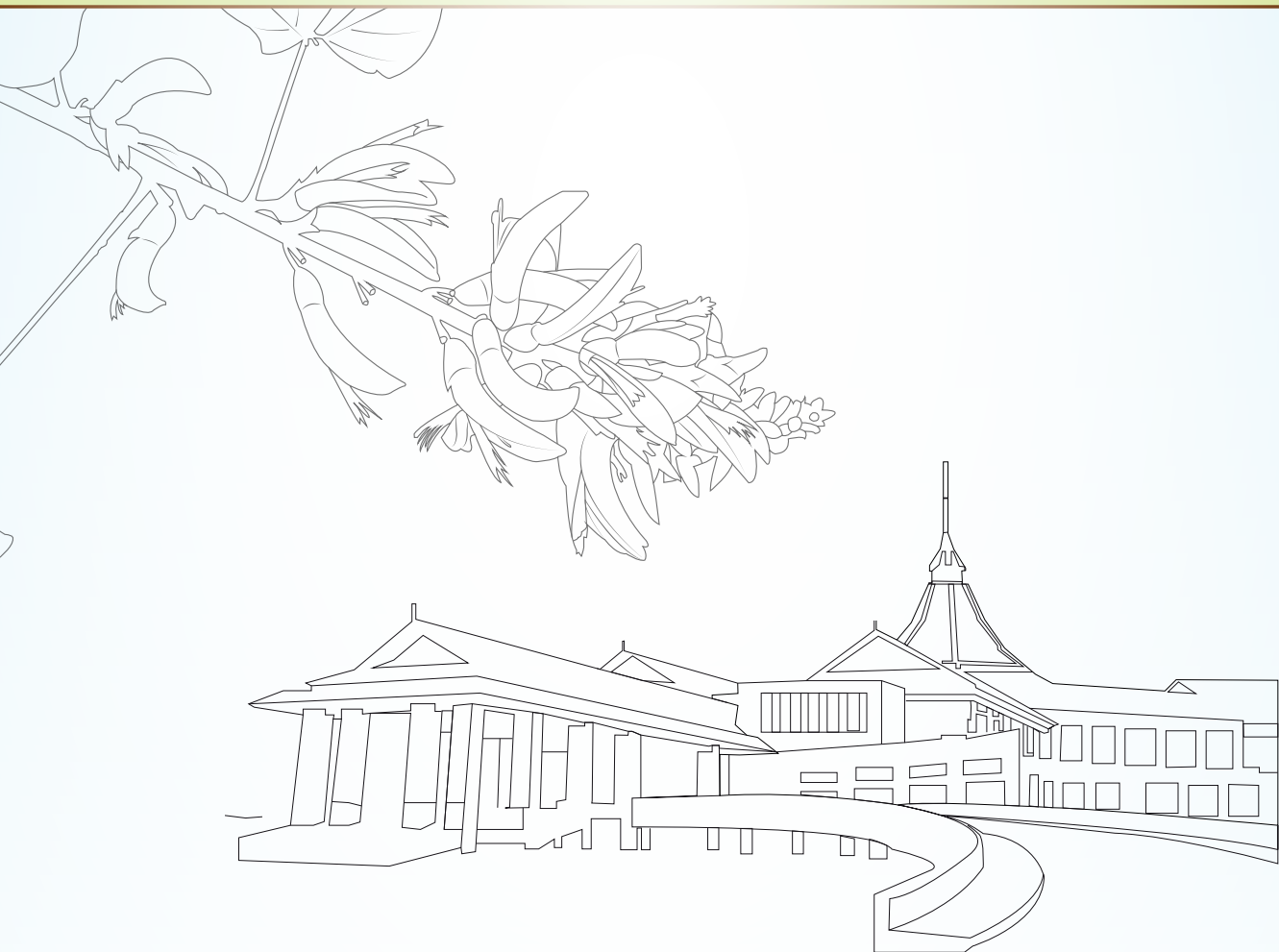
ISSN 0857-0884 (print)

ISSN 2651-0804 (online)

วารสารปาริชาต

PARICHART JOURNAL

PARICHART JOURNAL

ชื่อวารสาร

วารสารปาริชาติ มหาวิทยาลัยทักษิณ
(Parichart Journal, Thaksin University)

เจ้าของ มหาวิทยาลัยทักษิณ

ที่ปรึกษา

อธิการบดี (รศ.ดร.วิชัย ชำนิ)	มหาวิทยาลัยทักษิณ
รองอธิการบดีฝ่ายวิจัย และบริการวิชาการ (รศ.เกษม อัสวตธีรัตน์กุล)	มหาวิทยาลัยทักษิณ
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ และวิเทศสัมพันธ์ (รศ.ดร.ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์)	มหาวิทยาลัยทักษิณ
ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา (รศ.ดร.ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์)	มหาวิทยาลัยทักษิณ
คณະมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (รศ.ดร.พรพันธุ์ เขมคุณาคัย)	มหาวิทยาลัยทักษิณ

บรรณาธิการ

ผศ.ดร.พัชลินจ์ จินนุ่น (E-mail : phatchalinj@hotmail.com)	มหาวิทยาลัยทักษิณ
--	-------------------

กองบรรณาธิการ

ศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ศ.ดร.ครองชัย หัตถา	มหาวิทยาลัยทักษิณ
ศ.ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศ.ดร.นธกฤต วันตะเมล์	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ศ.ดร.วีรชาติ เปรมานนท์	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ศ.ดร.สมยศ ทุ่งหว้า	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ศ.อานวย ยัสโยธา	มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา
ศ.ชวน เพชรแก้ว	มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี
รศ.ดร.โยธิน แสงวงศ์	มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ.ดร.กรกฎ ทองชะโชค	มหาวิทยาลัยทักษิณ
ผศ.ดร.อรจันทร์ ศิริโชค	มหาวิทยาลัยทักษิณ
ผศ.ยอดชาย พรหมอินทร์	มหาวิทยาลัยทักษิณ
อ.ดร.ขวัญจิตต์ สุวรรณพรัตน์	มหาวิทยาลัยทักษิณ
อ.ดร.ศุภานัน พรหมมาก	มหาวิทยาลัยทักษิณ

กองจัดการ

นางสาวอรกมล ไกรวงศ์	มหาวิทยาลัยทักษิณ
นางสาวพิมพ์ผดุงดา มณีวงศ์	มหาวิทยาลัยทักษิณ
นางสาวรานิ ชุ่นเซ่ง	มหาวิทยาลัยทักษิณ
นางสาวกัญญณัชช เลียดรักษ์	มหาวิทยาลัยทักษิณ

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยและบทความด้านศิลปะและมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ บริหารธุรกิจ การจัดการ และการบัญชีของบุคลากรมหาวิทยาลัยทักษิณ และหน่วยงานต่าง ๆ
2. เพื่อส่งเสริม สนับสนุนการวิจัยและสื่อกลางในการเสนอความคิดเห็นทางวิชาการด้านศิลปะ และมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ บริหารธุรกิจ การจัดการ และการบัญชี

กำหนดออก ปีละ 3 ฉบับ (ม.ค.-เม.ย. พ.ค.-ส.ค และ ก.ย.-ธ.ค.)

การเผยแพร่ Online

การขอรับการพิจารณาบทความ

บุคคลทั่วไปที่ต้องการส่งบทความ เมื่อผ่านการพิจารณาเชิงคุณภาพเบื้องต้นแล้ว ทางวารสาร มีการแจ้งให้ชำระค่าตรวจประเมินบทความ (ค่าตอบแทนผู้ทรงคุณวุฒิ) จำนวน 2,000 บาทต่อบทความ ณาการอมสิน ชื่อบัญชี PARCJ เลขที่บัญชี 0-2032823816-5 สาขาป่าพะยอม พร้อมแนบหลักฐาน การโอนเงินมายังวารสารปาริชาติ ทางระบบออนไลน์ <https://www.tci-thaijo.org/index.php/parichartjournal> หรือ ติดต่อกองจัดการวารสารปาริชาติ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยทักษิณ เลขที่ 222 หมู่ 2 ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง 93210 โทรศัพท์ 0-7460-9600 ต่อ 7242 หรือ 08-1540-7304 โทรสาร 0-7460-9654-5 อีเมล parichartjournal@tsu.ac.th

การติดต่อ

กองจัดการวารสารปาริชาติ มหาวิทยาลัยทักษิณ
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง
อ.ป่าพะยอม จ.พัทลุง 93210
โทรศัพท์/โทรสาร 0-7460-9600 ต่อ 7242, 0-7460-9655
E-mail : parichartjournal@tsu.ac.th, research.tsu@gmail.com

ออกแบบและจัดพิมพ์

อาร์ตเวิร์ค แอนด์ มีเดีย
177 ซอยรวมมิตร ต.หาดใหญ่ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา 90110
โทรศัพท์ 089-925-8455 E-mail : hatyaifoto@gmail.com

บทความที่ตีพิมพ์ทุกเรื่องได้รับการตรวจสอบความถูกต้องตามหลักวิชาการโดยผู้ทรงคุณวุฒิ
อนึ่ง ทักษะและข้อคิดเห็นใด ๆ ที่ปรากฏในวารสารปาริชาติ เป็นความคิดเห็นของผู้เขียน
และไม่ถือเป็นทักษะและความรับผิดชอบของคณะบรรณาธิการ

บทบรรณาธิการ

วารสารปริชาต มหาวิทยาลัยทักษิณ ฉบับนี้เป็นวารสารปีที่ 33 ฉบับที่ 3 (เดือนกันยายน – ธันวาคม 2563) มีบทความวิจัยที่น่าสนใจทางด้านศิลปะและมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ บริหารธุรกิจ การจัดการและการเงิน จำนวน 12 เรื่อง ประกอบด้วย บทความวิชาการ จำนวน 2 เรื่อง บทความวิจัย จำนวน 9 เรื่อง และบทความปริทัศน์หนังสือ จำนวน 1 เรื่อง

เราทุกคนย่อมต้องการพบกับความสุขและการประสบความสำเร็จในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการเรียน ความก้าวหน้าในอาชีพการงาน ชีวิตครอบครัว ฐานะทางการเงิน แม้กระทั่งความรัก แต่การก้าวไปถึงเป้าหมายที่วางไว้ อาจไม่เท่ากัน บางคนใช้ระยะเวลาเพียงครู่ ในขณะที่อีกหลายคนต้องเร่งขยับก้าวในการก้าวไปข้างหน้าย่อมต้องเผชิญกับอุปสรรคเพื่อสอนบทเรียนบางอย่างแก่ชีวิต หรือสร้าง “บาดแผล” เพื่อให้จดจำและเรียนรู้ เพราะสังคมทุกวันนี้เรากำลังเผชิญกับความกดดันหลากหลาย ทั้งด้านเศรษฐกิจที่เพียงแค่ประกอบตัวเท่านั้น เนื่องจากได้รับผลกระทบจากโรคไวรัสโคโรนาหรือโควิด-19 การเผชิญกับสถานการณ์ทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อสัมพันธภาพของผู้คน โดยเฉพาะกับกลุ่มคนสนิทเริ่มรู้สึกแปร่งปร่าไปจากเดิม การสนทนาในชีวิตประจำวันไม่สนุกเหมือนก่อน อันเนื่องจากมีแนวคิดทางการเมืองที่สวนทางกัน บ้างก็มีปัญหากับเพื่อนร่วมงาน และบ้างก็มีปัญหาส่วนตัว หลายคนถอดใจ ยอมแพ้ ลาออก เลิกงาน และหลีกเลี่ยงที่ท่ามกลางสถานการณ์ที่รุ่มร่าเช่นนี้ สิ่งที่จะทำให้เราอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข คือ การมีสติ รู้จักปรับตัว และไม่ยึดติดกับปัญหาหรืออุปสรรคต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต อะไรที่ผ่านไปแล้วก็ต้องปล่อยวาง ให้มองไปข้างหน้า ชีวิตคนเราก็เหมือนสายน้ำที่ไม่ไหลย้อนกลับ ให้ระลึกอยู่เสมอว่า ทุกสิ่งในโลกมีเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง และก็ดับไปเป็นธรรมดา เอาแน่เอานอนอะไรไม่ได้เลย และเวลาก็ไม่คอยใคร เมื่อยังมีเรี่ยวแรงก็ให้รีบทำก่อนที่จะสายเกินแก้ แต่ก็อย่าเร่งตนเองเกินไปนัก จนหลงลืม “ความสุข” ชั่วขณะในขณะที่เดินก้อย่าลืมชื่นชมคนที่บินหรือเกาะอยู่ตรงพุ่มไม้ ต้นข้าวที่กำลังเติบโต หรือพระอาทิตย์ที่กำลังสาดแสงในยามเช้าและตกดินยามพลบค่ำ เราสามารถเก็บเกี่ยวความสุขในขณะที่ก้าวอย่างได้มีใช้หรือ

ข้าพเจ้ามองว่า อีกสิ่งหนึ่งที่พอจะทำให้เราดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างสงบสุข และก้าวสู่เป้าหมายโดยง่าย นั่นคือ การทำหน้าที่ของตนเองอย่างดีที่สุด ไม่ว่าจะแสดงบทบาทหรือสถานะใดก็ตาม เพราะทุกบทบาททุกสถานะย่อมมีความสำคัญเท่ากัน มีนวนิยายบางเรื่องที่เราถนัดคิดนี้ไว้อย่างน่าประทับใจ ข้าพเจ้าจะขอยกข้อความนั้นมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ “แม้จะมีได้เกิดมาเป็นชายก็อย่าน้อยใจที่จะเกิดมาเป็นหญิง จะเป็นอะไรก็ตามจงเป็นเสียอย่างหนึ่ง จะเป็นอะไรมีใช้ปัญหา สำคัญอยู่ที่ว่าจะเป็นอย่างดีที่สุด ไม่ว่าเราจะเป็นอะไรก็ตาม” และ “แม้เรามีได้เกิดเป็นดอกซากุระ ก็อย่ารังเกียจที่เกิดเป็นบุปผาพรรณอื่นเลย ขอแต่ให้เป็นดอกไม้ที่งามที่สุดในพรรณของเรา ภูเขาพุ่มมีอยู่ลูกเดียว แต่ภูเขาทั้งหลายก็หาไร้ค่าไม่ แม้นมีได้เป็นชาмуไร ก็ยังเป็นลูกสมุนของชาмуไรเกิด เราจะเป็นกับต้นกันหมดทุกคนไม่ได้ ด้วยว่าถ้าปราศจากลูกเรือแล้วเราจะไปกันได้อย่างไร แม้นเรามีอาจเป็นถนน ขอบจะเป็นบาทวิถี ในโลกนี้มีตำแหน่งและงานสำหรับเราทุกคน งานใหญ่บ้างเล็กบ้าง แต่เราย่อมจะมีตำแหน่ง และงานทำเป็นแน่ละ แม้นเป็นดวงอาทิตย์ไม่ได้ จงเป็นดวงดาวเถิด” (ข้าพเจ้าหลังภาพ-ศรีบูรพา) สุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าขออวยพรให้อ่านทุกท่านพบแต่ความสุข ความสำเร็จ สิ่งที่ไม่ดีให้ทิ้งไว้ในปีเก่า สิ่งที่ยังไม่เริ่มขอให้เริ่มในปีใหม่ที่จะถึง สวัสดี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พัชลิน จินนุ่น
บรรณาธิการวารสารปริชาต

บทความวิชาการ

สถานะการศึกษาความสัมพันธ์ของ ‘ความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหาร’
กับ ‘ธุรกิจกองทัพ’: บทสำรวจเบื้องต้น

The State of the Study of Relations of ‘Civil-Military Relations’ and
‘Military Business’: A Brief Survey

เอนกชัย เรืองรัตนกร

Anekchai Rueangrattanakorn

1

“เนียะ-นาค” ลวดลายดั้งเดิมบนผืนผ้าไหมของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรสุรินทร์
“Niak-Naka” An Original Pattern on Mudmee Silk of Thai-Khmer People
in Surin Province

สุริยา คลังฤทธิ์ ยโสธารา ศิริภาพระภากร และภัสสร มิ่งไธสง

Suriya Klangrit, Yasothara Sirippaprapagon and Putsorn Mingtaisong

20

บทความวิจัย

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อเสริมการเรียนรู้ทรัพยากรป่าพรุ
โรงเรียนวัดบ่อล่อ อำเภอยะใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

The Development of Local Curriculum to Preserve Peat Swamp Forest
of Wat Bōr Lor School, Chian Yai, Nakhon Si Thammarat

มานะ ขุนวิชัย นฤมล ขุนวิชัย เย็นฤติ หนูเพชร และสุรินทร์ภรณ์ ศรีอินทร์

Mana Kunweechuay, Narumol Khunweechuay,

Yenruedee Noophet and Surinporn Sri-in

37

กลยุทธ์การต่อรองเพื่อสิทธิของแรงงานข้ามชาติในจังหวัดเชียงใหม่

The Negotiation Strategies for the Rights of Migrant Workers in Chiang Mai

รัชณี นิลจันทร์

Ratchanee Ninchan

55

ทุนทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา

Social Capital of State-established Border Community
on Thai-Cambodian Border

จตุพร ดอนโสสม พัชรินทร์ ลาภานันท์ และรักชนก ชำนาญมาก

Jatuporn Donsom, Patcharin Lapanun
and Rukchanok Chumnanmak

70

ความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมชุมชนในพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า

จังหวัดพังงา สู่นโยบายการจัดการท่องเที่ยว

Diversity of Community Cultural Heritage in Muang Takua Pa Municipality,
Phang Nga Province, to Upgrade the Guidelines of Tourism Management

สการวรัตน์ บุญวรรณ โกะษตรชัย และหิมา และบันทิตา ฮันท์

Sakawrat Boonwanno, Kasetchai Laeheem and Banthita Hunt

85

การตรวจสอบภาพแผนที่กัลปนาวัดบนเกาะสathing Phra

ด้วยกระบวนการทางการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะ

The Examination of Cartography of Temples on Sathing Phra Island

with Educational Process of Art History

เชน เพชรรัตน์ Chen Pecharat

102

สภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย

Conditions of Information Service Provision of

Open University Libraries in Thailand

ปริญญ์ ขวัญเรียง และกันยารัตน์ เควียเช่น

Prin Khwariang and Kanyarat Kwiecien

118

การประเมินผลโครงการสินเชื่อชะลอการขายข้าวเปลือกนาปี ปีเพาะปลูก 2560/2561: มุมมองด้านการบริหารจัดการโครงการ Evaluation of Loans for Deferral Sales Project of Major Paddy Rice in Crop Year 2017/2018: Project Management Perspectives ชมภูนุช หุ่นาค Chompoonuch Hunnak	132
รูปแบบการตลาด B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก B2B Business Model Corrugated Packaging Industrial สุวิทย์ สุจริต เพ็ญศิริินทร์ สุขสมกิจ และทวิชัมพร ทวีเดช Suwit Sucharit Phensirin Suksomkit and Thikumporn Thaweedeche	151
การสร้างสรรคบทโชนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม : กรณีศึกษา บทโชนชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดาThe Creativity of Seree Wangnaitham's Khon Scripts on Ramakien: A Study Case of Episode Presented Main Content of Sita กรกฎ คำแหง Korrakot Kumhaeng	169
“ญิฮาด” กับมโนทัศน์ว่าด้วยสงครามและสันติภาพในชายแดนใต้ Jihad and the Concepts of War and Peace in Deep South Thailand พิเชฐ แสงทอง Pichet Saengthong	186

มหาวิทยาลัยสมบูรณแบบที่ผลิตบัณฑิต พัฒนากำลังคน
วิจัยและบริการวิชาการ เพื่อรับใช้สังคมท้องถิ่นได้
ประเทศชาติ และอาเซียน
ให้เป็นสังคมแห่งปัญญาและสันติสุขที่ยั่งยืน
(คัดจาก บางส่วนของพันธกิจมหาวิทยาลัย)

สถานะการศึกษาความสัมพันธ์ของ ‘ความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหาร’
กับ ‘ธุรกิจกองทัพ’: บทสำรวจเบื้องต้น¹

The State of the Study of Relations of ‘Civil-Military Relations’
and ‘Military Business’: A Brief Survey¹

เอนกชัย เรืองรัตนากอร์^{2*}

Anekchai Rueangrattanakorn^{2*}

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “กองทัพกับเศรษฐกิจเมียนมาในระยะเปลี่ยนผ่าน, 1987-2017” ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

² นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 10330

¹ This article is part of Ph.D. dissertation on “The Military and Myanmar’s Economy in the Transitional Period, 1987-2017”, funded by the Thailand Research Fund (TRF)

² Ph.D. Candidate, Faculty of Political Science, Chulalongkorn University, Bangkok, 10330, Thailand

* Corresponding author: E-mail address: anekchai.r@gmail.com

(Received: January 23, 2020; Revised: April 14, 2020; Accepted: April 17, 2020)

บทคัดย่อ

สถานะการศึกษา ‘ความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหาร’ มักมุ่งเน้นแนวทางการศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจอันซับซ้อนระหว่างสถาบันกองทัพกับพลเรือนที่แวดล้อมอยู่ในขณะหนึ่ง ๆ อันมีผลเกี่ยวเนื่องกับอำนาจในการตัดสินใจทางการเมืองเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม แนวทางการศึกษาอีกแนวทางหนึ่งมุ่งอธิบายความสัมพันธ์ของ ‘ความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหาร’ กับระดับของการควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจของกองทัพ หรือเรียกว่า ‘ธุรกิจกองทัพ’ แนวทางการศึกษานี้พยายามอธิบายว่า เงื่อนไขทางการเมืองและสังคมในแต่ละบริบทที่ต่างกันไปส่งผลต่อการเข้ามามีบทบาทของกองทัพในภาคธุรกิจในระดับแตกต่างกัน และอำนาจการควบคุมของพลเรือนที่แตกต่างกันด้วย ทั้งนี้ การนำแนวทางการศึกษาดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาบทบาทของกองทัพทางการเมืองและเศรษฐกิจ จะช่วยเสริมสร้างและขยายองค์ความรู้ด้านความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหารให้สมบูรณ์มากขึ้น

คำสำคัญ: ความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหาร ธุรกิจกองทัพ บทบาทของกองทัพ

Abstract

The State of the study of ‘civil-military relations’ mainly rely on an approach, underlying causal relationships between the military and civilian actors that in way relate to the power in political decision making. However, another approach is emphasized to explain the relationship of ‘civil-military relations’ and the extent of the military’s control over economic sectors, called ‘military businesses’. It tries to explain that political and social conditions under different circumstances caused the different levels of military business and civilian control. Therefore, this approach, which is applied to the study of the military’s role in the political and economic realms, would comprehensively build up and broaden the existing body of knowledge in the study of civil-military relations.

Keywords: Civil-Military Relations, Military Business, Roles of the Military

บทนำ

บทบาททางการเมืองของทหารจัดเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้ที่เรียกว่า ‘ความสัมพันธ์พลเรือน-ทหาร’ (Civil-Military Relations) ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจอันซับซ้อนระหว่างสถาบันกองทัพกับตัวแสดงที่เป็นพลเรือนในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ อันมีผลเกี่ยวเนื่องกับอำนาจในการตัดสินใจทางการเมืองไม่ว่าทางใดก็ตาม และความสัมพันธ์ดังกล่าวแปรเปลี่ยนไปอย่างไรในแต่ละช่วงเวลา [1] ซึ่งอาจศึกษาครอบคลุมไปถึงประเด็นบทบาทของทหารในเชิงเศรษฐกิจ และสังคม-วัฒนธรรมของประเทศนั้น ๆ [2] ทั้งนี้ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหารในแต่ละภูมิภาคหรือแต่ละประเทศย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทแวดล้อมภายในและภายนอก เช่น กองทัพของประเทศพัฒนาแล้วมักอยู่ภายใต้การควบคุมของพลเรือน (Civilian Control) ส่วนประเทศกำลังพัฒนาจำนวนมากทั้งในภูมิภาคเอเชีย แอฟริกา และตะวันออกกลาง

ต้องเผชิญกับการแทรกแซงทางการเมืองของทหารอยู่บ่อยครั้งและต่อเนื่อง นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหารของประเทศหนึ่ง ๆ ในแต่ละช่วงเวลาก็มีความแตกต่างกัน ตามความเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายในประเทศและภายนอกประเทศในแต่ละช่วงเวลาด้วย

นักวิชาการจำนวนหนึ่งได้พยายามเสนอการจำแนกรูปแบบความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหารออกเป็นหลายระดับ ผ่านหลักเกณฑ์และตัวชี้วัดที่แตกต่างกันออกไปตามแนวคิดหรือมุมมอง ตัวอย่างเช่น Welch และ Smith เสนอว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหารแบ่งออกเป็นเพียง 2 ขั้วตรงข้ามที่จำแนกตามระบบการเมืองภายในประเทศเป็นหลัก คือ ระบบการเมืองที่พลเรือนมีอำนาจ (Civic System) และระบบการเมืองที่ทหารมีอำนาจ (Praetorian System) [3] ในขณะที่ Zagorski จำแนกรูปแบบความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหารผ่านการพิจารณาจากข้อตกลงร่วมกันและการกำกับกองทัพภายใต้กรอบประชาธิปไตย ออกเป็น 4 รูปแบบ คือ ความสัมพันธ์แบบเกมศูนย์ (Zero-Sum Game) ความสัมพันธ์ที่รัฐบาลพลเรือนอยู่ใต้การอุปถัมภ์หรือตัวประกัน (Civilian Government as Client or Hostage) ความสัมพันธ์แบบดำรงอยู่ร่วมกันของทหารและพลเรือนในระบบการเมือง (Civil-Military Coexistence) และความสัมพันธ์แบบมีการถ่วงดุลอำนาจระหว่างพลเรือนกับทหารอย่างเท่าเทียม [4] ส่วน Beeson และ Bellamy จำแนกความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหารในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกเป็น 4 รูปแบบ คือ การปกครองของทหาร (Military Rule) รูปแบบความกลมเกลียวกันระหว่างพลเรือน-ทหาร (Concordance Model) รูปแบบพหุนิยม (Polyarchic Model) และรูปแบบที่ฝ่ายทหารถูกปกครองภายใต้ขอบเขตแห่งรัฐธรรมนูญ (Constitutional Model) [5]

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหารในรูปแบบที่ต่างกันยังมีความสัมพันธ์กับลักษณะของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกองทัพในแต่ละรัฐ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกองทัพในรัฐหนึ่ง ๆ มีลักษณะที่ไม่เสถียรคงตัว เพราะอาจเปลี่ยนแปลงได้เมื่อระบอบการปกครองในรัฐนั้น ๆ แปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของเวลา ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกประเทศ ทั้งนี้ เมื่อระบอบการปกครองเปลี่ยน ก็จะส่งผลทำให้ ‘ลักษณะความสัมพันธ์พลเรือน-ทหาร’ ซึ่งเป็นอำนาจเชิงสัมพัทธ์ (Relative Power) เปลี่ยนแปลงไปด้วย หรืออีกนัยหนึ่ง คือ เมื่อกองทัพขยายระดับของการควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจหรือระดับของธุรกิจกองทัพเพิ่มมากขึ้น ก็จะทำให้ความสามารถในการแทรกแซงทางการเมืองของกองทัพเพิ่มสูงขึ้น และอำนาจการควบคุมของพลเรือนก็จะลดต่ำลง ดังกล่าวย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือน-ทหารในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตยในที่สุด เพราะฉะนั้น การศึกษาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพลเรือนและทหารจึงจำเป็นต้องศึกษาควบคู่กับบทบาทของทหารในทางเศรษฐกิจไปด้วย

บทความนี้มีวัตถุประสงค์หลักในการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์กันระหว่าง ‘รูปแบบของความสัมพัทธ์ระหว่างพลเรือน-ทหาร’ กับ ‘ระดับของธุรกิจกองทัพ’ เพื่อนำเสนอแนวทางที่ผลงานวิชาการต่าง ๆ ใช้อธิบายบทบาททางการเมืองและทางเศรษฐกิจของกองทัพ รวมถึงพิจารณาสถานะขององค์ความรู้และการศึกษาในภาพรวมของประเด็นดังกล่าวด้วย โดยจะแบ่งการนำเสนอออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรกกล่าวถึงแนวคิดเรื่องภารกิจของกองทัพ ส่วนที่สอง กล่าวถึงแนวคิดเรื่องธุรกิจกองทัพ ส่วนที่สาม อธิบายการจำแนกความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหาร ผ่านระดับของอิทธิพลของกองทัพทางการเมืองและทางเศรษฐกิจที่สามารถแบ่งออกเป็น 6 รูปแบบ ผ่านการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ และส่วนสุดท้าย บทสรุปและข้อเสนอแนะ อธิบายรายละเอียดได้ดังต่อไปนี้

1. ภารกิจของกองทัพ (Roles of the Military)

กองทัพ คือ สถาบันหรือองค์กรทหารที่จัดตั้งโดยรัฐเพื่อวัตถุประสงค์ชัดเจนในการป้องกันประเทศและทำสงครามของรัฐ จึงทำให้กองทัพได้รับสิทธิโดยตรงจากรัฐให้เป็นผู้ถือครองและผูกขาดการใช้อาวุธสงครามโดยชอบด้วยกฎหมายแต่เพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น [6] ลักษณะเด่นของกองทัพในฐานะองค์กรทางทหาร ได้แก่ กองทัพมีการรวมศูนย์การบังคับบัญชา (Centralized Command) มีการจัดลำดับขั้นของสายการบังคับบัญชาอย่างชัดเจน กองทัพมีระเบียบวินัยเป็นกรอบปฏิบัติ กองทัพมีการติดต่อสื่อสารภายในองค์กร รวมถึงกองทัพมีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแน่นแฟ้น มีลักษณะเป็นองค์กรที่แยกตัวเป็นเอกเทศจากส่วนอื่น ๆ ของสังคม และสามารถพึ่งพาตนเองได้ [7] นอกจากนี้ กองทัพไม่อนุญาตให้มีกองกำลังอิสระอื่นใดมาถือครองอาวุธสงครามประชันกับตนโดยเด็ดขาด หากจะมีก็แต่โดยการรู้เห็นยินยอมของกองทัพและต้องอยู่ในฐานะขึ้นต่อกองทัพเท่านั้น [6] ดังกล่าวจึงส่งผลให้กองทัพกลายเป็นองค์กรที่มีคุณลักษณะเฉพาะที่เหนือกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับองค์กรอื่น ๆ ในรัฐและองค์กรทางการเมืองของฝ่ายพลเรือน โดยเฉพาะ องค์กรของพลเรือนมักมีความแตกแยกภายในและขาดเอกภาพ

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ลัทธิทหารนิยม (Militarism) ได้เข้าไปแทรกแซงการเมืองและภาคส่วนอื่น ๆ ในสังคมมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด Samuel P. Huntington จึงเสนอแนวคิดเรื่อง**ความเป็นทหารอาชีพ (Military Professionalism)** เพื่อต้องการขีดเส้นจำกัดบทบาททางการเมืองของทหาร ทหารควรมีความรู้ความชำนาญในวิชาชีพและสนใจกับกิจการของสถาบันกองทัพเป็นสำคัญ ไม่ควรปฏิบัติภารกิจใด ๆ ที่เกินเลยกว่าความเชี่ยวชาญของตน ทหารไม่ควรแทรกแซงโดยตรงเข้ามานำพื้นที่ของกิจการพลเรือน [8]

ต่อมา Alfred Stepan (1973) ได้เสนอแนวคิดเรื่อง '**ความเป็นทหารอาชีพใหม่**' (New Military Professionalism) ซึ่งมองว่าทหารสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการที่ใช้ภารกิจของทหารได้ หากเป็นเรื่องของการเสริมสร้างความมั่นคงของประเทศ โดยยับยั้งการเปลี่ยนแปลงบทบาทของคณะนายทหารหลังการปฏิวัติในบราซิลเมื่อ ค.ศ. 1964 และในเปรูเมื่อ ค.ศ. 1969 ขึ้นมาเป็นกรณีศึกษาในการอธิบายว่า การเข้าไปเกี่ยวข้องทางการเมืองของนายทหารของทั้งสองประเทศว่ามีต้นตอมาจากหลักนิยมของความมั่นคงภายในประเทศ (Internal Security Doctrine) ที่กองทัพต้องเผชิญกับภัยคุกคามของสงครามภายในในการต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ จนทำให้กองทัพให้ความสำคัญกับกิจการภายในมากกว่าสงครามภายนอก [9] แนวคิดเรื่องความเป็นทหารอาชีพใหม่ได้ทำให้กองทัพในบางประเทศเข้าไปมีบทบาทหรือมีส่วนเกี่ยวข้องในกิจการอื่น ๆ ด้านพลเรือน หรือภารกิจที่ไม่ใช่ทางการเมืองทหารมากขึ้น ซึ่ง Moshe Lissak เรียกว่าเป็น "**การขยายบทบาท**" (Role Expansion) [10]

ภายหลังสงครามเย็นสิ้นสุดลง ได้เกิดกระแสความตื่นตัวในการศึกษาบทบาทของทหารและกองทัพในภาคส่วนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ทางการเมืองทหาร สาเหตุหนึ่งที่ทำให้งานวิจัยแนวนี้นี้เริ่มเกิดขึ้นมากหลังยุคสงครามเย็นก็คือ เมื่อบริบทการเมืองระหว่างประเทศและสถานการณ์ความมั่นคงเปลี่ยนแปลงไป ทำให้เงื่อนไขสงครามไม่อยู่ในแบบเดิม ตลอดจนบทบาทของการใช้กำลังทหารในเวทีระหว่างประเทศมีข้อจำกัดมากขึ้น ดังนั้น หลายประเทศจึงลดขนาดกำลังพลลง เพราะต้องการประหยัดงบประมาณ เพื่อนำไปใช้พัฒนาเทคโนโลยีในกองทัพแทน จึงทำให้นายทหารในกองทัพหันตัวเข้าไปมีบทบาทในภารกิจที่ไม่ใช่ทางการเมืองทหารอื่น ๆ หรือเรียกว่า '**การแทรกแซงของกองทัพ**' (Military Intervention) ทั้งทางตรงและทางอ้อมมากขึ้น ผ่านช่องว่างของกฎหมาย ใช้ข้ออ้างด้านความมั่นคง หรือการผ่านกฎหมายพิเศษของรัฐบาลเผด็จการทหารหรือรัฐบาลที่กองทัพหนุนหลัง

การแทรกแซงดังกล่าวมีจุดประสงค์เพื่อมุ่งหวังในการขยายอิทธิพลของกองทัพ และแสวงหาผลประโยชน์ ทั้งแก่กองทัพในฐานะสถาบัน และแก่เหล่าเจ้าหน้าที่ทหารในฐานะส่วนบุคคล [11]

ดังนั้น แนวคิดเรื่อง ‘ความเป็นทหารอาชีพใหม่’ จึงทำให้จำแนกภารกิจของกองทัพได้ออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

(1) *ภารกิจหลัก (Primary Roles)* คือ กิจกรรมหรือหน้าที่ที่กองทัพซึ่งถือเป็นสถาบันหลักที่ผูกขาด การใช้อำนาจของรัฐจะต้องดำเนินการเป็นพื้นฐาน ประกอบไปด้วย 3 ภารกิจ ได้แก่ 1. การสร้างเสริมความเชื่อมั่น (Reassurance) ในการรักษาผลประโยชน์แห่งชาติ ผ่านวิธีการทูต และการเจรจาต่อรอง 2. การดำเนินการ ยับยั้งหรือป้องปราม (Deterrence) ไม่ให้ความมั่นคงแห่งชาติถูกคุกคามจากรัฐอื่น ๆ รวมถึงจากภัยคุกคามที่มีใช้รัฐ เช่น การก่อการร้าย กองกำลังติดอาวุธข้ามชาติด้วย และ 3. การบังคับ (Compellence) และผลักดัน กำหนดนโยบายและทิศทางของรัฐ [12] จากภารกิจหลักดังอธิบายข้างต้นสอดคล้องกับที่ Zoltan Barany ชี้ว่า กองทัพคือสถาบันที่สำคัญต่อการอยู่รอดปลอดภัยของรัฐมากที่สุด [13]

(2) *ภารกิจรอง (Secondary Roles)* คือ กิจกรรมหรือหน้าที่อื่น ๆ ที่ไม่ใช่ภารกิจหลัก ซึ่งเป็นภารกิจ ปฏิบัติการทางทหารนอกเหนือจากสงคราม โดยอาจจำแนกเป็น 5 ภารกิจ ได้แก่

1. การรักษาความมั่นคงภายใน (Internal Security) และการป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (Civil Defense) ดังจะเห็นได้จากบทความของ Harold D. Lasswell [14]

2. การบรรเทาภัยพิบัติทางธรรมชาติ ดังจะเห็นได้จากบทความของ Ewan Anderson [15] บทความ ของ Palka Eugene J. [16] และบทความของ Krzysztof Goniewicz [17]

3. การมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political Involvement) ดังจะเห็นได้จากหนังสือของ Harold D. Lasswell [18] ซึ่งถือเป็นผู้วางรากฐานในการศึกษาความสัมพันธ์พลเรือนกับทหาร ตามมาด้วยหนังสือของ Huntington [9] หนังสือของ Samuel E. Finer [6] และหนังสือของ Kees Koonings และ Dirk Kruit [19]

4. การมีส่วนร่วมในภาคสังคมและวัฒนธรรม (Involvement in Socio-Cultural Sector) ดังจะ เห็นได้จากหนังสือของ Stanislaw Andrenski [20] บทความของ J. Craig Jenkins และ Augustine J. Kposowa [21] บทความของ Michael H. Bodden [22] และบทความของ Pauline Kusiak [23]

5. การพัฒนากิจการสาธารณูปโภค และการมีส่วนร่วมในภาคเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ประเทศกำลังพัฒนา เช่น งานของ Ergil Fossum [24] และงานของ Muthiah Alagappa [25]

2. ธุรกิจกองทัพ (Military Business)

Finer เสนอว่า ทหารตระหนักดีว่าตนเองถูกจัดให้อยู่ในสถานะที่สูงกว่าและได้มีอภิสิทธิ์พิเศษมากกว่า ตัวแสดงอื่นในสังคม ทำให้ทหารเหล่านั้นรู้สึกหวงแหนและกังวลว่าสถานะและอภิสิทธิ์พิเศษขององค์กรและ ของตนเองอาจถูกแทรกแซงจากตัวแสดงอื่น ๆ ได้ ดังกล่าวจึงเป็นแรงจูงใจให้ทหารเรียกร้องในการเข้ามามี ส่วนร่วมต่อการตัดสินใจในทุกประเด็นเพื่อพิทักษ์สถานะและอภิสิทธิ์พิเศษของตน อาทิ การจัดสรรงบประมาณ ด้านความมั่นคง นโยบายการศึกษา นโยบายความคมและการสื่อสาร นโยบายต่างประเทศ รวมถึงนโยบาย เศรษฐกิจ [6]

เมื่อพิจารณาเฉพาะวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของกองทัพในภาคเศรษฐกิจจะพบว่า Jörn Brömmelhörster และ Wolf-Christian Paes จำแนกบทบาทของกองทัพในภาคเศรษฐกิจออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ เศรษฐกิจในระบบ (Formal Economy) เศรษฐกิจนอกระบบ (Informal Economy) และเศรษฐกิจ

แบบผิดกฎหมาย (Criminal Economy) สามารถเรียกกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกองทัพทั้งหมดโดยรวมได้ว่า ‘ธุรกิจกองทัพ’ (Military Business) ซึ่งหมายถึง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การบริโภค และการกระจายสินค้าหรือบริการต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของตัวแสดงต่าง ๆ ของกองทัพ ไม่ว่าจะเป็นกระทรวงกลาโหม หน่วยงานย่อยที่เกี่ยวข้องกับกองทัพ บริษัทพิเศษที่อยู่ภายใต้การควบคุมของกองทัพ นายทหารระดับสูง หรือผู้ใต้บังคับบัญชา [26]

การศึกษาเรื่องบทบาทของกองทัพในภาคเศรษฐกิจที่ผ่านมาสามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเภท ได้แก่

(1) งานที่มุ่งศึกษาในประเด็นการรักษาความปลอดภัยโดยภาคเอกชน เช่น หนังสือของ Caroline Holmqvist [27] และ Deborah Avant [28] ที่อธิบายว่า หลายประเทศต้องการปรับนโยบายงบประมาณรายจ่ายทางทหารหลังยุคสงครามเย็น ทำให้ต้องลดขนาดของกองทัพลง โดยเฉพาะ ประเทศพัฒนาแล้ว เช่น สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร แคนาดา และฝรั่งเศส จึงเป็นโอกาสให้ทหารเกษียณราชการในประเทศเหล่านั้นเปิดบริษัทเอกชนที่ดำเนินการขายอาวุธ ยุทโธปกรณ์ และสินค้าที่เกี่ยวข้องกับด้านความมั่นคงให้แก่ประเทศกำลังพัฒนาในแอฟริกา และประเทศในอดีตกอลาเรีย

(2) งานที่มุ่งอธิบายธุรกิจกองทัพในลักษณะกรณีศึกษาารายประเทศ เช่น บทความของ Peter Lock [29] ศึกษาถึงปัญหาเรื่องธุรกิจของกองทัพอินโดนีเซีย ผ่านกรอบแนวคิดเรื่องการสร้างชาติ และแนวคิดเรื่องรัฐที่เป็นผู้ล่า (Predatory State) ซึ่งให้เห็นว่า กองทัพอินโดนีเซียเข้าไปมีส่วนร่วมในธุรกิจการรักษาความปลอดภัยของภาคเอกชน ซึ่งมีความแตกต่างจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในธุรกิจประเภทอื่น ๆ เพราะเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการขายสินค้าและบริการทางการทหารที่สร้างผลประโยชน์แก่กลุ่มนายทหารระดับสูงเป็นหลักเท่านั้น ในขณะที่งานวิจัยของ James Mulvenon [30] ศึกษาถึงบทบาทของกองทัพจีนในภาคธุรกิจ และผลสืบเนื่องในทางลบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง และหนังสือของ Hassan Gardezi [31] และ Ayesha Siddiqi [32] ซึ่งให้เห็นว่า กองทัพปากีสถานเข้าไปมีส่วนร่วมในธุรกิจต่าง ๆ จึงทำให้บริษัทในปากีสถานหลายแห่งและสินทรัพย์จำนวนมากตกอยู่ในมือของเจ้าหน้าที่ระดับสูงของกองทัพจำนวนมากไม่กัณยา

(3) งานที่มุ่งศึกษาเปรียบเทียบธุรกิจกองทัพของประเทศต่าง ๆ เพื่อสร้างแนวคิดในลักษณะของการจัดทำข้อสรุปทั่วไปขึ้น (Generalization) เช่น หนังสือของ Brömmelhörster และ Paes [26] ที่ได้ศึกษาถึงบทบาทของกองทัพในภาคธุรกิจผ่านกรณีศึกษาจำนวน 8 ประเทศ ได้แก่ อาเจนติน่า กัวเตมาลา จีน เวียดนาม อินโดนีเซีย ปากีสถาน สาธารณรัฐประชาธิปไตยคองโก และรัสเซีย ซึ่งพบข้อสังเกตร่วมที่ว่า การเข้ามามีส่วนในธุรกิจกองทัพเป็นผลมาจากความไม่พอใจของกองทัพต่อการจัดสรรงบประมาณการทหารที่มักเกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนาและประเทศที่ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ แต่ทว่ามิจุดเริ่มต้น วิวัฒนาการ แรงจูงใจในการดำเนินธุรกิจ และประเภทของธุรกิจที่กองทัพเข้าร่วมดำเนินการนั้นแตกต่างกันออกไป ส่วนงานของ Zeinab Abul-Magd และ Elke Grawert [33] ศึกษาบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองของกองทัพและกลุ่มติดอาวุธของประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนือ (The Middle East and North Africa – MENA) จำนวน 9 ประเทศในช่วงหลังเหตุการณ์อาหรับสปริง ได้แก่ อียิปต์ ปากีสถาน ตุรกี อิหร่าน จอร์แดน ซูดาน เยเมน ลิเบีย และซีเรีย และหนังสือของ Paul Chambers และ Napisa Waitookiat [34] ได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจทางการเมืองกับธุรกิจกองทัพของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จำนวน 7 ประเทศ ได้แก่ ไทย เมียนมา เวียดนาม กัมพูชา ลาว ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย

3. ความสัมพันธ์ของ ‘รูปแบบความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหาร’ (Typology of Civil-Military Relations) กับ ‘ระดับของธุรกิจกองทัพ’ (Level of Military Business)

การศึกษาในเรื่องรูปแบบความสัมพันธ์ของพลเรือนและทหารกับบทบาทของทหารในทางเศรษฐกิจ ยังคงไม่การรวบรวมหมวดหมู่และตัวอย่างไว้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ งานของ Ayesha Siddiq [33] พยายามจัดแบ่งประเภทความสัมพันธ์ดังกล่าวเอาไว้เป็น 6 ประเภท ได้แก่ (1) ความเป็นหุ้นส่วนระหว่างพลเรือน-ทหาร (2) ความร่วมมือกันระหว่างพรรคการเมืองแบบอำนาจนิยมกับทหาร (3) ทหารในฐานะผู้ปกครอง (4) ทหารในฐานะผู้ดูแลใกล้เคียง (5) ทหารในฐานะผู้พิทักษ์คุ้มครอง (6) ทหารในฐานะขุนศึก แต่ทว่า Siddiq ก็ได้อธิบายรายละเอียดของความสัมพันธ์ทั้ง 6 ประเภทเอาไว้เพียงพอสังเขปเท่านั้น และยังยกตัวอย่างมาประกอบคำอธิบายได้อย่างไม่กว้างขวางมากนัก ดังนั้น ผู้เขียนจึงนำแนวคิดการจัดแบ่งประเภทดังกล่าวมาเป็นจุดตั้งต้นในการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งจากงานวิจัย หนังสือ บทความวิชาการ และวิทยานิพนธ์ เพื่ออธิบายรายละเอียดของแต่ละประเภทให้ชัดเจนมากขึ้น และขยายรายละเอียดของตัวอย่างเดิมที่ Siddiq ยกตัวอย่างไว้ให้เข้าใจมากยิ่งขึ้นด้วย สามารถอธิบายรายละเอียดได้ดังต่อไปนี้

1. ความเป็นหุ้นส่วนกันระหว่างพลเรือน-ทหาร (Civil-Military Partnership)

กองทัพในความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหารในรูปแบบนี้มีลักษณะเป็นทหารอาชีพ (Professional Soldier) ยึดมั่นหน้าที่หลักในการป้องกันและต่อสู้กับภัยคุกคามจากภายนอก และอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลพลเรือนที่มาจากการเลือกตั้ง ซึ่งถือว่ากิจการของรัฐในเรื่องต่าง ๆ รวมทั้ง กิจการการทหารควรอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐบาลพลเรือน อันถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการหยั่งรากของประชาธิปไตย [35] ตัวแสดงของระบบการเมืองในประเทศที่มีความสัมพันธ์รูปแบบนี้สามารถต่อรองผลประโยชน์ในกระบวนการกำหนดนโยบายร่วมกันได้ในทุกระดับ ไม่ต้องห่วงกลัวอิทธิพลของกองทัพ จึงทำให้ภาคประชาสังคมและสถาบันต่าง ๆ มีความเข้มแข็ง ไม่ว่าจะเป็นสถาบันตุลาการ องค์กรด้านสิทธิมนุษยชน คณะกรรมการการเลือกตั้ง พรรคการเมือง สถาบันตรวจสอบภาครัฐ รวมถึงสื่อมวลชน ความสัมพันธ์พลเรือน-ทหารรูปแบบนี้มักเกิดขึ้นในประเทศที่มีประชาธิปไตยมั่นคงและยั่งยืน ซึ่ง “ตัวแสดงทางการเมืองที่มีบทบาทสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นพรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ กองทัพ หรือสถาบันอื่น ๆ มีความตระหนักร่วมกันว่าไม่มีทางเลือกอื่นใดในระบอบการปกครองนอกจากประชาธิปไตย และไม่มีสถาบันหรือกลุ่มการเมืองใดจะมีอำนาจในการยับยั้งการดำเนินงานของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง ... หรือหากกล่าวอย่างง่ายที่สุดคือ ประชาธิปไตยต้องถูกมองว่าเป็น “เกมเดียวเท่านั้นในเมือง” (The Only Game in Town)” [36] อันทำให้กองทัพมีบทบาทที่จำกัดในการเข้าไปมีส่วนในการกำหนดนโยบาย ด้านสังคม รวมถึงภาคเศรษฐกิจ ตัวอย่างของประเทศที่มีความร่วมมือกันระหว่างพลเรือน-ทหาร เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา เยอรมนี อินเดีย ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ (1946-1972; 1986-ปัจจุบัน) อินโดนีเซีย (1998-ปัจจุบัน) [37]

ในความเป็นหุ้นส่วนกันนี้ ธุรกิจกองทัพอย่างเป็นทางการจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับการจัดสรรงบประมาณการทหารจากฝ่ายนิติบัญญัติและได้รับการอนุมัติจากฝ่ายบริหารเท่านั้น เงื่อนไขนี้ทำให้กองทัพมีแรงจูงใจในการเข้ามามีบทบาทหรืออิทธิพลในการกำหนดนโยบายความมั่นคงและเศรษฐกิจของประเทศมากขึ้น เพื่อปกป้องและควบคุมกระบวนการจัดสรรงบประมาณของตน และยังต้องการเตรียมช่องทางในการสร้างผลกำไรทางธุรกิจกองทัพภายหลังการเกษียณอายุราชการของตนและพวกพ้อง ผ่านการเข้ามีส่วนร่วมกับบริษัทเอกชนทางทหาร (Private Military Enterprises – PMEs) ซึ่งอาจประกอบธุรกิจทั้งภายในและนอกประเทศ

ภายใต้กฎระเบียบตามที่กฎหมายกำหนดไว้ แต่กระนั้น ก็คงปฏิเสธไม่ได้ว่า ธุรกิจกองทัพอย่างไม่เป็นทางการนี้ ก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการคอร์รัปชัน และการขาดความโปร่งใสในการใช้งบประมาณการทหารตามมาด้วย

ตัวอย่างของธุรกิจกองทัพ เช่น เมื่อสหรัฐอเมริกาปฏิรูปกองทัพ มีการปรับขนาดของกองทัพ ให้เล็กลง จึงทำให้บริษัทเอกชนทางทหารสัญชาติอเมริกัน เช่น บริษัท Halliburton บริษัท Kellogg บริษัท Brown & Root และบริษัท DynCorps เห็นช่องทางในการว่าจ้างนายทหารเกษียณอายุราชการ และอดีตทหารในหน่วยรบพิเศษอื่น ๆ เพื่อไปปฏิบัติงานด้านความมั่นคง รวมถึงงานประเภทที่ไม่เกี่ยวกับการสู้รบด้วย เช่น งานบำรุงรักษาเครื่องบินและเฮลิคอปเตอร์ งานติดตั้งซอฟต์แวร์ บริการซักரிดเสื้อผ้า งานดูแลสนามหญ้าในบริเวณฐานทัพ งานกำจัดขยะ รับส่งไปรษณีย์ และจัดหาอุปกรณ์หนักให้แก่ทหารอเมริกัน ในบอสเนีย รวันดา เซียร์ราลีโอน โซมาเลีย และอิรัก อดีตนายทหารเกษียณราชการจึงสามารถหารายได้จาก 2 แหล่ง คือ ทั้งจากเงินบำนาญจากรัฐบาล และจากบริษัทเอกชนทางทหาร ในขณะเดียวกัน บริษัทเอกชนทางทหารสามารถลดต้นทุนในการฝึกหัดทางทหารไปได้ เพราะอาศัยความชำนาญของอดีตนายทหารเกษียณ ที่เคยได้รับการฝึกจากกองทัพ ซึ่งทำให้บริษัทเหล่านี้มีบุคลากรพร้อมที่จะทำงานให้แก่กองทัพอเมริกันที่ตั้งอยู่ภายในประเทศ และยังสามารถขยายธุรกิจไปให้บริการรัฐบาลของต่างประเทศได้อีกด้วย เช่น บริษัท Military Professional Resources Inc. ให้บริการให้คำปรึกษาและฝึกทหารแก่กองทัพโครเอเชียในช่วงทศวรรษ 1990 และโคลอมเบียในช่วงทศวรรษ 2010 ด้วย [38]

บริษัทเอกชนทางทหารดังกล่าวมักเป็นผู้บริจาคเงินเพื่อรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งแก่ผู้สมัครรับเลือกตั้งทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมาชิกสภาองเกรส และคณะกรรมการการว่าด้วยการจัดสรรงบประมาณ กลาโหม ดังนั้น เมื่อธุรกิจของกองทัพเข้าไปเกี่ยวพันกับนโยบายของรัฐบาล ย่อมส่งผลกระทบต่อเป็นสถาบันในระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนอาจทำให้เกิดปัญหาในการติดตามและแสดงความเห็นต่อนโยบายของภาคประชาสังคม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐบาลจะต้องควบคุมธุรกิจของกองทัพให้รัดกุมดังเช่น ที่ประธานาธิบดีดไวท์ ดี. ไอเซนฮาวร์ (Dwight D. Eisenhower) กล่าวไว้เมื่อ ค.ศ. 1961 ว่า “รัฐบาลจะต้องป้องกันอย่างเต็มที่มิให้เกิดการแสวงหาอิทธิพลและผลประโยชน์มิชอบ ไม่ว่าจะด้วยความจงใจหรือความบังเอิญของเครือข่ายอุตสาหกรรมทางทหาร” [39]

2. ความเป็นหุ้นส่วนกันระหว่างพรรคการเมืองแบบอำนาจนิยมกับทหาร (Authoritarian Political Party - Military Partnership)

ความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหารในรูปแบบ ‘ความเป็นหุ้นส่วนกันระหว่างพรรคการเมืองแบบอำนาจนิยมกับทหาร’ เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงอิงอาศัยกันของสองตัวแสดงหลัก กล่าวคือ พรรคการเมืองสามารถควบคุมกองทัพได้ และก็ยังทำหน้าที่ส่งเสริมความมั่นคงให้แก่กองทัพ ในขณะเดียวกัน กองทัพก็ทำหน้าที่เป็นผู้รับประกันความมั่นคงแก่ระบอบการปกครอง ปกป้องความยิ่งใหญ่แก่พรรคการเมือง ตลอดจนใช้เป็นเครื่องมือในการดูแลความมั่นคงภายในประเทศ การปราบปรามทางการเมือง และดำเนินประเด็นทางสังคมการเมืองต่าง ๆ ตามคำสั่งการของระบอบอำนาจนิยมด้วย มักพบในประเทศที่ปกครองด้วยระบอบคอมมิวนิสต์ หรือระบอบเผด็จการที่รวมศูนย์อำนาจไว้ที่บุคคลเพียงคนเดียว กลุ่มคนเพียงกลุ่มเดียว หรือพรรคการเมืองใหญ่เพียงพรรคเดียว ตัวอย่างเช่น จีน เกาหลีเหนือ อิหร่าน อิรัก รัสเซีย ศรีลังกา อิหร่านในช่วงหลังการปฏิวัติอิสลาม สิงคโปร์ ลาว (1975-ปัจจุบัน) และเวียดนาม (1975-ปัจจุบัน) [40]

สำหรับประเด็นธุรกิจกองทัพ กองทัพมองบทบาทของตนเองว่า มีส่วนร่วมโดยตรงในการสร้างรัฐและสร้างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาทในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคม จึงทำให้กองทัพสามารถขยายบทบาทเข้ามามีส่วนร่วมในภาคเศรษฐกิจได้โดยตรง ภายใต้การควบคุมและความร่วมมือของพรรคการเมือง เพื่อสั่งสมทุนส่วนตัวของนายทหารเอง รวมถึงเพื่อสร้างผลกำไรไปเติมเต็มงบประมาณกลาโหม เพราะรัฐบาลภายใต้การนำของพรรคการเมืองอำนาจนิยมมักไม่มีความสามารถในการจัดสรรงบประมาณการทหารตามที่กองทัพต้องการ หรือรัฐบาลมักประสบภาวะปัญหาทางการเงิน อย่างไรก็ตาม เมื่อพรรคการเมืองเป็นศูนย์กลางของการแสวงหาผลประโยชน์ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ พรรคการเมืองย่อมมีอำนาจมากพอที่จะขจัดบทบาททางเศรษฐกิจของกองทัพได้เช่นกัน แต่ตราบไคที่กองทัพและผู้นำทางเมืองยังต้องพึ่งพิงอิงอาศัยกัน ย่อมทำให้กองทัพสามารถเจรจาต่อรองให้รัฐบาลยินยอมให้กองทัพคงบทบาทในบางภาคส่วนของเศรษฐกิจเอาไว้ได้ เพื่อนำผลประโยชน์มาใช้ในกิจการของกองทัพ เช่น รัฐบาลจีน ภายใต้การนำของประธานาธิบดีเจียง เจ๋อหมิน (Jiang Zemin) ได้พยายามปฏิรูปกองทัพปลดปล่อยประชาชนจีน (PLA) ให้กลายเป็นกองทัพที่มีความเป็นทหารอาชีพมากขึ้น และลดบทบาททางเศรษฐกิจของกองทัพลง ใน ค.ศ. 1998 โดยรัฐวิสาหกิจในการควบคุมของกองทัพกว่า 7,000 แห่งถูกยกเลิก ยุบรวม และถ่ายโอนให้รัฐบาลพลเรือนดำเนินการแทน เพื่อสร้างดุลทางเศรษฐกิจของจีนตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน และเพื่อจัดการกับปัญหาการคอร์รัปชันด้วย แต่กระนั้น กองทัพก็ยังสามารถคงบทบาทในรัฐวิสาหกิจขนาดเล็กประมาณ 3,000 แห่งเอาไว้ได้ และยังคงถือเป็นตัวแสดงสำคัญในการกำหนดนโยบายต่าง ๆ ของพรรคคอมมิวนิสต์จีนมาจนถึงปัจจุบัน [41]

อิหร่านในช่วงหลังการปฏิวัติอิสลาม เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่ชัดเจนสำหรับความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหารในรูปแบบนี้ กล่าวคือ รัฐบาลอิหร่านตั้งแต่สมัยประธานาธิบดีอาเหม็ด ราฟซานจานี (Hashemi Rafsanjani) ได้ให้การอุปถัมภ์ต่อกลุ่มเฮซบอลเลาะห์ (Hezbollah) ซึ่งเป็นองค์กรทางการเมืองและการทหารของชาวมุสลิมนิกายชีอะห์ ในการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรของรัฐ และให้การสนับสนุนอย่างมากแก่เครือข่ายทางเศรษฐกิจที่ดำเนินการอย่างไม่เป็นทางการโดยองค์กรของรัฐบาล (Bonyads) ซึ่งสามารถประกอบธุรกิจได้โดยไม่ต้องรายงานบัญชีหรือชำระภาษี และได้รับยกเว้นการตรวจสอบจากทางหน่วยงานของรัฐบาลอิหร่าน เครือข่ายทางเศรษฐกิจเหล่านี้ได้นำผลกำไรไปใช้ในกิจกรรมที่ต่างกันไป เช่น มูลนิธิเพื่อผู้ถูกกดขี่และผู้พิการ (The Foundation for the Oppressed and Disabled) ดำเนินการโดยอดีตนายทหารสายเหยี่ยวแห่งกองกำลังพิทักษ์การปฏิวัติอิสลามของอิหร่าน (Islamic Revolutionary Guards) ซึ่งประกอบธุรกิจปิโตรเคมี ธุรกิจคมนาคม โรงแรม โรงงานวัสดุก่อสร้าง ฟาร์มปศุสัตว์และการเกษตร และโรงงานน้ำอัดลม ซึ่งนำผลกำไรจากธุรกิจต่าง ๆ ที่ถือครองไปใช้เป็นสวัสดิการสังคม ช่วยเหลือครอบครัวยากจนเหยื่อสงคราม และทหารผ่านศึกชาวอิหร่าน หรือองค์กรแห่งวีรชน (The Martyr's Foundation หรือ Bonyad Shahid) ประกอบธุรกิจด้านเหมืองแร่ ด้านการเกษตร และบริษัทนำเข้า-ส่งออก ซึ่งมุ่งนำผลกำไรไปช่วยเหลือครอบครัวทหารผ่านศึกที่เสียชีวิตหรือบาดเจ็บจากสงครามระหว่างอิรักกับอิหร่าน ในขณะเดียวกัน เครือข่ายทางเศรษฐกิจบางแห่งก็ถูกคาดการณ์ว่าได้นำผลกำไรไปใช้เป็นงบประมาณพิเศษแก่กองทัพในการจัดซื้ออาวุธที่มีอำนาจทำลายล้างสูงและเทคโนโลยีด้านอาวุธสงครามอื่น ๆ ทั้งนี้ รายงานของสภาองค์กรสิทธิของสหรัฐอเมริการะบุว่า เครือข่ายทางเศรษฐกิจที่ดำเนินการอย่างไม่เป็นทางการโดยองค์กรของรัฐบาลควบคุมเศรษฐกิจของอิหร่านไว้ถึงร้อยละ 33 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมของอิหร่าน [42]

ในบางกรณี เจ้าหน้าที่ระดับสูงของกองทัพสามารถดำเนินการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐได้โดยอิสระจากการควบคุมของพรรคการเมือง เช่น ภายหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียต รัสเซียประสบภาวะขาดแคลนงบประมาณทางการทหาร ทำให้นายทหารของรัสเซียถือโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในภาคเศรษฐกิจ

3. ทหารในฐานะผู้ปกครอง (Ruler Military Domination)

ทหารในฐานะผู้ปกครอง คือ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างทหารกับพลเรือนที่ซึ่งทหารได้ล้มล้างศูนย์อำนาจทางการเมืองเดิม เช่น พรรคการเมือง กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มอิทธิพลต่าง ๆ และตั้งตนเองเข้าเป็นผู้ควบคุมศูนย์อำนาจทางการเมืองใหม่โดยตรง ทหารในฐานะผู้ปกครองมักมองตนเองว่า เป็นตัวแสดงหลักในการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของรัฐภายหลังได้รับเอกราช และมีบทบาทสำคัญในการรักษาความมั่นคงจากภัยคุกคามภายใน เช่น ภัยจากกลุ่มแบ่งแยกดินแดน ภัยจากกลุ่มก่อการร้าย ภัยจากพรรคคอมมิวนิสต์ และความขัดแย้งจากวิกฤตการณ์ทางการเมือง รวมถึงทหารมองว่า ตนเองมีเป็นสถาบันที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความทันสมัยให้แก่สังคม และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของรัฐด้วย

ทหารประเภทนี้มักจะปกครองในรูปของผู้เผด็จการทหารที่มีอำนาจเด็ดขาดเพียงคนเดียว (Caesarism) คณาธิปไตยทหาร (Military Oligarchy) หรือในรูปแบบความร่วมมือกับผู้นำพลเรือน โดยมีกองทัพเป็นแกนนำหลัก ทหารในฐานะผู้ปกครองไม่เห็นด้วยในการกีดกันทหารออกไปจากการเมืองอย่างสิ้นเชิง หรืออยู่ภายใต้การควบคุมของพลเรือนตามนิยามความเป็นทหารอาชีพของ Huntington ส่งผลให้ทหารตัดสินใจยึดอำนาจทางการเมืองและการปกครองของรัฐอย่างเบ็ดเสร็จและยาวนาน โดยไม่มีการกำหนดเวลาว่าจะถอนตัวออกไปและคืนอำนาจการปกครองสู่ระบอบประชาธิปไตย ตัวอย่างของประเทศที่ทหารอยู่ในฐานะผู้ปกครอง เช่น ประเทศในลาตินอเมริกา เช่น คอสตาริกา นิการากัว ฮอนดูรัส เอลซัลวาดอร์ กัวเตมาลา (1964-1986) กัมพูชา (1970-1975) และไทย (1958-1968; 2014-2019)

ทหารในฐานะผู้ปกครองมักไม่ยอมให้มีสถาบันทางการเมือง มีพฤติกรรมที่ละเมิดสิทธิมนุษยชน และควบคุมเสรีภาพของประชาชนอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ทำให้ภาคประชาสังคมมีความอ่อนแอ อันเป็นหนึ่งในเหตุผลที่ทำให้ทหารสามารถปกครองประเทศได้อย่างยาวนาน ในขณะเดียวกัน พฤติกรรมนี้ได้สร้างรอยร้าวระหว่างทหารกับประชาชนขึ้น จนอาจเกิดการลุกฮือต่อต้านของภาคประชาสังคม ซึ่งส่งผลต่อความชอบธรรมในการปกครองของทหาร และอาจนำไปสู่การแบ่งฝักฝ่ายในหมู่ทหารด้วยตนเอง จนทำให้ทหารบางส่วนหันกลับมาอยู่ข้างเดียวกับประชาชน พร้อม ๆ กันนี้ ความล้มเหลวในการบริหารเศรษฐกิจของรัฐบาลทหารและแรงกดดันจากภายนอกประเทศก็อาจเป็นปัจจัยที่ทำให้ทหารตัดสินใจออกจากการเมืองด้วย เช่น กองทัพของประเทศในลาตินอเมริกาในช่วงทศวรรษ 1970-1980 ที่เกิดการลุกฮือของประชาชน จนทำให้ในที่สุดต้องลดบทบาทของธุรกิจกองทัพลง [43]

ในส่วนประเด็นธุรกิจกองทัพ ทหารในฐานะผู้ปกครองมักมีการคอร์รัปชันในลักษณะโจรธิปไตย (Kleptocracy) กล่าวคือ ทหารเหล่านี้มักอ้างตนว่าเป็นผู้ค้ำประกันความมั่นคงของชาติ และมีบทบาทสำคัญในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวข้างต้น จึงสับช่องให้ทหารในฐานะผู้ปกครองอาศัยอำนาจในการปกครองเข้าควบคุมทุกภาคส่วนของเศรษฐกิจ โดยแสวงว่าตนเองปฏิบัติหน้าที่อย่างสุจริต ในขณะเดียวกัน ทหารเหล่านี้ก็ใช้อำนาจรัฐหรือเกาะเกี่ยวอำนาจรัฐเพื่อคอร์รัปชันทวีทรัพยากรและอำนาจทางการเมืองของตนเองและพวกพ้อง และมักกระทำโดยการยกยอกเงินหลวงเสมือนเป็นบัญชีธนาคารของตนเอง ตลอดจนทหารเหล่านี้ได้ผูกขาดธุรกิจการค้าทั้งโดยส่วนบุคคลและหมู่คณะด้วย ทั้งนี้ Mancur Olson เปรียบเทียบว่า ทหารในฐานะผู้ปกครอง

เป็นดัง ‘โจรพเนจร’ (Roving Bandit) ซึ่งสื่อให้เห็นภาพของทหารที่มีพฤติกรรมคอร์รัปชัน แสวงหาผลประโยชน์ และผลกำไรจากแหล่งงบประมาณหนึ่ง ๆ ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ในปัจจุบัน โดยไม่หวังถึงการครองอำนาจในระยะยาว [44] เช่น กองทัพบราซิลได้แจกจ่ายทรัพยากรทางเศรษฐกิจไปยังนายทหารในกองทัพ กลุ่มเทคโนโลยีและนักธุรกิจที่รับผิดชอบในการวางแผนนโยบายเศรษฐกิจ [45] ดังนั้น ทหารในฐานะผู้ปกครองจึงไม่ได้ให้ความสำคัญในการสร้างระบบเศรษฐกิจที่ดีให้แก่ประเทศ และสร้างประโยชน์ให้แก่สังคมน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุนที่สังคมต้องสูญเสียอันเกิดสภาวะอนาธิปไตยทางสังคมและเศรษฐกิจของประเทศ

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหารในรูปแบบนี้ คือ อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ กองทัพเมียนมาได้เข้ามาควบคุมอำนาจทางการเมืองภายใต้การนำของนายพลเนวินตลอด ค.ศ. 1962-1988 โดยอ้างถึงปัญหาภัยคุกคามภายในประเทศ และวิกฤตการณ์ทางการเมือง จึงทำให้กองทัพปฏิบัติหน้าที่ด้านความมั่นคงตามหน้าที่ในสัดส่วนที่ลดลง และหันมาทำหน้าที่อื่น ๆ ทางการเมืองและเศรษฐกิจโดยตรงแทน เช่น การบังคับกฎหมาย การกำหนดกฎระเบียบทางเศรษฐกิจ การจัดเก็บภาษี การสำรวจสำมะโนครัวประชากร การทำสื่อสารสนเทศ การจดทะเบียนพรรคการเมือง การแจกจ่ายความช่วยเหลือด้านอาหาร [46]

4. ทหารในฐานะผู้ดูแลใกล้เคียง (Arbitrator Military Domination)

ทหารในฐานะผู้ดูแลใกล้เคียง คือ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างทหารกับพลเรือนที่ซึ่งทหารมักเข้าไปรัฐประหารหรือเข้าแทรกแซงการบริหารงานของรัฐบาลพลเรือนโดยตรงในระยะชั่วคราว โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่กองทัพเห็นว่าจำเป็นต้องสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคม เข้าใกล้เคียงปัญหาขัดแย้งภายในรัฐบาล หรือประกันผลประโยชน์กองทัพ และกองทัพจะมีแนวโน้มจะกลับเข้าสู่กรมกองทันทีหลังจากแก้ไขปัญหาหรือบรรเทาหมายตามที่กองทัพตั้งไว้ อย่างไรก็ตาม ทหารในฐานะผู้ดูแลใกล้เคียงมักเป็นผลสะท้อนมาจากลักษณะเฉพาะของสังคมหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะสังคมแบบขุนศึก (Pretorian Society) ที่ซึ่งการเมืองมีความวุ่นวาย เต็มไปด้วยการแบ่งฝักแบ่งฝ่าย จึงทำให้แม้ว่ากองทัพจะไม่ได้วางแผนเตรียมการเข้ามาบีบคั้นในการปกครองโดยตรง หรือสร้างกลไกทางรัฐธรรมนูญเพื่อสร้างอิทธิพลทางการเมืองในระยะยาว แต่ก็อาศัยความวุ่นวายทางการเมืองในการเข้าแทรกแซงทางการเมืองได้ จนกล่าวได้ว่า ทหารเหล่านี้มีลักษณะเป็น ‘ผู้เฝ้าระวัง’ (Watchdog) การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐบาลพลเรือน หรือเป็น ‘ผู้สร้างสมดุลทางอำนาจ’ (Balancer of Power) ระหว่างคู่แข่งทางการเมือง เนื่องจากทหารไม่เชื่อมั่นในความสามารถของตัวแสดงทางการเมืองภาคพลเรือน มักอ้างเหตุในการสร้างเสถียรภาพและอ้างความชอบธรรมในการทำหน้าที่ในการตรวจวัดความเหมาะสมของนักการเมืองด้วย

เหตุผลที่ทหารในฐานะผู้ดูแลใกล้เคียงเข้าแทรกแซงทางการเมืองเพียงชั่วคราว และเลือกเป็นผู้ชักใยการปกครองอยู่เบื้องหลัง แทนที่จะเข้ามาปกครองประเทศโดยตรงนั้น Perlmutter อธิบายเหตุผลไว้ 8 ประการ ได้แก่ 1. กองทัพยอมรับในกฎระเบียบของสังคม 2. กองทัพยินยอมกลับเข้ากรมกองด้วยความสมัครใจ 3. ทหารขาดความชอบธรรมทางการเมือง 4. ภาคประชาสังคมแตกออกเป็นกลุ่ม ๆ แต่ก็ไม่อ่อนแอเพียงพอให้ทหารอยู่ในอำนาจได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน 5. ทหารมีลักษณะเป็นเพียงกลุ่มกดดันทางการเมือง 6. ทหารมีสำนึกความเป็นชาติ (National Consciousness) อยู่ในระดับต่ำ 7. ทหารเกรงกลัวการแก้แค้นของฝ่ายพลเรือน และ 8. ทหารยึดมั่นในหลักการทหารอาชีพแบบใหม่

อย่างไรก็ดี เมื่อทหารในฐานะผู้ดูแลใกล้เคียงตัดสินใจเข้าแทรกแซงทางการเมืองเพียงชั่วคราว และเลือกที่จะเป็นผู้ชักใยการปกครองอยู่เบื้องหลัง ย่อมหมายความว่า ทหารเหล่านี้จำเป็นต้องแสวงหาพันธมิตร

ที่เป็นพลเรือนเพื่อเป็นตัวแสดงทางการเมืองหน้าฉากให้ เช่น ข้าราชการ เทคโนโลยี นักธุรกิจ กลุ่มชาติพันธุ์ กองทัพยังอาจมีความสัมพันธ์กับหน่วยงานภาครัฐที่ซึ่งรัฐบาลพลเรือนไม่สามารถควบคุมได้หรือควบคุมได้ อย่างจำกัด เช่น เครือข่ายสถาบันกษัตริย์ สถาบันตุลาการ กลุ่มศาสนา ที่จะเอื้อให้กองทัพเข้ามามีอำนาจทางการเมืองได้โดยสะดวก ซึ่งนำไปสู่การมีผลประโยชน์ร่วมกันทางการเมืองและทางเศรษฐกิจในระยะยาวได้ ในขณะเดียวกัน การขยายบทบาทของทหารในฐานะผู้ดูแลใกล้เคียงในภาคเศรษฐกิจส่งผลทำให้ทหารเหล่านี้ มีอิทธิพลทางการเมืองมากยิ่งขึ้นไปด้วย

ตัวอย่างของกรณีผู้นำฝ่ายพลเรือนและผู้นำฝ่ายทหารที่ต่างได้รับผลประโยชน์ร่วมกันจากธุรกิจ ได้แก่ กรณีอินโดนีเซียในช่วง ค.ศ. 1945-1967 อธิบายได้ว่า *กองทัพอินโดนีเซีย* (Angkatan Bersenjata Republic Indonesia – ABRI) ที่เริ่มเป็นพันธมิตรกับผู้นำพลเรือนมานับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งรัฐอินโดนีเซีย อันสืบเนื่องมาจากบทบาทของกองทัพในการต่อสู้กับกองทัพดัตช์ในระหว่างสงครามประกาศอิสรภาพเมื่อ ค.ศ. 1945-1949 ในเวลาต่อมา กองทัพยังเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองได้ซ้ำแล้วซ้ำเล่า โดยอ้างถึงสาเหตุ ภัยคุกคามจากพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย (Parti Komunis Indonesia – PKI) รวมทั้ง ปัญหาความอ่อนแอ ของสถาบันการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย จนกระทั่ง การสิ้นสุดอำนาจของประธานาธิบดีซูการ์โน (Soekarno) ใน ค.ศ. 1967 [47]

อีกตัวอย่างที่น่าสนใจของประเทศที่ทหารอยู่ในฐานะผู้ดูแลใกล้ชิด คือ *กองทัพบังคลาเทศ* มีบทบาทสำคัญในการรักษาสันติภาพของสหประชาชาติ ซึ่งสร้างผลประโยชน์และเม็ดเงินแก่กองทัพได้ กองทัพนำรายได้ดังกล่าวไปลงทุนในกิจการพาณิชย์ เช่น ธุรกิจโรงแรม ธุรกิจสิ่งทอ อุตสาหกรรมการผลิตเส้นใยจากปอกระเจา รวมถึง ธุรกิจการศึกษา ทหารบังคลาเทศคอยห่างออกจากการปกครองโดยตรง และกำหนดบทบาทของตนเองไว้เพียงการเป็นทหารในฐานะผู้ดูแลใกล้ชิด เพราะภาคประชาสังคมมีความเข้มแข็งในการต่อต้านระบอบเผด็จการเบ็ดเสร็จ (Totalitarianism) แต่ขณะเดียวกัน กองทัพบังคลาเทศก็ยังคงสามารถแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากช่องทางอื่น โดยไม่จำเป็นต้องเข้ามาอาศัยการแทรกแซงทางการเมืองหรือเข้ามาปกครองประเทศในระยะยาวได้

5. ทหารในฐานะผู้พิทักษ์คุ้มครอง (Parent-Guardian Military Domination)

ทหารในฐานะผู้พิทักษ์คุ้มครอง คือ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างทหารกับพลเรือนที่ซึ่งทหารระดับสูง มักก่อการรัฐประหารหรือเข้าแทรกแซงการบริหารงานของรัฐบาลพลเรือนโดยตรงในระยะชั่วคราว โดยมัก จัดตั้งรัฐบาลรักษาการ หรือคณะรัฐบาลชุดใหม่ขึ้น กระนั้นก็ตาม ท่าทีดังกล่าวของกองทัพยังมีจุดมุ่งหมาย ที่ชัดเจนในความต้องการที่จะเสริมสร้างฐานอำนาจทางการเมืองและการปกครองในเชิงสถาบันให้เพิ่มมากขึ้น ไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการดำเนินนโยบายของรัฐบาลพลเรือน แต่กองทัพต้องการสถานะพันธมิตรที่มี สถานะเท่าเทียม (Equal Partner) ผ่านกระบวนการทำให้อำนาจของทหารมีความเป็นสถาบันทางการเมือง (Institutionalization of Military Power in Politics) โดยมีรัฐธรรมนูญและกฎหมายรองรับ การเข้าไปมี ตำแหน่งแห่งที่ในการบริหารด้วยวิธีพิเศษ เช่น การกำหนดสัดส่วนให้บุคลากรของกองทัพเข้าดำรงตำแหน่ง ในฝ่ายบริหาร นิติบัญญัติ หรือตุลาการ โดยไม่ต้องยึดโยงกับประชาชน เช่น การจัดตั้งสภาความมั่นคงแห่งชาติ ในตุรกีและปากีสถาน บทบาทของทหารในฐานะผู้พิทักษ์คุ้มครองอาจเป็นไปตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ และ/หรือการใช้อำนาจนอกรัฐธรรมนูญ จึงทำให้เกิดเป็นพื้นที่ที่นักวิชาการเรียกว่า “พื้นที่สีเทา” (Gray Zones) [48] “พื้นที่สนธยา” (Twilight Zone) [49] หรือ “รัฐซ่อนเร้น” (Deep State) [50]

การเปลี่ยนฐานะของทหารเหล่านี้ในรูปแบบหนึ่งไปอีกรูปแบบหนึ่งชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของความคิดของกองทัพที่มีต่อการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ในปริณิถนอำนาจทางการเมือง กล่าวคือ กองทัพก่อรูปตนเองขึ้นให้เป็นการเปิดช่องให้ผู้นำทหารพากองทัพเข้าควบคุมการเมืองและการปกครองได้อย่างชอบธรรม โดยมีก้ำอ้างถึงหน้าที่ในการปกป้องผลประโยชน์ชาติและสร้างเอกภาพรัฐในช่วงสถานการณ์พิเศษ ตลอดจนอ้างถึงหน้าที่ในการตรวจวัดความสามารถของตัวแสดงทางการเมืองที่เป็นพลเรือนในการปกป้องหลักคุณธรรมแห่งรัฐด้วย กองทัพจึงแฝงเร้นความมุ่งหมายของตนเอง โดยการเข้าเป็นพันธมิตรผ่านความช่วยเหลือเกื้อกูลแบบสมประโยชน์กับตัวแสดงทางการเมืองที่เป็นพลเรือน ที่ซึ่งก็ต้องพึ่งพากองทัพเพื่อเป็นหลักประกันการอยู่รอดของเขาเหล่านั้นด้วย

ในด้านประเด็นธุรกิจกองทัพ การขยายบทบาทของทหารในฐานะผู้พิทักษ์คุ้มครองเข้าสู่ภาคการเมือง ทำให้มีช่องทางในการแสวงหาผลประโยชน์ในภาคเศรษฐกิจด้วย ธุรกิจกองทัพของทหารในฐานะผู้พิทักษ์คุ้มครองดำเนินการผ่านโครงสร้างของตัวแสดงใน 3 ระดับที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ได้แก่ กองทัพ หน่วยงานย่อยในควบคุมของกองทัพ และระดับส่วนบุคคลของนายทหารระดับสูงในลักษณะของสายสัมพันธ์แบบภราดรภาพทางทหาร (Military Fraternity) ซึ่งได้แก่ นายทหารที่ประจำการและนายทหารที่เกษียณอายุราชการ

ทหารในฐานะผู้พิทักษ์คุ้มครองมักส่งเสริมให้เกิดระบบทุนนิยมพวกพ้อง (Crony Capitalism) ทั้งในรูปที่เป็นทางการ เช่น สถาบัน กลุ่ม องค์กร หรือกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ โดยเฉพาะ กลุ่มพลเรือนจำนวนหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเครือข่ายอุตสาหกรรมทางทหาร (Military-Industrial Complex) และความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการ เช่น ความสัมพันธ์ส่วนตัว ความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ทหารเหล่านี้ใช้อำนาจรัฐและอำนาจทุนร่วมกันเข้าไปแทรกแซงและจัดสรรทรัพยากรในระบบเศรษฐกิจ แสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อาทิ การอนุมัติแก้ไขสัญญาสัมปทาน การให้ใบอนุญาตให้แก่พวกพ้อง ผูกขาดการทำธุรกิจบางประเภท รวมถึงการจัดสรรส่วนแบ่งทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่อยู่นอกกฎหมายด้วย นอกจากนี้ ทหารในฐานะผู้พิทักษ์คุ้มครองยังส่งเสริมให้เกิดระบบภาคิรัฐ-สังคม (Corporatism) กล่าวคือ ทหารเหล่านั้นต้องการได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มผลประโยชน์ ขณะเดียวกัน กลุ่มผลประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครือข่ายพันธมิตรอย่างไม่เป็นทางการของกองทัพกับภาคอุตสาหกรรมก็ได้สิทธิผูกขาดความเป็นตัวแทนด้านความมั่นคงที่ได้รับการยอมรับจากรัฐ และสามารถเข้าไปมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะ การกำหนดงบประมาณ และผลประโยชน์แห่งชาติด้วย [51]

ภาคเอกชนและกลุ่มผลประโยชน์หลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าและการต่อรองผลประโยชน์กับฝ่ายทหาร เพราะตระหนักดีว่าทหารเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในภาคเศรษฐกิจ การรักษาสายสัมพันธ์ที่ดีกับกองทัพจึงเป็นเงื่อนไขจำเป็นในการคุ้มครองและผลักดันการเติบโตของธุรกิจของพวกเขาไว้ได้ [52] ดังกล่าวนี้ย่อมส่งเสริมให้กองทัพสามารถขยายบทบาทในภาคเศรษฐกิจมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งส่งผลสืบเนื่องให้กองทัพสามารถสร้างอิทธิพลทางการเมืองได้เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยเช่นกัน หรืออีกนัยหนึ่งคือ ‘อำนาจในทางการเมืองของกองทัพ’ กับ ‘อำนาจในการบริหารจัดการการเงินของกองทัพ’ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน

ตัวอย่างของประเทศที่ทหารอยู่ในฐานะผู้พิทักษ์คุ้มครอง เช่น *กองทัพอินโดนีเซีย* ในช่วง ค.ศ. 1967-1998 สร้างอำนาจเชิงสถาบันผ่านสภาที่ปรึกษาประชาชน (People’s Consultative Assembly) ที่ให้การรับรองหลักการทวิภารกิจ (Dwifungsi) ซึ่งเป็นการวางรากฐานให้กองทัพมีบทบาทด้านที่มิใช่ภารกิจด้านความมั่นคง เมื่อ ค.ศ. 1966 ประกอบกับ กองกำลังอินโดนีเซีย หรือกองทัพอินโดนีเซีย (Tentara Nasional Indonesia)

ในเวลาต่อมาอีกอ้างถึงความชอบธรรมจากหลักปรัชญาศีล (The Pancasila) และหลักจริยธรรมของกองทัพ 7 ประการ (The Sapta Marga) จึงเปิดโอกาสให้เข้ามามีบทบาททั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจอย่างชอบธรรม และอย่างเปิดเผย บทบาทดังกล่าวย่อมขัดต่อหลักการทหารอาชีพแบบดั้งเดิมแน่นอน กล่าวคือ นอกจากกองทัพ อินโดนีเซียจะมีบทบาทด้านการป้องกันประเทศและรักษาความมั่นคงแล้ว ยังมีบทบาทด้านสังคม-การเมืองในการส่งเสริมการพัฒนาและค้ำประกันเสถียรภาพทางการเมืองด้วย หลักการนี้เอื้อให้กองทัพกับประธานาธิบดี ซูฮาร์โต (Soeharto) และพวกพ้องมีความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกัน รัฐบาลประธานาธิบดีซูฮาร์โตใช้กองทัพเป็นหลักประกันความมั่นคงทางการเมือง และใช้อิทธิพลของกองทัพในการเอื้อประโยชน์ทางการเมืองแก่ พรรคโกลการ์ (Golkar) ให้สามารถชนะการเลือกตั้งเสียงข้างมากได้ ในขณะเดียวกัน รัฐบาลอนุญาตให้กองทัพ มีอำนาจเหนือระบบราชการพลเรือนและเข้าแทรกแซงการเมืองได้และเป็นระบบ พร้อมกันนั้นนายทหารระดับสูง มุ่งฉกฉวยโอกาสในการสั่งสมความมั่งคั่งของตนเองมากขึ้น ผ่านการเข้าไปรับเหมาประมูลโครงการพัฒนา สาธารณูปโภคของประเทศ รวมถึงการเข้าไปดำรงตำแหน่งบริหารสำคัญในรัฐวิสาหกิจ เช่น บริษัทน้ำมันและก๊าซ Pertamina [47, 53]

6. ทหารในฐานะขุนศึก (Warlord Domination)

ทหารในฐานะขุนศึก คือ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างทหารกับพลเรือนที่ซึ่งอำนาจของผู้นำหรือ คณะผู้นำทหารขึ้นอยู่กับการสนับสนุนของกองทัพ ซึ่งหมายรวมถึง ทหารภายในประเทศและทหารรับจ้างจาก ต่างประเทศ จึงทำให้กองทัพได้รับการตอบแทนจากผู้นำหรือคณะผู้นำพลเรือนเป็นความยินยอมและความ ชอบธรรมในการเข้ามามีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ทั้งนี้ ผู้นำหรือคณะผู้นำพลเรือนมักฉวยโอกาส แสวงหาผลประโยชน์ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจในขณะที่ประเทศมีสภาพเป็นรัฐล้มเหลว (Failed State) โดยมีกองทัพเป็นเครื่องมือสำคัญในการกดปราบประชาชน กล่าวคือ เมื่อรัฐบาลและกลไกรัฐขาดความมั่นคง และประสิทธิภาพ รัฐบาลไม่สามารถบริหารการปกครองได้อย่างมีประสิทธิภาพในแง่เศรษฐกิจและการดำรง รักษาไว้ซึ่งความสงบเรียบร้อยภายใน ระบบการเมืองเป็นระบบอุปถัมภ์อย่างฝังรากลึก มีความขัดแย้งทางการเมือง และสังคมอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกลุ่มชนชั้นนำ กองทัพมักกีดกันไม่ให้ประชาชนที่ต่อต้านตนได้ การสนับสนุนการบริการพื้นฐาน จึงทำให้ประชาชนจำต้องเลือกฝั่งฝ่ายเพื่อความอยู่รอดของตนเองและ ครอบครัว [54] ตัวอย่างของประเทศที่มีรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าว เช่น เอธิโอเปีย ซาอีร์ โมซัมบิก ไลบีเรีย เซียร์ราลีโอน ยูกันดา สาธารณรัฐประชาธิปไตยคองโก อัฟกานิสถาน [55]

ประเด็นธุรกิจกองทัพ ทหารในฐานะขุนศึกเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจ โดยอ้างเหตุผลที่รัฐบาล ไม่สามารถจัดสรรงบประมาณแก่ประชาชนและหน่วยงานภาครัฐได้อย่างเพียงพอ กองทัพจึงใช้ศักยภาพ ที่ครอบครองในการสร้างธุรกิจ เข้าปล้นสดมภ์ หรือขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติจากพื้นที่ในครอบครองของ ฝ่ายตรงข้าม เพื่อนำผลกำไรมาแจกจ่ายแก่เจ้าหน้าที่ที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชา เพราะกองทัพตระหนักดีว่า อำนาจของกองทัพจะคงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีการกระจายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่พวกพ้องอย่างพอเพียง ดังนั้น เมื่อกองทัพไม่พอใจต่อจำนวนงบประมาณที่รัฐบาลจัดสรรให้หรือไม่สามารถหาผลกำไรจากธุรกิจมา เติบโตส่วนขาดของงบประมาณการทหารได้ กองทัพก็พร้อมจะเปลี่ยนฝ่ายไปสนับสนุนฝ่ายการเมือง ตรงข้ามกับรัฐบาล

บทสรุป

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้นจะเห็นได้ว่า แนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ของ ‘รูปแบบความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหาร’ (Typology of Civil-Military Relations) กับ ‘ระดับของธุรกิจกองทัพ’ (Level of Military Business) ช่วยให้เข้าใจว่า เงื่อนไขทางการเมืองและสังคมในแต่ละบริบทที่แตกต่างกัน ส่งผลต่อการเข้ามามีบทบาทของกองทัพในภาคธุรกิจในระดับแตกต่างกัน กล่าวคือ เมื่อกองทัพขยายระดับของการควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจหรือระดับของธุรกิจกองทัพเพิ่มมากขึ้น ก็จะทำให้ความสามารถในการแทรกแซงทางการเมืองของกองทัพเพิ่มสูงขึ้น และอำนาจการควบคุมของพลเรือนก็จะลดต่ำลง ในทางกลับกัน เมื่อกองทัพมีอำนาจในการควบคุมทางเศรษฐกิจลดลง ก็จะทำให้ความสามารถในการแทรกแซงทางการเมืองของกองทัพต่ำลงเช่นกัน อันจะทำให้อำนาจการควบคุมของพลเรือนมีทิศทางเพิ่มสูงขึ้น

ทั้งนี้ แนวทางดังกล่าวยังเป็นประเด็นที่น่าสนใจมากที่จะหยิบยกไปใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยเชิงกรณีศึกษาประเทศเดียว (Single-Country-Based Research) หรือการศึกษาเปรียบเทียบประเทศต่าง ๆ ในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งจะยิ่งทำให้เห็นรูปแบบความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหารที่เปลี่ยนแปลงไป พร้อม ๆ กับการเคลื่อนตัวของระดับของธุรกิจกองทัพอย่างเป็นรูปธรรม แต่ขณะเดียวกัน การทบทวนวรรณกรรมนี้ทำให้ตระหนักว่า การจัดแบ่งประเภทความสัมพันธ์ของ ‘รูปแบบความสัมพันธ์ของพลเรือน-ทหาร’ กับ ‘ระดับของธุรกิจกองทัพ’ เอาไว้เป็น 6 ประเภทนั้นอาจไม่เพียงพอต่อการอธิบายหลายกรณีศึกษาได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น ในกรณีเมียนมา ที่แม้จะมีนักวิชาการศึกษาบทบาทของกองทัพในภาคเศรษฐกิจของเมียนมา และสามารถอธิบายด้วยแนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ แต่ธุรกิจกองทัพเมียนมาในช่วงการปกครองของรัฐบาลกึ่งพลเรือนและรัฐบาลพลเรือน (ค.ศ. 2011-2017) จะไม่สามารถอธิบายได้ด้วยแนวทางการศึกษาดังกล่าว และยังคงเป็นช่องว่างทางองค์ความรู้ที่ยังคงขาดหายไปในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกองทัพเมียนมาและรัฐบาลพลเรือน ที่มีความสัมพันธ์กับธุรกิจของกองทัพเมียนมา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ผู้เขียนจึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าการทบทวนวรรณกรรมข้างต้นจะช่วยนำไปสู่การเปิดพื้นที่ของการถกเถียงและขยายพื้นที่ทางทฤษฎีการเมืองเปรียบเทียบให้ครบคลุมและมีลักษณะเป็นความจริงที่เป็นสามัญ (Generalization) มากยิ่งขึ้น

References

- [1] Croissant, A., & Kuehn, D. (2010). Civilian control of the military and democracy: Conceptual and empirical perspectives. In Paul Chambers and Aurel Croissant (Eds.). *Democracy under stress: Civil-military relations in South and Southeast Asia*. 21-61. Bangkok: ISIS.
- [2] Vajpeyi, Dharendra K., & Segell, G. (2014). *Civil-military relationships in developing countries*. Lanham, ML: Rowman & Littlefield.
- [3] Welch, C. E., & Smith, A. K. (1974). *Military role and rule: Perspectives on civil-military relations*. North Scituate, MA: Duxbury Press.
- [4] Zagorski, P. W. (1992). *Democracy vs national Security: Civil-military relations in Latin America*. Boulder, CO: Lynne Rienner.

- [5] Beeson, M., Bellamy, A., & Hughes, B. (2006). Taming the tigers? Reforming the security sector in Southeast Asia. *The Pacific Review*, 19(4), 449-472.
- [6] Welch, C. E. (1976). Civilian control of the military: Myth and reality. In Claude E. Welch (Ed.). *Civilian control of the military: Theory and cases from developing countries*. 1-42. Albany, NY: State University of New York Press; Haugaard, M. (2002). *Power: A reader*. Manchester: Manchester University Press; Tejapira, K. (2017). *On Ben Anderson's shoulders viewing the world through a comparative historical optic*. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Projects. (In Thai)
- [7] Finer, S. E. (2000). *The man on horseback: The role of the military in politics* (2nd ed.). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- [8] Huntington, S. P. (1957). *The soldier and the state: The theory and politics of civil-military relations*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- [9] Stepan, A. (1973). The new professionalism of internal warfare and military role expansion. In Alfred Stepan (Ed.). *Authoritarian Brazil*. 48-62. New Haven: Yale University Press.
- [10] Lissak, M. (1976). *Military roles in modernization: Civil-military relations in Thailand and Burma*. Beverly Hills, CA: SAGE.
- [11] Edmonds, M. (1988). *Armed services and society*. Leicester: Leicester University Press.
- [12] Lebow, R. N. (2018). *Avoiding war, making peace*. London: Palgrave Macmillan.
- [13] Barany, Z. (2016). *How armies respond to revolutions and why*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- [14] Croissant, A., Eschenauer, T., & Kamerling, J. (2017). Militaries's roles in political regimes: Introducing the PRM data set. *European Political Science*, 16(3), 400-414.
- [15] Anderson, E. (1994). The changing role of the military: Editorial. *Geo Journal*, 34(2), 131-132.
- [16] Palka, E. J. (1995). The U.S. army in operations other than war: A time to revive military geography. *Geo Journal*, 37(2), 201-208.
- [17] Goniewicz, K., Goniewicz, M., & Burkle, F. M. (2019). The territorial defence force in disaster response in Poland: Civil-military collaboration during a state of emergency. *Sustainability*, 11(2), 1-6.
- [18] Lasswell, H. D. (1941). The garrison state. *American Journal of Sociology*, 46(4), 455-468.
- [19] Koonings, K., & Kruit, D. (2002). Military politics and the mission of nation building. In Kees Koonings and Dirk Kruijt (Eds.). *Political armies: The military and nation building in the age of democracy*. 9-34. London: Zed Books.
- [20] Andrenski, S. (1968). *Military organization and society*. Berkeley: University of California Press.

- [21] Jenkins, J. C., & Kposowa, A. J. (1992). The political origins of African military coups: Ethnic competition, military centrality, and the struggle over the postcolonial state. *International Studies Quarterly*, 36(3), 271-291.
- [22] Bodden, M. H. (1999). Seno Gumira Ajidarma and fictional resistance to an authoritarian state in 1990s Indonesia. *Indonesia*, 68, 155-163.
- [23] Kusiak, P. (2008). Sociocultural expertise and the military: Beyond the controversy. *Military Review*, 88(6), 65-76.
- [24] Fossum, E. (1967). Factors influencing the occurrence of military coups d'état in Latin America. *Journal of Peace Research*, 4(3), 228-251.
- [25] Alagappa, M. (1988). Military professionalism and the development role of the military in Southeast Asia. In J. Soedjati Djiwandono and Yong Mun Cheong (Eds.). *Soldiers and stability in Southeast Asia*. 15-48. Singapore: ISEAS.
- [26] Brömmelhörster, J., & Paes, W. (2003). Soldiers in business: An introduction. In Jörn Brömmelhörster and Wolf-Christian Paes (Eds.). *The Military as an economic actor: Soldier in business*. 1-17. Hampshire: Palgrave Macmillan
- [27] Holmqvist, C. (2005). *Private security companies: The case for regulation*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.
- [28] Avant, D. (2005). *The market for force: The consequences of privatizing security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [29] Lock, P. (2000). Exploring the changing role of the military in the economy. In *The conference on 'Soldiers in Business: The Military as an Economic Player'*. October 16, 2000. Jakarta, Indonesia.
- [30] Mulvenon, J. (2001). *Soldiers of fortune: The rise and fall of the Chinese military business complex, 1978-1998*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- [31] Gardezi, H., & Rashid, J. (1983). *Pakistan: The roots of dictatorship: The political economy of a praetorian state*. London: Zed Books.
- [32] Siddiq, A. (2017). *Military Inc.: Inside Pakistan's military economy*. Karachi: Oxford University Press.
- [33] Abul-Magd, Z., & Grawert, E. (2016). *Businessmen in arms: How the military and other armed groups profit in the MENA region*. Lanham, ML: Rowman & Littlefield.
- [34] Chambers, P., & Waitookiat, N. (2017). *Khaki Capital: The political economy of the military in Southeast Asia*. Copenhagen: NIAS Press.
- [35] United Nations Development Program (UNDP) and East-West Center's Asia-Pacific Governance and Democracy Initiative. *Building democratic institutions, norms, and practices*. Policy Briefs Based on the Discussions at the Regional Workshop on Political Transitions and Cross-Border Governance, Mandalay, Myanmar, February 17-20, 2015.

- [36] Linz, J. J. (1990). Transitions to democracy. *The Washington Quarterly*, 13(3), 143-164.
- [37] Welkinson, S. I. (2015). *Army and nation: The military and Indian democracy since independence*. Cambridge, MA: Harvard University Press; Swaine, M. D. and others. (2013). *China's military and the U.S.-Japan alliance in 2030: A strategic net assessment*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace; Hall, R. A. (2018). Civil-military relations: Norming and departures. In Mark R. Thompson and Eric Vincent C. Batalla (Eds.). *Routledge handbook of the contemporary Philippines*. 144-158. New York, NY: Routledge; Sebastian, L. C. and Gindarsah, I. (2011). *Assessing 12-year military reform in Indonesia: Major strategic gaps for the next stage of reform*. RSIS Working Papers No. 27. Singapore: S. Rajaratnam School of International Studies.
- [38] Sheehy, B., Maogoto, J., & Newell, V. (2009). *Legal control of the private military corporation*. London: Palgrave Macmillan; Schwartz, N. D. (2009). The Pentagon's private army. *Fortune*, 147(5), 100-108.
- [39] Hossein-Zadeh, I. (2006). The military-industrial giant: An empire in itself" In Ismael Hossein-Zadeh (Ed.). *The Political economy of U.S. militarism*, 11-26. London: Palgrave MacMillan.
- [40] Thayer, C. A. (2003). The economic and commercial roles of the Vietnam People's Army. In Jörn Brömmelhörster and Wolf-Christian Paes (Eds.). *The military as an economic actor: Soldier in business*. 74-93. Hampshire: Palgrave Macmillan; Migdal, J. S. (1988). *Strong societies and weak states*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- [41] Kardon, I. B., & Saunders, P. C. (2015). Reconsidering the PLA as an Interest Group. In Phillip C. Saunders and Andrew Scobell (Eds.). *PLA Influence on China's National Security Policymaking*, 33-57. Stanford, CA: Stanford University Press.
- [42] U.S. Congress. Senate. (2007). *S. Hrg. 109-720: Energy and the Iranian Economy: Hearings before the Joint Economic Committee, 109th Congress, 2nd Session, July 25, 2006*. Washington, DC: U.S. G.P.O..
- [43] Pion-Berlin, D., & Martinez, R. (2017). *Soldiers, politicians, and civilians: Reforming civil-military relations in Democratic Latin America*. New York, NY: Cambridge University Press
- [44] Olson, M. (2000). *Power and prosperity: Outgrowing communist and capitalist dictatorship*. New York, NY: Basic Books; Smith, R. (2009). *Military economics: The interaction of power and money*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- [45] Codato, A. N. (2005). A political history of the Brazilian transition from military dictatorship to democracy. *Revista de Sociologia e Política*, 2, 83-106.

- [46] Callahan, M. P. (2003). *Making enemies: War and state building in Burma*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- [47] Kingsbury, D. (2013). *Power politics and the Indonesian military*. New York, NY: Routledge Curzon.
- [48] Diamond, L. (2002). Thinking about hybrid regimes. *Journal of Democracy*, 13(2), 21-35.
- [49] Diamond, L. (1999). *Developing democracy: Toward consolidation*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- [50] Söyler, M. (2015). *The Turkish deep state: State consolidation, civil-military relations and democracy*. New York, NY: Routledge.
- [51] Croissant, A., Kuehn, D., Chambers, P., & Wolf, S. O. (2010). Beyond the fallacy of coup-ism. *Democratization*, 17(5), 950-975.
- [52] Roulleau, E. (2000). Turkey's dream of democracy. *Foreign Policy*, 79(6), 105-112.
- [53] Hadiz, V. R. (2011). Democracy and money politics: The case of Indonesia. In Richard Robison (Ed.). *Routledge handbook of Southeast Asian politics*. 71-82. London: Routledge; Robison, R. and Hadiz, V. R. (2004). *Reorganising power in Indonesia: The politics of oligarchy in an age of market*. London: RoutledgeCurzon; Sidwell, T. E. (1995). *The Indonesia military: Dwifungsi and territorial*. Fort Leavenworth, KS: Foreign Military Office.
- [54] Van de Walle, N. (2001). *African economies and the politics of permanent crisis, 1979-1999*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [55] Wedeman, A. (2002). Development and corruption: The East Asian paradox. In Edmund T. Gomez (Ed.). *Political business in East Asia*. 34-61. New York, NY: Routledge; Astill, J. (2003, December 13). Plunder goes on across Afghanistan as looters grow ever bolder. *The Guardian*. 21; Hanlon, J. (1991). *Mozambique: Who calls the shots?*. London: Indiana University Press; Malejacq, R. (2016). Warlords, intervention, and state consolidation: A typology of political orders in weak and failed states. *Security Studies*, 25(1), 85-110; Tangri, R. and Mwenda, A. M. (2013). *The politics of elite corruption in Africa: Uganda in comparative African perspective*. New York, NY: Routledge; Paes, W., & Shaw, T. M. (2003). Praetorians or profiteers? The role of entrepreneurial armed forces in Congo-Kinshasa. In Jörn Brömmelhörster and Wolf-Christian Paes (Eds.). *The military as an economic actor: Soldier in business*. 143-169. Hampshire: Palgrave Macmillan.

“เนี้ยะ-นาค” ลวดลายดั้งเดิมบนผืนผ้าไหม
ของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรสุรินทร์
“Niak-Naka” An Original Pattern on Mudmee Silk
of Thai-Khmer People in Surin Province

สุรียา คลังฤทธิ์^{1*} ยโสธรา ศิริภาพระภากร² และภัสสร มิ่งไธสง³
Suriya Klangrit^{1*}, Yasothara Sirippaprapagon² and Putsorn Mingtaisong³

¹ นักวิจัยอิสระ บ้านศาลาสამัคคี อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ 32150

² อ., มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ 32000

³ นักวิจัยอิสระ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ 31170

¹ Researcher, Bansalasamukkee, Sangkha, Surin Province, 32150, Thailand

² Lecture, Mahachulalongkornrajavidyalaya University Surin Campus, 32000, Thailand

³ Researcher, Chalerm Phra Kiat, Buriram Province, 31170, Thailand

* Corresponding author : E-mail address : missuniverse5000@yahoo.com

(Received: January 23, 2020; Revised: April 23, 2020; Accepted: May 1, 2020)

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “เนียะ-นาค” ลวดลายดั้งเดิมบนผืนผ้าไหมของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรจังหวัดสุรินทร์ จุดประสงค์ของบทความเพื่อแสดงให้เห็นความสำคัญและความเป็นมาเชิงเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร ความเชื่อดั้งเดิม หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ และความเชื่อเรื่องนาค ลวดลายวัฒนธรรมดั้งเดิมบนผืนผ้าไหมกับการถ่ายทอดสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่า การสืบทอดโน้ตชนช่างทอผ้าไหมคนไทยเชื้อสายเขมรกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร มีหัตถกรรมผ้าไหมเสมือนเป็นเครื่องมือในการส่งต่อสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ผ่านทางสตรี โดยการสั่งสอน (Instruction) และการซึมซับ (Enculturation) จากแม่สู่ลูก เปรียบกับการส่งต่อสัญลักษณ์เชิงความคิด ความเชื่อ เป็นมิติทางนามธรรม ได้แก่ 1.สัญลักษณ์ ความคิด ความเชื่อ ลวดลาย ความหมาย และ 2. ผ้าสัญลักษณ์ในพิธีกรรม ซึ่งมาจากฐานความเชื่อดั้งเดิมที่มีผลต่อการวิถีคิดและการดำเนินชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนั้น สัญลักษณ์นาคได้สื่อโลกทัศน์ 3 มิติ ที่สะท้อนจากกลุ่มช่างทอชาวเขมร คือ 1. เป็นสื่อสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเชื่อดั้งเดิม 2. สัญลักษณ์สื่อถึงความคิดของช่างทอด้านการออกแบบบนฐานความเชื่อ และ 3. มิติเชิงความหมายสัญลักษณ์นาคเป็นภูมิปัญญาชาติพันธุ์เขมรที่ใช้สัญลักษณ์ในการสื่อความหมายเพื่อการสั่งสอนลูกหลาน นาคในหัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่แฝงภูมิปัญญาเขมรนามธรรม ผ่านความเชื่อดั้งเดิม เป็นเสมือนชุดแบบแผนความคิดหนึ่งที่บรรพบุรุษใช้ในการถ่ายทอดโดยการซึมซับและสั่งสอนผ่านสตรี โดยใช้วัฒนธรรมความเชื่อเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังค่านิยมที่ตนเองเคารพนับถือร่วมกันและสืบทอดมาในแบบปฏิบัติ (สิ่งที่ควรทำและไม่ทำ) เพื่อการดำเนินชีวิต เป็นวิธีหนึ่งในการสั่งสอนลูกหลานให้เจริญรอยตามขนบธรรมเนียม จารีตของกลุ่มชาติเขมรเมืองสุรินทร์

คำสำคัญ: เนียะ-นาค ลวดลายดั้งเดิม คนไทยเชื้อสายเขมร จังหวัดสุรินทร์

Abstract

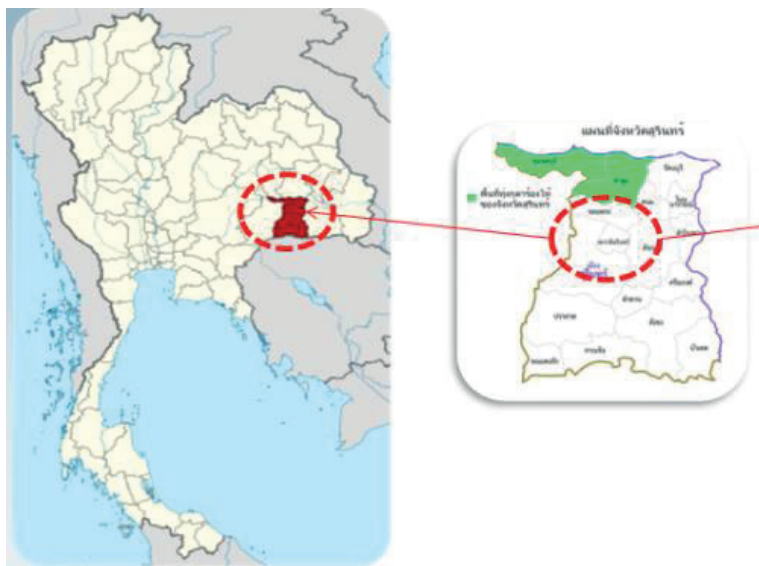
The article named “Niak-Naka” an original pattern on Mudmee silk of Thai-Khmer people in Surin province. The article aims to present important and connecting history between Surin, Thai-Khmer people, traditional beliefs, Mudmee silk handicraft, and beliefs of Naga “traditional cultural pattern on Mudmee silk, the transmission of cultural symbols conceptual communication of Thai-Khmer weavers. The results of the study showed that silk handicrafts are like tools to pass on cultural symbols through women through instruction, socialization, absorption, and enculturation from mother to child compared to passing on symbols of thought, belief, values, including the ideas, belief, meaning of the ritual which came from the traditional beliefs that affected the way of life of Thai-Khmer people in Surin province. Therefore, the Naga symbol is the media to present the 3 worldviews reflected by Thai-Khmer weavers. 1) The symbol of traditional belief 2) The symbol represented the idea of the weavers based on the cultural and art design, and 3) The symbols of cultural meaning. Naga symbol is Thai-Khmer wisdom that using to communicate by teaching to their children. Naga in Mudmee silk is hidden as the abstract wisdom through traditional belief like the set of thought pattern which

ancestor use to convey by absorbing, teaching through women as using a cultural belief as a tool for cultivating the social values, they respected and practiced so they are expressed in practice (Do's and don'ts) for living and teach the children to follow in the social tradition of Thai-Khmer people.

Keywords: “Niak-Naka”, Original Patterns, Thai-Khmer People, Surin Province

ภูมิหลังของจังหวัดสุรินทร์

สุรินทร์เป็นจังหวัดหนึ่งที่อยู่ในภาคอีสานตอนล่างเป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์และร่องรอยสิ่งปลูกสร้างที่ทำให้เชื่อว่า เมืองสุรินทร์ได้ถูกสร้างขึ้นและเกิดเหตุจนต้องปล่อยให้ร้างในช่วงระยะเวลาหนึ่ง จึงทำให้เกิดการสันนิษฐานว่าเมืองสุรินทร์น่าจะสร้างขึ้นเมื่อราว 2,000 ปี [1] ในสมัยที่ขอมเรืองอำนาจ แต่สิ่งหนึ่งที่สามารถเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สามารถมองเห็นได้ คือ ปราสาทหินโบราณ [1] โดยปราสาทหินที่ปรากฏในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ ปราสาทศีขรภูมิ ปราสาทภูมิโปน ปราสาทบ้านพลวง และกลุ่มปราสาทตาเมือนธม ปราสาทเหล่านี้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญและสามารถชี้ถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นมาและความเจริญรุ่งเรืองในยุคแห่งอารยธรรมขอมโบราณในครั้งอดีตของพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ อีกมิติหนึ่งได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 1 พื้นที่จังหวัดสุรินทร์ [2]

เมื่อพิจารณาลักษณะทางภูมิศาสตร์แล้วพบว่า เป็นระยะทางที่ไม่ไกลจากสุรินทร์ไปยังเมืองพระนคร (จังหวัดเสียมเรียบ) ที่ตั้งของปราสาทนครวัด ซึ่งถือว่าเป็นเมืองหลวง ผู้ปกครอง คือ พระมหากษัตริย์ที่เรียกว่า “ชัยวรมันฯ” สถานที่แห่งนี้เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรือง ไม่ว่าจะเป็นศาสตร์และศิลป์ ได้แก่ ศิลปกรรม การปกครอง เศรษฐกิจ รวมไปถึงด้านศิลปะและวัฒนธรรม ความเจริญรุ่งเรืองจากศูนย์กลางอาณาจักรได้แพร่กระจายออกไปยังเมืองที่ขึ้นกับการปกครองภายใต้อาณาจักร [1] โดยเส้นทางราชมรรคาสายเหนือซึ่งเป็นเส้นทางการสัญจรจากเมืองพระนครไปยังเมืองพนมรุ้ง (จังหวัดบุรีรัมย์) เมืองพิมาย (นครราชสีมา)

ต้องผ่านเทือกเขาพนมดงรัก อันเป็นที่ตั้งของที่พักคนเดินทาง (บ้านมีไฟ) ซึ่งอยู่ในจังหวัดสุรินทร์ จึงไม่แปลกที่พื้นที่จังหวัดสุรินทร์ เป็นอาณาบริเวณหรือเมืองที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมแห่งความรุ่งเรืองในสมัยอาณาจักรฯ จากหลักฐาน คือ ปราสาทหินในจังหวัดสุรินทร์ ปัจจุบันถูกส่งเสริมในนามของแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มอารยธรรมขอมโบราณ ซึ่งหมายความว่า สิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ คือ มรดกทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนยุคอาณาจักรขอมหรือเขมรแต่โบราณ

ภาพที่ 2 ปราสาทหินโบราณ (ปราสาทตาเมือนธม อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์)

กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร : กลุ่มชาติพันธุ์ออสโตรเอเชียติก สายภาษาตระกูลมอญ-เขมร

กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic Ethnic Group) จากการจำแนกตามหลักทางภาษาศาสตร์ ถือว่าอยู่ในตระกูลมอญ-เขมรดั้งเดิม [3] ภาษามอญ-เขมรถือว่าเป็นภาษาที่เก่าแก่ที่สุดยุคหนึ่ง โดยเห็นได้จากฐานการนับมีเพียงฐาน 5 คำศัพท์ ส่วนใหญ่เป็นพยางค์เดียวและคำสั้น ๆ ที่ใช้ในการสื่อสารและเรียกขานตัวเองว่า “ขแมร์” [3] คนรูปพรรณสัณฐานจะมีลักษณะดังต่อไปนี้ ได้แก่ ผิวคล้ำ ผมหยิก หน้าคม ตาโต คนไทยเชื้อสายเขมรในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์จะเรียกตัวเองว่า “เขมรสระเร็น” หรืออี้นัยยะหนึ่งคือกลุ่มชาวเขมรสูงหรือเขมรในตอนบนเทือกเขาพนมดงรัก เพื่อให้สามารถถล่มชาวเขมรออกจากกัมพูชา ส่วน “คแมร์กรอม” แปลว่า เขมรล่าง อันหมายถึงกลุ่มชาวเขมรที่อยู่ในราชอาณาจักรกัมพูชา เพื่อความสะดวกในการทำความเข้าใจและความหมายของคนในท้องที่ตามขอบเขตประเทศอีกด้วย

ดังนั้นกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ จึงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกันระหว่างไทยและกัมพูชาด้านมิติ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ บรรพบุรุษ [4] แต่สมัยเป็นยุคอาณาจักรขอมที่รุ่งเรืองแต่โบราณ ซึ่งไม่แปลกเลยที่กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรปัจจุบันรับเอาวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ แบบแผนชีวิตพร้อมกับศิลปกรรม จากแหล่งทางหรือรากเหง้าของบรรพบุรุษเผ่าพันธุ์ [5] เราสามารถมองในหลักทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) ที่กล่าวไว้ว่าเชิงการว่า กลุ่มชนเดียวกัน ยุคสมัยเดียวกันและภูมิศาสตร์ใกล้เคียงกันนั้น วัฒนธรรมแม้จากศูนย์กลางที่เข้มข้นสามารถแพร่กระจายไปยังพื้นที่ใกล้เคียงได้อย่างรวดเร็ว อันเนื่องจากปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชน เช่น การเดินทาง ประกอบอาชีพ การค้าขายหรือแม้แต่การย้ายถิ่น เป็นต้น

ภาพที่ 3 แสดงความหนาแน่นของกลุ่มชาติพันธุ์ออสโตรเอเชียติก : คนไทยเชื้อสายเขมร [6]

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงกลุ่มชนชาวเขมรในสมัยอาณาจักร จากบันทึกการสำรวจของ จูต้ากวนและนักสำรวจที่เป็นคนฝรั่งเศส [7] กล่าวถึงอัตลักษณ์ ความเจริญรุ่งเรืองของกลุ่มชนชาวเขมรในสมัยอาณาจักรขอมว่า กลุ่มชนชาวเขมรมีความรุ่งเรือง มีวิถีชีวิต ที่โดดเด่นอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น การใส่ผ้าไหม และเครื่องประดับเงินและทอง ด้วยการออกจากการแต่งกายบ่งบอกถึงเอกลักษณ์ความเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองของอาณาจักรขอมและได้กล่าวถึงความศิวิไลซ์ของสังคมที่มีลักษณะดูค้ำคั่งและตระการตาไปด้วยทองคำบนผนัง โบสถ์วิหารหรือศาสนสถาน จากหลักฐานเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองของอาณาจักรขอมอันเป็นต้นกำเนิดของกลุ่มชาติพันธุ์หรือชนชาติเขมร ซึ่งถือว่าเป็นต้นกำเนิดแห่งอารยธรรมขอมหรือเขมรโบราณนั่นเอง ซึ่งอัตลักษณ์ชาติพันธุ์เหล่านี้ สามารถแสดงออกผ่านลักษณะวิถีการดำเนินชีวิต ระบบความเชื่อ ศิลปะวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่สืบทอดมาและส่งต่อกันมาแต่โบราณรวมแล้วนับพันปีนั่นเอง

ความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร

กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร มีขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมรวมไปถึงความเชื่อที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุคน และเห็นได้อย่างชัดเจนนั่นก็คือระบบความเชื่อที่ถือว่าเป็นสัญลักษณ์เชิงวัฒนธรรมอันเป็นภาพตัวแทนของคนไทยเชื้อสายเขมร โดยจะมีความเชื่อดั้งเดิมที่มีฐานคติแบบวิญญาณนิยม (Animism) [7] ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร จึงให้ความสำคัญกับความเชื่อ ประเด็นการคงอยู่ของวิญญาณ จินพัฒนาและสืบเนื่องมาเป็นแบบแผนชีวิตของขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ได้แก่

ประเพณีการแซนโดนตา (Ancestor Spirit Worshipping) (หรือเรียกเป็นภาษาเขมร หมายถึง ประเพณีการเซ่นไหว้ดวงวิญญาณบรรพบุรุษ [7] ซึ่งเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับวิญญาณแบบโบราณที่เชื่อในการมีอยู่และบทบาทการให้คุณและโทษ ที่จากอิทธิพลของดวงวิญญาณบรรพบุรุษที่ตนนับถือ เกิดเป็นที่มาของการเซ่นไหว้ บวงสรวงเพื่อแสดงความเคารพ อ่อนน้อม นบน้อม และขอความเป็นสิริมงคล ความเจริญรุ่งเรืองในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นแบบฉบับความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่โดดเด่นและชัดเจนที่สุดเลยก็ว่าได้

พิธีกรรม“โจลมะมัวต” หรือการสื่อสารกับดวงวิญญาณหรือเรียกตามภาษาเขมรท้องถิ่นว่าพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ตามวิถีแห่งความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร [8] อันมีแบบฉบับมาจากฐานคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับวิญญาณในลักษณะความเชื่อแบบ พ่อมด หมอผี (Shamanism) หรือคติความเชื่อเรื่องวิญญาณและศักดิ์สิทธิ์

ความเชื่อเรื่อง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ พลังเร้นลับ สิ่งเหนือธรรมชาติ (Sacred and Holy) มีความเป็นไปในแบบพลังสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติ [7] เฉกเช่น ความเชื่อไสยศาสตร์ (Magic) เวทมนต์คาถา ภูติผีปิศาจ (Devil) สิ่งเหล่านี้ ก็เป็นอิทธิพลจากฐานความเชื่อดั้งเดิมเชิงวิญญาณนิยมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษตามวิถีปฏิบัติของกลุ่มชาติพันธุ์จนกลายเป็นความเชื่อที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในปัจจุบันนั่นเอง

ภาพที่ 4 แสดงพิธีกรรมโจลมะมัวต ประเพณีการแซนโดนตา และความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

ฐานคติความเชื่อโบราณ อันเป็นบ่อเกิดของพิธีกรรมและประเพณี เป็นความเชื่อที่ก่อเกิดและสร้างสรรค์อัตลักษณ์ของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรจังหวัดสุรินทร์ เรียกได้ว่าวิถีการดำเนินชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ล้วนเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับฐานคติความเชื่อแบบโบราณแทบทั้งสิ้น [9] เพราะเนื้อแท้และสาระของการประกอบพิธีกรรม เพื่อแสดงถึงการคารวะ ความอ่อนน้อมถ่อมตน การให้เคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือ เนื่องจากเชื่อว่าสามารถให้คุณและโทษได้แก่ตนได้ [8] จึงเกิดเป็นพิธีกรรมเพื่อสร้างความสงบสุขร่มเย็นและเป็นมงคล แทบเรียกได้ว่ากลุ่มชนชาวเขมนั้นมีรูปแบบหรือวิถีชีวิตอยู่บนสาระบนฐานความเชื่อเป็นฐานคิด (Way of Life Base on Belief) ชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อจึงเป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมหรือเป็นสิ่งที่แสดงออกจากรฐานความเชื่อ [7] ดังนั้นพฤติกรรมต่าง ๆ ที่กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรได้แสดงออกไม่ว่าจะเป็นเชิงรูปธรรมสะท้อนจากนามธรรมทั้งสิ้น เช่น รูปธรรม ได้แก่ ศิลปะวัฒนธรรมหรือแม้แต่หัตถกรรมสร้างสรรค์ประดิษฐ์ชี้ให้เห็นถึงฐานความเชื่อโบราณแบบดั้งเดิม (Traditional) อันมีที่มาและมีอิทธิพลต่อแผนการคิด อันเป็นแก่นสาระทางความคิด (Core concept) ของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรแทบทั้งสิ้น

หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ : มรดกวัฒนธรรมที่สืบทอดในกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร

กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นถือว่าเป็นมรดกที่สืบทอดมาแต่โบราณกาล ปัจจุบันรู้จักผู้คนสุรินทร์ในนาม “ดินแดนผ้าไหม” ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของ “ไหมเขมร” แต่โบราณหมายถึง การทอผ้าไหมมัดหมี่ ภูมิปัญญาการทำผ้าไหมมัดหมี่จากเริ่มต้นจวบจนเสร็จสิ้นกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกหม่อน การเลี้ยงไหม การสาวไหม การย้อมสี มัดลายและการทอผ้า กระบวนการทั้งหมดนี้ล้วนเป็นภูมิปัญญาต้นตำรับของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรหรือเรียกได้ว่าการทำผ้าไหมมัดหมี่เป็นภูมิปัญญาที่กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในแอ่งอารยธรรมขอมได้ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นด้วยวิธีที่ชาญฉลาดหรือปัญญาประดิษฐ์ การผลิตขึ้นด้วยมือและจากเครื่องมือเครื่องมีที่ชาวบ้านประดิษฐ์ขึ้นด้วยเทคโนโลยีระดับพื้นบ้านสิ่งเหล่านี้ได้ขึ้นชื่อว่า เป็นหัตถกรรมพื้นเมือง [10] โดยการทอผ้าขึ้นใช้มีมาอย่างยาวนาน เรียกได้ว่าตั้งแต่สมัยอาณาจักรขอมก็มีการผลิตผ้าไหมขึ้นใช้แล้ว วัสดุอุปกรณ์การทอผ้าที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นถูกเรียกชื่อด้วยภาษาเขมรทั้งสิ้น ดังนั้น จึงไม่แปลก

ที่หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่เป็นภูมิปัญญาที่คิดขึ้นโดยกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ซึ่งทำมาแต่สมัยอาณาจักรขอม โดยเทคนิควิธีทำผ้าไหม เทคโนโลยีพื้นถิ่น พร้อมด้วยองค์ความรู้ต่าง ๆ ถูกส่งมอบบรรพบุรุษให้ลูกหลานฝึกปฏิบัติ ในลักษณะการหล่อหลอมซึมซับ (Enculturation) ผ่านการฝึกฝนสั่งสอนภายในครัวเรือน (Socialization) จากแม่ลูกและจากลูกสู่หลานส่งต่อเป็นทอด ๆ รุ่นสู่รุ่น เพราะการผลิตผ้าไหมใช้สอยตามวิถีแห่งชนพื้นเมือง เป็นสิ่งที่สตรีต้องฝึกฝนเพื่อใช้สอยในครัวเรือนและใช้ประโยชน์เชิงสังคม (Social-Cultural Context) ไม่ว่าจะเป็น ไม้ประกอบพิธีกรรมการแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่หรือแม้แต่เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม ตามบริบทวัฒนธรรม ของคนเขมร ดังนั้น ภูมิปัญญาความรู้เหล่านี้จึงถูกส่งต่อภายในครัวเรือนผ่านสายตระกูลกลุ่มชาติพันธุ์เขมร แต่อดีตจวบจนปัจจุบัน

ภาพที่ 5 แสดงการผลิต การทอผ้าไหม และเครื่องแต่งกายของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร

หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษแต่โบราณของกลุ่มอารยธรรมขอม ซึ่งเป็นต้นตำรับของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ดังนั้น หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ จึงใช้เทคนิควิธีการที่โดดเด่นตามแบบฉบับภูมิปัญญาของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยีการผลิต เครื่องมืออุปกรณ์ในการทอผ้า การเลือกวัตถุดิบ การผลิตเส้นไหม การมัดย้อมสี การทำสี และการออกแบบลวดลายกระบวนการทอทั้งหมด ล้วนเป็นความรู้ ภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นมรดกเชิงวัฒนธรรม (Cultural Heritage) และเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ไม่เพียงแต่เป็นมรดกวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมที่มองเห็นได้ เช่น ผ้าไหมและการใช้สอยเชิงประโยชน์ แต่หัตถกรรมโบราณอันนี้ยังแฝงไว้ซึ่งมรดกอันเป็นนามธรรมที่ทรงคุณค่า เป็นเสมือนแก่นสารอันเป็นรากฐานของความคิดและการสร้างสรรค์ของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร นั่นคือ “ความรู้” เป็นสาระภูมิปัญญา ที่มองไม่เห็น หัตถกรรมผ้าไหมจึงไม่ต่างกับเครื่องมือในการส่งต่อชุดความรู้ แฝงฝังความคิดหรือแม้แต่แบบแผนการคิด ซึ่งอันเครื่องบ่งชี้ถึงฐานคติเชิงมนทัศน์ ลักษณะปรัชญา ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่า “รากเหง้าทางวัฒนธรรม” ของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรที่สามารถสะท้อนออกมาจากอัตลักษณ์เชิงวัฒนธรรมในหัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่

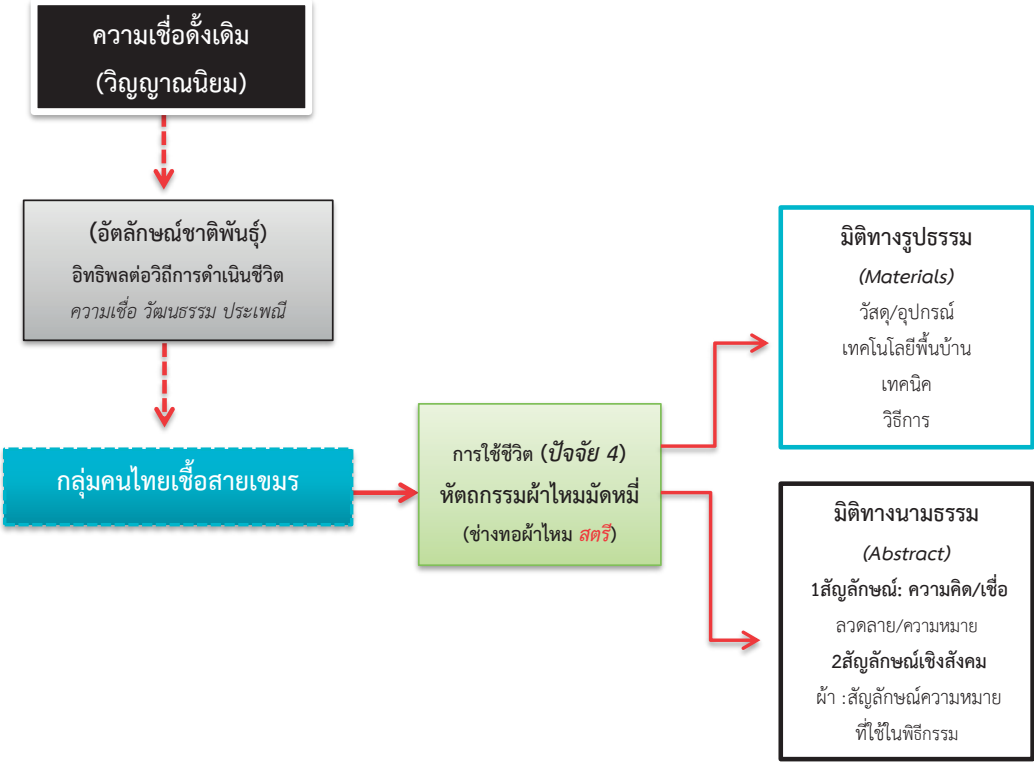
“เนียะ-นาค” ลวดลายวัฒนธรรมดั้งเดิมบนผืนผ้าไหมของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร

หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่กับการถ่ายทอดสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม

กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรจังหวัดสุรินทร์ มีอัตลักษณ์โดดเด่นมีความเชื่อและพิธีกรรม ซึ่งมีที่มารากฐานคติความเชื่อดั้งเดิมหรือฐานคติแบบวิญญาณนิยม (Animism) ซึ่งเป็นฐานก่อนการเกิดขึ้นของศาสนา เรียกความเชื่อบาง ๆ เหล่านี้ว่า “ศาสนาโบราณ/ดั้งเดิม” “ศาสนาบูรพกาล” และ “ศาสนาผี” ต่อมาขยายไปเป็นความเชื่อแบบพอมดหมอผี (Shamanism) [5] สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเร้นลับ (Sacred and Holy) เช่น ไสยศาสตร์

ภูติผีปิศาจ และเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural Power) ซึ่งฐานความเชื่อเหล่านี้มีอิทธิพลต่อวิธีการดำเนินชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์เขมรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ [4] จนกลายเป็นรากฐานทางความคิดของพิธีกรรมและวัฒนธรรมต่าง ๆ แม้แต่ความจำเป็นพื้นฐานที่มนุษย์ขาดไม่ได้เพื่อการอยู่รอดของชีวิต (ปัจจัย 4) ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค

ในกรณีของเครื่องนุ่งห่ม กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรมีหัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ที่เป็นเอกลักษณ์ทางภูมิปัญญาประดิษฐ์คิดค้นมาเพื่อความอยู่รอดและสะดวกสบายในการดำเนินชีวิต ที่เห็นได้ทางกายภาพ คือ ใช้กันตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ซึ่งถือว่าสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งในชีวิตของมนุษย์ และเป็นปัจจัยนามธรรมที่ลึกซึ้งอันเป็นรากทางความคิดความเชื่อและความต้องการของมนุษย์ ซึ่งเราสามารถเรียกในส่วนนี้ว่าเป็น “วัฒนธรรมเชิงนามธรรม” [10] (มิติทางวัฒนธรรมที่ซ้อนทับเปรียบเสมือนเหรียญอีกด้านเพราะปรกติเหรียญนั้นมี 2 ด้านเสมอ) ด้านหนึ่ง คือ เนื้อผ้าหรือผ้าไหมที่เราจับต้องและมองเห็นได้ในเชิงรูปธรรมวัตถุ (Material) อีกด้านคือ นามธรรม ซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้ ได้รับการบรรจุ สร้างสรรค์ ประดิษฐ์ไว้ในลักษณะที่เป็นลวดลาย ภาพ รูปหรือสัญลักษณ์อันใดอันหนึ่งที่ปรากฏบนผืนผ้าไหม สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากความคิด วิถีดคิด หรือแบบแผนการคิดพร้อมกับความหมายที่ซ่อนมาในแผนผังสัญลักษณ์หรือชุดความคิดเหล่านั้น นั่นหมายความว่า ลวดลายต่าง ๆ ที่ปรากฏบนผืนผ้าเป็นสัญลักษณ์แทนความหมายของระบบความคิด ความเชื่อหรือวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Abstract) ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่เป็นอยู่ คืออยู่และเชื่อนั่นเอง

แผนผังที่ 1 แสดงหัตถกรรมผ้าไหมเสมือนเครื่องมือที่ส่งต่อสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม

การทำหัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ (Mudmee Silk) แสดงให้เห็นว่า กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรจังหวัดสุรินทร์

มีมรดกทางวัฒนธรรมสำคัญเปรียบเสมือนเครื่องมืออันชาญฉลาดและทรงประสิทธิภาพในการส่งต่อสัญลักษณ์เชิงความหมาย เป็นชุดแผนความคิด ความเชื่อ ความจำเป็นพื้นฐานที่มนุษย์เล็งไม่ได้ผ่านเผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ หรือกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร โดยเฉพาะ สตรีในวัฒนธรรมเขมร ทั้งได้รับการอบรมสั่งสอน (Socialization) ซึมซับ หล่อหลอม (Enculturation) มาอย่างยาวนานโดยให้ มองแบบขั้วตรงข้าม (Binary Opposition) เพื่อให้เห็นว่า แต่ละด้านต่างกันอย่างไร เช่น มองแบบรูปธรรม และนามธรรม (สิ่งที่เห็นได้และมองไม่เห็น) เพื่อให้เห็นแต่ละด้านที่เกี่ยวข้อง และสัมพันธ์กัน ใช้แบบเดียวกับแม่แบบที่ใช้แบ่งประเภทของวัฒนธรรม เช่น วัตถุและนามธรรม และมองแบบรูปกับนามว่าเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันเกิดและเกี่ยวข้องกัน อย่างเช่น ร่างกายมนุษย์ที่ประกอบไปด้วย ร่างกายและจิตใจ (รูปธรรม นามธรรม) หรือเห็นกับมองไม่เห็น หากมองอย่างวิพากษ์ เช่นนี้แล้ว ก็สามารถวิพากษ์และวิจารณ์เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมหรือหัตถกรรมโบราณของผ้าไหมมัดหมี่ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรได้ว่า หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่เป็นมรดกภูมิปัญญาด้านเครื่องนุ่งห่มเพื่อการดำรงชีวิต (ปัจจัย 4) เป็นเครื่องมือที่ส่งต่อสัญลักษณ์เชิงความหมาย ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงมิติทางรูปธรรมหรือเป็นหัตถกรรม ได้แก่ (Materials) วัสดุ อุปกรณ์ เทคโนโลยีพื้นบ้าน และเทคนิค วิธีการและส่วนของนามธรรมที่ลึกซึ้ง มีความหมาย (Abstract) ได้แก่ 1. สัญลักษณ์ ที่แทนความคิด และความเชื่อ และ 2. สัญลักษณ์เชิงสังคม ที่ใช้ในพิธีกรรม ซึ่งก็มาจากรากฐานความเชื่อดั้งเดิมที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรในจังหวัดสุรินทร์

นาค : เนียก (ภาษาเขมร) ความเชื่อแบบกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร

กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรจังหวัดสุรินทร์ มีมรดกทางวัฒนธรรม คือ หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่เปรียบเสมือนเครื่องมืออันชาญฉลาดในการส่งต่อระบบคิด สัญลักษณ์เชิงความหมาย ความเชื่อ ผ่านเครื่องนุ่งห่มอันเป็นหนึ่งในปัจจัยในการดำเนินชีวิตของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร โดยถ่ายทอดผ่านสตรีที่ถูกอบรมสั่งสอน (Socialization) ซึมซับหล่อหลอม (Enculturation) จากแม่สู่ลูกต่อเป็นทอด ๆ ผ่านกาลเวลานับนานจนถึงปัจจุบัน แต่เป็นที่น่าแปลกใจ และน่าสงสัยว่า ลวดลายบนผ้าไหมของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรมักเป็นลวดลายพืชพรรณธรรมชาติหรือจำลองจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวเสียส่วนมาก เหตุใดจึงมีลวดลายสัตว์ที่ประดิษฐ์ไว้บนผืนผ้าไหมด้วยของชาวเขมร และสืบทอดมาอย่างช้านานเป็นลายเดียวที่ชาวเขมรรู้จักกันดี และสอดคล้องกับงานวิจัยบางงานได้สรุปไว้ว่า ลายสัตว์ลายเดียวที่ชาวเขมรนิยมทอประดิษฐ์ไว้บนลายผ้า ผ่างไว้ด้วยความเชื่อที่ส่งต่อกันจากรุ่นสู่รุ่นตามสายตระกูล นั่นก็คือ “ลายนาค” หรือ “ลวดลายพญานาค”

พญานาค นาคหรือภาษาเขมร เรียกว่า “เนียก” หมายถึง งูใหญ่ ที่มีหงอน [11] เป็นสัตว์ตำนานหรือนิยาย มีสถานะเป็นสัตว์พิเศษ มีอิทธิฤทธิ์ มีพลังอำนาจสามารถบันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ได้ สัตว์ประเภทนี้ถูกกล่าวในตำนานหรือเทพนิยายว่ามีลักษณะคล้ายงูใหญ่ มีหงอนอยู่บนหัว และมีเรียดเป็นสีที่เนรมิตจากอิทธิฤทธิ์ของกายทิพย์ ผสมกับร่างของสัตว์ที่เป็นทิพย์ กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรมิมีมุมมองความเชื่อตามแบบวิถีชาวบ้านซึ่งเป็นความเชื่อที่สืบทอดมาแต่โบราณ พญานาคหรือนาค เป็นสัตว์มงคล เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีพลังอำนาจ ทำให้อยู่เย็นเป็นสุข ห่างไกลจากอันตราย ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ สิ่งชั่วร้ายหรือภูติผีปิศาจไม่กล้าเข้าใกล้หรือทำร้ายรังแก เป็นอมตะ แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ฝน พืช และธรรมชาติ [12]

ภาพที่ 6 แสดงรูปลักษณะของพญานาค หรือ“เนี้ยค”ในภาษาเขมร

หากพิจารณามุมมองและความเชื่อแบบชาวบ้านของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรแล้ว ทำให้ทราบว่าความเชื่อเรื่องพญานาค มีความคล้ายคลึงกับฐานความเชื่อดั้งเดิมแต่โบราณที่เป็นแบบวิญญานนิยม (Animism) เชื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์และ การมีพลังเหนือธรรมชาติ (Sacred and Holy Things) และในเรื่องของอิทธิพลของอำนาจที่ให้คุณและโทษ [13] ดังนั้น จะเห็นว่าความเชื่อของคนไทยเชื้อสายเขมรก็มีลักษณะเป็นไปในลักษณะเดียวกัน เช่น การมองว่านาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สูงส่ง อมตะ (นิรันดร์ ไม่มีใครทำอะไรได้) และมีพลังอำนาจ น่าเกรงขาม ควรแก่การเคารพและการเชื่อผลในเชิงอำนาจเหนือธรรมชาติ ในการอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากโรคภัย สิ่งชั่วร้ายหรือภูติผีปิศาจไม่กล้าเข้าทำร้ายรังแก แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ฝน พืช และธรรมชาติด้วย

ภาพที่ 7 แสดงชนเผ่านาคา รัฐหนึ่งในประเทศอินเดีย[14]

ประเด็นความเชื่อของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรที่ เชื่อมโยงวิถีคิด โลกทัศน์ ความเชื่อเรื่องนาคกับแบบแผนความเชื่อดั้งเดิมแต่โบราณแบบวิญญานหรือศักดิ์สิทธิ์นิยม ทำให้สงสัยว่าความเชื่อชุดนี้เป็นความเชื่อที่ถูกสืบทอดมาแต่บรรพบุรุษหรือไม่ เนื่องจากปราชญ์ช่างทอผ้าทุกท่านมีอายุมากและดั้งเดิมที่เกิดในยุค คนไม่ได้เรียนหนังสือ จึงชวนให้สงสัยว่ารับชุดแนวคิดเหล่านี้มาจากแหล่งใด มุมมองหนึ่งน่าจะมาจากการถ่ายทอดจากแม่ที่สอนให้ทอผ้าแต่เด็ก ลวดลายและสัญลักษณ์เหล่านี้ จึงถูกถ่ายทอดจากปากต่อปาก ปรากฏผ่านลวดลายที่แฝงไว้ด้วยความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ข้อปฏิบัติ โดยการสั่งสอนภายในครัวเรือน มุมมองนี้ทำให้เราได้เห็นว่าสัญลักษณ์และชุดความคิดเหล่านี้ถูกเก็บไว้ในภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ หลักฐานอันหนึ่งชี้ให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องนาค เป็นสัญลักษณ์ที่เก่าแก่ อันเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้นและใช้ตั้งแต่โบราณหรือเกิดขึ้นสมัยยังเป็นชนเผ่า (Tribe) สัญลักษณ์เหล่านี้ถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์และเครื่องหมายประจำเผ่าพันธุ์ ซึ่งนับถือกันในเชิงสัญลักษณ์นิยม สัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นอีกมุมมองหนึ่งชี้ให้เห็นว่า นาคหรือ “เนี้ยก” น่าจะเป็นความเชื่อและสัญลักษณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อนานโพ้น หรือเป็นสัญลักษณ์เก่าแก่โบราณก่อนที่จะก่อร่างสร้างเมืองเป็นอาณาจักร ดังเห็นตัวอย่างหนึ่งของชนเผ่าชานากา กลุ่มชนเผ่ารัฐหนึ่งของอินเดีย ทำให้เราได้เห็นวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์แต่ยุคโบราณชนเผ่าดั้งเดิมในดินแดนแถบนี้ คือ กลุ่มชาติพันธุ์ออสโตรเอเชียติก กลุ่มชนดั้งเดิมสายภาษาตระกูลมอญ-เขมรและซึ่งก็คือต้นกำเนิดของบรรพบุรุษของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร

จากฐานความเชื่อดั้งเดิมไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ผี วิญญาน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเร้นลับ เวทมนตร์ไสยศาสตร์ที่กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรนับถือ [13] เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นก่อนสมัยอาณาจักรตั้งแต่ระดับชนเผ่าหรือกลุ่มชนดั้งเดิม [1] ก่อนพัฒนาความเชื่อตามระบบศาสนาที่เผยแพร่เข้ามาดังที่ทราบกันว่า **ผี พรหมณ์ พุทธ** เป็นผลให้เกิดการผสมกลมกลืน (Assimilation) กับความเชื่อใหม่ที่เข้ามา ดังนั้น ความเชื่อเรื่องนาคน่าจะเป็นฐานคติเดียวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์นาค หรือพญานาค ภาษาเขมรว่า “เนี้ยก” “นาค” จึงเป็นความเชื่อโบราณที่น่าจะเกิดขึ้นแต่สมัยชนเผ่า การนับถือบูชาที่จะน่าจะเป็นอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติที่ชนเผ่าอาศัยอยู่ เนื่องด้วยชีวิตที่พึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติ จึงได้ผูกโยงสิ่งแวดล้อมกับสิ่งเหนือธรรมชาติในลักษณะฐานคติความเชื่อแบบวิญญานนิยมก่อนยังไม่มีหลักการเชิงศาสนาใด ๆ ดังนั้น ผู้เขียนจึงมองว่าความเชื่อแต่เดิมเกี่ยวกับพญานาคของคนดินแดนแถบนี้เป็นความเชื่อโบราณที่มาตั้งแต่ชนเผ่าและเป็นความเชื่อเกี่ยวกับสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ภายใต้ฐานคติแบบวิญญานธรรมชาตินิยม การมีแนวคิดเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ การให้คุณและโทษจึงเกิดการนับถือและเชนสรวงสังวเอ ตามรูปแบบความเชื่อแบบเดิม ซึ่งจากวรรณกรรมของประเทศกัมพูชาเองก็ได้มีตำนานเกี่ยวกับพญานาคเรื่อง “พระทองกับนางนาค” หรือ “พญานาคสร้างเมืองพระนคร” เป็นที่มาของตำนานนาค ต้นกำเนิดตระกูลบรรพบุรุษของคนเขมรในประเทศกัมพูชา

ในส่วนของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรในจังหวัดสุรินทร์นั้น แม้จะได้รับอิทธิพลความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคจากกัมพูชา ตั้งแต่สมัยเป็นกลุ่มชนเขมร หรือยังไม่แบ่งเขตประเทศ แต่ก็ยังไม่ไปหาหาผู้กันและทำมาหากินด้วยกัน หลังจากแบ่งเขตแดนแล้ว [1] แม้ลักษณะความเชื่อของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรได้เลือนลางไปตามบริบทของสังคมการเป็นรัฐชาติไทย (ชาวเขมรถิ่นไทย) ในกลุ่มช่างทอผ้ากลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรยังคงมีความเชื่อเรื่องพญานาคที่เป็นสัญลักษณ์ที่เคารพนับถือในลักษณะที่เป็นของสูง จึงเป็นการยากที่จะชี้ขาดว่าความเชื่อเรื่องพญานาคนั้นมาจากฐานคติความเชื่อใดที่แน่ชัดที่สุด เนื่องจากคนไทยเชื้อสายเขมรในสุรินทร์ปัจจุบันนับถือพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคมีอย่างยาวนานคงมีอิทธิพลต่อระบบความคิดความเชื่อของ

กลุ่มชาติพันธุ์เขมรไม่มากนักน้อย นอกจากนี้ก็ยังผ่านการเผยแพร่ทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นการกล่าวไว้ของนักเดินทาง หมอสอนศาสนาในยุคสำรวจโบราณ ทำให้รู้ว่า ความเชื่อเรื่องนาค มีพัฒนาการความเชื่อเทียบเคียงมาพร้อมกับความเชื่อในศาสนาแต่ละยุคด้วย

นาค: สัญลักษณ์บนหัตถกรรมผ้าไหมของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร

กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรจังหวัดสุรินทร์ มีมรดกทางวัฒนธรรม คือ หัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ ซึ่งเป็นเครื่องมือในการส่งต่อระบบคิด สัญลักษณ์ ความเชื่อ ผ่านเครื่องนุ่งห่มอันเป็นหนึ่งในปัจจัยในการดำเนินชีวิตพร้อมกันนั้น ก็มีความเชื่อเรื่องพญานาค ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับฐานความเชื่อดั้งเดิมแบบวิญญานนิยม (Animism) ที่เห็นว่ามีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจ [10] มีพลังเหนือธรรมชาติ (Sacred and Holy Things) ในเรื่องของการให้คุณและโทษต่าง ๆ คนไทยเชื้อสายเขมรมีความเชื่อว่าสัญลักษณ์พญานาคบนผ้า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สูงส่ง อมตะ มีพลังอำนาจ น่าเกรงขาม ควรแก่การเคารพ สามารถลดบันดาลให้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากโรคภัย สิ่งชั่วร้ายหรือภูติผีปิศาจไม่กล้าเข้าทำร้ายรังแก เป็นเครื่องหมายแสดงความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ

กลุ่มคนไทยชาติพันธุ์เขมรในจังหวัดสุรินทร์ มีความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับนาคทั้งเชื่อเรื่องการให้คุณและโทษ เป็นฐานคติแบบวิญญานธรรมชาตินิยม ดังนั้น ความเชื่อเรื่องนาค จึงมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตหรือมีผลต่อรูปแบบความคิด ความเชื่อ ความต้องการของกลุ่มชาติพันธุ์ เนื่องจากสาระแก่นทางความคิดของกลุ่มชาติพันธุ์นั้นมีความเชื่อดั้งเดิมเป็นทุนเดิมทางวัฒนธรรมและเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมตั้งแต่เกิดจนตาย จากอิทธิพลที่มองความเชื่อเรื่องนาคเชิงศักดิ์สิทธิ์นิยม จึงทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ได้นำเอาสัญลักษณ์นาค มาประดิษฐ์ไว้บนผืนผ้าไหมซึ่งเป็นหัตถกรรมแต่โบราณเกิดในสมัยอาณาจักรขอมแต่โบราณ คุณลักษณะที่สื่อออกมาของนาค หรือ งูใหญ่ ส่วนหนึ่งมาจากสัญลักษณ์เชิงธรรมชาติ เช่น การอยู่อาศัยของงูในดิน ในน้ำสื่อความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์แสดงถึงเครื่องหมายของการทรงอำนาจ วาสนา อิทธิพล ความยิ่งใหญ่ เหนือผู้ใด ช่างทอผ้าคนไทยเชื้อสายเขมร ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเหล่านั้นจึงใช้เป็นสัญลักษณ์บนผืนผ้าเพื่อสื่อถึงความเคารพนับถือเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจพิเศษหรือสัญลักษณ์พญานาค [12] หมายถึงสัญลักษณ์ที่ผูกโยงเข้ากับอำนาจเหนือธรรมชาติ ถือเป็นความเชื่อที่ตกทอดมาจากปู่ตายายว่า “นาค” เป็นสัตว์ในทางมงคล สัญลักษณ์ของสิ่งดี เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นของสูงส่ง น่าเกรงขาม [15] แสดงถึงฐานคติความเชื่อแบบวิญญานนิยมหรือสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์

ภาพที่ 8 แสดงรูปลักษณ์ของพญานาคที่ประดิษฐ์ไว้บนผืนผ้าไหม

ทำให้เห็นว่าช่างทอผ้ากลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร นำสัญลักษณ์นาคประดิษฐ์เป็นลวดลายผ้าไหมมัดหมี่เพื่อสื่อความหมายแสดงถึงความเป็นมงคล ความอยู่เย็นเป็นสุข การปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และภัยอันตรายทั้งปวง ภูตผีปีศาจไม่กล้าทำร้าย หรือเข้าใกล้ ความศรัทธาในการเป็นสิ่งอมตะ ดังนั้น มุมมองผ่านมิติทางความเชื่อเหล่านี้ สามารถเรียนรู้ได้จากช่างทอผ้าไหมคนเฒ่าคนแก่ ที่มองสัญลักษณ์นาคว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นของสูง การเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ สัญลักษณ์และความหมายเหล่านี้ ถูกถ่ายทอดมาพร้อมกับความเชื่อและสอนปากต่อปากของบรรพบุรุษแต่โบราณ จนเหลือเค้าความได้เพียงว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นของสูง หากผูกโยงได้ง่าย ๆ สัญลักษณ์เหล่านี้เกิดจากการเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติ แบบวิญญานธรรมชาตินิยม ต้นตอมาจากฐานความเชื่อศาสนาโบราณหรือศาสนาพื้นนั่นเอง

ด้วยเหตุที่พญานาคนั้นได้เป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น การนับถือจึงเชื่อว่า จะนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ เกิดมีมงคล ความปรารถนาความสุขภาพที่แข็งแรง ปราศจากโรคและความปลอดภัย [16] สัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ ที่ปรากฏพบในลวดลายผ้าไหมพื้นเมืองกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร ในจังหวัดสุรินทร์ที่มีความเชื่อจากฐานดั้งเดิม ดังนั้นคุณลักษณะพิเศษ ที่มองในเชิงคุณสมบัติ อำนาจ ย่อมส่งผลให้เกิดความคิดการเกรงกลัว ความยำเกรง และสื่อถึงการให้ความเคารพ หมายถึงการเชื่อฟังจากผู้เฒ่าผู้แก่ที่ทรงภูมิปัญญาเป็นต้น ดังนั้นพญานาค ในความเชื่อจึงเป็นสัตว์ประเสริฐ ซื่อสัตย์ ทรงอิทธิฤทธิ์ มีปฏิหาริย์ แสดงความเหน็ดเหนื่อยพิศดาร จากวรรณกรรมการเกี้ยวพาราสีและปกป้องรักษาพระศาสนา อันถือว่าเป็นหนึ่งคุณสมบัติของการสร้างความดี ช่างทอผ้าจึงได้สร้างสรรค์ลวดลายพญานาค ตามการจินตนาการ วาดภาพทางความคิดและได้สร้างสรรค์ลวดลายขึ้นมาจากวรรณบอกเล่า ด้วยฐานจินตนาการบนความเชื่อ ได้เกิดการสร้างสรรค์ขึ้นแต่ให้เกิดเป็นตัวนาคเพื่อประดิษฐ์จำลองลักษณะและสื่อถึงคุณสมบัติความดีแห่งพญานาค [14] ช่างทอผ้าจึงได้สร้างสรรค์นำมาเป็นลวดลายบนผืนผ้าเพื่อสวมใส่อันสื่อถึง มงคล และคุณงามความดี ตามความเชื่อที่สืบทอดมาแต่โบราณนั่นเอง

ภาพที่ 9 แสดงรูปลักษณะของพญานาคที่ประดิษฐ์ไว้บนผืนผ้าไหม

การศึกษาครั้งนี้ทำให้เห็นว่า กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร มีขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อาศัยอยู่กับธรรมชาติเป็นทุนทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว พร้อมกับมีฝีมือการทอผ้าไหมมัดหมี่ได้อย่างวิจิตรงดงาม อันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ภูมิปัญญา ด้านการทอผ้าของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร จึงแฝงความเชื่อดั้งเดิม ความริเริ่มสร้างสรรค์เพื่อให้กลุ่มชนได้ เห็นแจ้งประจักษ์และรับรู้ร่วมกัน เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ขึ้น ภายใต้วิถีการผลิต การคิดลวดลาย ของสิ่งต่าง ๆ ขึ้นเพื่อใช้ในการสวมใส่ในชีวิตประจำวัน สื่อความเชื่อ ความศรัทธา โดยเฉพาะ ลวดลายนาคร ถือกำเนิดมาจากฐานความเชื่อแต่โบราณ ตามแบบวิถีความเชื่อความศรัทธา จนเกิดเป็นภูมิปัญญาด้านลวดลาย ผ้าอันล้ำค่าของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร

อนึ่งความคิดสร้างสรรค์ลวดลายนาครขึ้นมาจากคำบอกเล่าจากปราชญ์หรือบรรพบุรุษ ด้วยการ คิดสร้างสรรค์ปั้นแต่งให้เกิดเป็นตัวตนขึ้นให้มีรูปลักษณะของพญานาคลำตัวคล้ายงูใหญ่เพื่อต้องการสื่อถึง ความพิเศษนั้น [12, 15] ส่งผลให้ผู้ออกแบบลวดลายพญานาคบนผืนผ้าไหม ออกแบบตามฐานความเชื่อ คือ ปฏิบัติตามข้อห้าม (Taboo) เช่น ห้ามใส่รูปพญานาคเต็มตัวเพราะเชื่อว่า อาจเกิดการเจ็บป่วยหรือตายได้ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจพิเศษ ดังนั้น การนำมาใส่ไว้บนลายผ้า ควรแปลงให้เป็น ลักษณะอื่น ๆ ที่ยังคงรูปลักษณะเดิมไว้ เช่น การปรับให้โค้ง งอ ทำให้มีลักษณะเหมือนงู ตัวยาว ขดไปมา พันเกี่ยวกันได้ สร้างสรรค์ให้เห็นเป็นลวดลายขึ้นมา ในปัจจุบันลักษณะการออกแบบจินตนาการไปตามธรรมเนียม และเทคนิคการมัดย้อมเพื่อให้เกิดลวดลาย ดังนั้น ความยากง่ายด้านเทคนิคก็มีส่วนกำหนดลวดลายโดยสื่อ สัญลักษณ์ให้เหมือนมากที่สุด จึงมีข้อจำกัด 2 แบบ ได้แก่ ข้อจำกัดด้านความเชื่อในการประดิษฐ์ลวดลาย ที่นำมาใส่บนผ้า และด้านเทคนิคลวดลายหรือการมัดย้อม

การออกแบบลายพญานาค ช่างทอผ้าทำการออกแบบรูปทรงจินตนาการเพื่อสร้างความแตกต่างและ โดดเด่น ยึดรูปทรงตามกิริยาของนาคร ลักษณะที่ปรากฏเป็นลวดลายผ้าที่สร้างสรรค์ที่น่าสนใจขึ้น อันได้แก่ ลายพญานาคผสมผสานกับรูปผีเสื้อ รูปสิงโต ไก่ นก หรือพืชพรรณธรรมชาติผสมผสานในผ้าผืนเดียว ลายเกร็ดนาคร หรือคนในท้องถิ่น เรียกว่าลายร่างแห [12] หากเป็นผ้ามัดหมี่ที่นุ่งห่ม จะออกแบบเป็นลายนาครเกี่ยวหรือตัวหนอน ตามความนิยมใช้กันอยู่จะเป็นลายที่ได้ทำการประยุกต์แล้วเรียกชื่อตามแบบของการคิด ได้แก่ ลายนาครคุ่มดลายน กับต้นสนหรือเรียก “ฉัตรโรด” หรือออกแบบเป็นฉัตรเก้าชั้นหรือเจ็ดชั้น โดยนาครคู่จะอยู่ตรงกลาง หากใช้รูป นาครเต็มตัวบรรพบุรุษชาวเขมรโบราณจะห้ามนุ่งเนื่องจากมีขนบธรรมเนียมตามค่านิยมในสังคมที่เชื่อในความ

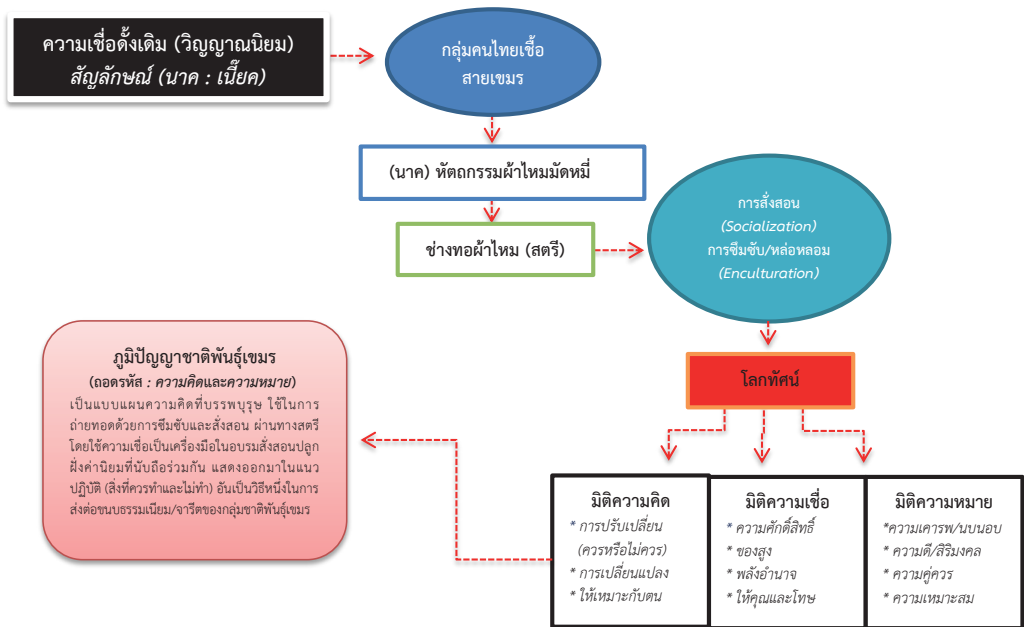
ศักดิ์สิทธิ์และมองไม่ควร ลวดลายผ้าก็เป็นการแสดงถึงคุณค่ามรดกวัฒนธรรมหรือวิถีคิด อาจกล่าวได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ภูมิปัญญาลายผ้าของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรในจังหวัดสุรินทร์ก็กล่าวได้ [17] ลวดลายพญานาคบนผืนไหมส่วนใหญ่ที่ปรากฏหรือประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้น ได้แก่ ผ้าถุงส่วนใหญ่จะมัดลายด้วยวิธีการมัดหมี่ เพราะมัดง่ายและเป็นที่ยินยอม หากทำเป็นลายประยุกต์สร้างสรรค์ผสมกับวัตถุประเภทอื่น เช่น ผีเสื้อ นก กระต่าย ก็สามารถทำได้ ลวดลายบนผ้าสไบและผ้าคลุมไหล่ของผู้ที่ใช้นั้นในปัจจุบัน จะออกแบบลักษณะลายนาคเกี้ยวที่ออกแบบให้มองดูคล้ายตัวพญานาค คดเคี้ยว เกี้ยวพาราสี และลายพญานาค ถือว่า สัญลักษณ์ที่มีความสำคัญ เพราะเป็นผ้าที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นของสูง [12, 15] การออกแบบลายนาคของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรจังหวัดสุรินทร์ในปัจจุบันมีลวดลายหลายแบบตามฐานคิดสร้างสรรค์หรือจินตนาการของช่างและยุคสมัยเพราะเป็นการออกแบบบนฐานวัฒนธรรมนั่นเอง

ภาพที่ 9 แสดงลักษณะลวดลายผ้าไหมที่แปลงมาจากสัญลักษณ์พญานาค (ตะขอนาค เกร็ดนาค นาคเกี้ยว)

สรุป

กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรจังหวัดสุรินทร์ มีหัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ เสมือนเป็นเครื่องมืออันชาญฉลาด และทรงประสิทธิภาพในการส่งต่อสัญลักษณ์เชิงความหมายเกี่ยวกับพญานาค อันเป็นชุดแผนความคิด ความเชื่อผ่านปัจจัยความจำเป็นพื้นฐาน คือ เครื่องนุ่งห่มที่ถ่ายทอดผ่านสตรีในครัวเรือน ที่ได้รับการสั่งสอน (Socialization) และซึมซับ (Enculturation) จากแม่สู่ลูก จากลูกสู่หลาน เป็นทอด ๆ หากพิจารณาแบบขั้วตรงข้าม (Binary Opposition) แบบรูปธรรม นามธรรม มองแบบองค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน ร่างกายมนุษย์ที่ประกอบไปด้วย ร่างกายและจิตใจ (รูปธรรม นามธรรม) สามารถสื่อสารได้ว่า หัตถกรรมผ้าไหม เป็นเหมือนเหรียญ 2 ด้าน เหมือนกับเครื่องมือที่ส่งต่อสัญลักษณ์เชิงความคิด ความเชื่อ ความหมายเกี่ยวกับพญานาค ซึ่งเป็นมุมมองเชิงนามธรรม โดยสิ่งที่ชี้ให้เห็น มิติทางนามธรรมที่ลึกซึ้ง ได้แก่ 1. สัญลักษณ์ทางความคิดความเชื่อ ลวดลาย ความหมาย และ 2. สัญลักษณ์ในพิธีกรรม ซึ่งมาจากฐานความเชื่อดั้งเดิม ที่มีผลต่อการวิถีคิดและรูปแบบการใช้ชีวิตของกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร

แผนผังที่ 2 แสดงโลกทัศน์เรื่องนาคและการสื่อความหมายโดยช่างทอผ้าชาวเขมร

สรุปได้ว่า ลวดลายนาคบนงานหัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่ เป็นสัญลักษณ์ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ แต่โบราณตามฐานคติความเชื่อดั้งเดิม (วิญญาณนิยม) ที่ส่งต่อในสายตระกูลกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมร สัญลักษณ์นาคบนผืนไหมสื่อถึงโลกทัศน์ความเชื่อเรื่องนาคใน 3 มิติ ที่สะท้อนจากกลุ่มช่างทอผ้าชาวเขมร จังหวัดสุรินทร์ ดังนี้ 1. สื่อสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเชื่อดั้งเดิม ในลักษณะความศักดิ์สิทธิ์ ของสูง พลังอำนาจ และการให้คุณและโทษ 2. สื่อถึงความคิดของช่างทอในการออกแบบบนฐานความเชื่อ สิ่งสะท้อนจากการออกแบบ ได้แก่ การปรับเปลี่ยน (ควรหรือไม่ควร) การเปลี่ยนแปลง ให้เหมาะกับตน และ 3. มิติเชิงความหมาย สัญลักษณ์นาคสื่อถึงแนวปฏิบัติในพฤติกรรมชาติพันธุ์ สิ่งสะท้อน ได้แก่ ความเคารพ นบนาบ ความดี ความ เป็นสิริมงคล ความคู่ควร และความเหมาะสม จึงกล่าวได้ว่า สัญลักษณ์นาค บนลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ของ กลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรเป็นภูมิปัญญาชาติพันธุ์เขมร บรรพบุรุษใช้สัญลักษณ์ในการสื่อความหมายเพื่อการ สั่งสอนลูกหลาน ดังนั้น เราสามารถ เชื่อมโยงและเปิดเผยถึงปริศนาภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ถอดรหัสความคิด และความหมายได้ว่า นาคในบริบทของผ้าไหมหรือหัตถกรรมผ้าไหมมัดหมี่นั้นแฝงภูมิปัญญาเชิงนามธรรม ผ่านความเชื่อดั้งเดิมเรื่องนาค แนวคตินาคในลวดลายผ้าจึงเป็นเสมือนชุดแบบแผนความคิดหนึ่งที่บรรพบุรุษ ใช้ในการถ่ายทอดซึมซับ และสั่งสอนผ่านสตรี โดยใช้วัฒนธรรมความเชื่อ เป็นเครื่องมือในการปลูกฝังค่านิยม ที่ตนเคารพนับถือร่วมกัน และสื่อออกมาในแบบปฏิบัติ (สิ่งที่ควรทำและไม่ทำ) เพื่อการดำเนินชีวิต เป็นวิธีหนึ่ง ในการสั่งสอนลูกหลานให้เจริญรอยตามขนบธรรมเนียม และจารีตของกลุ่มชาติ

References

- [1] Klangrit, S. (2016). Naga: S symbolic dimension of identical relations. *Hatyai Academic Journal. Hatyai University*, 15(2), 4-6.
- [2] Office of the National Culture Commission. (2004). *Ethnological map of Thailand*. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Thailand.
- [3] Panurat *et al.* (1996). *San-ga : A Khmer marriage tradition in South Isan*. Surin art and culture center.
- [4] Pongsapit, A. (1993). *Culture, religion, and race: The analysis of Thai society by anthropological approach*. Bangkok: Chulalongkorn University.
- [5] Muenjanchoei, R. (1999). *The influences of the Thai Song's beliefs, traditions, and rituals on Life quality development* (Master of arts thesis in rural development studies), Nakhon Pathom: Mahidol University.
- [6] Wikimedia. (2009). *Thailand Surin locator map*. Retrieved from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thailand_Surin.
- [7] Seidenfaden, E. (1970). *Ethic group study series minority group in Thailand*. Nebraska: University of Nebraska-Lincoln.
- [8] Siriprapaporn, Y. (2016). *The relational analysis of Mamuad Séance's teachings and Buddhist principles of Thai-Khmer ethnic groups in Surin province and Buriram Province* (Doctor of Philosophy in Buddhism Studies), Surin : Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- [9] Keasemsukcharutsaeng, S. (1983). *The Cultural mix of the Lao Song or Thai Song*. Surin : Surindra Rajabhat University.
- [10] Chimmalee, B. (2007). *The culture of clothing of Kuy indigenous group in Thailand*. Surin : Surindra Rajabhat University.
- [11] Sapphaya, W. (2009). *The belief in Naga in Mekong river region*. Bangkok: Saengthong Press.
- [12] Maiondee, R. (10 August 2010). *Weaver*. Khwao Sinrin, Amphoe Khwao Sinrin, Surin province.
- [13] Klangrit, S. (2016). *The patterns and teachings of Surin's Pra-Guam silverware* (Master degree thesis in rural development research), Surin: Surindra Rajabhat University.
- [14] Sujit Wongted. (2000). *Naka in the Southeast Asia history*. Bangkok: Matichon.
- [15] Wongwai, B. (10 August 2010). *Weaver*. Ban Danjarean, Tambon Kratiem, Amphoe Sangkha, Surin province.
- [16] Yaepdee, A. (10 August 2010). *Weaver*. Ban Khwao Sinrin.
- [17] Wetsiriyanan, T. (2005). *Khmer ethnic group's wisdom of silk in Ban Tha Sawang, Amphoe Muang, Surin province*. Surin : Surindra Rajabhat University.

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อเสริมการเรียนรู้ทรัพยากรป่าพรุ
โรงเรียนวัดบ่อลือ อำเภอยะใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช
The Development of Local Curriculum to Preserve
Peat Swamp Forest of Wat Bor Lor School, Chian Yai,
Nakhon Si Thammarat

มานะ ขุนวีช่วย¹ นฤมล ขุนวีช่วย² เย็นฤดี หนูเพชร³ และสุรินทร์ภรณ์ ศรีอินทร์^{4*}

Mana Kunweechuay¹, Narumol Khunweechuay²,
Yenruedee Noophet³ and Surinporn Sri-in^{4*}

¹ ผศ., หลักสูตรสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช นครศรีธรรมราช 80280

² ผศ., หลักสูตรวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช นครศรีธรรมราช 80280

³ อ., หลักสูตรภาษาอังกฤษ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช นครศรีธรรมราช 80280

⁴ นักวิจัยชำนาญการ ดร., คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ 10900

¹ Asst. Prof., Education Program in Social Studies, Faculty of Education, Nakhon Si Thammarat Rajabhat University, Nakhon Si Thammarat, 80280, Thailand

² Asst. Prof., Program in Environmental Science, Faculty of Science, Nakhon Si Thammarat Rajabhat University, Nakhon Si Thammarat, 80280, Thailand

³ Lecturer., Education Program in English, Faculty of Education, Nakhon Si Thammarat Rajabhat University, Nakhon Si Thammarat, 80280, Thailand

⁴ Researcher, Dr., Faculty of Fishery, Kasetsart University, Bangkok, 10900, Thailand

* Corresponding author: E-mail address: rdisps@ku.ac.th

(Received: October 25, 2019; Revised: March 1, 2020; Accepted: March 3, 2020)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทของป่าพรุคลองค้อในพื้นที่บ้านบ่อล่อ และจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” ให้แก่โรงเรียนบ่อล่อ ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอยะใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ใช้หลักการวิจัยเชิงคุณภาพและวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ่อล่อเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตป่าพรุคลองค้อ ซึ่งเป็นป่าพรุผืนใหญ่ที่เชื่อมต่อกับป่าพรุควนเคร็ง การรับรู้ของชุมชนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และตำนานมีความเชื่อมโยงกับตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ที่ปรากฏเป็นเรื่องเล่ามาจนถึงปัจจุบัน การที่ชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าพรุส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่ได้อาศัยทรัพยากรในป่าพรุเพื่อการดำรงชีพและสร้างสรรค์วัฒนธรรม ภูมิปัญญาหลายกรณี โดยเฉพาะ เกี่ยวกับการจับปลา หาน้ำผึ้ง และภูมิปัญญาเกี่ยวกับกระจุต ผลการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นสำหรับนักเรียนในช่วงชั้นที่ 2 ของโรงเรียนบ้านบ่อล่อ สามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 หน่วยการเรียนรู้ คือ หน่วยการเรียนรู้หมู่บ้านบ่อล่อของเรา หน่วยการเรียนรู้ลักษณะหมู่บ้านของฉัน หน่วยการเรียนรู้พรุคลองค้อ หน่วยการเรียนรู้ภูมิปัญญาพรุคลองค้อ และหน่วยการเรียนรู้ภูมิปัญญาในบ้านฉัน โดยเป้าหมายของการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นนี้เพื่อให้ผู้เรียนได้รู้จักและได้เรียนรู้ทรัพยากรในชุมชนของตนเอง อันจะนำไปสู่ความรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรทางวัฒนธรรมในชุมชน

คำสำคัญ: พรุคลองค้อ, หลักสูตรท้องถิ่น, ชุมชนบ่อล่อ

Abstract

This research aims to study the context of peat swamp forest in Ban Bo Lo area and develop the local curriculum, Phru people, for Bo Lo School, Maejao-uhau Subdistrict, Chian Yai District, Nakhon Si Thammarat Province. This study is characterized as qualitative research and participatory action research. The results of the study showed that Bo Lo community is located in Khlong Khong swamp forest area which is a large swamp forest connected to the Kuan Kreang swamp forest. The community's awareness about history and legend is linked to Muang Nakhon Si Thammarat legend that appears as a story until the present. Located in the swamp area, the villagers in this area rely on peat land resources for livelihood and creative culture, many cases of wisdom, especially fishing, finding honey, and wisdom about Krajoed. The local curriculum for students in the second level of Ban Bo Lo School can be divided into 5 units: Unit 1 Our Bo Lo Village, Unit 2 My Village Style, Unit 3 Khlong Khong Peat Swamp, Unit 4 Khlong Khong Peat Swamp Wisdom, and Unit 5 Proud of My Home. The goal of designing this local curriculum is to enables the students to know and learn about the resources in their community leading to love, cherish natural, and cultural resources in the community.

Keywords: Khlong Khong Peat Swamp Forest, Local Curriculum, Bo Lo Community

บทนำ

ป่าพรุคลองค้อ เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของป่าพรุควนเคร็งตอนกลาง ครอบคลุมพื้นที่รอยต่อของอำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอยะวดี และอำเภอยะลา จังหวัดนครศรีธรรมราช มีคลองสายหลักไหลผ่าน 2 สาย คือ คลองค้อ และคลองชะอวด (แม่น้ำปากพนัง) ชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้อหลายชุมชน รวมถึง ชุมชนบ้านบ่อล้อยด้วย ทรัพยากรในพื้นที่ป่าพรุคลองค้อเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลถึงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน เพราะได้นำทรัพยากรต่าง ๆ ในพื้นที่ป่าพรุมาใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลายตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งจากพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ ได้ถูกนำมาใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นอาหารบริโภคของคนและสัตว์ ใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย บางชนิดนำมาเป็นไม้ประดับเพื่อความสวยงาม การใช้ทรัพยากรจากไม้เป็นเชื้อเพลิงใช้เป็นเครื่องบอกปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่าง ใช้เป็นเครื่องรางของขลังซึ่งมีผลด้านกำลังใจ เป็นเครื่องประกอบวัตถุบูชา นำมาทำเป็นสีย้อมผ้า นำมาทำกระดาษ รวมทั้ง ใช้เป็นยาสมุนไพรในการรักษาโรคมะเร็งใช้เจ็บต่าง ๆ [1] อย่างไรก็ตาม จากปรากฏการณ์ไฟไหม้ป่าพรุควนเคร็ง ซึ่งเป็นป่าพรุผืนใหญ่อันดับสองของประเทศไทยในพื้นที่เขตรอยต่อของจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุงและสงขลา [2] เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะ ช่วงกลาง พ.ศ.2562 ที่มีความรุนแรงมากกว่าทุกครั้ง แสดงให้เห็นว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังไม่สามารถแก้ปัญหาไฟไหม้ป่าพรุและปัญหาอื่น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การสร้างความตระหนักโดยอาศัยองค์ความรู้ท้องถิ่นให้กับชุมชนเป็นอีกทางออกหนึ่งที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาป่าพรุได้อย่างยั่งยืน โดยจำเป็นต้องนำกระบวนการเหล่านี้ผ่านระบบการศึกษา ซึ่งนโยบายทางการศึกษาของชาติได้เปิดโอกาสให้สถาบันการศึกษาท้องถิ่นสามารถจัดทำหลักสูตรเพื่อจัดการเรียนการสอนที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นได้ [3]

บทความวิจัยนี้ จึงนำแนวคิดการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นมาใช้เป็นกรอบในการศึกษา เกิดจากสมมติฐานที่ว่า การใช้หลักสูตรจัดการเรียนการสอนในลักษณะเดียวกันทั้งประเทศ ย่อมไม่สัมพันธ์กับชีวิตจริงของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ การจัดการเรียนการสอนแบบเดียวกันทำให้ละเลยต่อมรดกทางวัฒนธรรม มรดกทางธรรมชาติ และสิ่งอันพึงอนุรักษ์ของท้องถิ่น ทำให้มีการสืบทอดสิ่งที่มีค่าของท้องถิ่น ทั้งยังไม่เป็นการสนับสนุนการพัฒนาท้องถิ่น เช่น ด้านการผลิต ด้านอาชีพ เป็นต้น บางท้องถิ่นอาจมีปัญหาแตกต่างกันออกไป เช่น ปัญหาโรคมะเร็งใช้เจ็บ ปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น แทนที่การศึกษาจะช่วยแก้ปัญหาดังกล่าวกลับจะส่งเสริมให้มุ่งเพื่อการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น [4] แนวคิดดังกล่าวนี้ว่า สอดคล้องกับบทความวิจัยนี้เป็นอย่างมาก กล่าวคือ การศึกษาเรื่องคนพรุเป็นความพยายามที่จะรักษามรดกของท้องถิ่นเพื่อให้คนรุ่นใหม่ที่เป็นนักเรียนได้เรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองมีอยู่ควบคู่กับการเรียนรู้ที่เป็นหลักสูตรแกนกลาง

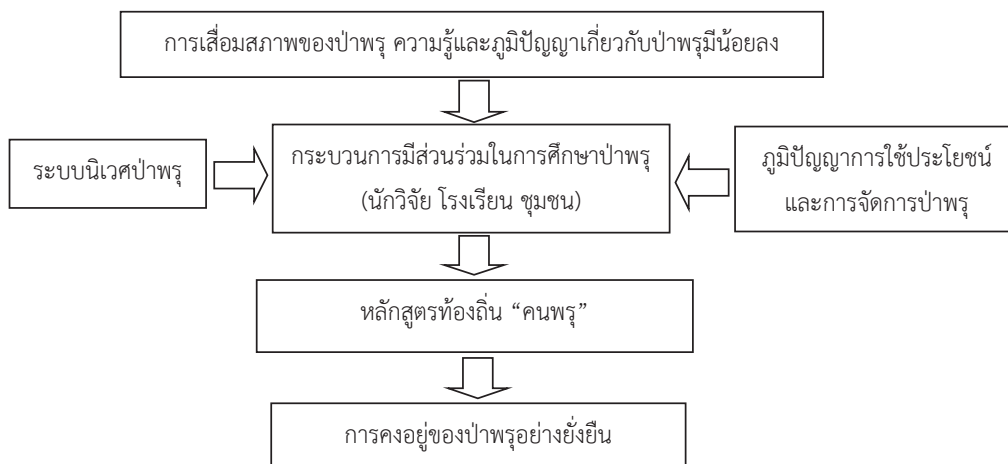
จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” เพื่อใช้ในการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนวัดบ่อล้อย ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอยะลา จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งในพื้นที่ดังกล่าวเป็นชุมชนที่อยู่ร่วมกับป่าพรุ ยังคงใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าพรุ หลักสูตรท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจะเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน มีการจัดทำหลักสูตรเพื่อแสดงให้เห็นลักษณะการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าพรุของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งในมิติทางวิทยาศาสตร์ และสังคมศาสตร์ โดยมีเป้าหมายสำคัญ คือ ต้องการให้เยาวชนได้เรียนรู้ว่าป่าพรุเป็นป่าที่มีคุณค่าทั้งต่อนิเวศและผู้คน การที่ทรัพยากรป่าพรุเสื่อมโทรมลงย่อมส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตคนที่อยู่รายรอบป่าพรุ และหากหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” สามารถขยายผลไปยังพื้นที่อื่น ๆ ในเขตป่าพรุคลองค้อย่อมจะส่งผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ในพื้นที่ป่าพรุที่จะรู้จักคุ้นเคยกับป่าพรุมากขึ้น ในฐานะที่ป่าพรุเป็นป่าที่มีคุณูปการต่อชุมชนที่เขายาศัยอยู่ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาป่าพรุที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบทของป่าพรุคลองค้อในพื้นที่บ้านบ่อล้อ อำเภอยะใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช
2. เพื่อจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง “คนพรุ” ให้กับโรงเรียนวัดบ่อล้อ อำเภอยะใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้มองว่า ป่าพรุซึ่งเป็นลักษณะนิเวศเฉพาะถิ่นภาคใต้ถูกลดบทบาทลง เพราะกระแสการพัฒนาแนวใหม่ มีการบุกรุกพื้นที่ป่าพรุเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ การศึกษาในระบบก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องป่าพรุมากนัก ส่งผลถึงการลดลงหรือไม่ก็เสื่อมสภาพของป่าพรุอย่างมาก ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นควรเข้าไปหนุนเสริมให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นกับคนรุ่นใหม่ ทั้งในเรื่องระบบนิเวศ การใช้ประโยชน์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการ หากเกิดหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” ขึ้น นักเรียนที่ได้เรียนรู้เกี่ยวกับป่าพรุก็จะเกิดความรัก ความหวงแหนในทรัพยากรของท้องถิ่น ประชาชนในท้องถิ่นเองก็จะเห็นคุณค่าของป่าพรุ จนนำไปสู่การรักษาป่าพรุให้คงอยู่คู่กับชุมชน

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีดำเนินการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยประยุกต์ใช้หลักการวิจัยเชิงคุณภาพ และหลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีการทำงานวิจัยร่วมกันระหว่างทีมนักวิจัย โรงเรียน และชุมชนที่ใช้ประโยชน์ป่าพรุ วิธีการศึกษาที่คณะผู้วิจัยนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการมี 3 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง 2) การศึกษาจากภาคสนาม และ 3) การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับป่าพรุ และหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องป่าพรุ

2. การศึกษาภาคสนาม ในประเด็นความรู้เกี่ยวกับป่าพรุ ได้แก่ บริบท ความสำคัญ ความเปลี่ยนแปลง และการจัดการป่าพรุคลองค้อ แล้วนำความรู้นั้นไปพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องมีการศึกษาภาคสนามเพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับป่าพรุ โดยได้กำหนดวิธีการศึกษา ดังนี้ [5] 2.1) การสังเกต

เป็นการค้นหาพฤติกรรมเพื่อให้รู้ว่า ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาคิดอะไร ทำอะไร โดยผู้วิจัยจะการใช้การสังเกตทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในการสังเกตที่เป็นรูปธรรมนั้น ผู้วิจัยจะได้เข้าไปศึกษาวิถีชีวิตชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากป่าพรุ เมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลจากการสังเกตแล้วจะทำการบันทึกและถ่ายภาพเพื่อนำข้อมูลที่ได้นำมาประกอบกับวิธีการศึกษาในรูปแบบอื่น ๆ ต่อไป 2.2) การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้วิจัยได้สร้างกรอบของคำถามไว้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการสัมภาษณ์ แต่ทั้งนี้จะต้องดูสถานการณ์ว่า เป็นไปในลักษณะใด ถ้าผู้ตอบแสดงความคิดเห็นได้อย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยก็จะปล่อยให้การถาม – ตอบ เป็นไปอย่างธรรมชาติ และให้คำถามสั้นไหลไปได้ตามสถานการณ์ กลุ่มคนที่ผู้วิจัยเลือกในการสัมภาษณ์ ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นผู้นำทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ และปราชญ์ชาวบ้าน โดยเฉพาะ เรื่องภูมิปัญญาป่าพรุ จนกระทั่ง สามารถสังเคราะห์เป็นความรู้เพื่อตอบคำถามการวิจัยได้ 2.3) การสนทนากลุ่ม เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนา เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนาเพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่ม จำนวน 5 - 10 คน ซึ่งเลือกมาจากการประชุมเป้าหมายที่กำหนดเอาไว้ ประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยจะนำมาเป็นประเด็นสนทนากลุ่ม คือ การจัดหลักสูตรท้องถิ่นคนพรุใช้หัวข้ออะไรบ้าง เราไปศึกษาข้อมูลบริบทชุมชนจากใครได้บ้าง ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มนั้น จะเป็นข้อมูลที่มาจากการระดมความคิดเห็นจากกลุ่มคนกลุ่มเล็ก ๆ แต่จะมีข้อมูลที่ผ่านระบบการตรวจสอบแล้วจากผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มกันเอง ทำให้มีความน่าเชื่อถือระดับหนึ่ง อีกทั้งการที่ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นสนทนากลุ่มไว้อย่างชัดเจนทำให้สามารถหาข้อมูลเชิงลึกในประเด็นใดประเด็นหนึ่งได้ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มนั้นจำเป็นต้องมีการตรวจสอบอีกครั้งหนึ่งจากข้อมูลที่ได้จากวิธีการอื่นเพื่อความถูกต้องและน่าเชื่อถือ ข้อมูลที่ได้มาทั้งหมด โดยเฉพาะ ข้อมูลจากภาคสนามผู้วิจัยจะได้จัดการกับข้อมูลก่อนการนำมาใช้ กล่าวคือ การคัดเลือกข้อมูลที่น่าเชื่อถือ โดยการวิพากษ์ข้อมูลที่มีคำตอบใกล้เคียงกัน รวมทั้ง การนำมาตรวจสอบกับข้อมูลจากเอกสาร พร้อมทั้ง จัดเป็นประเด็นหรือการเรียงเรียงข้อมูล แล้วนำเสนอโดยการบอกเล่าในเชิงพรรณนาวิเคราะห์เพื่อตอบคำถามวิจัย และ 2.4) การจัดเวทีชุมชนพื้นที่ใช้ประโยชน์จากป่าพรุ จำนวน 2 ครั้ง โดยครั้งที่ 1 การจัดเวทีชุมชนจัดขึ้นเพื่อระดมความคิดเห็น จากชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุ โดยให้ชาวบ้านเล่าให้ฟังถึงการใช้ประโยชน์จากป่าพรุว่า ใช้อย่างไร เช่น ในป่าพรุพบพืชและสัตว์อะไรบ้าง การใช้ประโยชน์จากสัตว์อย่างไร ใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างไร การจับปลาจับอย่างไร การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าพรุเปลี่ยนไปอย่างไรบ้าง เป็นต้น ครั้งที่ 2 เป็นการทบทวนสิ่งที่นำข้อมูลที่ได้จากครั้งก่อน และการสัมภาษณ์ในเชิงลึก หากมีการผิดพลาดด้านข้อมูลก็แก้ไขโดยทันที

3. จัดทำหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” โดยการดำเนินการตามขั้นตอนจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” กลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม สำหรับนักเรียนระดับประถมศึกษา 4 – 6 โรงเรียนวัดบ่อล่อ ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากภาคส่วนต่าง ๆ ได้แก่ ทีมวิจัย โรงเรียน ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น และชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้อง กระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น มี 3 ขั้นตอนดังต่อไปนี้ [3] ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลพื้นฐานเป็นขั้นตอนของการศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” และสำรวจความต้องการในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของนักเรียน ผู้ปกครอง ครูภูมิปัญญา เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นคนพรุ แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา เพื่อสำรวจความต้องการในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น โดยการจัดกิจกรรมการสนทนากลุ่ม มีทีมวิจัย ผู้บริหารและครูโรงเรียนวัดบ่อล่อ ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น และ

ชาวบ้านในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดทำหลักสูตร เพื่อให้เกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็น ต่อประเด็น เนื้อหา การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ที่เกี่ยวข้องกับหลักสูตร “คนพรุ” ขั้นตอนที่ 2 การสร้างหลักสูตร “คนพรุ” ขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นคนพรุ และประเมินคุณภาพหลักสูตร โดยนำผล ที่ได้จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐาน ในขั้นตอนที่ 1 มาเป็นแนวทางในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น และประเมิน คุณภาพหลักสูตร โดยผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินการ ประกอบด้วย 2.1) การออกแบบและพัฒนา หลักสูตรท้องถิ่น โดยการร่างหลักสูตร “คนพรุ” สำหรับนักเรียนโรงเรียนวัดบ่อลือ 2.2) ศึกษาข้อมูลพื้นฐาน โดยการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำหลักสูตร การสัมภาษณ์ เพื่อค้นหาสภาพปัญหา ความต้องการจำเป็น และข้อมูลพื้นฐานสำหรับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” เพื่อกำหนดหลักการ และเป้าหมายของหลักสูตรท้องถิ่น 2.3) การกำหนดเนื้อหา และการวิเคราะห์มาตรฐาน การเรียนรู้ หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 และเนื้อหาสาระการเรียนรู้ท้องถิ่น และ 2.4) การจัดทำแผนการเรียนรู้ในหลักสูตรท้องถิ่น และขั้นตอนที่ 3 การนำหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นไปทดลองใช้ โดยทีมวิจัยนำร่างหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” ไปทดลองใช้กับนักเรียนโรงเรียนวัดบ่อลือ

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยจำแนก จัดระบบข้อมูล และหาความสัมพันธ์ของข้อมูล วิเคราะห์ ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป โดยการวิเคราะห์ตีความข้อมูลแบบอุปนัย จากปรากฏการณ์ที่มองเห็น [6] โดยนำ ข้อมูลที่ได้มาจากการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย ทั้งจากเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม มาตีความและสร้างข้อสรุปหรือข้อค้นพบ ตรวจสอบความถูกต้องโดยตรวจสอบสามเส้า ด้านข้อมูล ทั้งข้อมูลที่ได้จากการศึกษาจากเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม โดยพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้มาจะต้องได้ข้อมูลตรงกัน และตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล ทั้งจากวิธี การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม โดยใช้การสังเกตควบคู่กับการซักถาม พร้อมกันนั้นก็ศึกษาข้อมูล เพิ่มเติมจากเอกสาร เพื่อความแน่นอนว่าข้อสรุปนั้นเที่ยงตรงตามความเป็นจริง [6]

ผลการศึกษา

บริบทของป่าพรุคลองค้อง

ป่าพรุคลองค้องนับเป็นทรัพยากรที่สำคัญซึ่งส่งผลถึงคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ จากการ ศึกษาพบว่า มีทรัพยากรทางชีวภาพที่สำคัญที่ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในแง่มุมต่าง ๆ ได้เป็นจำนวนมาก เช่น มีความพยายามในการหาพันธุ์พืชแล้วพบว่า มีมากกว่า 100 ชนิด โดยชาวบ้านได้อาศัยพืชพรรณต่าง ๆ ในการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน จนป่าพรุเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนบริเวณนั้น โดยมีการใช้ประโยชน์จากพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ ในพื้นที่ป่าพรุคลองค้องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่สำคัญคือ ใช้ในการทำเครื่องมือเครื่องไม้ต่าง ๆ ตลอดจนเครื่องใช้ เป็นอาหารบริโภคของคน ใช้เป็นอาหารบริโภคของสัตว์ ใช้ในการก่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย และโรงเรือนต่าง ๆ ส่วนการมุงหลังคา ไม้บางชนิดนำมาเป็นไม้ประดับ เพื่อความสวยงาม การใช้ทรัพยากรจากไม้เป็นเชื้อเพลิง ใช้เป็นเครื่องบอกปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่าง เช่น การออกดอกของชุมเห็ดใหญ่ ใช้เป็นเครื่องรางของขลังซึ่งมีผลต่อกำลังใจ เป็นเครื่องประกอบวัตถุบูชา เป็นยาสมุนไพรในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ นำมาทำเป็นสีย้อมผ้าธรรมชาติ รวมทั้ง การนำมาทำกระดาษ ซึ่งเป็นกระดาษที่ทำมาจากต้นหญ้าและต้นพืชในป่าพรุ [1]

ปัจจุบัน “พันธุ์พืช” ในบริเวณพื้นที่ป่าพรุคลองค้องบางชนิดก็ได้สูญพันธุ์ไปแล้วในขณะที่บางชนิดก็เหลือน้อยเต็มที และขึ้นแทนที่ด้วยต้นเสม็ดขาวเนื่องจากต้นเสม็ดขาวสามารถเจริญเติบโตได้ดีในดินเปรี้ยว ในกรณีนี้จึงมีความจำเป็นในแง่ที่จะมีการศึกษาเกี่ยวกับการนำพันธุ์ไม้ที่หายไปให้กลับมาในป่าพรุอีกครั้งหนึ่ง กรณีของ “พันธุ์สัตว์” พื้นที่ป่าพรุคลองค้องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีพันธุ์สัตว์มากมายหลากหลายชนิดเช่นกัน เนื่องจากในอดีตป่าพรุคลองค้องเป็นป่าพรุที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งในเรื่องของป่า น้ำ และดิน จึงทำให้มีสัตว์นานาชนิดอาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว และชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากสัตว์แต่ละชนิดในลักษณะต่าง ๆ พบว่าลักษณะการใช้ประโยชน์จากสัตว์ชนิดต่าง ๆ ในพื้นที่ป่าพรุคลองค้องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่สำคัญคือการใช้สัตว์เป็นอาหารบริโภคของคน ใช้เป็นเหยื่อดักสัตว์ชนิดต่าง ๆ ใช้เป็นยาสมุนไพรรักษาโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ เป็นเครื่องบอกเวลา ใช้เลี้ยงเพื่อความสวยงามและความเพลิดเพลิน ใช้เป็นเครื่องสังเวยระดับน้ำในฤดูน้ำหลาก ใช้เป็นสินค้า ตลอดจนน้ำผึ้ง โดยเฉพาะ ปลาถือได้ว่าสัตว์เศรษฐกิจของชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุคลองค้อง ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ปัจจุบันสัตว์ชนิดต่าง ๆ มีจำนวนลดลงจากอดีตเป็นอย่างมากและสัตว์บางชนิดได้สูญพันธุ์ไป ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากระบบนิเวศป่าพรุที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ไม่ว่าจะเป็นป่า น้ำ หรือแม้แต่ดิน กรณีนี้จึงมีลักษณะเช่นเดียวกับกับพันธุ์พืช คือ การสนับสนุนให้เกิดการศึกษาเพื่อคืนสัตว์ที่หายไปให้กลับมาในป่าพรุอีกครั้งหนึ่ง [2]

“ทรัพยากรดิน” ในพื้นที่ป่าพรุคลองค้อง สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1) ดินพรุ เป็นดินที่มีลักษณะเฉพาะที่เกิดจากรากพืช ซากต้นไม้และใบไม้ที่สลายตัวอย่างช้า ๆ ทับถมกันเป็นดินที่มีความหนาแน่นน้อย มีสภาพคล้ายกับฟองน้ำนุ่ม ๆ ที่อุ้มน้ำไว้ หรือเป็นดินที่มีลักษณะเป็นดิน “ยล” [2] หากมีหญ้า หรือวัชพืชต่าง ๆ ตลอดจนต้นไม้ต่างชนิดขึ้นปกคลุมจำนวนมาก ก็จะเรียกว่า “ป่าเขียว” ซึ่งดินพรุเป็นดินส่วนใหญ่ที่มีอยู่ในพื้นที่ป่าพรุคลองค้อง 2) ดินขอบพรุ เป็นดินที่มีสภาพหน้าดินเป็นดินเหนียว ลึกลงไปจะเป็นดินพรุ มีลักษณะเนื้อดินเป็นซากพืชทับถมกันเป็นเนื้อดินหยาบ ๆ และลึกลงไปอีกจะเป็นดินทรายอ่อน ๆ สีดำ และ 3) ดินพังการ เป็นดินที่เป็นเนินสูง หน้าดินเป็นสีดำ บ้างก็เป็นดินเหนียว และมีพื้นที่ดินพรุอยู่รอบ ๆ ปัจจุบันลักษณะของดินในพื้นที่พรุคลองค้องมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตเป็นอย่างมาก และนำไปใช้ประโยชน์ได้น้อยกว่าในอดีต เนื่องจากปัจจุบันดินมีลักษณะเป็นดินเปรี้ยว ดินแข็งและขาดความอุดมสมบูรณ์ ทำการเกษตรไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควร แต่ในขณะที่ดินในอดีตเป็นดินไม่แข็ง ไม่เปรี้ยว และเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดินเป็นผล” ซึ่งหมายถึงดินที่สามารถปลูกพืชผักแล้วให้ผลผลิตดี สำหรับสาเหตุการเปลี่ยนแปลงของลักษณะดินดังกล่าวมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน เช่น ไฟไหม้ป่าพรุ น้ำแห้งเป็นระยะเวลานาน และการใช้ปุ๋ยของเกษตรกร เป็นต้น ส่วน “ทรัพยากรน้ำ” ในพื้นที่ป่าพรุ ช่วงก่อน พ.ศ.2500 น้ำในป่าพรุจะเป็นน้ำจืด และสีดำใส ระดับน้ำในป่าพรุจะไม่แห้งจากพื้นที่ดินพรุ แต่จะมีน้ำขังอยู่ตลอด จะมากน้อยแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับฤดูกาล ในอดีตน้ำในป่าพรุคลองค้องมีการไหลเวียน น้ำใส ใช้อุปโภคบริโภคได้ มีน้ำขังตามหนอง คลอง บึงที่อยู่ในป่าพรุตลอดทั้งปี และมีสัตว์น้ำชุกชุม จนกลายเป็นสัตว์เศรษฐกิจของชุมชน ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในป่าพรุได้อย่างเต็มที่ แม้แต่การนำน้ำในป่าพรุมารบริโภค เมื่อชาวบ้านเข้าไปหาของป่าในพรุ ไม่นิยมนำน้ำดื่มติดตัวไป แต่ใช้ไม้ชุดบริเวณที่ดินเป็น “ยล” ให้เป็นหลุมทิ้งไว้สักครู่ก็จะ มีน้ำขังเต็มหลุม รอน้ำใสสามารถนำมาดื่มได้ ปัจจุบันน้ำมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กล่าวคือ น้ำไม่ค่อยมีการไหลเวียน กลายเป็นน้ำเปรี้ยว ส่งผลให้ปริมาณสัตว์น้ำลดลง รวมทั้ง ลักษณะของพืชดั้งเดิมที่ขึ้นอยู่ มีปริมาณลดลงไปด้วย ไม้เสม็ดขาวมีความทนต่อน้ำเปรี้ยวได้ดี จึงเป็นพืชเด่นขึ้นมาแทนที่ การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของน้ำในป่าพรุมีสาเหตุหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าพรุเพื่อใช้ประโยชน์ที่ดิน

ทั้งการถางป่าเพื่อทำการกสิกรรม เป็นที่อยู่อาศัยหรือกิจกรรมอื่น ๆ และมีการขุดคลองระบายน้ำออกจากป่าพรุ และป้องกันน้ำท่วมป่าพรุ สำหรับการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำของชุมชนป่าพรุตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีหลายลักษณะ โดยการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น ใช้แม่น้ำ ลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำ โดยเฉพาะ แม่น้ำสายหลัก ได้แก่ คลองชะอวด คลองค้ออง ส่วนคลองสายย่อยต่าง ๆ เป็นเส้นทางเพื่อเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าพรุ เช่น การจับปลา จับสัตว์ป่า ตัดไม้ และเก็บของป่า การใช้น้ำในการเกษตรกรรม เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ ใช้ในการอุปโภค เช่น การล้างจาน การซักผ้า และการอาบน้ำ เป็นต้น [1]

ความเปลี่ยนแปลงพรุคลองค้ออง

สภาพป่าพรุคลองค้อองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในรอบศตวรรษที่ผ่านมา เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าพรุ เป็นทั้งจุดก่อเกิดและการขยายตัวของชุมชน และเป็นปัจจัยสำคัญที่ชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยและใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมมาอย่างต่อเนื่อง สภาพของป่าพรุมีการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาต่าง ๆ ด้วยสาเหตุและปัจจัยหลายประการ ในการศึกษาประเด็นดังกล่าวจำเป็นต้องกำหนดช่วงเวลา หรือยุคในการศึกษา เพื่อให้เห็นพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าพรุคลองค้ออง โดยแบ่งออกเป็น 3 ยุค ดังนี้

1. ยุคป่าเขียว (ก่อน พ.ศ. 2505) พื้นที่ป่าพรุคลองค้อองในยุคป่าเขียวมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรป่า ดิน น้ำ สัตว์ป่า และสัตว์น้ำ มีความหลากหลายของพันธุ์พืชและพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ ทำให้ผู้คนบริเวณใกล้เคียงตั้งแต่อำเภอชะอวดจนถึงชุมชนบริเวณปากพนังได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าพรุมาหลายชั่วอายุคน โดยการเข้าไปตัดไม้ในป่าพรุเพื่อนำมาใช้สอย สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยรวมถึงการจำหน่ายไม้ซึ่งอาศัยแม่น้ำปากพนังเป็นเส้นทางลำเลียงไม้ด้วยการต่อแพ ซึ่งต้องใช้เวลาเป็นแรมเดือนถึงจะสามารถนำไม้ออกมาใช้ประโยชน์ได้ ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในลักษณะดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่ง จำนวนประชากรเริ่มมีเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ทำการเกษตรมีจำนวนจำกัด ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพื่อการเกษตรไปยังป่าพรุ โดยบริเวณพื้นที่บ้านเนินธัมมังมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เมื่อประมาณทศวรรษ 2470 สำหรับชาวบ้านที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงแรก ๆ ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากตำบลการะเกด อำเภอเชียรใหญ่ และชาวบ้านจากอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และจากพื้นที่ใกล้เคียงซึ่งเป็นญาติหรือรู้จักกับกลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนก่อนในช่วงแรก ๆ หลังจากนั้นก็มีชาวบ้านจากพื้นที่ต่าง ๆ เข้ามาตั้งบ้านเรือนจนกลายเป็นชุมชน ดังเช่นในปัจจุบัน [7] ดังนั้น การเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านในเขตพื้นที่ป่าพรุในช่วงแรก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีระบบการผลิต 2 ลักษณะด้วยกัน คือ ประการแรก เป็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพหรือเพื่อยู้อยู่เพื่อกิน โดยเฉพาะ ครั้วเรือนที่เข้ามาจับจองบุกเบิกพื้นที่ทำกิน ระบบการผลิตหลักจะทำในขณะเดียวกัน ยังมีระบบการผลิตที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุเพื่อยังชีพ ไม่ว่าจะเป็นการนำไม้มาใช้สอยและจำหน่าย การหาปลาน้ำจืดในพรุ การเข้ามาล่าสัตว์ ถอนกระจุตและหาของป่า และประการที่สองเป็นระบบการผลิตกึ่งยังชีพ คือ มีการแบ่งสรรผลผลิต ส่วนหนึ่งเก็บไว้บริโภคในครั้วเรือน อีกส่วนหนึ่งเก็บไว้ขาย โดยเฉพาะในช่วงที่มีการสัมปทานเผาถ่านเกิดขึ้นในพื้นที่พรุคลองค้อองเมื่อประมาณ พ.ศ.2485 ได้มีการสร้างเตาเผาถ่านขึ้นจำนวนมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนจึงเน้นการตัดไม้ในเชิงพาณิชย์มากกว่า ชาวบ้านจากแหล่งชุมชนอื่น ทั้งนี้เนื่องจากโอกาสและความสะดวกในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านในชุมชนมีมากกว่าชาวบ้านจากแหล่งชุมชนอื่น ๆ

2. ยุคหลังวาทภัย (พ.ศ. 2505 – 2539) เมื่อ พ.ศ.2505 ได้เกิดเหตุการณ์วาทภัยครั้งใหญ่ขึ้น หรือที่เรียกว่า “วาทภัยแหลมตะลุมพุก” โดยพายุโซนร้อน “แฮเรียต” ได้พัดผ่านภาคใต้ ส่งผลให้พื้นที่ป่าพรุได้รับความเสียหายเป็นบริเวณกว้างไปด้วย โดยเฉพาะ ไม้โค่นล้มและตายจำนวนมาก ซึ่งได้ดึงดูดให้ชาวบ้านทั้งใกล้และไกลเข้าไปขนถ่านไปใช้ประโยชน์ ตลอดจนนำไปสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ โดยเฉพาะ ชาวบ้านจากปากพนังที่บ้านเรือนได้รับความเสียหายจากเหตุการณ์วาทภัยแหลมตะลุมพุกดังกล่าว นอกจากนี้ เหตุการณ์ดังกล่าวยังส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่อื่น ๆ เข้ามาจับจองพื้นที่ทำกินได้สะดวกมากยิ่งขึ้น จึงมีการทยอยเข้ามาจับจองพื้นที่กันมาก ส่งผลให้จำนวนประชากรในชุมชนมีเพิ่มขึ้นตามลำดับ การตัดไม้หลังเหตุการณ์วาทภัย 2505 จนถึงปัจจุบัน ทำให้จำนวนไม้ที่มีอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้องเริ่มมีปริมาณลดลงอย่างเห็นได้ชัด รวมทั้ง ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ไม้ สัตว์ป่า และสัตว์น้ำก็เริ่มลดน้อยลง ด้วยเหตุผลและเงื่อนไขหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ หรือเงื่อนไขที่เกิดจากภัยธรรมชาติ แม้ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรจะลดลง แต่บางบริเวณของพื้นที่พรุคลองค้องก็ยังคงความอุดมสมบูรณ์ของความเป็นป่าเขียวอยู่ กระทั่ง พ.ศ.2517 ได้มีการประกาศให้พื้นที่พรุคลองค้องบางส่วนเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ด้วยเหตุนี้ ระบบการผลิตที่พึ่งพิงทรัพยากรไม้เป็นหลักทั้งของคนในชุมชนและภายนอกชุมชนจึงค่อย ๆ ลดลง [7] สำหรับการหาปลาและจับสัตว์น้ำ ถือว่าเป็นระบบการผลิตที่ยังสัมพันธ์อยู่กับการจัดการน้ำ ในยุคนั้นชาวบ้านนิยมหาปลาและสัตว์น้ำเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเกิดเหตุการณ์ “น้ำท่วม” ในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยในช่วง พ.ศ. 2505 –2530 เป็นช่วงที่เกิดภาวะอุทกภัยในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน พ.ศ. 2518 เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ และเป็นปีที่น้ำท่วมสูงสุดในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยได้ทำลายทรัพยากรสินของชาวบ้านและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่พรุคลองค้องอย่างมาก ทำให้พื้นที่นาและพื้นที่ทำการเกษตรได้รับความเสียหาย ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนเลิกทำนา และหันไปประกอบอาชีพหาปลาในพื้นที่พรุมากขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ เพิ่มขึ้น จากเดิมใช้วิธีตกปลา วางไซ วางซั้ง แต่ในยุคนี้ได้เพิ่มวิธีการจับ และใช้เครื่องมืออุปกรณ์เพิ่มขึ้น ได้แก่ การวางอวน การยกยอ และการชุดหลุมล่อปลา

ภาพที่ 2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการทำอวนยกปลาและการจักสานผลิตภัณฑ์กระจูดในพื้นที่ป่าพรุคลองค้อง

ต่อมาใน พ.ศ. 2536 – 2537 ชาวบ้านเริ่มหันมาเลี้ยงปลาแทนการหาปลาในพรุ โดยสำนักงานประมงจังหวัด กรมประมง ได้มีการชุดแปลงนาสาธิตการเลี้ยงปลาสด 1 แปลง บนเนื้อที่ 6 ไร่ เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพและสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ผลปรากฏว่า สภาพพื้นที่ที่มีปัญหาน้ำท่วมสูงเป็นประจำและน้ำในแปลงมีสภาพเป็นกรด ทำให้ปลาสดที่ชาวบ้านเลี้ยงไม่เจริญเติบโต การเลี้ยงปลาสดจึงไม่ประสบผลสำเร็จ

และไม้คุ่มทุน ชาวบ้านจึงเลิกเลี้ยงปลาสด แต่ใช้แปลงดังกล่าวเป็นบ่อล่อปลารวมชาติทำให้พอมีรายได้ ส่วนหนึ่ง พ.ศ. 2536 สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยม พสกนิกรในพื้นที่ป่าพรุ บ้านเนินธัมมัง จึงทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้จัดตั้งโครงการศิลปาชีพบ้านเนินธัมมังขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2537 เพื่อเป็นการส่งเสริมราษฎรในพื้นที่ที่มีอาชีพเสริม ตลอดจนการอนุรักษ์พื้นที่ป่าพรุ เช่น การส่งเสริมการทำผลิตภัณฑ์จากกระจูด การปลูกกระจูดและการทอผ้า ส่งผลให้หน่วยงานภาครัฐและ ภาคเอกชนเข้ามาให้การส่งเสริมและสนับสนุนด้านต่าง ๆ ในพื้นที่พรุอย่างต่อเนื่อง โดยใน พ.ศ. 2538 ได้มีการจัดทำแผนการดำเนินงานโครงการพัฒนาที่ดินเปรี้ยวจัด อันเนื่องมาจากพระราชดำริขึ้น ในบ้านเนินธัมมัง ดำเนินการโดยสถานีพัฒนาที่ดินนครศรีธรรมราช สำนักงานพัฒนาที่ดิน เขต 11 กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวง เกษตรและสหกรณ์ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ในการทำเกษตรกรรมได้ โดยเสนอขอสนับสนุน งบประมาณ จาก สน.กปร. ในปี 2538 ครอบคลุมพื้นที่ 1,872 ไร่ แต่พื้นที่ที่สามารถดำเนินการได้เร่งด่วนมีเนื้อที่ ทั้งหมด ประมาณ 1,500 ไร่ ส่วนพื้นที่ที่เหลือจะเป็นป่าเสม็ด สำหรับการดำเนินงานสามารถเริ่มดำเนินการได้จริง ใน พ.ศ. 2539 เนื่องจากประสบกับปัญหาฝนตกหนักและน้ำท่วมในพื้นที่

3. ยุคการเกษตรเชิงพาณิชย์ (พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน) ระบบการผลิตในยุคการเกษตรเชิงพาณิชย์ ชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุได้ลดความสำคัญต่อระบบการผลิตที่อาศัยทรัพยากรป่าพรุเพื่อยังชีพ ทั้งการตัดไม้และ หาของป่า เนื่องจากใน พ.ศ. 2542 มีการจัดตั้ง “เขตห้ามล่าสัตว์ป่าบ่อล้อ” ขึ้นในพื้นที่ การเข้ามาของหน่วยงาน ดังกล่าวได้ช่วยลดปริมาณการล่าสัตว์ป่าและการทำลายทรัพยากรป่าพรุในระดับหนึ่ง แต่ยังมีระบบการผลิต ด้านนี้ที่ยังหลงเหลืออยู่ คือ การจับปลาและสัตว์น้ำ อย่างไรก็ตาม ปริมาณสัตว์น้ำ ได้ลดลงไปอย่างมาก เนื่องจาก สาเหตุหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร หรือแม้แต่การจับสัตว์น้ำที่ไม่ถูกวิธี เช่น การลักลอบซื้อตปลา การใช้ยาเบื่อปลา สำหรับกลุ่มคนที่ทำการลักลอบซื้อตปลา และใช้ยาเบื่อปลาใน พื้นที่ป่าพรุ ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่มาจากภายนอกชุมชน นอกจากนี้ ในเขตป่าพรุได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ ป่าพรุขึ้นอย่างต่อเนื่องทุก ๆ ปี โดยเฉพาะใน พ.ศ. 2545 ได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ป่าพรุครั้งใหญ่อีกครั้ง ในปีเดียวกันได้มีโครงการขุดลอกคูคลองในพื้นที่พรุคลองค้องเพื่อสร้างแนวกันไฟ แต่ก็ไม่สามารถป้องกัน ไฟป่าที่เกิดขึ้นเกือบทุกปีได้ ส่งผลให้สภาพป่าพรุได้รับความเสียหายอย่างต่อเนื่อง ความอุดมสมบูรณ์ของ ป่าพรุและความหลากหลายของระบบนิเวศในป่าพรุเริ่มลดลงและแทบไม่หลงเหลือความเป็น “ป่าเขียว” ให้เห็นอย่างเช่นในอดีต [7] เมื่อระบบนิเวศป่าพรุเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ทั้งพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ รวมไปถึง สภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำในป่าพรุได้ลดปริมาณลง และเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะ ดิน และน้ำมีสภาพเปรี้ยว ส่งผลให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตร จากเดิมที่เคยทำนา เป็นหลัก หันไปนิยมปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันมากขึ้น แต่ยางพาราปลูกและเจริญเติบโตได้ไม่ดีใน พื้นที่ป่าพรุ แต่ในปัจจุบันพืชเศรษฐกิจที่กำลังมาแรง และมีที่คาดว่าจะมีความหวังของชาวบ้านนั่นก็คือ “ปาล์มน้ำมัน” โดยเริ่มเข้ามาในพื้นที่ป่าพรุประมาณ พ.ศ. 2540 โดยการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐ เพื่อทดลองปลูกเป็นแปลงสาธิต ต่อมาปาล์มน้ำมันที่ทดลองปลูกเหล่านี้ให้ผลผลิตพอสมควร จึงเป็นแรงกระตุ้น ให้ชาวบ้านสนใจและหันมาปลูกปาล์มกันมากขึ้น การปลูกปาล์มในเขตพื้นที่ป่าพรุจึงจำเป็นต้องมีการ จัดการพื้นที่ หากเป็นพื้นที่ลุ่มในป่าพรุ ต้องทำการขุดคันดินและยกร่อง

ภาพที่ 3 การปลูกปาล์มน้ำมันในพื้นที่ป่าพรุ

นอกจากนี้ในช่วง พ.ศ.2538 – 2547 ได้มีการเข้ามาของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นโครงการที่เน้นการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นสำคัญ ด้วยการปรับปรุงโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่น้ำปากพนัง เพื่อให้มีน้ำใช้อย่างสมบูรณ์ในฤดูฝน และมีน้ำจัดเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง รวมทั้งป้องกันน้ำเค็มไม่ให้ไหลเข้าคลองต่าง ๆ ในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะ พื้นที่ใกล้แม่น้ำปากพนังและพื้นที่ลุ่มต่ำกว่าชายทะเล นอกจากนี้ ยังมีการขุดคลองชะอวด – แพรกเมือง ขึ้นมาใหม่ ช่วงแรกของคลองจะเชื่อมต่อกับคลองชะอวด ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมโยงกับพื้นที่พรุคลองค้อ ดังนั้น คลองชะอวด – แพรกเมือง จึงมีผลต่อระดับน้ำในพรุ โดยในบางช่วงจะมีผลทำให้ระดับน้ำในพรุแห้ง เมื่อระดับน้ำในพรุแห้งก็จะก่อให้เกิดไฟป่าขึ้นได้ง่าย ตลอดจนทำให้ระบบนิเวศป่าพรุเสียสมดุล ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุ อย่างไรก็ตามมีชาวบ้านบางกลุ่มมองว่าการเกิดขึ้นของคลองชะอวด – แพรกเมือง เป็นสิ่งที่ดีหากมองในประเด็นของการแก้ไขปัญหาหน้าท่วมในพื้นที่ เนื่องจากคลองชะอวด – แพรกเมือง ช่วยให้การระบายน้ำออกจากพื้นที่รวดเร็วขึ้นสำหรับการทำนาในยุคนั้น เริ่มลดน้อยลงไปอีก เมื่อเกิดปัญหาดินและน้ำเปรี้ยว ประกอบกับ ปัญหาการแพร่ระบาดของโรคและแมลงต่าง ๆ จึงต้องเพิ่มระดับความเข้มข้นในการผลิตมากยิ่งขึ้น ทั้งการใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชต่าง ๆ ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง ในขณะที่ ผลผลิตที่ได้ยังไม่ดีเท่าที่ควร ทำให้ชาวนาจำนวนมากเลิกอาชีพทำนาโดยหันไปประกอบอาชีพอื่น หากกล่าวเฉพาะบ้านบ่อล่อนั้นก็พบว่า ไม่มีชาวบ้านครัวเรือนใดทำนาอีกแล้วในปัจจุบัน

หลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ”

หลักการและเหตุผลของหลักสูตร “คนพรุ”

หลักสูตร “คนพรุ” เป็นรายวิชาเพิ่มเติม เน้นการให้ความรู้ ประวัติความเป็นมาของชุมชน ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับพรุคลองค้อและภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพรุคลองค้อ สู่การจัดการเรียนการสอนในห้องเรียน เพื่อให้นักเรียนที่เป็นเยาวชนท้องถิ่น รู้จักการใช้ประโยชน์จากป่าพรุสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ระบบนิเวศของพรุคลองค้อที่ส่งผลต่อสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และ การใช้ประโยชน์จากพื้นที่พรุคลองค้อ รวมทั้ง การสอดแทรกทักษะการเรียนรู้ ทักษะชีวิต และความสำนึกรักบ้านเกิด ด้วยการให้ความรู้เพิ่มเติมในเรื่องความเป็นมาของท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายการศึกษาชาติ และเป้าหมายของหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม พ.ศ.2551 ที่มุ่งเน้นความสำคัญที่จะให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ที่ได้จากการเรียนรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ ซึ่งดำเนินการ

เรียนรู้ เพื่อสืบทอดและสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับพรุคลองค้อให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น โดยการมีส่วนร่วมของบุคคลในท้องถิ่น ชาวบ้านครูภูมิปัญญา และผู้อาวุโสในท้องถิ่นร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูล และถ่ายทอดความรู้ให้กับนักเรียน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดการศึกษา การจัดการเรียนรู้หลักสูตรรายวิชาเพิ่มเติม “คนพรุ” เป็นการจัดการเรียนรู้เพื่อให้เกิดทักษะการคิดต่าง ๆ ในการจัดทำข้อมูล ได้แก่ การวิเคราะห์ การสังเกต เปรียบเทียบ จัดเรียงลำดับ จัดประเภท และการใช้ตัวเลข ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาสามารถเชื่อมโยงไปยังข้อมูลหรือสาระเนื้อหาของกลุ่มสาขาอื่น ๆ ได้อย่างหลากหลาย จนเป็นความเข้าใจในเรื่องที่ผู้เรียนกำลังเรียนอยู่ได้ง่ายขึ้น การจัดการเรียนการสอนมุ่งเน้นให้นักเรียนเป็นศูนย์กลางในการจัดการเรียนรู้ โดยให้ผู้เรียนได้ศึกษา สืบค้น ให้ได้ความรู้ และปฏิบัติกิจกรรมกลุ่ม เพื่อให้ผู้เรียนได้เกิดทักษะการเรียนรู้ เพื่อสร้างความรู้ให้เกิดในระยะยาว ส่งเสริมทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น การคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา เพื่อสร้างความตระหนัก ความภูมิใจ จากการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ สืบสาน และการอนุรักษ์ท้องถิ่นสืบไป

จุดมุ่งหมายของหลักสูตร

1. เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับตำนานที่เกี่ยวกับชุมชนบ่อล้อและชุมชนในเขตพื้นที่ป่าพรุคลองค้อ
2. เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และระบบนิเวศพรุคลองค้อ
3. เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์จากพรุคลองค้อ
4. เพื่อให้มีทักษะการทำงาน ทักษะการคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา และการใช้เทคโนโลยีในการสืบค้น
5. เพื่อให้เกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในการมีส่วนร่วมดูแลสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพรุคลองค้อ
6. เพื่อให้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สืบสาน และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
7. เพื่อให้เกิดความภูมิใจ ความตระหนักในสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมในบ้านเกิดของตนเอง

โครงสร้างเนื้อหาหลักสูตร

โครงสร้างเนื้อหาหลักสูตร ประกอบด้วย 5 หน่วยการเรียนรู้ โดยกำหนดเวลาเรียน 40 คาบ ๆ ละ 50 นาที โดยจัดระยะเวลาเรียน สัปดาห์ละ 4 คาบ รวม 10 สัปดาห์ หรืออาจปรับให้เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียน (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 โครงสร้างเนื้อหาหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ”

หน่วยที่	หัวข้อ	รายละเอียดเนื้อหา	จำนวนคาบ
1.	หมู่บ้านบ่อล้อของเรา	- ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของหมู่บ้าน - สถานที่สำคัญของหมู่บ้าน - บุคคลสำคัญของหมู่บ้าน	6
2.	ลักษณะหมู่บ้านของฉัน	- ภูมิศาสตร์บ้านฉัน - อาชีพสำคัญชุมชน	4

ตารางที่ 1 โครงสร้างเนื้อหาหลักสูตรท้องถิ่น “คนพรุ” (ต่อ)

หน่วยที่	หัวข้อ	รายละเอียดเนื้อหา	จำนวนคาบ
3.	พรุคลองค้อง	- พรุคลองค้อง - ระบบนิเวศพรุคลองค้อง - ปัจจัยควบคุมทางระบบนิเวศ - ความสำคัญของระบบนิเวศ - การใช้ประโยชน์จากพรุคลองค้อง - ห่วงโซ่อาหาร - ความเชื่อในพรุคลองค้อง - การใช้ประโยชน์ที่ดิน	15
4.	ภูมิปัญญา พรุคลองค้อง	- ภูมิปัญญาท้องถิ่น พรุคลองค้อง - ประเพณีบ้านฉัน - สำรจรรอบพรุคลองค้อง	11 ชั่วโมงที่ 1 – 2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น พรุคลองค้อง ชั่วโมงที่ 3 – 4 ประเพณีบ้านฉัน
5.	ภูมิใจในบ้านฉัน	- การร่วมมือและการมีส่วนร่วมการดำเนินการ - การร่วมมือพรุคลองค้อง - การปฏิบัติตนตามการแบ่งเขตพื้นที่การใช้ที่ดิน - การสร้างความตระหนักและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พรุคลองค้อง	4
รวม			40

คำอธิบายรายวิชา

ความเป็นมา ตำนานที่สัมพันธ์กับชุมชนบ่อลื้อ สถานที่ และบุคคลสำคัญ ลักษณะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งทางด้านภูมิประเทศ ภูมิอากาศ การประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาพรุคลองค้อง การใช้ประโยชน์ที่ดิน ความเชื่อพรุคลองค้อง ประเพณีวัฒนธรรม การใช้ทรัพยากรพรุคลองค้อง และระบบนิเวศพรุคลองค้อง

กิจกรรมการเรียนรู้

1. การจัดการการเรียนรู้ให้มีครูถ่ายทอดความรู้ และให้ปราชญ์ชาวบ้านถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับผู้เรียนเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดทักษะการวิเคราะห์ ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น ที่เกิดจากประสบการณ์ในการเรียนรู้ทั้งด้านสืบค้นข้อมูล และการปฏิบัติกิจกรรมการเรียนรู้

2. การจัดการเรียนรู้ เน้นการใช้วัสดุ และอุปกรณ์ ที่มีอยู่ในโรงเรียนและในท้องถิ่นเป็นสื่อการเรียนรู้ และการผลิตชิ้นงานของนักเรียนแต่ละกลุ่ม

3. การจัดการเรียนรู้เน้นกระบวนการกลุ่มการจัดการเรียนรู้เหมาะสมกับเนื้อหา เน้นกระบวนการทำงานเท่ากับผลการเรียนรู้ความเข้าใจของผู้เรียน

4. การจัดการเรียนรู้เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญของการทำงานร่วมกัน เน้นให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของการทำงานร่วมกันเป็นทีม เพื่อให้ผู้เรียนร่วมสืบค้นข้อมูล และสร้างความรู้ด้วยตนเอง เพื่อพัฒนาทักษะทางสังคม เจตคติโดยเน้นความตระหนักและเห็นคุณค่าท้องถิ่น และการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม

5. ส่งเสริมให้ผู้เรียนกล้าคิดกล้าทำ ในสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อตนเอง และชุมชน รวมทั้งให้ผู้เรียนมีการเสนอแนวคิดต่าง ๆ อย่างสร้างสรรค์ จากกิจกรรมการเรียนรู้ และการนำเสนอผลงานจากกิจกรรมต่าง ๆ

ลักษณะกิจกรรมการจัดการเรียนรู้

1. การจัดการเรียนรู้ในห้องเรียน กิจกรรมการเรียนการสอน ใช้การจัดการเรียนรู้เทคนิคผังกราฟิก มุ่งเน้นให้ผู้เรียน เกิดความจำที่ถาวร และมุ่งเน้นการแลกเปลี่ยนความรู้ เพื่อการวางแผนการปฏิบัติกิจกรรมของผู้เรียนแต่ละกลุ่ม

2. การจัดการเรียนรู้นอกห้องเรียน กิจกรรมการเรียนการสอนโดยปราชญ์ชาวบ้าน มุ่งเน้นการสำรวจเชิงพื้นที่ โดยการปั่นจักรยานสำรวจพื้นที่โดยรอบชุมชน สำรวจพุดูโดยรอบโรงเรียน รวมทั้งการให้ใบงานที่นำไปจัดทำที่บ้าน

การวัดการประเมินผลการเรียนรู้

หลักสูตร “คนพุดู” เน้นการวัดและการประเมินผลตามสภาพจริง การประเมินควบคู่กับการจัดการเรียนรู้ โดยให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการประเมิน นักเรียนประเมินตนเอง การวัดและการประเมินการเรียนรู้มีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของกิจกรรมที่กำหนดไว้ในแผนการจัดการเรียนรู้ การวัดและการประเมินผลด้านทักษะกระบวนการการทำการกิจกรรม เทียบเท่ากับผลการเรียนรู้ด้านความรู้ความเข้าใจ และการวัดและการประเมินผลด้านเจตคติ

การวัดและการประเมินผลการเรียนรู้ที่ครอบคลุมด้านพุทธิพิสัย ทักษะพิสัย และจิตพิสัยดังนี้

1. การวัดการประเมินผลด้านพุทธิพิสัย จากการทำการกิจกรรมการเรียนรู้ การสร้างผลงานหรือชิ้นงานของนักเรียน และการนำเสนอ โดยใช้การตรวจชิ้นงาน และการสังเกตจากผู้ที่เกี่ยวข้องหลังจากจัดกิจกรรม

2. การวัดการประเมินผลทักษะพิสัย จากทักษะการปฏิบัติงานกลุ่มของนักเรียน ที่แสดงถึงการทำงานร่วมกับผู้อื่น การตัดสินใจ การแก้ปัญหา โดยใช้การสังเกตจากผู้ที่เกี่ยวข้องในกิจกรรม หลังจากการจัดกิจกรรมแต่ละหน่วย

3. การวัดการประเมินผลเจตคติ ทั้งด้านค่านิยม คุณธรรมและจริยธรรมรวมทั้งศนคติของนักเรียน โดยการให้นักเรียนสะท้อนความคิดความรู้สึก หลังจากจัดกิจกรรมแต่ละหน่วย

คำแนะนำการใช้หลักสูตร

หลักสูตร “คนพุดู” เป็นรายวิชาเพิ่มเติมของหลักสูตรสถานศึกษา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 – 6 โรงเรียนวัดบ่อล้อย ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอยะใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

1. หลักสูตรท้องถิ่นนี้เป็นการพัฒนาให้มีความสอดคล้องกับสภาพทั่วไปของท้องถิ่นเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ เข้าใจ เห็นคุณค่า และภาคภูมิใจในวิถีการดำเนินชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรในท้องถิ่นของบ้านบ่อล้อย รวมทั้ง ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สืบสาน และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นที่ยอมรับแก่สังคมทั่วไป

2. หลักสูตรเป็นการจัดการเรียนรู้สาระเพิ่มเติม สามารถจัดการเรียนรู้ในเวลาการลดเวลาเรียนเพิ่มเวลารู้

3. ผู้เรียนตามหลักสูตรนี้ คือ นักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 – 6
4. ระยะเวลาในการจัดการเรียนรู้โดยใช้หลักสูตรนี้ คือ ใช้เวลาเรียน 40 ชั่วโมงต่อภาคเรียน และจัดกิจกรรมการเรียนรู้เป็นรายสัปดาห์ละ 4 คาบ รวมประมาณ 10 สัปดาห์
5. ครูผู้จัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้หลักสูตรสถานศึกษา ต้องเน้นการจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนบ้านบ่อล้อ โดยศึกษาขั้นตอนจากแผนการเรียนรู้หลักสูตร “คนพรุ” เป็นแนวทางก่อนดำเนินการเรียนการสอน
6. หลักสูตรนี้ใช้ควบคู่กับแผนการจัดการเรียนรู้ “คนพรุ” แบบประเมินทักษะ และแบบสะท้อนความคิดจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ในแต่ละแผนการเรียนรู้
7. โครงสร้างเนื้อหาหลักสูตรมีการจัดการเรียนรู้หน่วยที่ 1 และ 2 เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานสำหรับหน่วยการเรียนรู้อื่น ๆ หน่วยการเรียนรู้ที่ 3 และ 4 สามารถจัดการเรียนรู้ปรับเปลี่ยนลำดับได้ ตามสภาพของเวลา และหรือกิจกรรมประเพณีของชุมชนและท้องถิ่นและการเรียนรู้ที่ 5 จัดเป็นลำดับสุดท้ายเพื่อสรุปการเรียนรู้ทั้งหมด
8. การจัดการเรียนรู้ท้องถิ่นศึกษาเป็นการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการระหว่าง สังคมศึกษาและวิทยาศาสตร์และสามารถพัฒนาเป็นหลักสูตรสถานศึกษาได้ในอนาคต

สรุปและการอภิปรายผล

บริบทของป่าพรุคลองค้อง

ป่าพรุคลองค้อง นับเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของพรุควนเคื่องตอนกลางมีเนื้อที่ประมาณ 29,949 ไร่ มีลักษณะพื้นที่เป็นแอ่งคล้ายท้องกระทะมีน้ำท่วมขังตลอดปี ในฤดูฝนน้ำจะท่วมขังในระดับสูงและหลังจากนั้น น้ำจะเริ่มลดระดับลง โดยพื้นที่พรุคลองค้องจะครอบคลุมพื้นที่เขตรอยต่อของ 3 อำเภอ ได้แก่ ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ และตำบลชะอวด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ป่าพรุคลองค้องมีลำคลองสายหลักสำคัญ ที่ไหลผ่านพื้นที่ป่าพรุ 2 สาย ได้แก่ คลองค้อง และคลองชะอวด โดยคำว่า “พรุคลองค้อง” ซึ่งบางครั้งเรียกว่า “พรุคลองฆ้อง” หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “พรุคลองฆ้อง” เป็นชื่อเรียกตามชื่อลำคลองที่ไหลผ่านบริเวณชุมชน นั่นก็คือ “คลองค้อง” ซึ่งเป็นคลองสาขาหนึ่งของแม่น้ำปากพนัง ปัจจุบันทางราชการเขียนเป็น “คลองฆ้อง” มีความยาวประมาณ 20 กิโลเมตร เป็นลำคลองสายหลัก และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำ มีต้นน้ำมาจากอำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ไหลผ่านตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งกักน้ำจากป่าพรุ และยังเป็นอีกพื้นที่หนึ่งในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ลักษณะป่าดั้งเดิมจะเป็นไม้เสม็ดและไม้หว้า ซึ่งเป็นพืชหลักลักษณะของดินมีอินทรีย์วัตถุที่อุดม มีความลึกประมาณ 5 เซนติเมตร ไม้พื้นล่าง ได้แก่ กระจุต และมีลูกไม้เสม็ดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น บริเวณดังกล่าวจะมีน้ำท่วมขังเกือบตลอดปี ช่วงน้ำสูงสุด ได้แก่ ช่วงเดือนพฤศจิกายน – ธันวาคม ซึ่งแต่เดิมพรุคลองค้องเป็นพรุที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านเข้ามาใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินจำนวนมาก อีกทั้ง ยังเป็นแหล่งวัตถุดิบในการจักสาน โดยเฉพาะ ต้นกระจุตซึ่งเป็นแหล่งรายได้ในการเลี้ยงครอบครัวของชาวชุมชนป่าพรุคลองค้อง มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากที่กล่าวมาจึงสรุปได้ว่าทรัพยากรในพื้นที่ป่าพรุมีประโยชน์ต่อชาวบ้านในพื้นที่ ความสมบูรณ์ของป่าพรุย่อมส่งผลถึงคุณภาพชีวิตที่ดี

ของชาวบ้านนั่นเอง ซึ่งการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นคนพรู้เพื่อให้เยาวชนได้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากร จึงเป็นช่องทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การรู้คุณค่า การรักษาดูแลให้ป่าพรู้มีความสมบูรณ์

ความเปลี่ยนแปลงของป่าพรู้คลองค้อง

การเปลี่ยนแปลงของป่าพรู้แบ่งออกเป็น 3 ยุคด้วยกัน คือ ป่าพรู้คลองค้องในยุคป่าเขียว (ก่อน พ.ศ. 2505) ป่าพรู้คลองค้องยุคหลังวาทภัย (พ.ศ. 2505 – 2539) และป่าพรู้คลองค้องยุคการเกษตรเชิงพาณิชย์ (พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน) ซึ่งในยุคแรก คือ 1) ยุคป่าเขียว (ก่อน พ.ศ. 2505) ชาวบ้านส่วนใหญ่มีระบบการผลิตที่สัมพันธ์กับป่าพรู้ คือ การผลิตที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรู้เพื่อ ยังชีพ เช่น การนำไม้มาใช้สอยและจำหน่าย การหาปลา การล่าสัตว์ การหาของป่า และการเก็บต้นกระจุต โดยอาศัยเส้นทางน้ำเป็นหลักในการขนส่งผลผลิตออกจากป่าพรู้ 2) ยุคหลังวาทภัย ลักษณะของระบบการผลิตยังเป็นรูปแบบเดิม ๆ แต่การตัดไม้ได้ลดน้อยลง ในยุคนี้ชาวบ้านนิยมหาปลาและสัตว์น้ำเพิ่มมากขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเฉพาะ การใช้การวางไซและการขุดหลุมล่อปลา ซึ่งถือว่าเป็นรูปแบบการจัดสรรสิทธิในการเข้าถึงแหล่งน้ำในป่าพรู้ ส่วนระบบการผลิตด้านการเกษตรในยุคนี้ ยังคงเป็นระบบการผลิตหลักในชุมชน โดยเฉพาะ การทำนาที่อาศัยน้ำฝน แต่ต่อมาเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมและไฟไหม้ป่าพรู้บ่อยครั้ง ทำให้สภาพพรู้เปลี่ยนแปลง น้ำมีสภาพเปรี้ยว ทำให้ชาวบ้านบางคนเลิกอาชีพทำนาและหันไปประกอบอาชีพอื่น จนกระทั่ง สำนักงานจัดรูปที่ดินนครศรีธรรมราชได้ก่อสร้างคันกั้นน้ำพร้อมระบบส่งน้ำและระบบระบายน้ำในพื้นที่ป่าพรู้ ส่งผลให้ชาวบ้านที่มีอาชีพทำนาได้เปลี่ยนจากการทำนาปีที่ต้องรอน้ำฝนมาเป็นการทำนาหว่าน และ 3) ยุคการเกษตรเชิงพาณิชย์ ชาวบ้านได้ลดความสำคัญต่อระบบการผลิตที่อาศัยทรัพยากรป่าพรู้เพื่อยังชีพ ทั้งการตัดไม้และเก็บของป่า เมื่อระบบนิเวศป่าพรู้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ส่งผลให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตร จากเดิมที่เคยทำนาเป็นหลัก หันไปนิยมปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันมากขึ้น โดยชาวบ้านได้ใช้วิธีขุดโคกยกร่อง เพื่อป้องกันปัญหาน้ำท่วมขังในพื้นที่ปลูกปาล์ม ส่วนระบบน้ำที่ใช้สำหรับการทำนาในยุคนี้ได้อาศัยระบบเหมืองไส้ไก่ของสำนักงานจัดรูปที่ดิน ปัจจุบันชุมชนได้พัฒนากลายเป็นชุมชนกึ่งเมืองมากขึ้น เพราะที่ตั้งของชุมชนเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมแบบใหม่หรือตั้งใกล้ถนนสายหลัก โดยคนในชุมชนบอกล้อมักอาศัยทรัพยากรในพื้นที่ป่าพรู้น้อยลง สอดคล้องกับการศึกษาของ Narumol Sukphan and Piyawan Nuengmarcha [8] ที่พบว่า ที่ดินในพื้นที่ป่าพรู้ได้ถูกปรับให้กลายเป็นเกษตรเชิงเดี่ยว หรือการผลิตแบบเกษตรผสมผสานมากขึ้น

การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

กระแสของการศึกษาท้องถิ่นเริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังราว 2 – 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ด้วยความเชื่อว่าการจะพัฒนาสังคมไปได้ให้เกิดความยั่งยืนต้องเริ่มต้นพัฒนาที่ฐานราก ซึ่งท้องถิ่นศึกษาจึงเป็นคำตอบของการเริ่มต้น ผู้วิจัยคิดเห็นว่า ความสำคัญของการศึกษาท้องถิ่นสามารถพิจารณาได้หลายแง่มุม ดังนี้ ประการแรก การศึกษาท้องถิ่นเป็นฐานของแนวทางการวางนโยบายเพื่อพัฒนาท้องถิ่นต่อไปในอนาคต การพัฒนาในประเทศไทยที่ผ่านมาเน้นเรื่องเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยเฉพาะ ภาคอุตสาหกรรมทำให้เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็วในขณะที่เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมาอีกจำนวนมาก โดยเฉพาะ ปัญหาในลักษณะของสังคมเมือง เช่น ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด เป็นต้น การพัฒนาที่เน้นด้านวัตถุเพียงอย่างเดียวจึงตัดขาดคนออกจากวิถีชีวิตดั้งเดิมที่ผูกพันกับธรรมชาติและตัดขาดรากเหง้าที่ผูกพันกับบ้านเกิด ดังนั้น การศึกษาท้องถิ่นซึ่งเป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม – วัฒนธรรม จากภายในอย่างละเอียดลึกซึ้งทำให้มองเห็นข้อเท็จจริงและปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เมื่อนำมารวมกับการ

เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมจากภายนอกจะทำให้สามารถกำหนดแนวการพัฒนาโดยให้คนในพื้นที่มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ จึงจะเป็นการพัฒนาที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลางและเพื่อประชาชนอย่างแท้จริงซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งแนวทางการพัฒนาดังกล่าวจะทำให้แต่ละท้องถิ่นมีความเข้มแข็งจนกลายเป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศชาติจนสามารถเผชิญกับวิกฤตทางเศรษฐกิจและการเมืองของสังคมโลกต่อไปได้ ประการที่สอง การศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นโดยให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมจะทำให้คนท้องถิ่นเข้าใจรากเหง้าความเป็นมาของตนเอง จนเกิดความรักหวงแหนในมรดกทางวัฒนธรรม และเกิดสำนึกของความเป็นเจ้าของร่วมกัน สอดคล้องกับการศึกษาของ Amara Lekreunsin [4] ที่พบว่า ลักษณะของหลักสูตรท้องถิ่นที่ดีต้องมีเนื้อหาสาระที่ส่งเสริมความสนใจ เอาใจใส่ต่อการอนุรักษ์ไว้ซึ่งมรดกทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดีของท้องถิ่น เมื่อเป็นเช่นนั้น มรดกวัฒนธรรม ได้แก่ โบราณวัตถุสถาน ประเพณีพิธีกรรม ระบบความเชื่อ และภูมิปัญญาดั้งเดิมก็จะได้รับการธำรงรักษาไว้อย่างมีความหมาย และประการที่สาม ทำให้เกิดการยอมรับในความแตกต่างด้านความหลากหลายทางวัฒนธรรม และชาติพันธุ์

ความสำคัญของการศึกษาท้องถิ่นตามที่กล่าวมาจะเกิดขึ้นได้อย่างมีความหมายน่าจะมีวิธีการที่หลากหลายแต่วิธีการหนึ่ง คือ การนำความรู้และเรื่องราวของท้องถิ่นเข้าไปจัดการในระบบการศึกษา โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในชุมชน ตามระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยครั้งนี้พบว่าการเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาหลักสูตรตั้งแต่เริ่มต้น ส่งผลให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการทั้งในส่วนของครูภูมิปัญญา ผู้นำ และชาวบ้าน เกิดสำนึกและเห็นคุณค่าของทรัพยากรมากขึ้น และเห็นความสำคัญของความรู้ท้องถิ่นที่จะส่งต่อให้กับลูกหลานได้ในอนาคต งานวิจัยนี้จึงได้กำหนดจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง “คนพรุ” ให้แก่โรงเรียนวัดบ่อล่อ เพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้เรื่องราวของตัวเองโดยเฉพาะเกี่ยวกับทรัพยากรป่าพรุ สอดคล้องกับการศึกษาของ Chaowanan Khantake [9] ที่พบว่า หลักสูตรท้องถิ่นมีหลักการตอบสนองความต้องการและความสนใจของนักเรียนและเป็นหลักสูตรที่สอดคล้องกับสภาพความต้องการของท้องถิ่น โดยหลักสูตรที่จัดทำในลักษณะของรายวิชานี้อาจมีการปรับใช้ตามสถานการณ์และข้อจำกัดที่มีเมื่อนำไปใช้ในการเรียนการสอนจริง แต่สาระหลัก คือ ความต้องการจะให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เรื่องราวของท้องถิ่น มีความภูมิใจในถิ่นฐานบ้านเกิด ได้เรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติที่ครอบครัวได้ใช้ประโยชน์มาตลอดระยะเวลา ซึ่งหากสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นกับตัวผู้เรียนหรือเยาวชนที่ได้ร่วมเรียนรู้ในทรัพยากรป่าพรุแล้วย่อมทำให้พวกเขามีความรู้สึกรักและหวงแหนทรัพยากรของชุมชน นำไปสู่การรักษาทรัพยากรให้สามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช ที่ได้สนับสนุนทุนวิจัย ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ ทุกท่านที่ให้คำแนะนำและให้กำลังใจแก่ทีมผู้วิจัย และคณะครูโรงเรียนวัดบ่อล่อ ผู้นำท้องถิ่น ครูภูมิปัญญา และชาวชุมชน พรุคลองค้อที่ทำให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

References

- [1] Khunweechuay, N. (2012). *The dynamic of resource utilization in Swamp Kuan Khreng*. Nakhon Si Thammarat Rajabhat University. (In Thai)
- [2] Liamthong, S., et al. (2012). *The sustainable mangement and making use of natural resources at kuankreng peat lands*. Nakhon Si Thammarat Rajabhat University. (In Thai)
- [3] Department of Academic Affairs. (1997). *Curriculum development manual according to local needs* (2nded). Bangkok: Khurusapha Publishing House Lat Phrao. (In Thai)
- [4] Amara Lekreunsin. (1997). *Secondary curriculum and management*. Bangkok: Document and Text Department Suan Dusit Rajabhat Institute. (In Thai)
- [5] Chantavanich, S. (2009). *Qualitative research methodology* (17thed.). Bangkok: Chulalongkorn University Press. (In Thai)
- [6] Appleton, J. V. (1995). Analysing qualitative interview data: Addressing issues of validity and reliability. *Journal of Advanced Nursing*, 22, 993-997.
- [7] Sukphan, N., & Sangmanee Sirisatidkid, C. (2009). *Community culture and swamp management: a case study of Khlong Khong swamp forest Nakhon Sri Thammarat*. Nakhon Si Thammarat Rajabhat University. (In Thai)
- [8] Sukphan, N., & Nuengmatcha, P. (2009). *Community water knowledge and management in swamp forests Study of Ban Noen Thamang Community, Chian Yai District, Nakhon Sri Thammarat*. Nakhon Si Thammarat Rajabhat University. (In Thai)
- [9] Khantaket, C. (2007). *Local curriculum development Social Studies, religion and culture learning substance group, Thian Phansa, Ubon Ratchathani Province Grade 6*. Unpublished Master' Thesis. Ubon: Ratchathani Rajabhat University. (In Thai)

กลยุทธ์การต่อรองเพื่อสิทธิของแรงงานข้ามชาติในจังหวัดเชียงใหม่

The Negotiation Strategies for the Rights of Migrant Workers in Chiang Mai

รัชณี นิลจันทร์^{1*}

Ratchanee Ninchan^{1*}

¹ นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ 50200

¹ Ph.D. Candidate, Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University, Chiangmai, 50200, Thailand

* Corresponding author: E-mail address: nilchan2@yahoo.co.th

(Received: January 23, 2020; Revised: March 28, 2020; Accepted: April 3, 2020)

บทคัดย่อ

บทความนี้สนใจกลยุทธ์การต่อรองสิทธิของแรงงานข้ามชาติชาวไทใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ ประเทศไทย ที่มีสถานะไร้ตัวตนทางกฎหมาย ถูกเลือกปฏิบัติ และถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้างและเจ้าหน้าที่รัฐไทย โดยสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แรงงานข้ามชาติและเจ้าหน้าที่เอ็นจีโอ และข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากเอกสารทางกฎหมายและรายงานขององค์กรรัฐและเอกชนพบว่า แรงงานข้ามชาติใช้กลยุทธ์หลากหลายในการต่อรองสิทธิ ด้วยการนิยามตัวตนใหม่ว่า ขยัน อดทน อ่อนน้อมถ่อมตน และซื่อสัตย์ ช่วยสร้างการยอมรับในความเป็นพลเมืองทางเศรษฐกิจและสังคม พวกเขายังปรับใช้ทุนทางสังคมเดิม เช่น ความเป็นญาติ เพื่อนสนิท และคนรู้จักคุ้นเคย ไปพร้อมกับการสร้างทุนทางสังคมใหม่ เช่น การประสานเข้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ในฐานะสมาชิกขององค์กรแรงงานข้ามชาติ องค์กรแรงงานไทย และองค์กรด้านกฎหมาย ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และข้ามชาติ นอกจากนี้ยังพบว่า มีแรงงานจำนวนหนึ่งที่ไม่อาจต่อรองผ่านกระบวนการศาลและเปิดเผยตัวตนได้เช่นแรงงานกลุ่มอื่น ๆ แต่พวกเขาเลือกใช้การต่อสู้ในชีวิตประจำวัน เพื่อการดำรงชีพต่อไปในประเทศไทย

คำสำคัญ: กลยุทธ์ แรงงานข้ามชาติ พลเมืองทางเศรษฐกิจ การต่อรอง ทุนทางสังคม

Abstract

This article focused on negotiation strategies for the rights of Tai Yai migrant workers (MW) in Chiang Mai, Thailand. The MW are invisible by Thai law, face with discrimination, and are exploited by Thai employers and officials. According to participatory observation, interview of migrant workers and NGO activists, and data collection from legal documents and reports of government and non-government organization, the MW used various strategies to negotiate for their rights. The creation of new identities, as hard working, tolerant, humble and honest people enables them to be accepted in term of social and economic citizenship. Not just re-configured the old social capital, such as relatives, friends and acquaintance, but they also invented the new one, such as being members of MW federation, the Thai Trade Union and legal organizations at the local, national and international levels. Moreover, some MW could not negotiate through court procedure and could not reveal their identity as other group of workers did, but they preferred to engage in everyday practice to make a living in Thailand.

Keywords: Strategies, Migrant Workers, Economic Citizenship, Negotiation, Social Capital

Introduction

The border crossing of Tai Yai MW into Thailand is caused by political unrest and war in the country, having an impact on people's lives at large, creating the economic hardship. This becomes the push factor of cross-border migration into Thailand. MW are attracted by

job opportunity and higher wage. Thailand's economy has been growing and needs many unskilled workers to fill the jobs. Some MW came with the hope to become modernized from what they have heard from their friends and relatives.

MW who entered illegally, they have to face the denial of self-existence or identity because of the inherent attitudes and myths related to ideologies, race bias, nationalism and authoritarianism which are inscribed behind the Thai law. In order to exploit MW for the benefit of employers and State official, MW would be classified in different categories, having to go through the registration process which bound them to certain type of employment. Others with illegal status have to live, hiding from the police along the border area. On their first arrival, they would be employed as agricultural workers in remote rural area. Successively, MW would migrate to work as construction and domestic workers. The abuse of MW's right by employer and Thai official have been frequently reported in the news media or narrated stories among MW themselves. Complaints also have been filed with the government as well as private organizations.

Before 1990, MW used to enter the country illegally and constitute the invisible population. But with time, they became an important labour force in developing the Thai economy, employed in the hazardous, 3D industries: dangerous, hard work and dirty [1]. These workers are highly demanded because employers could pay lower wage than the Thai workers or where labour law is not implemented.

To manage the flow of MW into Thailand, the government imposes restriction by adopting registration as a way to control the mobility of MW. Although most of MW have been registered according to the law, they could not get access to labour protection and welfare. The law has many exemptions on MW and sometime MW are being discriminated by employer and the Thai official. This may be caused by race bias, lack of respect of human right and discrimination.

Objective of the study

This article studies the situation of non-self existence of Tai Yai MW. It aims to explore the strategies which MW use to protect the rights and also have access to the labour rights and welfare. It explores the way MW create their identities and the practice of everyday live. This study focuses on Tai Yai MW as the social actor and their struggle against the abuse on their right by employer and Thai official by adopting various identities to change the power relation that is just to them.

Methods and Data Collection

In this research, information is collected from legal documents and summary reports of non-governmental organization, dissertations and government's documents. I interviewed 25 male and female migrant workers who were the members of the Migrant Workers Federation, the Worker Solidarity Association, and the Tai National Assisting Community, for their narrative stories and experience. Interviews were also conducted with 4 NGO activists from the MAP Foundation, Thailand and the Human Rights and Development Foundation, and also the concerned authorities such as governmental and non-governmental organizations and lawyers.

I used both participatory and observation as outsider in the campaigning activities of foreign migrant workers in Chiang Mai to pursue the policy with the Thai government to protect the rights and equal treatment as the Thai workers. The action aimed to create the public and non-public space in political, social and cultural tradition of Tai Yai migrant workers such as Tai Yai New Year, Tai Yai National Day, the celebration of which took place at Doi Tailang, the border region near Mae Hong Son.

In collecting information, the researcher has closed relation with the coordinator of migrant workers in Chiang Mai and Lumpoon province as informant. But I also became a volunteer to teach Thai language to migrant workers at the Learning Center for Migrant Workers in 2015. The Center receives complaints and has activities to develop the awareness about the rights of migrant workers. It also conducts training on language skill such as Thai, English and Burmese languages. The Center is managed both by Migrant Workers' Federation and Human Right Development Center. As quantitative research, the analysis was conducted through classification and interpretation of narratives, then conceptualized make a conclusion.

The non-self existence or identity of MW is closely related to status of citizenship. According to the Foreigner's Working Management Emergency Decree, B.E.2560, the rights of migrant workers are restricted. MW without Thai citizenship are discriminated against their rights and exploited for low wage. They also suffer from racial prejudice, the Thai nationalism and authoritarianism. This leaves a gap in the law used to exploit the economic benefit of MW. But this study found that MW also conduct struggle to defend various rights as economic citizenship.

Sociology has well elaborated the concept of citizenship. Since 1950, Marshall did a pioneer work on *"Citizenship and Social Class: And Other Essays"* [2] He proposed the concept of citizenship linked to social classes. He believed that in democratic society citizen may not get access to their right on equal basis because of social classes. Marshall proposed to look more at grass-root strategy of citizenship through the movement to demand various

rights and welfare. Citizenship should not be viewed only in limited scope of the law. In fact, it is related to social movement. Marshall's concept on citizenship will help us to understand the struggle of MW in this study.

Many studies on citizenship, using the case of MW in Thai society comes from critics from above which creates the basis for limitation of MW's right, Laungaramsri called this problem "Contingent Citizenship". In her opinion, the State controls and gives meaning to the citizenship of Thailand, by definition and practice of people in the country bounded by national security. What is driving behind is the ideology of nationalism and economic reason to exploit MW as cheap labour. This creates contradictions and uncertainty of the policies of the Thai State at different periods of time [3]

When MW has been prevented from being citizenship, they would be classified under various types workers through registration process and papers work. MW are regulated and controlled by tiding them to a definite kind of job. In her point of view, Laungaramsri believes that the Thai State control the non-Thai citizen especially MW through issuing temporary identity card under the system of extent a limit of stay and with short renewal period. The consequence is that MW's right has been restricted such as travelling and changing employment.

Laungaramsri's critic of the State policy has helped to get inside into the problems MW have to face while living and working in Thailand. Although the policy has changed to accommodate MW as legal immigrant by adopting registration of various types of workers but the aim is always to impose strict control. MW are still abused of their rights such as the evasion of minimum wage payment, no overtime payment, no paid leave specified by the law. Although MW fall under the labour protection law but they are often exposed to discrimination because of nationalist attitude of the Thai Official where MW are regarded as alien workers.

Sakboon, *et al.* [4] confirmed that racial prejudice becomes the prevalent practice among the local authorities. For example, the procurement of citizenship for Thai minorities in the high-land have to go through many process and paper work. Even if, they acquire a Thai citizenship, they are not seen as Thai but as others.

In order to regulate and control MW, their legal status is tied to definite occupation. MW are not allowed to work in certain occupation such as contractor or self-employment. In some occupations where MW are permitted to work such as domestic maid and agricultural worker but they do not have the same right as the Thai workers regarding minimum wage payment or welfare. Although the neo-liberal policy and globalization has created a borderless world, one can no longer confine MW to certain space as could be done in the past.

In the context of a borderless world, anthropologists have changed point of views to look at citizenship as a strategy to adapt rather than a movement to demand right. Ong [5] proposed the concept of “Flexible Citizenship” with argument that the State should change its thinking and to place more important to competition in the world market. Citizenship should be defined in the era of globalization with economic reasoning. At the same time, the strategy of MW is to create identity of citizen in the same way. Rosaldo [6] another anthropologist expanded the comprehension of citizenship which is more than political dimension but include cultural dimension as well. He proposed that space should be opened up to various group of people living in the same society to express their own culture. This shows that in society based on pluralism, citizenship could have many dimensions more than political or legal citizenship.

In this study, MW has been discriminated from acquiring Thai citizenship by law but they try to define citizenship in a more complex way which correspond to the concept of flexible citizenship. MW would try to build new identity as partnership in contribution to the economy, not different from the Thai workers. They acquire a new identity as hard working, patience and honest worker.

In other study, it is found that Tai Yai MW in Chiang Mai have incentive to participate in various Buddhist activities through merit making and festival such as the Poy Sang Long festival. This is to show themselves as cultural citizen because they have common culture as the majority of Thais [7]. In the other case, MW in Maesod district, Tak province, named themselves “Yong-jee-oue” attempted to represent their identity as economic citizen. They demanded the access to labour’s right and welfare, as well as fair wage [8]. Another study also showed the case of Nang-Noom Mai-Sang, the Tai MW, who fought for right to the Compensation Fund as she was crippled by the accident on work. [9]

MW struggle to build their own identity as flexible citizenship especially the economic citizenship, but they are not always accepted as economic citizenship in Thai society. From the study of Sakboon et al. [4] revealed that even when MW received citizenship, they are still treated as second-class citizen.

Sakboon believes that the concept of flexible citizenship could explain the context of western society. For Thailand, the local Thai authorities are vested with social prejudice and racism. So, MW are looked down and always considered as “the others”. MW often face discrimination and gap in the application of the law.

The concept of flexible citizenship applied to Thailand are different from Ong’s study of MW in western countries. Ong found that MW became the rich businessmen because they were able to construct identity as economic and political citizen of the receiving countries. But most of MW in Thailand are poor and unskilled labour. They are

subjected to the abuse of rights and imposition of strict control of their movement, having less opportunity to acquire Thai citizenship. In the same way, Sretthachau has criticized Ong that her study dealt with the businessman who come to invest in the U.S. These people belong to the upper class and cannot be generalized to include other groups of migrant workers at large.

This study highlights important of viewpoint from below, it is the point of start of this study. It examined various strategies adopted by MW to build identity of flexible citizenship. This concept is applied to Michel de Certeau's idea of practice in everyday life. He focused his analysis on "strategy" or "tactic" as the art making of the weak to bargain with the power controlling and regulating their lives [10] In the study of Sretthachau about MW in Thailand with illegal status living along the border area of Kampuchea and Laos, he found that MW adopted strategy to creates flexible identity in order to camouflage oneself in order to bargain and adjust with the power of various parties [11]

Sretthachau asserted that his study about the peasants or the weak is different from Scott [12] they fought by not revealing their identity. But Sretthachau used both the concept of de Certeau and Scott to show that MW in Chiang Mai used the strategy of building identity as economic citizenship and avoiding confrontational struggle. MW evade to engaged in official space but preferred to negotiate in the space of everyday life to change power relation with the employer.

The Invisible MW and Abuse of Migrant Worker's Right

1. The invisibility of Tai Yai MW in Chiang Mai

As MW are in position of being invisible among Thai citizens, the law also imposes a limit to their right and discriminate against them. Claiming for national security, the law fixed MW to certain occupations. MW need to be registered with the governmental department, have definite employer and possess identity cards; workers with MOU (pass post with blue cover), worker in fishery industry (orange pass-post), seasonal workers (blue license) and workers under registration (pink card) [3] The result is that workers are classified under different identities and so have different access to rights.

The study found that MW have no right to choose the occupation preferred. According to the law, MW has no right to work as a subcontractor, as such occupation is reserved for the Thai. If caught engaged in such occupation, MW will be persecuted or even if they have been cheated, they cannot bring their case to justice. Their demand for advice and help from NGOs is also turned down. For example, Mr. Wan lost about 100,000 baths because he miscalculated the cost of material and wage. [13]

Domestic work is often performed by women and is not considered as having a value. Then women worked in their own and were exploited because they performed unpaid labour. Although there is a law to protect domestic work, but the law protects only certain aspect of the right. It is known that working in a house is a space full of emotion thus, bring in conflicts between the employer and the employee for most of the time. From the study of Ehrenreich [14] on “Maid to order” in the U.S.A, the relationship between house owner and housemaid was better than in the cleaning company emerged in capitalist relationship. This was because house maid was more independent, not closely under the surveillance of house owner. In the Thai context, the employment of housemaid rests on patron-client relationship and under authoritarianism. The MW often faced with unequal power relation and fall under the patron and client relationship. Also, house maids do not have security in life and proper earning because they could be easily laid off. In many cases, the house owner exploits the house maid not different from capitalist relation. Sometime, they work more than 16 hours a day, not paid the minimum wage and without social protection, no holiday leave or work over 8 hours and not paid extra hours of work.

2. The problem of abuse of MW's right.

It is found that MW in Thailand faced the risk of being abuse of rights because employers do not apply the law and the government officials also do not enforce the law seriously. MW, themselves also lack the knowledge about their basic right as a worker. MW, thus, received unjust wage, delayed wage payment or no right to sick leave. For instance, 19 of MW in building industry at Amphoe Mae Rim were laid off without prior notification and did not received compensation according to the law.

“Worker work half an hour more than the normal working time but received the OT payment. We have one day off a week. The company would send us to work in different places such as residential homes or hotel. The company does not register workers under the Social Security Scheme. If sick, we used the 30 baht universal health insurance but will not be paid for sick leave” [15]

In summary, many problems of MW related with minimum wage, overtime work, withhold or postpone wage payment or not taking responsibility as employer. And if workers take employer to court case, the process takes too long and usually not carried out to the end by the workers.

Negotiating Strategies of Migrant Workers

This study found that MW would try to build new identity to bargain for labour right as economic citizenship. They built social networks and carried on the struggle in everyday life.

1. Economic citizenship of migrant workers.

MW created their identity as economic citizenship, as they considered themselves as contributor to the Thailand's economy. They are not different from the Thai workers but carried more burden than the Thai. MW who worked in construction for many years have accumulated the work skill and upgraded their status. They became subcontractors for a small project such as building house or repair work. These subcontractors have a network of friends, who participate as partnership in the business or hire as unskilled labour paid a daily wage.

According to Thai law, MW were not allowed to organize as trade union. However, the house-maid workers built loosely and informally network and engaged in many activities and campaigns organized by local and international NGOs. Through those networks and activities, they negotiated for their rights and social welfare. As a result, the Ministry of Labour enacted a law to protect domestic workers employed in a company or as house maid. But the law still discriminates against MW house maid whether the minimum wage payment, normal working, social security and workmen's compensation fund have been exempted.

2. Creation of social capital and network.

MW employed social capital and networks in order to push for quick solution to their problem. For example, about 500 construction workers of Perfect Company who were not paid wage and was not warned in advance for job termination, organized themselves under MW federation and seek support from Human Right Development Foundation (HRDF). They filed their complaint with the Labour Protection Department in Chiang Mai and also employed on-line media such as Prachathai, Prachatham and Thairath to support their demand. As a result, about 200 workers were insured of Social Security Fund and received right for unemployment compensation. And 103 workers received assistance from the Provident Fund, amounted to 9,000 baths for each person. This is the first case in which MW could get access to Provident Fund. There were also 95 migrant workers, their cases were under the scrutiny for verification. The process has to undergo a court trial. Because of the employer's irresponsibility, MW have organized themselves to take their case to the labour court. Some MW become member-of MW federation.

MW federation provides support to individual case. Individual could outreach MWF from Facebook or made appointment for consultation. Suchart's case was put forward to

the Labour Protection Department but the employer did not show up for reconciliation. Suchart took his case to the labour court. Finally, the court ordered the employer to pay him 400,000 baths with the interest rate during the 3 years to be enforced within 30 days.

In his fight against the abuse of right, Suchart could have his identity card return. Before he had the status of people from highland waiting for nationality identification. But this status was terminated in the year 2009, and so he had to use the passport as Myanmar's citizen. Subsequently, he placed demand for the Thai citizenship because he was born in Thailand and brought up in the Thai culture.

In this case, Suchart used the legal channel to solve his problem and with assistance from NGOs, he could get access to his right. In some case, MW may not get compensated but through this experience, they become more confident of their power to solve the problem. By joining the group, Suchat has been accepted by his friends and become representative of MW in carrying out the fight on various issues. He participated in the Northern Labour Network in 2017 as he was fluent in Thai language. In 2018, Suchat was elected as President of MWF. He believes that when MWF is active, the workers could get access to many rights.

“I participate in the Northern Labour Network. The demand for people without registration or living on highland is to be able to travel across the province has been fulfilled. In the past, we need to ask permission from the governmental organization and have to pay not less than 800 baths as commission. Now, in my group, we could engage in many occupations. Before, we have right to work in 27 occupations. Now, self-employed is one of the occupation that we are still exempted from” [16]

To build identity with social capital and networks, MW could succeed in negotiating for their rights. This set example to others to development self-confident and understanding of the process and mechanism in the negotiation of their right.

The experience the MW went through such as identity building, social capital and networking of MW in Chiang Mai has made them to understand how to fight to get access to labour protection as acceptable to international norm. If the employers do not implement the law such as do not sign the contract of work, unjust pay or do not provide labour protection according to law, MW would confront this problem by taking employer to court. This is one of the way to create legal identity.

3. Formation of legal status of migrant workers.

According to the law and regulation, MW could file complaint with government organization or file a change against the employer by themselves. But the court's procedure requires skill and legal knowledge which make the MW not very confident of the legal process and this discourage them to use legal mean to protect their right. Therefore, in practice, MW may seek advice from group of friends and NGOs. If the case is taken to court, the workers will have the assistance from the lawyers to conduct the case.

Mr. Tan and 18 friends were discharged from the job without pay. Five of them seek for another job rather bringing their case to the court, while the rest pursued the case in court in February 2015. They went to the court 4 times before the verdict was given on 6 October 2015. The court ordered the employer to paid compensation to 13 workers. Each received between 5,605 - 9,193 bahts.

“the money is paid by parts. The first part, each received 1,000 bahts and the second, 1,000 baht each. The third part was in December but until now, they have not received the money” [17]

In other case, 500 MW and Thai workers were laid off without pay on 16 December 2015 to 15 January 2016. Although the agreement for compensation was reached but the employer postponed the payment. The telephone line and the office of the company was closed down. The representative of the workers seek advice from HRDF and WMF for legal assistance. The wage withheld by the company amounted to 906,988.80 bahts and compensation according to the Labour Protection Act 1988 (B.E.2541) comprising of advance warning 1 part is 554,850 bahts and compensation for the lay-off amounted to 2,036,100 bahts. The total sum of money is 3,461,602.80 bahts. They handed their petition to governmental department and waited for the employer to come and settle the dispute within 30 days as set by the law. But most of the workers believed that the employer would not come because the money to be paid was very high. Therefore, 200 workers decided to pursue their case in the labour court without waiting for dispute settlement. There is a lawyer's organization in Chiang Mai providing legal assistance (Interviewed Shi Kaew the vice president of WMF). [18]

However, many MW were engaged in the job prohibited by the law. In such a case, the legal process may not be appropriate for solve the MW's problem. Mr.Sumitchai Hatsan, a lawyer, revealed that many MW did not come to the court.

“Many MW took up employment as petty employer such as subcontract work or open up trading store which is illegal according to the law. MW becomes the informal workers. If they are violated because employer does not pay for the contract work, such case cannot be pursued in court. So, MW are at the disadvantage” [19]

To take their claim through court may not be the best solution for MW due to the complicated and long legal procedure and the limitation of their official Thai language skill and knowledge about labour rights. Therefore, when MW have dispute with their employer, they would choose to seek advice from the leader of MW and labour NGOs and to struggle in everyday life.

4. Migrant Worker's Bargaining/Negotiation in everyday life

According to the Foreigners' working management Emergency Decree, B.E. 2560, if a worker with work permit leave his job, he has to find a new employer within 15 days. And he must have a letter of termination from his previous employer in order to get the new job legally. To use the legal means involve more complex power relation beyond employer and employee. Therefore, MW prefer to leave the job quietly in exchange for the letter of termination, instead of bargaining for compensation.

Unlike in Philippine and Hong Kong that the government supports MW to organize trade-union in domestic work [20] trade-union in domestic work is not permitted by the Thai law. In China, MW who migrated from rural area to cities or the Special Economic Zone, organized themselves with the assistance of NGOs to overcome the abuse of right [21]. In contrast, MW in domestic work use informal ways to negotiate with the employer in order to avoid the strategy of confrontation. For example, Mua Lang worked as housemaid in a family. She was responsible doing all the house work and looked after their daughter for more than 11 years. She was taught how to raise up the child, to prepare milk, take bath and take the child to sleep. In fact, she performed the role as a real mother. Many times, she was left alone with the child because the owner of the house has to go out to work. She became very attach to the child and family. She would call the child as her own daughter. Through this kind of relationship, she could ask for what she wanted such as holiday leave or some day off.

However, informal ways could be used to negotiate with the employer, avoiding the strategy of confrontation. For example, Mua Lang worked as housemaid in a family. She was responsible doing all the house work and looked after their daughter for more than 11 years. She was taught how to raise up the child, to prepare milk, take bath and take the

child to sleep. In fact, she performed the role as a real mother. Many times, she was left alone with the child because the owner of the house has to go out to work. She became very attach to the child and family. She would call the child as her own daughter. Through this kind of relationship, she could ask for what she wanted such as holiday leave or some day off.

For another case, Shi No Kham, an independent subcontractor, was not paid by the contractor for the work done and she could not access to the legal process because Thai Law does not permit MW to own business. Later, he asked a Thai friend to make contract for his job, so that he could take his case to the court if he is cheated by the Thai.

Conclusion

In coping up with the situation of invisibility, MW employed various strategies; building identity as economic citizenship, exploiting their social capital and networking, using both the formal and informal strategy and avoiding confrontation to negotiate for various right in everyday life.

The main strategy to create new identity is to perceive themselves as partnership in driving force of the Thai economy, not different from the Thai workers in general. But MW carried the 3D jobs where the Thai would not prefer; difficult, dirty and dangerous. With their limitation, certain MW do not yield to the problems, but defining the new identity as patience, diligence, humble and honest. These characteristics help MW to be acceptable by the public at large.

Social capital and network were also employed to define themselves as economic citizenship. They constructed personal relationship among the MW, Thai friends, NGOs, as well as their employer. The networks through Thai labour union and legal organizations help them in pushing the Thai government to extend the rights of MW. The negotiation in the public space by using networking and media could be an effective channel to reach public at large, pushing the governmental department and employer to take responsibility as well. It could be more fruitful than the formal or confrontational struggle in acquiring access to their rights. In many case the research found that MW could negotiated for their right through the network when they were abused by the employers. In everyday life, personal relationship often prevented the abuse by the superior employer as the legal procedure was not always the best resolution for them.

In the context of a borderless world, citizenship should be understood as a strategy rather than a static status. This study found that MW create identity of citizen in various

dimensions. Despite lack of legal or political citizenship, MW could afford to build their cultural and economic citizenship. In other words, citizenship could have many dimensions in society based on pluralism. And people in globalization age would define citizenship in a more complex way which correspond to the concept of flexible citizenship.

Acknowledgement

This article is a part of my dissertation entitled “Negotiation Strategies for the Rights and Social Welfare of Transnational Workers in Chiang Mai” and it is a part of requirements for Ph.D. in Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.

References

- [1] Imudom, W., et al., (2011). *Project on economic and financial information exchange between The Bank of Thailand and financial businessmen*. Bangkok: The Bank of Thailand. (in Thai)
- [2] Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class: And other essays*. Cambridge: Cambridge University press.
- [3] Laungaramsri, P. (2018). *Identification card: Genealogy of population control under the Thai nation-state*. Chiang Mai: Office of Research Administration, Chiang Mai University. (in Thai)
- [4] Sakboon, M., et al. (2017). “Khon Rai Sanchat: Resident aliens and the paradox of national integration in Thailand”, in O. K. Gin & V. Grabowsky (Eds.), *Ethnic and religious identities and integration in Southeast Asia*, 57-104, Chiang Mai: Silkworm Books.
- [5] Ong, A. (1999). *Flexible citizenship: The cultural logics of transnationality*. Durham, NC: Duke University Press.
- [6] Rosaldo, R. (1994). Cultural citizenship and educational democracy, cultural anthropology, 9(3), 402-411.
- [7] Ganjanapan, A., & Samniang, C. (2014). *Transnational workers: Identity and civil rights*. Chiang Mai: Thai Universities for Healthy Public Policies, Chiang Mai University School of Public Policy. (in Thai)
- [8] Boonprakarn, K. (2014). *The flowers of the dawn: A negotiation space for transnational workers and their relationship with the Thailand-Myanmar border economy*. Thai Universities for Healthy Public Policies, Chiang Mai University School of Public Policy. (in Thai)
- [9] Andy, H., & Naphaumphorn, B. (2012). “Inaccessibility of workmen compensation fund:

- Reflection of in justice against transnational migrant workers in Thailand” in *Marginalized people and justice in Thai society*. Nakorn Prathom: Thai Health Promotion Fund and The Rocky Feller Foundation, The Population and Social Research Publication, Mahidol University. (in Thai)
- [10] de Certeau, M. (1988). *The practice of everyday life*. Berkeley, CA: University of California Press.
- [11] Sretthachau, C. (2009). Tactics of everyday life practice of Cambodian-Lao migrant workers in Thailand in the context of Mekong regionalization. *Journal of Mekong Societies*, 5(2), 23-44. (in Thai)
- [12] Scott, J. C. (1985). *Weapon of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press.
- [13] Wan, Interview, 28 September 2017, Chiang Mai.
- [14] Ehrenreich, B. (2004). “Maid to order”, in B. Ehrenreich & A. R. Hochschild (Eds.), *Global woman: Nannies, maids, and sex workers in the new economy*. New York: Metropolitan/Owl Books.
- [15] Transnational Workers Forum, 18 December 2015, Chiang Mai.
- [16] Suchart, Interview, 24 May 2018, Chiang Mai.
- [17] Tan and 10 MW, Interview, 1 May 2016, Chiang Mai.
- [18] Shi Kaew, the vice president of WMF, Interview, 15 October 2016, Chiang Mai.
- [19] Sumitchai Hatsan, Interview, 28 May 2015, Chiang Mai.
- [20] Piper, N. (2006). Migrant worker activism in Singapore and Malaysia: Freedom of association and the role of the state. *Asian and Pacific Migration Journal*, 15(3), 359-380.
- [21] Froissart, C. (2009). ‘The rise of migrant workers’ collective action: Toward a new social contract in China’, in K. E. Kuah-Pearce & G. Guiheux (Eds.), *Social movements in China and Hong Kong*, 155-178, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- [22] Shi No Kham, Interview, 28 May 2017, Chiang Mai.

ทุนทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา¹ Social Capital of State-established Border Community on Thai-Cambodian Border¹

จตุพร ดอนโสม^{2*} พชรินทร์ ลาภานันท์³ และรักชนก ชำนาญมาก³
Jatuporn Donsom^{2*}, Patcharin Lapanun³ and Rukchanok Chumnanmak³

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “ปฏิบัติการในชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา” ภายใต้การสนับสนุนทุนการวิจัยแผนงานเสริมสร้างศักยภาพและพัฒนานักวิจัยรุ่นใหม่ ตามทิศทางการยุทธศาสตร์การวิจัยและนวัตกรรมประเภทบัณฑิตศึกษา ระดับปริญญาเอก ประจำปี.ศ. 2562 ของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

² นักศึกษาปริญญาเอก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอนแก่น 40002

³ ผศ.ดร., คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอนแก่น 40002

¹ This article is part of a dissertation (Sociology) of Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, entitled “Practices of The State Established Border Communities in Thai-Cambodian Borderland” The research is funded by the National Research Council of Thailand under a plan to enhance and develop the capabilities of new generations of researchers in accordance with the research and innovation strategy in the category of masters scholarships for the academic year 2019.

² Ph.D. Candidate, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Khon Kaen, 40002, Thailand

³ Asst. Prof., Dr., Faculty of Humanities and Social Science, Khon Kaen University, Khon Kaen, 40002, Thailand

* Corresponding author: E-mail address: patlap@kku.ac.th

(Received: February 7, 2020; Revised: April 30, 2020; Accepted: May 1, 2020)

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา กรณีชุมชนไทยร่มเย็น (นามสมมติ) ตำบลจันทเพชร อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ รวมถึงเงื่อนไขและบริบทในการใช้ทุนทางสังคมในปฏิบัติการของชุมชน ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพตามแนวทางปรากฏการณ์วิทยา ร่วมกับการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ครัวเรือน โดยการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชน ตัวแทนครัวเรือนที่อพยพเข้ามารับการจัดสรรที่ดินกับนิคมสร้างตนเองบ้านกรวดตั้งแต่ยุคเริ่มต้น การสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่รัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า ชาวชุมชนได้ใช้ทุนทางสังคมในการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ อาทิ การเป็นเครือญาติ และคนบ้านเดียวกัน เพื่อช่วยส่งข่าวประกาศรวมถึงการตัดสินใจอพยพเข้ามารับการจัดสรรที่ดินของนิคมสร้างตนเอง และในยุคการจัดหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา ชุมชนได้ใช้ทุนทางสังคมที่เกิดจากการสร้างเครือข่ายทางสังคมแบบใหม่กับคนกลุ่มอื่น ๆ บนอาณาบริเวณชายแดน อาทิ เครือข่ายทางสังคมด้านการปกครองและการป้องกันชุมชน เครือข่ายทางสังคมจากการแต่งงาน เพื่อยึดโยงความสามัคคีและช่วยเหลือกัน นอกจากนี้ เครือข่ายทางสังคมยังเป็นทุนที่สำคัญในการต่อรองจนได้มาซึ่งสิทธิ์ต่าง ๆ อาทิ การเข้าเป็นสมาชิกนิคมสร้างตนเอง การเข้าเป็นสมาชิกของหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา การได้รับการจัดสรรที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย ตลอดจนการได้เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ผลการวิจัยจึงสะท้อนถึงการใช้ทุนทางสังคมในเงื่อนไขและบริบทที่ต่างกัน

คำสำคัญ: ทุนทางสังคม ปฏิบัติการ ชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้ง ชายแดนไทย-กัมพูชา

Abstract

This article explores social capital of a state-established border community on the Thai-Cambodian border in Thai Romyen community (pseudonym), Chanthopphet sub-district, Ban Kruat district, Buriram province, It aims to study the conditions and contexts influencing use of social capital in the practices of the community. It applies qualitative methodology based on the phenomenology and life-history approach. Data was collected through interviewing key informants, including household representatives and staff of both government and private sector and life-history of those migrated to settle in the area. The study found that the people use of social capital of migration to the area, migrants used the networks of relatives and people of the same homeland; as a means of communicating and giving information Thai-Cambodian Self-Defense Village Project era, the community used the new social networks that expanded to other groups, such as governance and community protection networks, and social networks through marriage, to establish and maintain solidarity. In addition, social networks were an important capital in dealing and negotiating with the state so as to acquire rights relating to such issues as membership in Ban Kruat Self-help Land Settlement, membership in the self-defense village of Thai-Cambodian Allocation of Land for Agriculture and Housing, as well as participating in state development activities. Thus, this reflects the use of various kinds of social capital in different context and conditions.

Keywords: Social Capital, Practice, State-Established Border Community, Thai-Cambodian Border

บทนำ

ทุนทางสังคม (Social Capital) ในชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา เป็นข้อมูลสำคัญในการวิเคราะห์ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งนี้ โดยพิจารณาเงื่อนไขและบริบทของการเลือกใช้ทุนทางสังคมในการตอบโต้ต่อรองกับรัฐบาลบนพื้นที่ชายแดน ประกอบด้วย ทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมและทุนทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ จากมุมมองของวสันต์ ปัญญาแก้ว [1] ที่เสนอว่า การพิจารณาถึงอำนาจต่าง ๆ ในพื้นที่ชายแดน ไม่ได้พบแค่อำนาจรัฐและอำนาจกลุ่มทุนเพียงเท่านั้น หากยังมีอำนาจของชุมชนท้องถิ่นที่สะท้อนผ่านปฏิสัมพันธ์กับรัฐและกลุ่มทุนภายใต้บริบทและเงื่อนไขต่าง ๆ ของอาณาบริเวณชายแดนด้วยเช่นกัน พื้นที่ชายแดนจึงพบอำนาจทั้ง 3 ส่วนดำรงอยู่ร่วมกัน อย่างไรก็ตาม บทความนี้มุ่งวิเคราะห์อำนาจรัฐและอำนาจชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญผ่านการวิเคราะห์ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งที่ศึกษา และการพิจารณาทุนลักษณะต่าง ๆ ตามกรอบการวิเคราะห์ของปิแอร์ บูร์ดิเยอ ที่ชี้ว่า ทุนได้สร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นเมื่อชุมชนเลือกนำไปใช้เป็นเงื่อนไขในการตอบโต้ต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ต่าง ๆ การศึกษานี้พบว่า ทุนทางสังคมเป็นทุนที่สำคัญที่ชุมชนนำมาใช้ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น ทุนทางสังคมรวมถึงเงื่อนไขและบริบทในการเลือกใช้ทุน จึงเป็นประเด็นศึกษาหลักของบทความ

แนวคิดทุนทางสังคม เป็นแนวคิดที่ถูกนำมาใช้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างโครงสร้างทางสังคมกับผู้กระทำกร มีพื้นฐานมาจากสายการศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์ โดยยุคแรกของการศึกษาเรื่องทุนมีนักคิด เช่น Adam Smith, Alfred Marshall และ Milton Friedman ช่วงหลังปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้เกิดความขัดแย้งของผู้คน รวมทั้ง เห็นกระบวนการผลิตที่มีความซับซ้อนมากขึ้น เช่น การเอาวัตถุดิบมาแปรรูปของชนชั้นนายทุนเจ้าของปัจจัยการผลิต การขูดรีดแรงงาน ซึ่งนักคิดที่ให้ความสำคัญต่อปรากฏการณ์ดังกล่าวคือ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ได้อธิบายว่า “แรงงาน” เป็น “พลังการผลิต” (Productive Force) ที่อยู่ในรูปของแรงงานมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ (Living Labor) [2] แนวคิดของมาร์กซ์ได้ส่งผลต่อการนำแนวคิดเรื่องทุนในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจมาศึกษาสังคมอย่างกว้างขวาง โดยมาร์กซ์อธิบายว่า ทุน หมายถึง ปัจจัยการผลิตที่สามารถแปรเปลี่ยนเป็นทุนได้ และมองว่า ทุนหมายถึงปัจจัยการผลิตที่นำไปสู่การขูดรีดมูลค่าส่วนเกินต่อมาปิแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) ได้ขยายความคิดของมาร์กซ์จากการพิจารณาทุนแค่เพียงมิติเศรษฐกิจ โดยเสนอว่าแม้ “จะไม่มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ” ก็ได้ไม่ได้หมายความว่า “จะไม่มีผลประโยชน์แบบอื่น ๆ” แผงฝังอยู่ ดังนั้น บูร์ดิเยอจึงขยายประเภทของ “ทุน” จาก “ทุนเศรษฐกิจ” ออกไปเป็นทุน 4 ประเภท ได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนทางสัญลักษณ์ โดยนิยามความหมายของทุนใหม่ว่า สิ่งใดก็ตามจะมีสถานะกลายเป็นทุนก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นได้ทำหน้าที่ในฐานะ “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคม” (Function as a Social Relation of Power) [2]

บทความนี้ใช้แนวคิดทุนทางสังคม ของบูร์ดิเยอ ใน 2 มุมมอง มุมมองแรกเป็นการพิจารณาจากโครงสร้างของเครือข่ายจริง ๆ เช่น โครงสร้างของเครือญาติและเพื่อนบ้าน มุมมองที่สองให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคลที่มีเครือข่ายที่เป็นที่รู้จักของสังคมทั่วไป ในนัยความหมายดังกล่าวนี้ บูร์ดิเยอเสนอว่า ทุนทางสังคมเปรียบเสมือนทรัพยากรที่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ปัจเจกได้ อยู่ในปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวัน อาทิ เพื่อนร่วมโรงเรียน เพื่อนร่วมมหาวิทยาลัย เพื่อนที่ทำงาน เพื่อนบ้าน และเครือญาติ [3] ซึ่งจะเห็นว่าทั้งสองความหมายเกี่ยวโยงกับความเป็นเครือข่ายทางสังคม (Social Network) โดยสรุปแล้วทุนทางสังคมของบูร์ดิเยอประกอบไปด้วยทุน 2 แบบ คือ 1) ทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกของกลุ่ม และเครือข่าย

ทางสังคม ทูทางสังคมขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่ายและการติดต่อสัมพันธ์ที่บุคคลจะสามารถระดมมาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น คุณภาพของทูทางสังคมในส่วนนี้ถูกสร้างขึ้นมาจากผลรวมของการมีความสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล มากกว่าจะเป็นเพียงแค่คุณภาพของกลุ่มเท่านั้น และ 2) การรับรู้และการยอมรับ (Cognition and Recognition) การได้มาซึ่งการรับรู้และการยอมรับ เป็นเรื่องของคุณลักษณะเชิงสัญลักษณ์ และสามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นทูทางสัญลักษณ์ได้ และทูทางสังคมถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคมและขึ้นอยู่กับปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอของความไม่เท่าเทียมกันรวมถึงความใกล้ชิดในสังคม “การคงอยู่ของเครือข่ายความสัมพันธ์” มิได้เป็นไปโดยธรรมชาติหรือได้มาโดยสังคมสร้าง หากเป็นผลผลิตของความพยายามที่ไม่สิ้นสุดของสถาบันสังคม นอกจากนั้น บุรดิเยอยังย้ำว่า สิ่งใดก็ตามจะมีสถานะกลายเป็นทุนก็ต่อเมื่อสิ่งนั้นได้ทำหน้าที่ในฐานะ “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคม”

ดังนั้น การพิจารณาทูทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งในบทความนี้ จึงเลือกใช้แนวคิดทูทางสังคมผ่านทุนที่มีอยู่เดิม อาทิ เครือญาติและคนบ้านเดียวกันที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ชายแดนด้วยกัน และทุนที่สร้างขึ้นใหม่ ผ่านการแต่งงาน การปกครองและการป้องกันชุมชน และการค้าขายชายแดน โดยทูทางสังคมเหล่านี้มีสถานะกลายเป็นทุนซึ่งทำหน้าที่ในฐานะ “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคม” ที่ชุมชนเลือกนำมาใช้บนเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกันออกไป นอกจากนั้น ทูทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งสอดคล้องกับแนวความคิดของ Andrew Walker [4] ที่ให้ความสำคัญกับอำนาจของชุมชนท้องถิ่น (Peripheral Power) แม้ว่าชายแดนจะเต็มไปด้วยอำนาจของรัฐเข้มข้นก็ตาม หากแต่รัฐไม่ได้มีอำนาจในการกำหนดกติกาต่าง ๆ ในพื้นที่ชายแดนเพียงฝ่ายเดียว ผู้คนและชุมชนก็ต่างนิยามความหมายชายแดนผ่านปฏิบัติการต่าง ๆ ที่ตอบโต้ต่อรองและฉวยใช้ประโยชน์จากกิจกรรมทางสังคมที่เข้าร่วมกับทั้งรัฐได้ด้วย กล่าวได้ว่าชายแดนไม่ได้เป็นพื้นที่ที่ควบคุมเข้มข้นจากรัฐมากนัก ทั้งนี้ สถานะโลกาภิวัตน์ได้ทำให้ชายแดนเชื่อมต่อกันมากขึ้น ศูนย์กลางและชายขอบอาจสลับที่ทางกันได้ ชายแดนเป็นพื้นที่ต่อรอง (Negotiating Space) และสร้างความหมายใหม่ตลอดเวลา จึงเกิดการช่วงชิงความหมายพื้นที่ระหว่างรัฐและชุมชน ดังนั้น ทั้งชาวบ้านและรัฐจึงมีการฉวยใช้ความหมายของพื้นที่ ที่เป็นได้ทั้งพื้นที่พรมแดนและพื้นที่วัฒนธรรม ส่วน Wilson & Donnan [5] ได้ชี้ว่า ชายแดนมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นพื้นที่ที่มีการต่อรองได้ทั้งระดับปฏิบัติการและระดับวาทกรรม ผู้คนและชุมชนต่างให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับการเป็นสมาชิกของรัฐด้วยเช่นกัน ในมุมมองเช่นนี้เป็นการยืนยันถึงการดำรงอยู่ร่วมของอำนาจชุมชนท้องถิ่น สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของบทความที่มุ่งศึกษาทูทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้ง ที่ถูกนำมาใช้ต่อรองกับรัฐและกลุ่มทุน

วัตถุประสงค์

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาทูทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา และ 2) เพื่อศึกษาเงื่อนไขและบริบทในการเลือกใช้ทูทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) ซึ่งให้ความสำคัญกับประวัติชีวิตของครัวเรือนที่สะท้อนเครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่เดิมและเครือข่ายทางสังคมที่ถูกสร้าง

ขึ้นใหม่ ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์ผู้รู้ ตัวแทนครัวเรือน พร้อมการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม เพื่อสังเกตวิถีชีวิตและประสบการณ์ชีวิตผ่านเรื่องเล่าของตัวแทนครัวเรือนที่มีทุนทางสังคม และเครือข่ายทางสังคม ผู้วิจัยเลือกศึกษาชุมชนไทยร่มเย็น (นามสมมติ) ตำบลจันทบเพชร อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ ด้วยเหตุผลที่เป็นชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งโดยหน่วยงานนิคมสร้างตนเองบ้านกรวด และถูกจัดรวมภายใต้โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา (ปชต.) จนปัจจุบันถูกเลือกเข้าเป็นหมู่บ้าน ชูชนานชายแดนไทย-กัมพูชา ภายใต้กระแสการพัฒนาพื้นที่ชายแดนของจังหวัดบุรีรัมย์ การเป็นชุมชนชายแดน รัฐจัดตั้งได้สะท้อนถึงปฏิบัติการของชุมชนที่ตอบโต้ต่อรากับรัฐและกลุ่มทุน ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยตัวแทน ครัวเรือนที่มีทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมจำนวน 15 คน ผู้รู้เกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่ชุมชน ชายแดนรัฐจัดตั้งจำนวน 10 คน ทั้งนี้ชื่อชุมชนและชื่อผู้ให้ข้อมูลเป็นชื่อสมมติ โดยยึดตามหลักของจริยธรรม การวิจัยในมนุษย์

ผลการศึกษา

ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาของผลการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคม และ 2) เงื่อนไขและบริบทในการเลือกใช้ทุนทางสังคม โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคม

การศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ผู้วิจัยได้พิจารณา ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมใน 2 ลักษณะ ได้แก่ ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่เดิม และทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่บนพื้นที่ชายแดน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

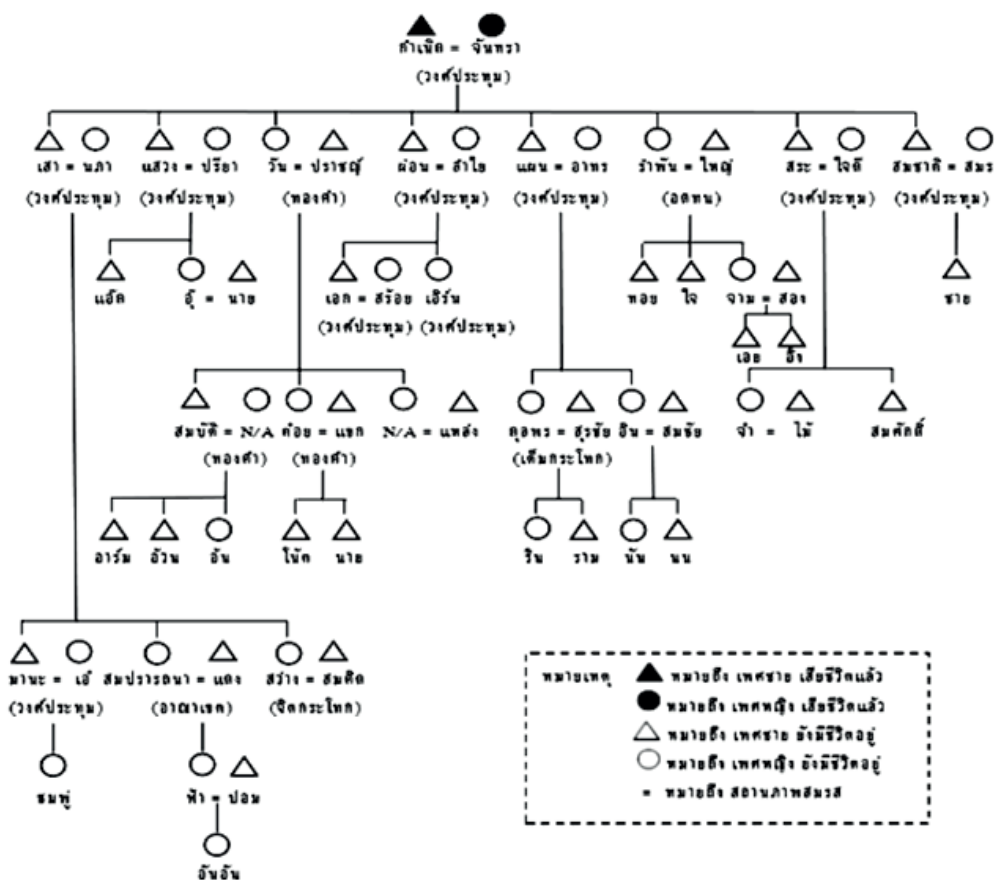
1.1 ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่เดิม

ชุมชนไทยร่มเย็น เป็นชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา โดยรัฐได้จัดตั้ง ชุมชนที่เป็นระเบียบใน พ.ศ. 2523 ภายใต้โครงการหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา (ปชต.) โดยการรวบรวมครัวเรือนที่เป็นสมาชิกของนิคมสร้างตนเองบ้านกรวดที่อาศัยอยู่ตามฝั่งจัดสรรแบบเรียงรายเดิม ให้เข้ามาอยู่อาศัยและรับสมัครสมาชิกที่เป็นครัวเรือนเพิ่มเติมอีกบางส่วน โครงการหมู่บ้านปชต. มีการจัดระบบป้องกันดูแลชุมชน ผูกอบรวมชาวบ้านให้เป็นไทยอาสาป้องกันชาติ (ทสปช.) การปลูกฝังจิตสำนึกรักถิ่นฐาน ตลอดจนโครงการพัฒนาอาชีพด้านต่าง ๆ ดังนั้น ผู้คนในชุมชนส่วนใหญ่จึงเป็นครัวเรือนที่เคยอยู่อาศัยตามฝั่ง จัดสรรแบบเรียงรายเดิม และส่วนหนึ่งเป็นครัวเรือนใหม่ที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในภายหลัง จากการชักชวน ของเครือญาติและคนบ้านเดียวกัน บทความนี้พิจารณาว่าเครือญาติและคนบ้านเดียวกันเป็นทุนทางสังคมที่มี อยู่เดิม ที่ชุมชนนำมาใช้ตั้งแต่การทราบข่าวประกาศจากนิคมสร้างตนเอง การหาทำเลพื้นที่เพื่อลงหลักปักฐาน ทำกินในพื้นที่ชายแดน และทุนทางสังคมดังกล่าวก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจเมื่อชุมชนต้องปฏิสัมพันธ์ กับรัฐ อาทิ เงื่อนไขการเข้าเป็นสมาชิกนิคมสร้างตนเองตั้งแต่ยุคเริ่มต้น และการเข้าเป็นสมาชิกของหมู่บ้าน ปชต. เป็นต้น จะเห็นได้ว่าทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมมีความสำคัญที่ถูกนำมาใช้ในยุคเริ่มต้น

1.1.1 เครือญาติ

ทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมเป็นทุนที่มีความสำคัญมาก เริ่มตั้งแต่การส่งข่าวประกาศรับสมัคร สมาชิกนิคมสร้างตนเองเพื่อเข้ารับการจัดสรรที่ดิน ผู้ที่ทราบข่าวประกาศนี้จะบอกข่าวต่อกันในกลุ่มเครือญาติ นอกจากนั้น เครือญาติยังมีส่วนสำคัญในการตัดสินใจอพยพจากภูมิลำเนาเดิมเพื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่

ชายแดนที่ห่างไกลความเจริญและเกิดเหตุการณ์ปะทะอยู่เป็นระยะ การศึกษาทำให้เห็นว่า เครือญาติเป็นเครือข่ายทางสังคมที่ยึดโยงผู้คนจากภูมิลำเนาเดิมให้อยู่พยพตามกันมา โดยเฉพาะในยุคเริ่มต้นของพื้นที่ เมื่อจัดทำผังเครือญาติที่สำคัญในชุมชนไทยร่มเย็น จึงพบสายตระกูลที่มีสมาชิกจำนวนมากอาศัยอยู่ในชุมชน คือ สายตระกูลวงศ์ประทุม (ชื่อสมมติ) เป็นสายตระกูลของนายกำเนิด วงศ์ประทุม กับนางจันทรา วงศ์ประทุม ที่อพยพมาจากอำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา มีลูกทั้งหมด 8 คน ในจำนวนนี้ได้ตั้งรกรากอาศัยอยู่ในชุมชนไทยร่มเย็นมากถึง 6 คน การตั้งรกรากลงหลักปักฐานทำกินในชุมชนส่วนหนึ่งเกิดจากการแต่งงานกับคนในชุมชนผ่านการเห็นชอบของพ่อแม่ในยุคการจัดหมู่บ้าน ปชด. เพื่อให้ได้มาซึ่งสถานะครัวเรือนและสิทธิในการเข้าอยู่อาศัยในหมู่บ้าน ปชด. ซึ่งการแต่งงานได้นำไปสู่การสร้างเครือข่ายทางสังคมแบบใหม่ ประเด็นดังกล่าวนี้ผู้วิจัยจะได้ให้รายละเอียดในส่วนถัดไป ทวนทางสังคมที่มีอยู่เดิมจากการจัดทำผังเครือญาติมีรายละเอียดตามภาพที่ 1 ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงผังเครือญาติสายตระกูลวงศ์ประทุม

สมาชิกสายตระกูลวงศ์ประทุมเล่าถึงเรื่องราวการอพยพครัวเรือนจากหมู่บ้านแม่จันถึงหมู่บ้านหลานว่า

“...พ่อแม่ผมมีลูก 8 คน เดิมอยู่บ้านตะคร้อ โคราซ ทราบข่าวจากญาติที่เป็นตชด. ว่าบ้านกรวดแจกที่ดิน พ่อเลยตัดสินใจย้ายมาจนได้ที่ 25 ไร่ พี่น้องในครอบครัวก็ทยอยกันมา พี่ชายคนโตเมื่อแยกครอบครัวแล้วก็ตามมาซื้อที่ดินต่อจาก

คนอื่น ช่วงนั้นราคายังถูกเพราะเป็น นค.3 ส่วนพี่น้องคนอื่นรวมทั้งผมด้วยก็แยก
ครอบครัวและซื้อที่ดินต่อมือบ้าง ได้รับจัดสรรในช่วงจัดบ้าน ปชต. บ้าง สรุปคือ
ครอบครัวเราส่วนใหญ่ตั้งรกรากอยู่ที่นี้ แต่งงานสร้างครอบครัวที่นี่ ลูกหลานเราเกิดที่นี่
สายตระกูลเราจึงมีสมาชิกมากที่สุดในบ้าน...” [6]

จะเห็นได้ว่า เครือญาติเป็นทุนทางสังคม และมีการขยายเครือข่ายทางสังคมแบบใหม่ผ่านการแต่งงาน
เครือญาติมีส่วนในการตัดสินใจอพยพเข้ามาตั้งรกรากทำกิน และช่วยในการจับจองและซื้อที่ดินสำหรับ
ทำกินและอยู่อาศัยเพื่อขยายครัวเรือน โดยเครือญาติที่มีสมาชิกจำนวนมากมักมีโอกาสนในการเป็นเจ้าของ
ที่ดินมากกว่า นอกจากนี้ ผู้ที่มีเครือญาติจำนวนมากยังมีโอกาสในการเข้าถึงสิทธิ์ต่าง ๆ จากรัฐภายใต้การ
เป็นชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งมากกว่า สะท้อนถึงทุนทางสังคมผ่านเครือญาติได้ทำหน้าที่เป็นความสัมพันธ์เชิง
อำนาจทางสังคมที่มีพลัง เมื่อนำไปใช้ในการต่อรองบนความสัมพันธ์ลักษณะต่าง ๆ

1.1.2 คนบ้านเดียวกัน

คนบ้านเดียวกัน ถือเป็นอีกหนึ่งทุนทางสังคม และขยายสู่การเป็นเครือข่ายทางสังคมจาก
ภูมิภาคเนาเดิมสู่พื้นที่ใหม่ที่ชายแดน คนบ้านเดียวกันมีส่วนสำคัญในการชักชวนและตัดสินใจอพยพเข้ามา
การจัดสรรที่ดินกับนิคมสร้างตนเองด้วยเช่นกัน ในชุมชนไทยร่มเย็นพบเครือข่ายคนบ้านเดียวกันจากชุมชน
หนองเกาะ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ และเครือข่ายคนบ้านเดียวกันจากชุมชนตะคร้อ อำเภอกง จังหวัดนครราชสีมา
อาศัยอยู่จำนวนหนึ่ง และกระจายตัวกันอยู่ในชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งใกล้เคียง แม้จะเป็นพื้นที่เสี่ยงอันตราย
แต่การที่คนบ้านเดียวกันอพยพมาอยู่ร่วมกัน ทำให้รู้สึกอบอุ่นและปลอดภัยเหมือนอยู่หมู่บ้านเดิม ในช่วงแรก
คนบ้านเดียวกันที่อพยพมาอยู่ก่อนจะให้การช่วยเหลือเรื่องที่พักและการสมัครสมาชิกนิคมสร้างตนเองกับ
คนบ้านเดียวกันที่เข้ามาภายหลังจนสามารถขยายที่อยู่อาศัยได้ จึงพบว่า คนบ้านเดียวกันกระจายตัวยึดโยง
เป็นเครือข่ายทางสังคมตามชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งในชายแดนอำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 แสดงการกระจายตัวของครัวเรือนที่เป็นคนบ้านเดียวกัน

การเป็นคนบ้านเดียวกันยังสะท้อนจากคำบอกเล่าของตัวแทนครัวเรือน ดังนี้

“...ชุมเหาะมาจากหนองเกาะ สดึก เพราะผู้ชายว่าเขาลิแฉกดิน พอมากจะได้กระจายกันไปอยู่สายตรี สายโท แล้วแต่ว่าลืมชื่อไปตกอยู่สายใด เขาู้จักกันเบ็ด ผมเกิดอยู่บ้านน้ำคำ เกษตรวิสัย ร้อยเอ็ด พอใหญ่ขึ้นพอกับแม่เลยพาย้ายมาอยู่หนองเกาะ ช่วงพ.ศ. 2508 ได้ข่าวว่าเขาตั้งนิคมกับแจกดินเลยพากันมา มาเพื่อแรกมาอยู่สาย 5 กลางค่อยย้ายมาอยู่สาย 4 จนสมัยนี้ ช่วงที่ปะทะกับเขมร ชุมเหาะชนของกลับหนองเกาะ ดีขึ้นค่อยกลับมาอยู่คืน ครัวที่มาจากหนองเกาะยามเป็นบุญเป็นทานกะส่งข้าวหากันเปิดนั่นล่ะ...” [7]

ดังนั้น ชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งจึงมีเครือข่ายทางสังคมของผู้คนในลักษณะต่าง ๆ กระจายตัวยืดหยุ่นกันอยู่ การเป็นญาติและคนบ้านเดียวกันจึงเป็นทุนทางสังคมที่มีพลังและสำคัญที่ชุมชนนำไปใช้ในปฏิบัติการเมื่อต้องต่อรองกับรัฐ อาทิ การได้สิทธิ์ในการเข้ารับการจัดสรรที่ดิน การเข้าเป็นสมาชิกของนิคมสร้างตนเอง การได้เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ เป็นต้น

1.2 ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่บนพื้นที่ชายแดน

เครือข่ายทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ในชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งนับเป็นพัฒนาการที่พบที่แตกต่างไปจากชุมชนชายแดนทั่วไป ดังที่จักรกริช สังขมณี ชี้ว่าการศึกษาชายแดนต้องนำหลายส่วนเข้ามาร่วมวิเคราะห์ โดยเฉพาะวิถีชีวิต เครือข่ายและความสัมพันธ์ข้ามแดน ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่าง ๆ ชายแดนไม่ได้มีลักษณะตายตัวหยุดนิ่ง ผู้คนที่ชายแดนมีประสบการณ์ข้ามแดนในชีวิตประจำวันผ่านการค้าขายแลกเปลี่ยน มีความสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้คนฝั่งตรงข้าม มีการประกอบพิธีกรรมประเพณีข้ามกลุ่มชาติพันธุ์ และประสบการณ์ในชีวิตประจำวันที่มีผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจ จึงไม่ควรมองว่า ผู้คนที่พรมแดนเป็นองค์ประกอบหลักของภูมิประเทศของพรมแดน (Borderscape) และไม่จำกัดความว่า เป็นพรมแดนที่ขึ้นกับปัจจัยทางการเมืองและลักษณะทางกายภาพแต่เพียงอย่างเดียว [8] ดังนั้น ชุมชนไทยร่มเย็นจึงเป็นชุมชนที่ประกอบสร้างไปด้วยปฏิสัมพันธ์และอำนาจ ทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิม และทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ อาทิ เครือข่ายทางสังคมผ่านการแต่งงาน เครือข่ายทางสังคมผ่านการปกครองและการป้องกันชุมชน และเครือข่ายทางสังคมผ่านการค้าขายบนพื้นที่ชายแดนด้วยเช่นกัน ทั้งหมดสะท้อนการเป็นชุมชนชายแดนที่รัฐจัดตั้งที่มีปฏิสัมพันธ์และอำนาจระหว่างรัฐ กลุ่มทุน และชุมชนท้องถิ่น

1.2.1 เครือข่ายทางสังคมผ่านการแต่งงาน

ชุมชนไทยร่มเย็นพบเครือข่ายทางสังคมที่เกิดจากการแต่งงานกันภายในชุมชนที่มาจาก การเห็นชอบของพ่อแม่ ซึ่งถือเป็นเครือข่ายทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่บนพื้นที่ชายแดน การเลือกคู่แต่งงานให้กับลูกหลานกระทำการบนฐานทุนสังคมเดิมที่ตนเองมี อาทิ จากกลุ่มญาติและคนบ้านเดียวกัน ที่เห็นว่าเป็นบุคคลที่อยู่ในสายตระกูลที่ยืนยันทำมาหากิน น่าจะมีความสามารถในการสร้างครอบครัวและลงหลักปักฐานทำกินในพื้นที่ชายแดนได้ การที่ผู้คนได้เลือกคู่แต่งงานให้กับลูกหลานในยุคการจัดหมู่บ้าน ปชต. ด้วยเหตุผล คือ การแต่งงานจะนำไปสู่การได้มาซึ่งทะเบียนสมรสที่นำไปยืนยันกับรัฐ ให้คัดเลือกเข้าเป็นสมาชิกหมู่บ้าน ปชต. เพื่อรับสิทธิ์ที่อยู่อาศัย บ้านสร้างให้ และทรัพยากรอื่น ๆ ที่รัฐจัดสรรให้ ดังนั้น ในยุคการจัดหมู่บ้าน ปชต. จึงพบการแต่งงานกันเป็นจำนวนมาก ข้อมูลจากสมาชิกของครัวเรือนที่มีลูกสาวจำนวนมากถึง 5 คน ทั้งหมด

ได้แต่งงานกับผู้ชายในชุมชน จากความเห็นชอบของพ่อแม่ สะท้อนดังคำบอกเล่าของผู้หญิงที่ได้แต่งงานกับผู้ชายในหมู่บ้านที่มาจากการเห็นชอบของพ่อแม่ว่า

“...ลูกสาว 5 คน พ่อแม่ให้แต่งงานกับคนในบ้าน เขากะเป็นลูกหลานในบ้านเฮานี้ละ พ่อแม่ว่าแต่งแล้วสิได้ออกเฮือน ได้ที่ไ้ทางหากินขายออกไป ถ้าพ่อแม่เห็นว่าฟูได้ดีพอสิทำมาหากินได้กะขัดเพิ่นได้ดอกกะถือว่าดี แต่งงานแล้วกะหากินอยู่ร่วมกันมาจนชุนี้อี้...” [9]

กล่าวได้ว่า การแต่งงานภายในชุมชนเป็นเครือข่ายทางสังคมที่ชุมชนสร้างขึ้นใหม่ถือเป็นทุนทางสังคมที่มีความสำคัญ ซึ่งจากการสัมภาษณ์นางเพียร โอชาเลิศ ผู้หญิงที่อยู่ในตระกูลที่พ่อแม่ได้เลือกคู่แต่งงานซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านให้กับลูกสาวทั้ง 5 คน ดังนั้น ความสัมพันธ์ทางสังคมส่วนหนึ่งจึงเกิดขึ้นบนความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันจากการแต่งงานกันภายในชุมชน การแต่งงานจึงถือเป็นกระบวนการสร้างทุนเพื่อให้เกิดเครือข่ายทางสังคม นำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชน ตลอดจนการเอื้อประโยชน์ในสิทธิ์ต่าง ๆ ที่จะได้รับจากรัฐ

1.2.2 เครือข่ายทางสังคมผ่านการปกครองและการป้องกันชุมชน

การปกครองและการป้องกันชุมชนเป็นประเด็นหนึ่งที่สะท้อนถึงเครือข่ายทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ จากการสัมภาษณ์อดีตหัวหน้าเขต ผู้ที่ทำหน้าที่ปกครองสมาชิกของนิคมสร้างตนเองในยุคเริ่มต้น สะท้อนการมีอยู่ของเครือข่ายทางสังคมผ่านการปกครองและป้องกันชุมชน หัวหน้าเขตเป็นตำแหน่งที่นิคมสร้างตนเองแต่งตั้งขึ้นโดยการคัดเลือกผู้ที่มีเครือข่ายเครือญาติและคนบ้านเดียวกัน และเป็นผู้ที่มีเครือข่ายทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ ผ่านประสบการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ ในชีวิต การสัมภาษณ์ประวัติชีวิตของหัวหน้าเขตพร้อมการสังเกตท่าทางอากัปกิริยาตลอดจนการเล่าเรื่องราวของการอพยพและการทำหน้าที่ปกครองผู้คนที่อยู่ตามผังจัดสรรแบบเรียงราย จนถึงยุคการจัดหมู่บ้าน ปชต. นั้น เป็นการเล่าเรื่องที่เต็มไปด้วยความภาคภูมิใจ ดังนี้

“...ผมเกิดพ.ศ. 2484 ที่มหาสารคาม พ่อแม่พาย้ายมาอยู่บุรีรัมย์ พ.ศ.2510 ได้ข่าวแจกที่ดิน เลยมาพอมหาเห็นกะมักเลยซื้อ พ.ศ.2513 แต่งงานกับคนสายโท 2 เป็นคนมาจากโคราช แต่งงานแล้วกะไปซื้อที่อยู่สายตรี 9 ไปปลูกข้าวโพด ปอ ข้าว แต่เกิดปัญหาที่บ้านคนอื่นได้รู้ความกัน ตำรวจกับเจ้าหน้าที่นิคมฯ กะมาไล่เกลี้ย แต่ต้องขายคืน จนพ.ศ. 2517 ได้มาซื้อต่อที่สายโท 4 ลีดละพัน ช่วงนั้นมาอยู่หลายครัว แต่มีคอมมิวนิสต์ เลยกลับไปอยู่สายโท 2 จนปีพ.ศ. 2521 ตลาดนิคมฯ ถูกเผาเลยกลับไปอยู่สตึกกระยะหนึ่ง แล้วกลับมาอยู่สายโท 2 จนพ.ศ. 2530 ได้ย้ายมาอยู่สายโท 4 จบฉลากได้นิคมฯ กะให้สิทธิ์ ครั้งนี้ชาวบ้านเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกจนเกษียณรวม 15 ปี สายโท 4 เป็นบ้านสุดท้ายที่ถูกจัด จนชุนี้อย่างบ่มีเอกสาร เพราะเป็นพื้นที่ป่า 20% ของนิคมฯ แต่ชาวบ้านกะอยู่มาจนฮอดชุนี้อยี้ ผมผ่านชีวิตมาหลายได้รู้จักพี่น้อง เจ้านาย ทหาร ตำรวจ บ่มีหยังลีย่านดอกยุโสกะคือกันชายแดนกะบ่มีแนวย่าน...” [10]

จากประวัติชีวิตของอดีตหัวหน้าเขต สะท้อนให้เห็นว่า เครือข่ายทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่เป็นการขยายมาจากทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมส่วนหนึ่ง และสร้างขึ้นใหม่อีกส่วนหนึ่ง การมีปฏิสัมพันธ์กับเจ้า

หน้าที่รัฐและคนกลุ่มอื่น ๆ ส่งผลให้เครือข่ายทางสังคมขยายวงเพิ่มขึ้น ประสบการณ์ของอดีตหัวหน้าเขตสะท้อนคุณลักษณะของบุคคลที่สามารถพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส มีวิธีการเอาตัวรอดในสถานการณ์คับขัน มีภาวะผู้นำและทักษะการประสานงาน จึงถูกเลือกให้ทำหน้าที่ผู้นำ สะท้อนการนำทุนทางสังคมมาใช้ นอกจากนี้ยังสามารถนำพาชุมชนให้ได้สิทธิ์อื่น ๆ ในชุมชน อาทิ การสร้างบ้านบนพื้นที่คูเลตบังเกอร์ สะท้อนการนำทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมบนพื้นที่ชายแดนมาใช้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐท้องถิ่น อาทิ นิคมสร้างตนเองบ้านกรวด กองกำลังสุรนารี และเทศบาลตำบลจันทบเพชร

1.2.3 เครือข่ายทางสังคมผ่านการค้าขายบนพื้นที่ชายแดน

เครือข่ายทางสังคมผ่านการค้าขายบนพื้นที่ชายแดน ถือเป็นทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่บนพื้นที่ชายแดน สอดคล้องกับมุมมองของจักรกริช สังขมณี ที่เห็นว่า ผู้คนที่ชายแดนมีประสบการณ์ข้ามแดนในชีวิตประจำวันผ่านทางการค้าขายแลกเปลี่ยน มีความสัมพันธ์ทางสังคมกับกลุ่มคนที่อยู่ฝั่งตรงข้าม [8] และงานของไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ ที่สะท้อนพลวัตของชุมชนชายแดนที่เลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของรัฐและการพัฒนาแต่ละยุค การเปลี่ยนแปลงความหมายของพื้นที่ชายแดนที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่นั้น ๆ การดิ้นรนต่อสู้ต่อรองหรือแม้แต่การกลายเป็น “ผู้ถูกกระทำ” และ “ผู้กระทำการ” ในเวลาเดียวกัน จึงควรพิจารณาความซับซ้อนของชุมชนชายแดน ทั้งอำนาจรัฐที่แผ่ขยายมายังชายแดน ทั้งอำนาจของชุมชนท้องถิ่น ภายใต้ลักษณะข้ามชาติต้องพิจารณาอำนาจจากหลายระดับที่ซ้อนทับกันด้วย [11] นอกจากนี้ วิทยานิพนธ์ของกฤษฎา ลาภู ยังสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของชายแดนไทย-กัมพูชา บริเวณช่องจอม-โอรส์เมธวีว่า ความสำคัญของบริบทของชายแดนมีความสัมพันธ์โดยตรงกับชุมชนชายแดน โดยเฉพาะ ส่วนของความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนปรากฏการณ์ของชุมชนชายแดนจึงเป็นปรากฏการณ์ของการเลื่อนไหล ไม่หยุดนิ่งติดกับพื้นที่ และเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา [12] ดังนั้น การพิจารณาเครือข่ายทางสังคมผ่านการค้าขายบนพื้นที่ชายแดนจึงต้องพิจารณาถึงวิถีชีวิตที่มีการข้ามแดนสัมพันธ์ซับซ้อนกันอยู่หลายระดับและมีความสัมพันธ์โดยตรงกับอำนาจรัฐส่วนกลางและอำนาจส่วนอื่น ๆ ที่มีในท้องถิ่น

การค้าขายบนพื้นที่ชายแดนช่องสายตะกูพบมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ ในอดีตยังเป็นเพียงการค้าขายในท้องถิ่น อาทิ การค้าขายของป่า การค้าขายวัวควาย ตามเส้นทางธรรมชาติที่ชุมชนใช้สัญจรไปมา ต่อมาเมื่อพื้นที่ชายแดนเริ่มพัฒนาเป็นจุดผ่อนปรนทางการค้า จึงมีกลุ่มผู้ค้าจากต่างพื้นที่เข้ามามากขึ้น จนปัจจุบันกำลังถูกยกระดับขึ้นเป็นด่านชายแดนถาวร อาชีพค้าขายชายแดนต่าง ๆ จึงเพิ่มมากขึ้น มีการลงทุนทางเศรษฐกิจทั้งสองฝั่ง มีการเกิดขึ้นของธุรกิจท่องเที่ยวชายแดน การเปิดบ่อนคาสิโน และโรงแรมที่พัก พัฒนาการของด่านชายแดนช่องสายตะกูทำให้เห็นเครือข่ายทางสังคมผ่านการกิจกรรมการค้าขายบนพื้นที่ชายแดนที่สำคัญใน 2 ยุค ได้แก่ ยุคที่ 1) ยุคการค้าขายชายแดนในอดีต อาทิ การค้าขายของป่า การค้าขายวัวควาย ส่วนใหญ่มักเป็นอาชีพของผู้ที่มีเครือข่ายทางสังคมข้ามแดน จากการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชนซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นที่รู้จักของคนในพื้นที่ชายแดนบ้านกรวดทั้งคนในชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐ และยังเป็นที่ยึดใจในเครือข่ายการค้าขายวัวควายในอดีต เล่าให้ฟังว่า

“...ผมเคยค้าขายวัวควายกับเขมรในสมัยก่อน กะฮู้จักเปิดนั้นละคนเขมรฝั่งพุนพวกพ่อค้าวัวควายเป็นเสี่ยวกัน หนีตำรวจหนีทหารพรานกะหนี ถ้าเขาจับได้เฮากะให้เขาไปจิกโตเขากะปล่อย ตำรวจทหารเอาเป็นเสี่ยวเปิดนั้นละ อยู่ชายแดนต้องเก่ง นักการเมืองกะต้องฮู้จักก็ได้เข้าหาได้ ทำมาหากินรับจ้างเฮากะเอาเปิด...” [13]

จากคำบอกเล่าของผู้รู้ในชุมชน ชายแดนในอดีตมีการค้าขายวัวควายตามเส้นทางสัญจรของชุมชน เครือข่ายทางสังคมถูกสร้างขึ้นใหม่ผ่านการค้าขายบนพื้นที่ชายแดน การปฏิสัมพันธ์กับชุมชนในฝั่งกัมพูชาและปฏิสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่รัฐที่รับผิดชอบดูแลพื้นที่ชายแดนจำเป็นต้องใช้เครือข่ายทางสังคมเพื่ออำนวยความสะดวก สะท้อนว่า บุคคลที่มีเครือข่ายทางสังคมย่อมมีโอกาสในการได้มาซึ่งประโยชน์ต่าง ๆ และอำนาจในการต่อรองมากกว่าผู้ที่ไม่มีเครือข่ายทางสังคมใด ๆ ดังเช่น ผู้รู้ที่ได้รับการสัมภาษณ์ท่านนี้พบว่า การมีเครือข่ายทางสังคมทำให้ท่านมีบทบาทในชุมชน ในตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในเวลาต่อมา และเป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน ส่วนยุคที่ 2) *การค้าขายชายแดนในปัจจุบัน* เป็นยุคที่การเข้าถึงอาชีพค้าขายชายแดนมีความจำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายทางสังคม โดยเฉพาะ การได้สิทธิในล็อตตลาดที่ด้านชายแดนช่องสายตะกู มีเทศบาลตำบลจันทบเพชรเป็นหน่วยงานรับผิดชอบ เบื้องต้นเทศบาลจะให้สิทธิกับคนในพื้นที่ของตำบลก่อน แต่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ค้าในล็อตตลาดกลับเป็นทั้งกลุ่มคนในพื้นที่และกลุ่มคนนอกพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลายของกลุ่มผู้ค้าที่ล็อตตลาด ดังนั้น จึงเป็นการยืนยันถึงการมีอยู่ของเครือข่ายทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ผ่านการค้าขายชายแดน โดยกลุ่มคนนอกพื้นที่ได้เข้ามาซื้อสิทธิในล็อตตลาดต่อจากคนในพื้นที่ การขยับขยายลงทุนค้าขายที่ด้านชายแดนก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งในกลุ่มผู้ค้ากับหน่วยงานรัฐในกลุ่มผู้ค้าด้วยกัน และในกลุ่มผู้ค้ากับคนในชุมชน ดังนั้น เครือข่ายทางสังคมจากการค้าขายบนพื้นที่ชายแดนจึงขยายวงมากขึ้น ตามกระแสการพัฒนาชายแดน ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า เครือข่ายทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งที่ศึกษา เพราะเป็นปฏิสัมพันธ์ของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในกิจกรรมของอาณาบริเวณชายแดนเช่นกัน

2. เงื่อนไขและบริบทในการเลือกใช้ทุนทางสังคม

ภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกันพบว่า ชุมชนได้เลือกใช้ทุนทางสังคมที่แตกต่างกันออกไปเช่นกัน อาทิ ในยุคเริ่มต้น ชุมชนได้เลือกใช้ทุนทางสังคมเดิม อาทิ เครือญาติและคนบ้านเดียวกัน ในการส่งข่าวประกาศจากนิคมสร้างตนเอง การเข้าเป็นสมาชิกนิคมสร้างตนเอง ยุคหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา ชุมชนได้ใช้ทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ ได้แก่ เครือข่ายทางสังคมผ่านการแต่งงาน เครือข่ายทางสังคมผ่านการปกครองและการป้องกันชุมชน เพื่อการเข้าเป็นสมาชิกของหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา การได้รับการจัดสรรที่ดินสำหรับทำกินและที่อยู่อาศัย ตลอดจนการได้เข้าร่วมในกิจกรรมเพื่อรับการพัฒนาต่าง ๆ จากรัฐ และในยุคหมู่บ้านคูขนานชายแดนไทย-กัมพูชา ชุมชนได้ใช้เครือข่ายทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ ได้แก่ เครือข่ายทางสังคมผ่านการค้าขายบนพื้นที่ชายแดน เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการค้าขายและสิทธิอื่น ๆ ที่ชุมชนพึงจะได้รับ จึงสะท้อนถึงการเลือกใช้ทุนทางสังคมในเงื่อนไขและบริบทที่ต่างกัน บทความนี้จะนำเสนอรายละเอียดของเงื่อนไขและบริบทในการเลือกใช้ทุนทางสังคมภายใต้บริบทของ 3 ยุค ดังนี้

2.1 ยุคเริ่มต้น

ยุคเริ่มต้นของการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่เดิม ได้แก่ เครือญาติ และคนบ้านเดียวกัน ถูกนำมาใช้เป็นทุนภายใต้เงื่อนไขการทราบข่าวประกาศของนิคมสร้างตนเอง บ้านกรวด และการสมัครเข้าเป็นสมาชิกของนิคมสร้างตนเองบ้านกรวด นอกจากนั้น ชุมชนยังใช้ความเป็นเครือญาติและคนบ้านเดียวกันในการหาแปลงที่ดินเพื่อทำกินในพื้นที่ ดังนั้น ทุนทางสังคมทั้งสองลักษณะจึงมีความสำคัญในยุคเริ่มต้นของการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ชายแดน ประกอบกับ ความเป็นชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้ง ผู้คนในชุมชนจะต้องปฏิสัมพันธ์โดยตรงกับรัฐ ทำให้ต้องช่วงชิงโอกาสในการได้มาซึ่งสิทธิต่าง ๆ

ที่รัฐเสนอให้ การมีเครือข่ายเป็นทหารประจำการที่ชายแดนหรือตำรวจตระเวนชายแดนทำให้มีโอกาสในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ รวมทั้ง การมีคนบ้านเดียวกันชักชวนและช่วยในเรื่องการตัดสินใจอพยพหาที่ทางทำกินในพื้นที่ใหม่ถือเป็นโอกาสที่สำคัญของครัวเรือน ดังนั้น การใช้ทุนทางสังคมผ่านเครือข่ายและคนบ้านเดียวกัน จึงสะท้อนเงื่อนไขและบริบทที่ชุมชนเลือกนำมาใช้ในปฏิบัติการที่กล่าวมา บทความนี้เห็นว่า ทุนทางสังคมเดิมเด่นชัดมากในยุคเริ่มต้น และจากการสัมภาษณ์ผู้คนในชุมชนไทยร่มเย็นและเครือข่ายเครือข่ายและเครือข่ายคนบ้านเดียวกันจากชุมชนใกล้เคียงพบว่า ผู้คนมีความสัมพันธ์ทางสังคม รู้จักสนิทสนมให้การช่วยเหลือซึ่งกันตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

นอกเหนือไปจากการสัมภาษณ์ตัวแทนครัวเรือนแล้ว ในประเด็นของการใช้ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่เดิม ทั้งความเป็นเครือข่ายและคนบ้านเดียวกัน การสัมภาษณ์อดีตข้าราชการของนิคมสร้างตนเองบ้านกรวดเพื่อพิจารณามุมมองรัฐต่อการใช้ทุนทางสังคมต่อการได้มาซึ่งการเป็นสมาชิกของนิคมสร้างตนเอง การเป็นเจ้าของแปลงที่ดิน การรับสิทธิจากรัฐ และการซื้อขายต่อสิทธิกัน อดีตข้าราชการของนิคมสร้างตนเองบ้านกรวดเล่าว่า

“...เมื่อรัฐได้จัดสรรที่ดินให้กับชาวบ้านแล้ว ก็ต้องการยื้อเวลาเพื่อให้ชาวบ้านอยู่ทำกินในพื้นที่ไม่ยากให้ที่ดินตกเป็นของนายทุน ดังนั้น กฎระเบียบจึงต้องเขียนกำกับไว้ให้ชัดเจนเพื่อนำไปปฏิบัติ เช่น การให้สิทธิในการครอบครองที่ดินเบื้องต้นออกให้เป็นนค. 3 เมื่อชาวบ้านอยู่ทำกินครบ 5 ปีจึงสามารถยื่นขอออกโฉนดได้แต่ในความเป็นจริงเรารู้ว่าการซื้อขายสิทธิกัน ทำสัญญาซื้อขายกันเองขึ้นมาอีกฉบับ ก็ถือว่า เป็นสิทธิของชาวบ้านเราเข้าใจความจำเป็นในการดำรงชีพและชาวบ้านก็เป็นญาติเพื่อนบ้านที่ชักชวนกันมาทั้งหมด...” [14]

จะเห็นได้ว่า รัฐเองได้สร้างกฎระเบียบขึ้นมาอย่างชัดเจนในการปฏิบัติงานเพื่อช่วยเหลือราษฎรในลักษณะงานสังคมสงเคราะห์ ภายใต้การดำเนินงานของกรมประชาสงเคราะห์ แต่ทว่า กฎระเบียบต่าง ๆ นั้น มีการละเลยได้บ้าง เมื่อเจ้าหน้าที่รัฐผู้ปฏิบัติงานเล็งเห็นความจำเป็นต่อการดำรงชีพของราษฎรในยุคเริ่มต้น บทความนี้เห็นว่านโยบายรัฐต่อการจัดการพื้นที่ชายแดนสามารถคล่องตัวและปรับเปลี่ยนได้ เมื่อรัฐเองต้องการให้นโยบายนั้นเกิดประโยชน์กับชุมชน

2.2 ยุคหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา

ยุคหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-กัมพูชา (ปชด.) พ.ศ. 2523 ถือเป็นยุคที่ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากเป็นยุคที่รัฐจัดตั้งชุมชนโดยการจัดรวมครัวเรือนที่อยู่อาศัยจากฝั่งจัดสรรเรียงรายให้เข้ามาอยู่รวมเป็นชุมชนที่เป็นระเบียบสะดวกต่อการปกครองและจัดระบบป้องกันชุมชน ในยุคดังกล่าวนี้รัฐได้ให้สิทธิต่าง ๆ แก่ครัวเรือนที่อาศัยอยู่ตามฝั่งจัดสรรเรียงรายเดิม อาทิ การเป็นสมาชิกของหมู่บ้านปชด. การครอบครองที่ดินสำหรับอยู่อาศัย 1 ไร่ การได้บ้านรัฐสร้างให้ 1 หลัง และสิทธิในการเข้าร่วมโครงการพัฒนาต่าง ๆ จากรัฐ สิทธิประโยชน์เหล่านั้นนอกจากรัฐจะให้สิทธิกับครัวเรือนที่เคยอาศัยอยู่ตามฝั่งจัดสรรเรียงรายแล้ว ครัวเรือนที่อพยพตามมาในภายหลังยังสามารถเข้ามาเป็นสมาชิกของหมู่บ้านปชด. ได้โดยมีเงื่อนไขว่า จะต้องเป็นครัวเรือนที่สามีภรรยาไม่มีการจดทะเบียนสมรสที่ถูกต้องตามกฎหมาย ดังนั้น ภายใต้เงื่อนไขนี้เอง จึงทำให้คนในชุมชนในยุคนี้ได้แต่งงานกันภายในชุมชนเป็นจำนวนมาก เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ จากรัฐ

ดังที่กล่าวมา การแต่งงานจึงถือเป็นปฏิบัติการของชุมชนที่ตอบโต้ต่อรองกับรัฐผ่านการนำทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมที่เกิดจากการแต่งงาน มาใช้เป็นเงื่อนไขต่อรองภายใต้บริบทของยุคหมู่บ้านป้องกันตนเอง ชายแดนไทย-กัมพูชา การที่รัฐต้องการจัดตั้งชุมชนชายแดนที่ประกอบไปด้วยจำนวนครัวเรือนที่อยู่ติดพื้นที่ที่มีความรักและหวงแหนแผ่นดิน ลงหลักปักฐานทำกินบนพื้นที่ชายแดนนั้น หากจะพิจารณาว่า รัฐได้ใช้อำนาจในการจัดระเบียบพื้นที่ชายแดนจะเห็นว่ารัฐมีอำนาจกระทำ แต่ในอีกมุมมองหากจะพิจารณาให้เห็นถึงอำนาจของชุมชนท้องถิ่นจะเห็นปฏิบัติการ ในสิ่งที่ชุมชนพลิกกลับสิ่งที่รัฐกระทำนำกลับมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อครัวเรือนได้

2.3 ยุคหมู่บ้านคูขนานชายแดนไทย-กัมพูชา

ยุคหมู่บ้านคูขนานชายแดนไทย-กัมพูชา ที่เริ่มมาตั้งแต่พ.ศ. 2554 จนถึงปัจจุบันถือเป็นยุคปัจจุบันที่พบว่า ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่บนพื้นที่ชายแดน โดยเฉพาะ เครือข่ายผ่านการค้าขาย ถูกนำมาใช้ในปฏิบัติการการต่อรองกับรัฐในการได้มาซึ่งสิทธิในการค้าขายชายแดน การเป็นเจ้าของลือคตลาดช่องสายตะกู การได้สิทธิวินมอเตอร์ไซด์รับจ้าง การเป็นเจ้าของรีสอร์ท และการได้สิทธิในการเข้าร่วมโครงการหมู่บ้านคูขนานชายแดนไทย – กัมพูชา สอดคล้องกับมุมมองของกนกวรรณ มะโนรมย์ [9] ที่เสนอให้พิจารณาชายแดนในมุมมองที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในมิติที่หลากหลายเมื่อปรากฏการณ์มีความซับซ้อนทั้งทาง “ความคิด” และ “ปฏิบัติการ” มีโอกาสเกิดเรื่องราวต่าง ๆ ได้มากกว่าพื้นที่ปกติ ชายแดนมีความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐส่วนกลางกับอำนาจในพื้นที่ และการขยายตัวของเมืองชายแดน อันเป็นผลมาจากการขยายตัวทางการค้ามีการผลิตข้ามแดนและการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจระดับภูมิภาคมีการเคลื่อนย้ายผู้คน แรงงาน การอพยพโยกย้ายเพื่อตั้งถิ่นฐานใหม่ มีการปะทะสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรมที่แตกต่าง มีการปรับตัวเพื่อดำรงอยู่ของสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ [15]

ระเบียบข้อบังคับในสิทธิการเป็นเจ้าของลือคตลาดและวินมอเตอร์ไซด์ที่สำคัญประการหนึ่งนั้น จะต้องเป็นคนในพื้นที่ตำบลจันทเพชรและพื้นที่ใกล้เคียงเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เมื่อสอบถามกลุ่มผู้ค้าที่เป็นเจ้าของลือคตลาดและผู้ที่ทำอาชีพวินมอเตอร์ไซด์พบว่า ส่วนหนึ่งไม่ใช่คนในพื้นที่ตำบลจันทเพชร หากแต่เป็นเครือข่ายทางสังคมผ่านการค้าขายชายแดนกับผู้คนในพื้นที่ตำบลจันทเพชร ดังนั้น เครือข่ายทางสังคมในยุคหมู่บ้านคูขนานชายแดนไทย-กัมพูชา ที่มีการพัฒนาพื้นที่ชายแดนอย่างต่อเนื่องนั้น มีการขยายเครือข่ายทางสังคมอยู่ตลอดเวลา และผู้คนได้ใช้เครือข่ายทางสังคมเหล่านี้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิและใช้เพื่อเป็นเงื่อนไขต่อรองในการทำมาหากินในชีวิตประจำวันมาจนปัจจุบัน ในส่วนของชุมชนไทยร่มเย็นที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่หลากหลายบนอาณาบริเวณชายแดน ทำให้มีช่องทางและโอกาสในการเริ่มต้นและขยายกิจการต่าง ๆ อาทิ การเป็นเจ้าของรีสอร์ทห้องพัก เพื่อบริการพัฒนาพื้นที่ชายแดนช่องสายตะกู การมีเครือข่ายทางสังคมยังทำให้ชุมชนได้เห็นโอกาสและช่องทางอื่น ๆ ในการประกอบอาชีพตามมา บทความนี้พิจารณาว่า ยุคการเปลี่ยนผ่านของพื้นที่ส่งผลต่อปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งจะวิเคราะห์ในการศึกษาระยะถัดไป

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาทุนทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา สะท้อนว่าทุนทางสังคมมีความหลากหลาย และถูกนำมาใช้ในบริบทที่แตกต่างกัน เครือข่ายทางสังคมที่มีอยู่เดิม ได้แก่ เครือญาติ และคนบ้านเดียวกันถูกนำมาใช้ในยุคเริ่มต้นอพยพเข้าสู่พื้นที่ชายแดน อาทิ การทราบข่าวประกาศของนิคมสร้างตนเอง

การสมัครเข้าเป็นสมาชิกของนิคมสร้างตนเอง และการหาทำเลที่ดินเพิ่มเติมเพื่อลงหลักปักฐานให้แก่สมาชิกในครัวเรือน นอกจากนั้น ยังมีทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ ได้แก่ เครือข่ายทางสังคมจากการแต่งงาน เครือข่ายทางสังคมผ่านการปกครองและป้องกันชุมชน และเครือข่ายทางสังคมผ่านการค้าขายชายแดน โดยทั้งเครือข่ายที่มีอยู่เดิมและเครือข่ายที่สร้างขึ้นใหม่ สอดคล้องกับมุมมองการวิเคราะห์เรื่องทุนทางสังคมของปีแอร์ บูร์ดิเยอ ที่เสนอว่าทุนทางสังคมเกิดขึ้นจากความผูกพันทางสังคมและอาจมีลักษณะรูปแบบที่เป็นสถาบัน โดยเครือญาติและคนบ้านเดียวกันเป็นทุนทางสังคม เป็นทรัพยากรที่สัมพันธ์กับสมาชิกของกลุ่มและเครือข่าย ซึ่งคุณภาพของทุนทางสังคมส่วนนี้ถูกสร้างขึ้นจากผลรวมของการมีความสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล มากกว่าจะเป็นเพียงแค่อุณหภูมิของกลุ่มเท่านั้น เนื่องจากเครือญาติและคนบ้านเดียวกัน เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่บุคคลสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น ส่งผลให้เครือข่ายทางสังคมนี้เป็นทรัพยากรที่นำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาจนปัจจุบัน

ส่วนทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ ได้แก่ เครือข่ายทางสังคมผ่านการแต่งงาน เครือข่ายทางสังคมผ่านการปกครองและการป้องกันชุมชน ถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ในการได้สิทธิ์ต่าง ๆ จากรัฐในยุคนการจัดหมู่บ้าน ปชต. และเครือข่ายทางสังคมผ่านการค้าขายบนพื้นที่ชายแดน ที่ชุมชนนำมาใช้ในการต่อรองเรื่องสิทธิ์ในล็อตคดลาด และสิทธิ์วินมอเตอร์ไซด์ในยุคนหมู่บ้านคูขนานชายแดนไทย-กัมพูชา ทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่นี้ สอดคล้องกับแนวทางที่สองในการพิจารณาทุนทางสังคม อาทิ การรับรู้และการยอมรับ ที่เป็นเรื่องของคุณลักษณะเชิงสัญลักษณ์ ที่สะท้อนว่าทุนทางสังคมสามารถเปลี่ยนรูปไปสู่ทุนทางสัญลักษณ์ได้ ทุนทางสังคมยังถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคม และขึ้นอยู่กับปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ รวมถึง ความใกล้ชิดในสังคม “การคงอยู่ของเครือข่ายความสัมพันธ์” ไม่ได้เป็นไปโดยธรรมชาติหรือได้มาโดยสังขมสร้าง แต่เป็นผลผลิตของความพยายามที่ไม่สิ้นสุดของสถาบันสังคม กล่าวคือ ทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการรับรู้และยอมรับ มีคุณลักษณะเชิงสัญลักษณ์ที่ผู้คนในพื้นที่ชายแดนเข้าใจความหมาย และการมีอยู่ของเครือข่ายร่วมกัน ดังนั้น ทั้งการแต่งงาน ตำแหน่งทางสังคม และเครือข่ายการค้าขายชายแดน ต่างได้ทำหน้าที่ในฐานะทุนทางสังคมที่ถูกนำไปใช้ต่อรองกับรัฐ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิ์ต่าง ๆ โดยสรุปแล้ว ชุมชนได้เลือกใช้ทุนทางสังคมทุกชนิดบนเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม การศึกษาทุนทางสังคมในชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งกรณีชุมชนไทยร่มเย็นครั้งนี้ เป็นการอธิบายถึงคุณลักษณะของทุนทางสังคม และการนำไปใช้ในบริบทที่เฉพาะคือ ชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งในพื้นที่อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นชุมชนที่รัฐได้นำผู้คนเข้าอยู่อาศัยตั้งแต่ พ.ศ. 2512 จึงพบว่า ทุนทางสังคมและการนำไปใช้มีความเฉพาะแตกต่างไปจากชุมชนทั่วไป ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาทุนทางสังคมเพื่อนำไปสู่การกำหนดนโยบายการพัฒนาให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่

บทความนี้มีข้อเสนอแนะในเชิงการพัฒนาผ่านทุนทางสังคมของชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา บริเวณอำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ โดยเสนอให้รัฐท้องถิ่นเห็นถึงความสำคัญของเครือข่ายเครือญาติ และคนบ้านเดียวกันของกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ชายแดนตั้งแต่ยุคแรก และเครือข่ายทางสังคมรูปแบบต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ เครือข่ายทางสังคมเหล่านี้ต่างกระจายตัวยึดโยงกันอยู่ในพื้นที่ชายแดนดังกล่าว โดยเครือข่ายทางสังคมจะมีพลังมากขึ้นเมื่อชุมชนมีกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ดังนั้น การดึงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาพื้นที่ชายแดนรัฐควรคำนึงถึงทุนทางสังคมเหล่านี้

References

- [1] Panyakaew, W. (2013). *Marriage: A practice of border people at Mae Sai – Tha Khee Lek Border in Border People and Frontier Crossing*. Chiang Mai: Center for the Study of Biological Diversity and Local Wisdom for Sustainable Development. (in Thai)
- [2] Kaewthep, K., & Hinwiman, S. (2008). *Thinkers and theorists of political economy and communication studies*. Bangkok: Parbpim Printing. (in Thai)
- [3] Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.). *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp.241-258). New York: Greenwood.
- [4] Walker, A. (1997). *The legend of the gloden boat: Regulation transport and trade in North-eastern Laos*. A Thesis Submitted for the Degree of Philosophy of The Australian Nation University.
- [5] Wilson, T. M., & Donnan, H. (1999). *Border frontiers of identity. Nation and State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [6] Phon Wongprathum (Pseudonym), 62, being interviewed on 11 May 2018
- [7] Saad Vajadee (Pseudonym), 80, being interviewed on 22 July 2018
- [8] Sangkhamanee, J. (2008). Border Studies and Anthropology on the border: Opening the area, creating boundaries, and crossing the frontier of knowledge. *Journal of Social Sciences: Special Issue Crossing the Frontier of Knowledge in Social Sciences in Thailand in commemoration of the 60th Anniversary of Anan Kanjanapan*, 20(2), 210-264. (in Thai)
- [9] Pian Ochalert (Pseudonym), 63, being interviewed on 20 July 2018
- [10] Kwangkhwang Robtittang (Pseudonym), 77, being interviewed on 2 August 2018
- [11] Sethachu, C. (2009). *The area of power and way of life of the people on the Cambodian-Laos border Under the development of the Mekong sub-region*. Ph.D. Thesis, Thai Studies, Graduate School Mahasarakham University.
- [12] Lampoo, K. (2015). *The dynamics of cross-border relations of the Thai-Cambodian border community: a case study of Chong Chom-O Samet*. Graduate School, Khon Kaen University.
- [13] Ittipohon Hingrang (Pseudonym), 77, being interviewed on 20 August 2018
- [14] Namneong Cheawchan (Pseudonym), 65, being interviewed on 8 May 2018
- [15] Manorum, K. (2011). *Isan frontier and neighboring countries: Academic findings and policy implications*. Chiang Mai: Mekong Sub-region Social Research Center. (in Thai)

ความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมชุมชนในพื้นที่เทศบาลเมือง
ตะกั่วป่า จังหวัดพังงา สู่แนวทางการจัดการท่องเที่ยว¹
Diversity of Community Cultural Heritage in Muang Takua Pa
Municipality, Phang Nga Province, to Upgrade the Guidelines
of Tourism Management¹

สกาวรัตน์ บุญวรรณ^{2*} เกษตรชัย และหิม³ และบัณฑิตา ฮันท์⁴
Sakawrat Boonwanno^{2*}, Kasetchai Laeheem³ and Banthita Hunt⁴

¹ บทความเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนในพื้นที่ย่านเมืองเก่าตะกั่วป่า จังหวัดพังงา”

² นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิตสาขาพัฒนามนุษย์และสังคม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สงขลา 90110

³ รศ.ดร., ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สงขลา 90110

⁴ อ.ดร., ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สงขลา 90110

¹ This article is part of thesis research entitled "Participatory Action-Research Cultural Tourism Management by Takuapa Old Town Community, Phang-nga Province"

² Ph.D. Student, Doctoral of Philosophy in Human and Social Development, Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University, Songkhla, 90110, Thailand

³ Assoc. Prof. Dr., Department of Educational Foundation, Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University, Songkhla, 90110, Thailand

⁴ Lecturer, Dr., Department of Educational Foundation, Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University, Songkhla, 90110, Thailand

* Corresponding author: E-mail address: Sakawteoy@hotmail.com

(Received: January 24, 2020; Revised: April 29, 2020; Accepted: May 5, 2020)

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอการศึกษามรดกทางวัฒนธรรมและเสนอแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่เขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา คัดเลือกข้อมูลสองชุมชนคือชุมชนตลาดใหญ่และชุมชนเสนานุชรังสรรค์ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 12 คน และการประชุมกลุ่มจำนวน 6 คน นอกจากนี้ยังอาศัยการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม วิเคราะห์ข้อมูลจำแนกหมวดหมู่ ตีความและสรุปผลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมแบ่งเป็นแบบจับต้องได้และจับต้องไม่ได้ มีความเกี่ยวเนื่องกับกลุ่มชาติพันธุ์และความรุ่งเรืองของอดีตของการทำเหมืองแร่ ส่งผลก่อให้เกิดเป็นการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตทั้งในเรื่องของ สถาปัตยกรรม วัด การแต่งกาย ประเพณี เทศกาล เป็นต้น ลักษณะเด่นของสถานที่ทางประวัติศาสตร์ผ่านการสืบสาน ทักษะ ระบบคิด ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นผ่านจิตวิญญาณของชุมชน 2) การปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนและการเห็นถึงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ นำไปสู่แนวคิดในการจัดการกับแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมผ่านการออกแบบแนวทางการท่องเที่ยว การนำอดีตมาเป็นองค์ประกอบผ่านรูปแบบกิจกรรม โปรแกรมการท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ให้กับชุมชน โดยการนำแนวทางการพัฒนาเทคโนโลยีมาร่วมเพื่อนำไปปรับใช้สู่การจัดเก็บมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในพื้นที่

คำสำคัญ: ความหลากหลายของมรดกวัฒนธรรม เทศบาลเมืองตะกั่วป่า การจัดการท่องเที่ยว

Abstract

This article presents a study of the cultural heritage and proposes guidelines for tourism management in the Takua Pa municipality area, Phang Nga province. Two communities, namely, Talat Yai Community and Senanuch Rangsang Community, were selected for data collection using qualitative research methods. An in-depth interview was held with 12 participants and a focus group discussion was organized with 5 participants. In addition, non-participant observation was also conducted. The data were analyzed, categorized, and interpreted. The results were summarized using descriptive statistics. The research results are as follows. 1) diversity of cultural heritage is divided into tangible and intangible forms. It is related to ethnic groups and the former prosperity of mining resulting in the existence of a way of life in terms of architecture, temple, dress, tradition, festivals, etc. The distinctive characteristics of historical places through the transfer of thinking skills are passed on from generation to generation through the spirit of the community. 2) the interaction of local people in the community and their appreciation of the community history lead to ideas for managing cultural heritage sites through the design of tourism guidelines in which the past constitutes an element of the design of tourism program activities to promote the creative economy for the community and appropriate technology is used for the sustainable storage of cultural heritage in the area.

Keywords: Cultural Heritage Diversity, Takua Pa Municipality, Tourism Management Plan

บทนำ

การอนุรักษ์และจัดการมรดกทางวัฒนธรรมเป็นการจัดการให้คนในชุมชนมีความคุ้นเคยรวมถึงกิจกรรมและสามารถเป็นแนวทางโครงการในการอนุรักษ์เมืองได้ ซึ่งกิจกรรมที่ได้จากโปรแกรมในการพัฒนาการท่องเที่ยวรวมทั้ง การให้ความสำคัญควบคู่กับศึกษการมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนด้วยตัวเอง รวมถึงการเป็นต้นแบบชุมชนในการพัฒนาที่ดีด้วย ดังที่ Nagy [1] กล่าวว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวบนฐานหลักทางมรดกทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญของกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นอีกแนวทางหนึ่ง โดยต้องมีการกำหนดกลุ่มเป้าหมายและดึงความมีเสน่ห์ของแต่ละพื้นมาพิจารณา เป็นนวัตกรรมสามารถพัฒนาเป็นสิ่งใหม่ต่อยอดเป็นจุดขายของชุมชนเรียกได้ว่า การยกระดับเน้นเรื่อง “มรดกทางวัฒนธรรม” (Cultural Heritage) ท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลงส่งผลให้มีการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบไม่หยุดนิ่งในการเข้ามาทำให้วิถีดั้งเดิมอาจจะเปลี่ยนแปลง แต่สิ่งจำเป็นต้องให้ชุมชนมีการปรับตัวเพื่อรองรับกับกระแสที่เกิดขึ้นซึ่งอาศัยแนวคิดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนที่เน้นการพัฒนาเพื่อมุ่งเน้นการการรักษาสมดุล ควบคู่ไปกับระบบเศรษฐกิจรวมถึงโครงสร้างทางสังคม ในการให้ความสำคัญอีกทั้งแนวคิดการจัดการมรดกวัฒนธรรมให้เป็นไปอย่างเหมาะสม [2] เพื่อประโยชน์และต้องไม่ส่งผลเสียต่อมูลค่าทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น

ในการให้ความสำคัญกับมรดกทางวัฒนธรรมที่นำมาใช้เป็นกรอบในงานศึกษาชิ้นนี้สนใจประเด็นเรื่องของการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม มีข้อแตกต่างทั้งการจำแนกมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Heritage) ตามเกณฑ์ของการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ UNESCO [3] เน้นเรื่องของสถานที่ที่สำคัญที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้มีลักษณะเป็นรูปธรรม เช่น ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ โบราณสถาน อนุสรณ์สถานและแหล่งประวัติศาสตร์ จิตกรรม ศิลปหัตถกรรม เป็นต้น และในส่วนของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้มีลักษณะเป็นนามธรรม จากการส่งเสริมอนุสัญญาด้วยการสงวนการรักษา มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage) UNESCO [4] ได้กำหนดขอบเขตลักษณะไว้ 5 สาขานี้ 1) ประเพณีและการแสดงออก 2) ศิลปะการแสดง 3) แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม และเทศกาล 4) ความรู้และธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการปกป้องมรดกทางวัฒนธรรม และ 5) งานช่างฝีมือดั้งเดิม กล่าวถึงประเพณีหรือแนวปฏิบัติพื้นที่ทางวัฒนธรรมจากผลของชุมชนในการแสดงออก ความรู้ และทักษะรวมทั้งในการอธิบายในเรื่องของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ทั้งความรู้ ประเพณี เทศกาล วิถีที่ปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันมาถูกสร้างและถ่ายทอดผ่านการสั่งสมมีการกำหนดกรอบเป็นคตินิยมของชุมชน ที่ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และสิ่งที่ขับเคลื่อนในเรื่องทุนของอดีตที่แสดงถึงอัตลักษณ์ที่มีการรื้อฟื้น แนวปฏิบัติทางสังคมในทิศทางเดียวกันสะท้อนการขับเคลื่อนทางสังคมให้สามารถสืบต่อได้ รวมถึงกฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม [5] นับว่าเป็นการบริหารงานการจัดการที่เน้นการสร้างสรรคอันมีคุณค่าที่ตกทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น แสดงให้เห็นวัฒนธรรมที่โดดเด่นและเอกลักษณ์เน้นพัฒนาขนบธรรมเนียมของท้องถิ่นเป็นหลัก

กรอบคิดในการให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ จัดการและรื้อฟื้นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้นั้น เป็นสิ่งบ่งชี้ให้เห็นถึงการคำนึงถึงฐานทรัพยากรเป็นหลักอิงตามความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากร ที่ต้องเน้นสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติเป็นสิ่งจำเป็น รวมทั้ง ความเป็นมาในอดีตผ่านร่องรอยในการยกระดับ ซึ่งจังหวัดพังงา บริเวณพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่าเป็นอีกสถานที่หนึ่งนับว่า มีจุดเด่นทางด้านฐานทรัพยากรธรรมชาติ และลักษณะเด่นของการรื้อฟื้นฐานมรดกวัฒนธรรมของตนเองมาปรับ

เพื่อการท่องเที่ยวการมีประวัติศาสตร์เป็นทุนถือเป็นความพร้อมของพื้นที่สะท้อนเรื่องราวที่สำคัญในอดีตที่สามารถจัดการได้เพียงแต่ยังไม่มีการจัดการองค์ความรู้เท่าที่ควร [6] ด้วยลักษณะสภาพของพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงาด้วยความเป็นเมืองท่าตั้งแต่อดีตก่อให้เกิดการเข้ามาของกลุ่มคนเป็นชุมชนเก่าแก่ของชาวจีนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ เข้ามาเนื่องจากความรุ่งเรืองในยุคของการทำเหมืองแร่ดีบุกในสมัยรัชกาลที่ 7 ด้วยฐานทางทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ส่งผลให้จุดเด่นของตะกั่วป่าในอดีตนั้นคือคึกคักของกลุ่มคนที่เข้ามาติดต่อค้าขายมีความหลากหลาย และนับว่าเป็นการก่อรูปเป็นทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่มีศักยภาพและความพร้อมที่ถูกถ่ายทอดทางประเพณี วัฒนธรรม เทศกาล อาคารโบราณ สถาปัตยกรรม การแต่งกาย อาหารพื้นถิ่น เป็นต้น ล้วนเป็นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและมีความโดดเด่น รวมทั้งอัตลักษณ์ที่ชัดเจนที่ยังคงสัมผัสได้กับผู้ไปเยือน

จากปรากฏการณ์ในการดำเนินวิถีชีวิตที่แปรเปลี่ยนไปตามระบบเศรษฐกิจ และต้องปรับเปลี่ยนเพื่อยุ่รอดตามพลวัตของสังคม ผู้วิจัยจึงมองว่า เงื่อนไขใดที่จำเป็นในการปรับตัวที่สามารถให้ชุมชนอยู่ได้จากการลงพื้นที่ภาคสนามสะท้อนให้เห็นทุนทางวัฒนธรรม ในส่วนของมรดกที่มีคุณค่าของบริบทในย่านเมืองเก่า ความแตกต่างระหว่างกลุ่มคน ช่วงอายุ และการประกอบอาชีพมีความเปลี่ยนแปลงแต่การมองเห็นถึงความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในการกำหนดกรอบของแนวทาง ผลักดันเพิ่มกำลังขีดความสามารถและการท่องเที่ยวย่านเมืองเก่า ที่ครอบคลุมและสามารถเป็นต้นแบบในการพัฒนา รวมทั้งการเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยว บทความวิจัยนี้เพื่อศึกษาการยกระดับการท่องเที่ยวภายใต้ฐานมรดกทางวัฒนธรรมชุมชน โดยดึงจุดเด่นของพื้นที่นำมาพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ อีกทั้งส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นอีกด้วย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษามรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา
2. เพื่อเสนอแนวทางการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ระเบียบวิธีการศึกษา

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้เป็น 2 ด้านดังนี้

1. ด้านพื้นที่การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา โดยผู้วิจัยมีการสำรวจพื้นที่ในเขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่าทั้งหมด 7 ชุมชน และได้คัดเลือกใช้ในการวิจัยจำนวน 2 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนตลาดใหญ่ และชุมชนเสนานุชังสรรค์เนื่องจากพื้นที่ข้างต้น พบสถานที่ทางประวัติศาสตร์ ความหลากหลายของมรดกวัฒนธรรมที่เห็นได้ชัด และมีการจัดกิจกรรมโดยใช้บริเวณสองชุมชนดังกล่าว อีกทั้งเป็นที่ตั้งของอาคารโบราณ สถาปัตยกรรม จำหน่ายอาหาร ขนมพื้นถิ่น พิพิธภัณฑ์ชุมชน และวัดเก่าแก่ที่มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่อย่างเห็นได้ชัด

2. ด้านเนื้อหาบทความวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาประเด็นของสภาพพื้นที่ศึกษาข้อมูลในเรื่องประวัติศาสตร์ในตะกั่วป่าตั้งแต่อดีต และได้กำหนดกรอบของการศึกษาการทบทวนวรรณกรรมใน 2 ประเด็น ดังนี้

1) ประเด็นในเรื่องของมรดกทางวัฒนธรรม เป็นการศึกษาในเรื่องมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ โดยเน้นไปในส่วนของการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมในการแบ่งประเภทออกเป็นสองประเภท คือ แบบรูปธรรมที่เห็นได้ชัด คือ งานจำพวกศิลปกรรม งานฝีมือ เครื่องใช้ และโบราณสถาน ส่วนแบบนามธรรม คือ ความเชื่อ ประเพณี ขนบธรรมเนียม และภาษา ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษจากอดีต [7] อันหมายถึง สิ่งที่เกิดทอดจากมรดกหรือกลุ่มบุคคล สังคม กล่าวได้ว่า ทรัพยากรที่จับต้องไม่ได้กับทรัพยากรวัฒนธรรมที่จับต้องได้ไม่ได้แยกออกจากกัน แต่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นเส้นใยเป็นเกลียวกัน [8] การพิจารณาถึงกฎเกณฑ์จากการศึกษาของธนิศ เลิศชาญฤทธ์ [9] ที่ต้องคำนึงในส่วนของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่นั้นสามารถสรุปได้ 3 ข้อเสนอที่ต้องมีการคำนึงถึงหลัก 3 หลัก 1) ฐานทรัพยากรชีวิตจำกัดของการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงเงื่อนไขทางกายภาพการรักษาสภาพดั้งเดิมของชุมชน รวมทั้งความสามารถในการรองรับของทรัพยากรวัฒนธรรมที่สำคัญ ทั้งการคำนึงถึงผลทางบวกและทางลบของการดำรงของทรัพยากรเป็นสำคัญ 2) ประชาชนในพื้นที่ ความเป็นเจ้าของ (Ownership) ตัวแทนของการครอบครองแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม นำไปสู่การจัดการหรือความคาดหวังและตระหนักของชุมชนต่อการเข้ามาของนักท่องเที่ยวโดยประชาชนในพื้นที่ (Local Population) การจัดการหรือการพัฒนาในแหล่งสงวนรักษาแหล่งทรัพยากร และ 3) การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ปัจจัยของการพิจารณาทั้งก่อนการพัฒนาและการกำหนดทางเลือก ผลกระทบความสามารถในการรองรับทรัพยากรทางวัฒนธรรม และการอนุรักษ์ความกลมกลืน การสงวนรักษา รวมทั้ง การส่งเสริมความเข้มแข็งการอนุรักษ์ซ่อมแซม อีกทั้ง การสร้างจำลองการสร้างสิ่งใหม่มาทดแทน การนำกลับมาใช้ใหม่ การฟื้นฟูโดยรักษาให้ยาวนาน และไม่สูญหายไป งานศึกษาหลายชิ้นเกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมถูกนำมาใช้ในการอธิบายและเป็นเครื่องมือที่ถูกนำมาใช้ในการท่องเที่ยวพบในหลากหลายประเด็น เช่น การพัฒนาตัวบ่งชี้ การจัดการภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม การประเมินมรดกทางวัฒนธรรม และการนำระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์มาใช้กับการจัดการบริบททางการท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่ง Ji [10] มองว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากในการนำมาเป็นทัศนะของกรอบวิจัย คือ ต้องมีการกำหนดแผนการดำเนินการที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งพิจารณาจากบนลงล่างให้เป็นแบบบูรณาการ และอำนาจการตัดสินใจของผู้รับผลประโยชน์ร่วมด้วย

2) ประเด็นในเรื่องของแนวคิดการจัดการท่องเที่ยว เป็นการศึกษาการทบทวนวรรณกรรมที่นำมาใช้ในการอธิบายกระบวนการแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวถึงความเป็นไปได้ สำหรับหลักการสำคัญของการจัดการท่องเที่ยวเป้าประสงค์หลักในการจัดการท่องเที่ยว Mowforth and Munt [11] ได้จำแนกเกณฑ์ที่ใช้เป็นหลักในการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนว่าต้องมีองค์ประกอบทั้งด้านสังคม สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ การศึกษา และการมีส่วนร่วมจากท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ นำไปสู่การบริหารจัดการอย่างครบวงจร คือ การเน้นในเรื่องของฐานทางทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ วิธีของการใช้ฐานทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ด้านองค์กรชุมชน มีระบบการเข้าใจกันและมีตัวแทนการให้ความรู้และทักษะในกระบวนการของการพัฒนา ด้านการจัดการ มีกฎกติการ่วมกัน มีการกระจายรายได้และประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ และด้านกระบวนการเรียนรู้ คือ การเข้าใจวิถีของตนเองและวัฒนธรรมที่แตกต่าง การเคารพสร้างจิตสำนึกร่วมกัน [12] โดยโอกาสหลักของการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบชุมชนนั้นต้องอาศัยฐานสำหรับสมาชิกชุมชนให้ทุกภาคส่วนล้วนมีการกระจายรายได้อย่างแท้จริง ต้องมีการเสริมพลังสร้างความยุติธรรมทางสังคมและการพึ่งพาตนเอง [13] งานศึกษาจากการทบทวนวรรณกรรมในเรื่องของการจัดการท่องเที่ยวเป็นการบริหารจัดการโดยใช้ทุนเดิม

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการร่วมผลประโยชน์ การพัฒนาศักยภาพของชุมชนเพื่อรองรับกับการท่องเที่ยว การสร้างความตระหนักในการจัดการตลอดจนผลกระทบ และแรงจูงใจในการจัดการท่องเที่ยว เป็นต้น

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการศึกษาข้อมูลความหลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อยกระดับสู่แนวทางการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

การกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) จำนวน 12 คน โดยมีวิธีการคัดเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลผู้ที่สำคัญในพื้นที่ สามารถบอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชน และการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยได้อีกทั้ง ยังต้องคลุกคลีในการจัดกิจกรรมกับการท่องเที่ยว คือ ผู้รู้เรื่องประวัติศาสตร์ในพื้นที่ คนที่อาศัยในพื้นที่ พระสงฆ์ คณะกรรมการชุมชน และการประชุมสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จำนวน 6 คน คัดเลือกจากการผู้ที่มีความรู้เป็นกลุ่มภายใน (Insider) กับกลุ่ม (Outsider) รวมกัน เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลบางท่านไม่ได้อาศัยในพื้นที่ แต่เป็นผู้ที่จัดกิจกรรมและส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชนการเคลื่อนไหวในการขับเคลื่อนแผน คือ กลุ่มสมาชิกคณะกรรมการชุมชน กลุ่มเจ้าหน้าที่ในการส่งเสริมการท่องเที่ยว และคนในชุมชนบริเวณสองชุมชน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือการศึกษาวิจัยในการเก็บข้อมูลทั้งการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและข้อมูลทางประวัติศาสตร์ชุมชน รวมทั้ง การลงพื้นที่ภาคสนาม การแนะนำตัวของผู้วิจัยและการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนร่วมด้วย ด้วยการสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured In-depth Interview) จากนั้น ผู้วิจัยใช้ระยะเวลาในการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกในลักษณะคำถามปลายเปิด (Open-ended) ผ่านเรื่องเล่า ใช้เทคนิคแบบการเรียนรู้และเข้าถึงชุมชนจากปากต่อปาก (Snowball Sampling Technique) เพื่อให้ได้ข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนตามวัตถุประสงค์ มีการเก็บรวบรวมข้อมูล และการสร้างกลุ่มเครือข่ายแบบต่อยอด ซึ่งแบบสัมภาษณ์สร้างขึ้นจากประเด็นตามวัตถุประสงค์สัมภาษณ์ ในประเด็นมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ แล้วนำมาจำแนกเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และไม่ได้ ทั้งลักษณะที่ตั้ง ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา การตั้งถิ่นฐาน กลุ่มชาติพันธุ์ องค์กรทางสังคม และทรัพยากรธรรมชาติ และมีการสัมภาษณ์ รวมทั้ง การประชุมกลุ่มย่อย (Focus group discussion) การกำหนดประเด็นในการสัมภาษณ์เกี่ยวกับแหล่งข้อมูลทางมรดกทางวัฒนธรรมชุมชน สู่แนวทางการยกระดับในการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูลและตรวจสอบข้อมูล

เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่ม การได้ซึ่งข้อมูล จะรวบรวมในประเด็นที่ศึกษาเดียวกัน และใช้วิธีการสังเกตผู้ถูกสัมภาษณ์ในขณะพูดคุยด้วย นำสิ่งที่ได้มาเป็นประเด็นในการสนทนากลุ่มจัดการอย่างมีส่วนร่วมกับกลุ่มเกี่ยวข้อง นำข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มย่อย รวมทั้ง การบันทึกภาคสนาม นำมาจัดหมวดหมู่ลำดับความสำคัญและนำเสนอแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห (Descriptive) มีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ทั้งในด้านข้อมูล การพิจารณาในเรื่องของเวลา สถานที่ และการสัมภาษณ์แหล่งบุคคลที่แตกต่างกันในการกลับไปสะท้อนข้อมูลเมื่อรวบรวมเสร็จ ด้านผู้วิจัยอาศัยการสังเกตในเวลาที่แตกต่างกันและอาศัยผู้ช่วยผู้วิจัยไปสัมภาษณ์ร่วมด้วย และด้านวิธีรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ตรงตามวัตถุประสงค์ในการศึกษานำเสนอข้อมูลที่สมบูรณ์ต่อไป

ผลการวิจัย

1. มรดกทางวัฒนธรรมในเทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

“ทุน” ในการพัฒนาของตะกั่วป่าที่บ่งบอกถึงฐานทางทรัพยากรที่สามารถแบ่งได้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ สะท้อนเรื่องราวของยุคสมัยของประวัติศาสตร์ที่เริ่มมีกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เข้ามาในพื้นที่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ส่งผลให้เกิดเป็นสิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งความศรัทธาของกลุ่มคน ผวนกับ บรรยากาศที่อุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และวิถีชีวิตดั้งเดิมตั้งแต่อดีต ซึ่งหากกล่าวถึงวัดในบริเวณพื้นที่ย่านเมืองเก่าชุมชนตลาดใหญ่ และชุมชนเสนานุชรังสรรค์ที่คนในชุมชนนับถือจำนวน 3 วัดด้วยกัน คือ วัดปทุมธารา วัดเสนานุชรังสรรค์ และวัดคูหาภิมุข วัดทั้งสามเป็นวัดที่พบวัตถุโบราณ ตั้งแต่อดีตที่เป็นหลักฐานสะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองของพื้นที่ รวมทั้ง ความโดดเด่นในเรื่องของอาหารท้องถิ่นในพื้นที่ทั้งอาหารคาวและอาหารหวานขึ้นชื่อ มีกรรมวิธีการทำสูตรจากโบราณ เช่น เต้าส้อ หมูฮ้อง และน้ำพริก เป็นต้น สืบเนื่องจากกรรมวิธีถนอมอาหารจากการทำเหมืองในอดีตรวมทั้งประเพณี วัฒนธรรมที่มีเสน่ห์ ส่งผลให้กลุ่มคนในพื้นที่ทั้งที่มีวิถีปฏิบัติทั้งวิถีของการดำเนินชีวิตที่สืบเนื่องต่อกันมา ส่งผลให้ตะกั่วป่าเป็นเมืองของอารยธรรมเก่าแก่อย่างแท้จริง หากกล่าวถึงฐานทางทรัพยากรในพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่าในข้อค้นพบ ที่จะนำมาใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาและวิเคราะห์ศักยภาพนั้นสามารถแบ่งฐานในการแบ่งกลุ่ม เพื่อให้ครอบคลุมในเรื่องของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ในพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า ไว้ดังนี้

1. กลุ่มมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Heritage)

1) กลุ่มเมืองเก่าแหล่งโครงสร้างทางสถาปัตยกรรม อาคารโบราณ ทรงอาคารแบบจวนเจ้าเมือง ในพื้นที่ย่านเมืองเก่าตะกั่วป่าเป็นการก่อสร้างและเข้ามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ที่เข้ามาค้าขายในพื้นที่ เป็นทรงอาคารแบบสองชั้นมีแบบปูนหน้าจั่ว หน้าต่างและหอนาคีที่เชื่อมกันคล้ายคลึงกับหลายพื้นที่แถบฝั่งอันดามัน ลักษณะอาคารและพื้นที่ใช้สอยใช้เป็นที่พักและทำการค้าขายในพื้นที่ และมีอาคารโบราณในบริเวณพื้นที่ถนนอุดมธาราและถนนศรีตะกั่วป่ายังคงหลงเหลืออยู่ให้พบเห็น

2) กลุ่มพิพิธภัณฑ์ชุมชน และพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลในการเก็บรวบรวมสิ่งของโบราณจากยุคของการทำเหมือง และการค้าขาย รวมทั้ง ในเรื่องของการแต่งกายชุดเครื่องประดับที่ได้เก็บรวบรวมไว้เป็นเอกลักษณ์ของตะกั่วป่า

3) กลุ่มอาหารและขนมพื้นถิ่น สิ่งสะท้อนถึงวัฒนธรรม คือ อาหารที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ยุคของเหมืองแร่เป็นกรรมวิธีในการถนอมอาหาร โดยในปัจจุบันมีอาหารบางชนิดได้เลือนหายไปบ้างหรือมีการทำเฉพาะในพิธีกรรม เช่น งานศพ งานแต่งงาน เป็นต้น แต่อาหารบางชนิดได้มีการทำและเป็นของขึ้นชื่อของตะกั่วป่านำมาจัดจำหน่าย เช่น ขนมผิง ขนมเต้าส้อ เป็นการสืบสาน รักษา และต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมที่ยังคงดำรงรักษาต่อกันมา แต่ไม่ปรากฏเรื่องของการสาธิตการทำเพื่อรองรับการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้

4) กลุ่มสิ่งของสำคัญทางประวัติศาสตร์และสิ่งของเครื่องใช้ในอดีต ซึ่งถูกจัดเก็บไว้ภายในวัด ซึ่งในพื้นที่ชุมชนตลาดใหญ่และชุมชนเสนานุชรังสรรค์มี 3 วัด คือ วัดปทุมธารา วัดเสนานุชรังสรรค์ และวัดคูหาภิมุขที่เป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มีการค้นพบที่บ่งบอกถึงความเจริญในอดีตซึ่งคนในชุมชนจะนำมารวบรวมจัดเก็บไว้ เช่น ลูกนิมิตระยยะเวลา 300 ปี เหรียญกษาปณ์ อุปกรณ์ของการทำเหมืองแร่

พงศาวดาร พระไตรปิฎก พระพุทธรูปเก่าแก่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และเครื่องมือแบบโบราณ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากคนในชุมชนที่เป็นคนในพื้นที่เอง และเคยอาศัยอยู่ได้ย้ายถิ่นฐานออกไปแล้ว อีกทั้ง กลุ่มจังหวัดในโครงการกลุ่มส่งเสริมการปรับปรุงทัศนียภาพชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ร่วมด้วยในการนำมาจัดแสดงแก่นักท่องเที่ยว

2. กลุ่มมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage)

กลุ่มด้านประเพณี เทศกาลที่เห็นได้ชัดในพื้นที่ คือ งานเทศกาลกินผัก (เทศกาลกินเจ) และงานเปิดเมืองตะโกลา ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นการขนานนามในงานการจัดกิจกรรม ที่ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานในการสนับสนุนทางการท่องเที่ยวรวมทั้งทางจังหวัดพังงาด้วย และงานเทศกาลกินผักแฝงไว้ซึ่งพิธีกรรมที่สืบเนื่องต่อกันมาจากอดีตซึ่งในพื้นที่ชุมชนตลาดใหญ่ที่ตะกั่วป่าจะจัดขึ้นประมาณ 9 วันและการเคารพนับถือไหว้เทวดา ไหว้เจ้าที่คุ้มครองบ้านเรือนของกลุ่มไทยเชื้อสายจีน

ตารางที่ 1 สรุปลักษณะเด่นของฐานมรดกทางวัฒนธรรมชุมชนที่สามารถผลักดันสู่การท่องเที่ยว

ภาพประกอบ	สถานที่	ลักษณะเด่น
	ศาลเจ้าพ่อกวนอู	สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนในพื้นที่ย่านเมืองเก่าตะกั่วป่า ที่สะท้อนถึงความศรัทธาซึ่งคนในพื้นที่เรียกว่า “อามไ้” เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของคนไทยเชื้อสายจีน
	จวนเจ้าเมือง ตะกั่วป่า	ลักษณะเป็นกำแพงคุ้มกันสันนิษฐานว่าในอดีต เป็นที่อยู่อาศัยและว่าราชการอีกทั้งเพื่อป้องกันกลุ่มชาวจีน ในอดีตนั้นที่ขัดผลประโยชน์จากการทำเหมืองแร่ดีบุก ปัจจุบันเป็นสถานที่จัดงานสำคัญของคนในพื้นที่
	พิพิธภัณฑะบ่า ยะยาฝังอันดามัน	พิพิธภัณฑ์ที่ใช้เก็บรวบรวมประวัติความเป็นมา สิ่งของ เครื่องใช้ เรื่องราวความเป็นมาของชุดบะบ่า ยาย่า เครื่องประดับและวิถีของคนในตะกั่วป่ากับการแต่งกาย
	หม้อสตีมน้ำ	ชิ้นส่วนของเรือกลไฟในสมัยของพระยา เสนานุชิต (นุช ณ นคร) ใช้เพื่อปราบโจรสลัดและขนส่งสินค้า ข้อเสนอฐานว่ามีเรื่องจมบริเวณแม่น้ำตะกั่วป่า และค้นพบหม้อสตีมน้ำ ชี้ให้เห็นอดีตของลำน้ำใหญ่ ที่แสดงถึงเจริญด้านพาณิชย์ในพื้นที่

ตารางที่ 1 สรุปลักษณะเด่นของฐานมรดกทางวัฒนธรรมชุมชนที่สามารถผลักดันสู่การท่องเที่ยว (ต่อ)

ภาพประกอบ	สถานที่	ลักษณะเด่น
	วัดคูหาภิมุข	วัดเก่าแก่ที่แรกตั้งอยู่ในเขตชุมชนตลาดใหญ่ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำตะกั่วป่า ภายในวัดมีสิ่งของเครื่องใช้และมีการชุดค้นพบวัตถุโบราณ เช่น เหรียญกษาปณ์ ถ้วยชาม และลูกนิมิต 300 ปี สันนิษฐานว่า ด้วยสภาพของการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศของตะกั่วป่า ส่งผลให้มีการชุดค้นเจอสิ่งของโบราณ และถูกนำมาเก็บรวบรวมไว้ที่วัดคูหาภิมุข
	วัดปทุมธารา	วัดที่ชุมชนเรียกติดปากว่า วัดหน้าเมืองสันนิษฐานว่าสร้างในรัชกาลที่ 3 โดยในอุโบสถมีเก่าแก่พบพระพุทธรูปเป็นจำนวนมากที่ได้ตั้งประดิษฐาน และเป็นที่ตั้งของวัตถุโบราณหลายชนิด
	งานเปิดเมืองตะโกลา	งานที่ถูกจัดขึ้นประมาณเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี จัดบริเวณจวนเจ้าเมือง เพื่อระลึกถึงเมืองตะกั่วป่าในอดีต ภายในงานมีการแสดงนิทรรศการกลุ่มชาติพันธุ์ วิถีชีวิต อาหาร การแต่งกายผ่านการจำลองภาพ และการจัดแสดง วิถีเหมืองแร่ในอดีต ที่สะท้อนความเป็นตัวตนของตะกั่วป่าในปัจจุบัน
	สถาปัตยกรรมและอาคารโบราณ	ในพื้นที่ย่านเมืองเก่าตะกั่วป่านั้นพบว่า ความโดดเด่นคือ มีลักษณะของสถาปัตยกรรม ที่คล้ายคลึงกับเมืองเก่าในจังหวัดภูเก็ตและอีกหลายพื้นที่ โดยยังพบว่า มีผู้อาศัยแทบทุกหลัง ลักษณะของบ้านมีสองชั้นหน้าบ้านมีการขายสินค้า มีพื้นที่ใช้สอยภายในตัวบ้าน หงอคำชี้ทางเชื่อมระหว่างอาคารแต่ละบ้าน และทรงอาคารเฉพาะที่โดดเด่น พบมากบริเวณถนนศรีตะกั่วป่า ถนนอุดมธารา ถนนกลั่นแก้ว ถนนมนตรี 2
	เทศกาลกินผัก	พิธีกรรมกินเจที่จัดขึ้นบริเวณย่านเมืองเก่าตะกั่วป่า โดยคนในพื้นที่จะขนานนามว่า “เทศกาลกินผัก” มีลักษณะคล้ายคลึงกับจังหวัดภูเก็ต โดยจะมีกิจกรรมประมาณ 9 วัน และเป็นเทศกาลที่ส่งผลให้คนที่มิบ้านอยู่ที่ตะกั่วป่า กลับมาบ้านรวมทั้งลูกหลานของคนในพื้นที่นิยมกลับมาในช่วงเทศกาลกินเจเป็นจำนวนมาก

ตารางที่ 1 สรุปลักษณะเด่นของฐานมรดกทางวัฒนธรรมชุมชนที่สามารถผลักดันสู่การท่องเที่ยว (ต่อ)

ภาพประกอบ	สถานที่	ลักษณะเด่น
	บ้านขุนอินทร์	สถานที่ที่เป็นศิลปะและแหล่งมรดกลักษณะอาคารเป็นแบบสองชั้นประยุกต์ที่สร้างจากช่างชาวจีนราว พ.ศ. 2460 เป็นบ้านที่อยู่อาศัยของ ร.อ.ท. ขุนอินทรีศรี (ช้อย ณ นคร) หลานพระยา เสนานุชิต (นุช ณ นคร) อาคารที่พักของผู้ปกครองเมือง ตั้งแต่อดีตลักษณะอาคาร ปัจจุบันได้รับการบูรณะเป็นที่ท่องเที่ยวภายใต้มนต์ขลังของตัวอาคาร
	โรงเรียนเต้าหึง	สถานที่สอนภาษาจีนกลุ่มแรก และแห่งเดียวในพื้นที่ในสมัยก่อนเป็นของเอกชนอย่างไม่เป็นทางการ แรกเริ่มเดิมทีเป็นการเขียนตามภาษาจีน ฮกเกี้ยน ซึ่งเป็นภาษาจีนกลางออกเสียงว่า “เต้าหึง” คำว่า “เต้า” แปลว่า นำทาง ส่วนคำว่า “หึง” แปลว่า แสงสว่าง ซึ่งแปลได้ว่า “นำทางสู่ความรู้” ของกลุ่มเด็ก เยาวชนในพื้นที่เป็นลักษณะอาคารสองชั้นแต่ปัจจุบันได้เลิกกิจการไป
	วัดเสนานุชรังสรรค์	วัดเสนานุชรังสรรค์เป็นวัดเก่าแก่สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2390 เดิมเรียกว่า “วัดใหม่กำแพง” เนื่องจากกำแพงด้วยอิฐถือปูน สูง 2 เมตร ทั้ง 4 ด้าน มีการกล่าวว่า วัดแห่งนี้เคยเป็นสถานที่ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ซึ่งภายในวัดพบพระพุทธรูปเก่าแก่ภายในอุโบสถ อีกทั้ง เป็นที่ตั้งรวบรวมสิ่งของเครื่องใช้เก่าแก่อันอดีตที่รวบรวมไว้ในวัด
	พิพิธภัณฑ์ชุมชนตะกั่วป่า	พิพิธภัณฑ์ชุมชนตะกั่วป่าเป็นอาคารลักษณะสองชั้น ตั้งอยู่ภายในวัดเสนานุชรังสรรค์ เป็นสถานที่เก็บรวบรวมของเครื่องใช้ ตั้งแต่ยุคสมัยของการทำเหมืองแร่ อุปกรณ์ต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งสิ่งของหาชมได้ยากในปัจจุบัน สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนในตะกั่วป่า

จากตารางดังกล่าวข้างต้นแสดงถึงความพร้อมของชุมชนที่มีรากฐานความเป็นมาจากร่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในเทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ซึ่งมรดกทางวัฒนธรรมที่จำแนกเกณฑ์ทั้งจับต้องได้และจับต้องไม่ได้นับตั้งแต่อดีตเป็นทุนที่ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์รักษามาจนถึงปัจจุบัน อีกทั้ง ในเรื่องของศักยภาพชุมชนและจิตสำนึกร่วมในการเป็นแบบแผนรื้อฟื้นในการดึงฐานทรัพยากรที่มีอยู่นำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งการต่อยอดการจัดตั้งกลุ่มชมรมและการสนับสนุนทางการท่องเที่ยวผสมผสานความสัมพันธ์ระหว่างวิถีท้องถิ่นของผู้คนกับการใช้พื้นที่ได้อย่างตรงจุด

2. แนวทางการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ด้วยบริบทของพื้นที่ในเขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่ามีความผูกพันทางประวัติศาสตร์ รวมทั้ง วิถีการดำเนินชีวิต การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมเป็นวิถีวัฒนธรรมที่มีลักษณะทางชาติพันธุ์ที่ใกล้เคียง ดังเช่นจังหวัดใกล้เคียง คือ ภูเก็ต เมื่อย้อนนึกถึงการเข้ามาของกลุ่มคนที่เข้ามาในยุคของเหมืองแร่ ที่มีความมั่งคั่งและส่งผลให้มีการสืบเชื้อสายในพื้นที่ยกให้เกิดมีการแต่งงานกับคนท้องถิ่น วิถีของชาวเหมืองจึงถูกสืบทอดต่อกันมาในปัจจุบันเป็นตัวตนที่ยังคงหลงเหลือในพื้นที่ ซึ่งเสนอเป็นแนวทางดังนี้

2.1 พื้นที่โยธยาอดีต: การสื่อความหมายผ่านการท่องเที่ยวโดยใช้ฐานทางเทคโนโลยี

ด้วยสภาพพื้นที่กลุ่มชาวจีนซึ่งส่วนใหญ่เป็นเชื้อสายฮกเกี้ยนที่ยังคงเหลือได้พบว่า มีจำนวนสถานที่ท่องเที่ยวประวัติศาสตร์ในบริเวณ 2 ชุมชนในพื้นที่ศึกษาเป็นจำนวนมาก และสามารถเป็นจุดเด่นของพื้นที่ในเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นไทยเชื้อสายจีน รวมทั้ง กลุ่มคน ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และศาลเจ้า การกราบไหว้ของผู้ศรัทธา ทั้งในพื้นที่และพื้นที่ใกล้เคียง ในส่วนของแนวทางในรื้อฟื้นพื้นที่ใช้หลักการของการโยธยาอดีตผ่านการสื่อ การสร้างความหมายแก่นักท่องเที่ยว เป็นการยกเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์โดยใช้ฐานของทุนในเรื่องพิธีกรรม ความเชื่อ และประเพณีในพื้นที่ ผสมผสานกับ การใช้เทคโนโลยีโดยการให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาได้เรียนรู้ความสำคัญของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและวิถีความเป็นอยู่ เป็นการระบุชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของสิ่งก่อสร้างทางประวัติศาสตร์ซึ่งในการสะท้อนเรื่องราว (Story line) ผ่านเรื่องเล่า คือ วิธีการง่าย ๆ และเป็นจุดขายผ่านทางเทคโนโลยีซึ่งเป็นวิธีที่ง่ายต่อการเข้าถึงกลุ่มที่เป็นตัวช่วยในการทำให้กลุ่มของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาได้รับรู้ถึงคุณค่าความสำคัญของสถานที่ และผู้คน รวมทั้ง ความผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตในชุมชน รวมทั้งแนวทางที่ชุมชน ภาครัฐ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการไปปรับใช้ ดังนี้

2.1.1 Content Marketing การสร้างสื่อประชาสัมพันธ์ผ่านการแสดง QR CODE สถานที่ที่สำคัญให้นักท่องเที่ยวซึ่งเมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาจะถูกจัดไว้ตามจุดของชุมชนที่สามารถ Scan และได้รับรู้เรื่องราว (Story) ในการพูดถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์สำคัญ ความเป็นมา ผู้ปกครองเมือง ประวัติการบูรณะ รวมทั้ง สิ่งก่อสร้างเพื่อการสังเคราะห์องค์ความรู้ถึงคุณค่า และความเชื่อพิธีกรรมที่ผูกพันกับวิถีชีวิตคนในพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา การพัฒนาระบบจึงเป็นสิ่งสำคัญในการให้ภาครัฐและหน่วยงานที่สนับสนุนในการนำไปพัฒนา ซึ่งข้อดีจะสามารถถ่ายทอดเรื่องราวโดยใช้ผ่านสื่อออนไลน์เพื่อการประชาสัมพันธ์แบบลูกโซ่ เนื่องจากสถานการณ์ปัจจุบันอยู่ภายใต้ระบบของเทคโนโลยี กลุ่มของนักท่องเที่ยวเข้ามาเพื่อไม่ให้เป็นการท่องเที่ยวในรูปแบบเก่า คือ การเข้ามาเพียงแค่อถ่ายรูป แต่การท่องเที่ยวรูปแบบใหม่นั้นมาเพื่อรับรู้ถึงความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่อีกทางหนึ่ง

2.1.2 Guideline แนวทางในการพัฒนาระบบรองรับของพื้นที่ในการพัฒนาทุนทางวัฒนธรรมและการรองรับระบบของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เนื่องจากการลงพื้นที่ภาคสนามพบว่า พื้นที่สองชุมชนมีศาลเจ้าจำนวนมาก ด้วยกลุ่มคนทางชาติพันธุ์และการนับถือ ชุมชนจึงสามารถพัฒนาระบบด้วยการใช้เทคโนโลยีเป็นการท่องเที่ยวเชิงศาลเจ้าเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับรู้ความเป็นมาของอดีต วิธีการไหว้เสมือนได้เรียนรู้อดีตไปพร้อมกับการของพร เนื่องจากการบอกกล่าวเกี่ยวกับการใช้งานเป็นนวัตกรรมใหม่ที่เข้ามาในพื้นที่ ผ่านการส่งเสริมร่วมกันโดยการประสานความร่วมมือ ทั้งการจัดกิจกรรมทั้งภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่

2.1.3 Route การร่วมมือจากคนในชุมชนเพื่อจัดทำเส้นทางเชื่อมสถานที่เพื่อให้เห็นพลวัตทางประวัติศาสตร์ ในพื้นที่เมื่อนักท่องเที่ยวไปถึงจุดหมาย มีจุดชัดเจนในการเริ่มต้นและการเชื่อมโยงไปยังอีกสถานที่ต่อไปในพื้นที่ ซึ่งกล่าวได้ว่า สภาพพื้นที่และความพร้อมด้วยพื้นที่ที่อยู่ติดกันสามารถจัดเป็นเส้นทางที่อยู่ติดกันได้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวที่หลากหลายและเป็นจุดขายได้มากขึ้นกว่าเดิม เช่น เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงอาหาร เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เส้นทางวิถีชนบท เป็นต้น การจัดทำเส้นทางเป็นวิธีหนึ่งของการเรียนรู้ ประสบการณ์ และหวนถึงอดีต (Nostalgia) ที่นักท่องเที่ยวได้รับเมื่อไปได้สัมผัสสถานที่โดยการมาเยือนที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่า ได้ผ่านเส้นทางที่นักท่องเที่ยวยกระดับเป็นกิจกรรมในอนาคตได้

การรื้อฟื้นเมืองเก่าในเทศบาลเมืองตะกั่วป่าสู่การยกระดับเป็นแนวทางโดยใช้ “ทุนมรดกทางวัฒนธรรม” เป็นฐานหลัก (Based on) ที่อาศัยการผนวกกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ร่วมด้วยเน้นการเล่าเรื่องราว (Story telling) ที่นำเสนอเรื่องราวของพื้นที่และนำอดีตมาเป็นจุดขายเสมือนการท่องเที่ยวโดยอาศัยอดีตนั้น สกาวรัตน์ บุญวรรณ [14] ได้ชี้ให้เห็นว่า การต่อยอดบริบทพื้นที่จากสิ่งก่อสร้างเก่าแก่ความเป็นพลวัตที่มีคุณค่าและสามารถเชื่อมโยงมาจากอดีต เพื่อสะท้อนความเป็นตัวตนของคนในท้องถิ่น แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงตามบริบทของเวลาแต่คุณค่าที่อยู่ในจิตสำนึกยังคงดำรงอยู่ จะต้องอาศัยให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาได้เรียนรู้และเข้าใจเหตุการณ์ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่ ผ่านอาศัยประสบการณ์ในการท่องเที่ยวการอาศัยทุนทางวัฒนธรรม การทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ของพื้นที่ย่านเมืองเก่าตะกั่วป่าในเทศบาลเมืองว่า มีทุนที่สำคัญหลักอะไรบ้างในการพัฒนาทำความเข้าใจชุมชนท้องถิ่นในทางฐานะการศึกษาเรื่องจากอดีตและแนวทางที่ได้เป็นเพียงหลักการเบื้องต้นในผนวกกับการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชนทั้งภาครัฐและชุมชนในการจัดเก็บข้อมูล และแนวทางต่อยอดสู่นโยบายทางการท่องเที่ยวซึ่งนำซึ่งผลสะท้อนย้อนกลับสู่ชุมชน

2.2 การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรม

การจัดการชุมชนเชิงสร้างสรรค์ คือ การจัดการสภาพความพร้อมของชุมชนภายใต้ฐานทางมรดกทางวัฒนธรรม ในการอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนจิตสำนึก ในการรักบ้านเกิดผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการแก้ปัญหาอย่างตรงจุด จากแนวทางการสัมภาษณ์มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลในรูปแบบของกิจกรรมมีดังนี้

2.2.1 กิจกรรมเรื่องราวสะท้อนวิถีชีวิต การเรียนรู้ที่เน้นการนำทุนมาสร้างสรรค์สร้าง เน้นการนำต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนตั้งแต่อดีต อาทิ การบอกเล่าเรื่องราวของกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนที่เข้ามาอาศัยในตะกั่วป่าเป็นจำนวนมาก หรือวิถีชีวิตของชาวกุลิเหมืองแร่ที่เข้ามาใช้แรงงานจนกระทั่งหมดยุคเหมืองแร่ตึก ซึ่งเป็นการสะท้อนประวัติศาสตร์โบราณในพื้นที่ผ่านการจำลองกิจกรรม เป็นเรื่องเล่าเนื่องจากพื้นที่บริเวณเมืองเก่าเปรียบดังพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิตที่สามารถขับเคลื่อน ได้โดยที่ไม่จำเป็นต้องมีการท่องเที่ยวหรือการจัดงานแต่สามารถขยายการท่องเที่ยวได้ในทุกวัน

2.2.2 กิจกรรมที่สร้างแรงบันดาลใจ เรื่องราว (Story) อาจมีการกำหนดกิจกรรมโดยที่มีเนื้อหา (Content) ที่น่าสนใจต่อนักท่องเที่ยวตลอดการเดินทางเยี่ยมชมเป็นกิจกรรม ที่ร้อยเรียงเรื่องราวการแสดงออกหรือแม้กระทั่งประวัติบุคคลที่สำคัญในการทำคุณประโยชน์ในตะกั่วป่า ให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้ทั้งระบบความคิด ความเชื่อนำไปต่อยอดและเข้าใจรูปแบบได้มากยิ่งขึ้น

2.2.3 กิจกรรมการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม เริ่มจากคนในชุมชนผ่านการจัดตั้งกลุ่มสมาชิก ส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเอง และการจัดการท่องเที่ยวเสมือนเป็นการสร้างเครือข่ายในชุมชนกับกลุ่มคนภายนอกที่เข้ามาท่องเที่ยว และสามารถนำมาปรับการใช้ประโยชน์ ต่อยอดเป็นต้นแบบตัวแทนชุมชนในการอนุรักษ์เมืองเก่าในภาคใต้หรือการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและสามารถให้บางกลุ่มเข้ามาศึกษาดูงานได้

2.2.4 กิจกรรมส่งเสริมให้เห็นคุณค่าในการอนุรักษ์ เป็นกิจกรรมที่แฝงด้วยเนื้อหาความรู้ของ มรดกทางวัฒนธรรมที่คนในชุมชนหรือกลุ่มการจัดการท่องเที่ยวเสนอความคิดเห็นผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน ในสถานที่จริง เห็นความสำคัญและตระหนักถึงความเก่าแก่ เช่น การอนุรักษ์พิพิธภัณฑสถาน สถาปัตยกรรม การแต่งกาย ขนมพื้นถิ่น ประเพณี โบราณ หรือ เทศกาลกินผัก (ที่อำเภอตะกั่วป่า โดยเฉพาะ ย่านที่คนในชุมชน เรียกว่า ตลาดเก่าเรียกแทนประเพณีกินเจ) สร้างโอกาสและค้นหาสิ่งที่อยู่ในพื้นที่และเกิดการยอมรับทาง วัฒนธรรม (Cultural Acceptance) ซึ่งกันและกันขึ้นผ่านการท่องเที่ยว กล่าวได้ว่า หลักการสำคัญมรดกทาง วัฒนธรรมที่ถูกปรับประยุกต์ กับการท่องเที่ยวนั้นเป็นการศึกษาและจัดเก็บข้อมูลในรูปแบบหนึ่งผ่านเรื่องเล่า ให้ผู้คนได้มาเรียนรู้และตระหนักถึงความสำคัญของพื้นที่มากยิ่งขึ้น จนนำไปสู่การสามารถขยายโปรแกรม การท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มมูลค่ากระจายกำลังการผลิตได้ยิ่งขึ้น

2.3 รูปแบบโปรแกรมการท่องเที่ยวชมมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่เรียนรู้วิถีชุมชนในเขต เทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา เวลา 1 วัน

ปัญหาการจัดการจัดการและรูปแบบการท่องเที่ยวที่พบในเขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่านั้นเกิดจาก คนในชุมชนมีกิจกรรมทางการท่องเที่ยว แต่เป็นกิจกรรมแบบท่องเที่ยวเชิงเดี่ยว คือ การท่องเที่ยวเมืองเก่า การท่องเที่ยววัด การชมศิลปะข้างถนน เป็นต้น ดังนั้น การพัฒนาโปรแกรมนั้นในการเสนอให้เป็นรูปแบบใน การท่องเที่ยวได้ทั้งวันและสามารถยกระดับกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว เป็นแผนการพัฒนาในอนาคต ส่งผลให้มีการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่กลุ่มคนมีการบริหารจัดการกันเอง รูปแบบการท่องเที่ยวในพื้นที่เป็นทางรอง และพบว่า การบริหารจัดการแบบเก่ามีการกระจุกในพื้นที่เขาหลัก อำเภอตะกั่วป่าเป็นหลัก เมื่อมีเวลาคงเหลือที่เพียงพอจึงมาท่องเที่ยวในเมืองเก่า จากหลักการนี้ผู้วิจัยจึง เสนอโปรแกรมในพื้นที่เต็มรูปแบบ สามารถต่อยอดในการพัฒนามัคคุเทศก์ท้องถิ่นในพื้นที่ได้และเป็นการนำ เสนอการท่องเที่ยวที่มีการเรียนรู้วิถีของชุมชน ดังนี้

09.00 น. นัดพบกันที่จุดนัดหมายบริเวณศาลเจ้าพ่อกวนอู (อำมใต้) บนถนนศรีตะกั่วป่า ย่านเมืองเก่าตะกั่วป่า

09.30 น. นำทุกท่านสู่ชุมชนตลาดใหญ่และชุมชนเสนานุซังสรรค์บริเวณย่านเมืองเก่า ชมเมืองเก่า จวนเจ้าเมืองและแนะนำที่ตั้งเมือง ชม Street Arts อาคารสถาปัตยกรรมโบราณในพื้นที่

10.30 น. สักการะ บูชาศาลเจ้าพ่อกวนอูในบริเวณถนนศรีตะกั่วป่าและถนนอุดมธารา

11.30 น. เที่ยววัดปทุมธารา วัดคูหาภิมุขและวัดเสนานุซังสรรค์

12.00 น. รับประทานอาหารกลางวันขนมจีน หมี่สั่ว และขนมพื้นถิ่น

13.00 น. นำทุกท่านทดลองการลงทำขนมเต้าส้อขนมขึ้นชื่อที่ตะกั่วป่าและสามารถนำไปเป็น ของฝากได้

15.00 น. เรียนรู้วิถีชีวิตการแต่งกายแถบฝั่งอันดามัน “ปะบ๋า ยาย่า” ลองใส่ชุดและเครื่องแต่งกาย และเรียนรู้วิถีชีวิตของคนในพื้นที่ผ่านเรื่องเล่า

โปรแกรมดังกล่าวข้างต้นเป็นการยกตัวอย่างรูปแบบในการนำเสนอที่นำมรดกทางวัฒนธรรมที่ได้กล่าวไปแล้วในวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 นำมาต่อยอดพัฒนาเป็นการเพิ่มกิจกรรมขึ้นอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลักในการนำเสนอเรื่องราว วิถีชีวิตที่สะท้อนผ่านการจัดการท่องเที่ยวและเพิ่มมูลค่า สะท้อนความเป็นตัวตนของคนในตะกั่วป่าแก่สายตาของนักท่องเที่ยวเพื่อให้ได้รับประโยชน์กับทั้งสองฝ่ายในการเข้ามาเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้

สรุปและการอภิปรายผล

จากงานศึกษาในเรื่องมรดกทางวัฒนธรรมสู่แนวทางในการยกระดับสู่การจัดการการท่องเที่ยวพบว่า พื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่ามีความพร้อม ศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนสามารถอาศัยพลังหลักจากกระบวนการมีส่วนร่วม และทุนทางมรดกวัฒนธรรมชุมชนจากอดีตมาเป็นฐานในการพัฒนาได้ ซึ่งสามารถสรุปประเด็นทางการศึกษาตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

1. มรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่เทศบาลเมืองตะกั่วป่าพบว่า มีฐานทางทรัพยากรที่เห็นได้ชัดที่สามารถต่อยอดเป็นการท่องเที่ยวพบว่า มีแหล่งโบราณสถาน โบราณคดี รวมทั้ง คติ ความเชื่อ และระบบคิดที่ผลพวงจากความหลากหลายของกลุ่มคน ทั้งกลุ่มคน ไทยจีนเชื้อสายฮกเกี้ยนที่เป็นจำนวนมากที่สุดในพื้นที่ กลุ่มคนชาติพันธุ์และต่างศาสนา สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนถึงตัวตน ก่อให้เกิดการสร้างอาคารแบบทรงที่เป็นเฉพาะอาหารพื้นถิ่น การแต่งกายพื้นเมืองชุดบะป๋า ย่ายา ศาลเจ้า และพิธีกรรมตามเทศกาล กล่าวได้ว่า สืบเนื่องมาจากวิถีของการทำเหมืองแร่ตั้งแต่การเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 พื้นที่สองชุมชนสามารถเป็นกำลังหลักในการพัฒนาต่อยอดถูกค้นพบในเขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่าโดยในการปรับปรุงและการใช้พื้นที่ต้องรื้อฟื้นเชิงวัฒนธรรม ดังที่สกวรัตน์ บุญวรรณ และคณะ [15] กล่าวว่า การอนุรักษ์ต้องทำควบคู่ไปกับเชิงพาณิชย์เพื่อสัมผัสกับบรรยากาศในอดีตภายใต้บริบทพื้นที่ที่แทรกซ้อนความหมายแก่ผู้พบเห็น ดังอีกข้อค้นพบว่า หลักการสำคัญ คือ สามารถจำแนกมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ในพื้นที่ รวมทั้ง จุดเด่นที่สำคัญที่สามารถนำมาเป็นจุดขายได้ การชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการปฏิสัมพันธ์กับแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ตามทัศนะของเกรียงไกร เกิดศิริ และคณะ [16] มองว่า การเคลื่อนย้ายของผู้คนที่เกิดจากโครงสร้างทางสังคมหลากหลายปัจจัย ส่งผลให้แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับบริบทประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่มีความค่า และสะท้อนพัฒนาการฐานคิดที่สำคัญ เป็นมิติของการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ เพิ่มศักยภาพในมิติเชิงคุณค่านำไปสู่การพิทักษ์รักษาอย่างเหมาะสม (Appropriate Protection) สิ่งสำคัญในการนำฐานทางทรัพยากรเพื่อรื้อฟื้น หมายถึง การบอกเอกลักษณ์ ปัจจุบันพบว่า ทรัพยากรทางวัฒนธรรมถูกปรับรับกับการท่องเที่ยว เป็นสิ่งสำคัญที่มุ่งหวังทางการท่องเที่ยว เป็นการสนับสนุนในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำความเข้าใจคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมเพื่อไม่ก่อให้เกิดปัญหาวิกฤติทางอัตลักษณ์ (Crisis Identity) ผ่านประสบการณ์ร่วมกับเจ้าของพื้นที่หรือเจ้าของวัฒนธรรมนั้น รายได้ให้แก่ชุมชนเป็นทางเสริม แต่เน้นคุณค่าชุมชนเป็นสำคัญ [17] ดังนั้น การศึกษาที่สำคัญในเรื่องของมรดกทางวัฒนธรรมและการจำแนกนั้นต้องระบุถึงคุณค่า ความคิด และระบบความสัมพันธ์เพื่อเชื่อมโยงฐานของชุมชนให้ยังคงอยู่ในรูปแบบเดิมแม้กาลเวลาจะแปรเปลี่ยน

2. ประเด็นในเรื่องการประยุกต์ฐานทางทรัพยากรในส่วนของมรดกทางวัฒนธรรมให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เพื่อเสนอแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวผลการศึกษาพบว่า การกำหนดพื้นที่ การออกแบบแนวทงนั้นมีการคำนึงถึงการสอดคล้องกับบริบทความเป็นจริงของเทศบาลเมืองตะกั่วป่า และจุดเด่นในการถ่ายทอดความเป็นเอกลักษณ์สู่แนวทงที่ได้ปรับเข้ากับการท่องเที่ยวสอดคล้องกับแนวคิดของ Nurick [18] ที่กล่าวว่า วัฒนธรรมความเป็นดั้งเดิม คือ สิ่งที่เป็นธรรมชาติ ความหลากหลายในสังคมที่รับรู้ได้ และความคุ้มค่าในการรักษาเพื่อประโยชน์ของรุ่นคือตนเองและอนาคต รวมทั้ง แนวคิดในการออกแบบ ทิศของ Fladmark [19] มองว่า การท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรมไม่เพียงแคเป็นตัวแบบในการช่วยเรื่องการทำความเข้าใจถึงผลกระทบของชุมชนที่จัดการท่องเที่ยวที่ได้รับผลโดยตรง แต่ยังรวมถึงการกระจายรายได้ทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการส่งเสริมการตลาดและการขายอีกด้วย ผู้วิจัยจึงเกิดข้อเสนอนะแนวทงในการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) พื้นที่ไฮไฮอดีต การสื่อความหมายทางทงเที่ยว เป็นการนำเทคโนโลยีมาใช้ประโยชน์เพื่อการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวผ่านเครื่องมือสื่อสารที่สะดวก 2) การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรม และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายชุมชน และฝ่ายของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาใช้พื้นที่ที่ชุมชน ร่วมถ่ายทอดประสบการณ์การรับรู้ในการเข้ามาใช้พื้นที่ ในการสร้างกิจกรรมเน้นให้เห็นถึงคุณค่าการคาดหวังถึงการตระหนักร่วม ทั้งคนในชุมชนไปถึงฐานเยาวชนที่เป็นรุ่นต่อไปในการอนุรักษ์ และสะท้อนถึงวิถีชีวิตของชุมชนเองโดยต้องอาศัยภาครัฐเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยในการกำหนดทิศทาง ซึ่งพรทิพย์ เจริญกิจไพศาล [20] เน้นย้ำถึงหลักการสำคัญของการท่องเที่ยวว่าจะต้องมีการพัฒนา กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ในการที่หน่วยงานเข้าไปให้ความรู้ มีการจัดโปรแกรมท่องเที่ยวที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว และพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้อีกด้วย ซึ่งตรงกับการศึกษาในรูปแบบที่ 3 คือ การออกแบบโปรแกรมการท่องเที่ยวที่อาศัยหลักของการเน้นให้กลุ่มของนักท่องเที่ยวเข้ามาเพื่อได้ประโยชน์จากการท่องเที่ยวและได้รับประสบการณ์แรงบันดาลใจกลับไปเมื่อมาเยือน เข้าใจวิถีของชุมชนและผลักดันร่วมกันทำกิจกรรมของเด่นในพื้นที่ซึ่งมองว่า กิจกรรมที่ออกแบบนั้น จะสามารถตอบโจทย์เป็นการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism) ได้ และอยู่ภายใต้ฐานของชุมชนตามระบบคิดสอดคล้องกับที่ Nuryanti [21] มองว่าประเพณี วัฒนธรรมของสังคมและตัวตนของชุมชนต้องสะท้อนผ่านการท่องเที่ยวในการจัดแสดง ดังนั้น วิถีของย่านเก่าในเทศบาลเมืองตะกั่วป่า ในการดิงศักยภาพที่มีต้นทุนที่ดีในการจัดการพื้นที่ในการยกระดับสู่การจัดการท่องเที่ยวผ่านระบบความสัมพันธ์ของชุมชนในการรื้อฟื้นการอนุรักษ์ที่มีระบบเศรษฐกิจมาเชื่อมโยงกับบริบทท้องถิ่นสะท้อนภาพผ่านอดีตที่ถูกแปรเปลี่ยนไปเป็นแนวทงในการอนุรักษ์การใช้พื้นที่ใช้สอย (Using) ในการจัดกิจกรรมพัฒนาเพิ่มมูลค่าต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. ชุมชนที่มีฐานทางทรัพยากรใกล้เคียงกับพื้นที่ศึกษา สามารถนำแนวคิดและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมกับการท่องเที่ยวซึ่งถือเป็นกลไกทางด้านการท่องเที่ยว เพื่อใช้ศักยภาพและความพร้อมไปใช้กับพื้นที่ตนเองและเพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือได้
2. หน่วยงานและองค์กรวิจัยที่สนใจสามารถนำแนวทงของกิจกรรมและปรับประยุกต์ตามบริบทเพื่อไปจัดเป็นกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ภาคประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการจัดโครงการที่เป็นการจัดการฐานทางทรัพยากรเพื่อพัฒนาสู่การท่องเที่ยว และการส่งเสริมด้านบริการให้ชุมชนมีการเข้าถึงเทคโนโลยี รวมทั้ง ให้ชุมชนเข้าใจถึงหลักของการบริหารเกี่ยวกับการจัดทำของที่ระลึก การตลาด ขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว การประชาสัมพันธ์ รวมถึง การบริการให้มีประสิทธิภาพเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนเพิ่มกำลังการท่องเที่ยวได้มากกว่าเดิม

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. การศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่และแนวทางในการดำเนินงานจากพื้นที่ ที่มีการจัดการท่องเที่ยวโดยใช้บริบทเมืองเก่ามาเป็นฐานในการปรับปรุงการดำเนินการร่วมกับชุมชนเพื่อสู่ความยั่งยืนต่อไป
2. ควรมีการศึกษาการพัฒนาพื้นที่และการเชื่อมโยงเสมือนโครงข่าย ในการขยายมิติทางการท่องเที่ยวพัฒนาเป็นโปรแกรมให้สามารถเชื่อมโยงกับพื้นที่และจังหวัดใกล้เคียงเพื่อเพิ่มกำลังของนักท่องเที่ยว
3. ควรมีการศึกษามิติและความพึงพอใจและความคาดหวังของนักท่องเที่ยวที่เข้ามา รวมทั้ง การประเมินการจัดการแนวทางท่องเที่ยวของชุมชนและนำมาแก้ไขแนวทางในการดำเนินงานเป็นการขยายโอกาสที่ดีในอนาคตในพื้นที่ได้

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้ได้รับงบประมาณการสนับสนุนการวิจัยจากโครงการปริญญาเอกกาญจนาภิเษก หมายเลขโครงการ PHD/0180/2559 และผ่านการรับรองโครงการวิจัยโดยคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สาขาสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ รหัสโครงการ PSU IRB 2019 – PSU – St 003 รวมทั้ง ขอขอบพระคุณคณะศิลปศาสตร์ และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์อย่างยิ่ง

References

- [1] Nagy, K. (2012). Heritage tourism, thematic routes and possibilities for innovation. *Club of Economics in Miskolc' TMP*, 8(1), 46-53.
- [2] Swarbrooke, J. (1998). *Sustainable tourism management*. New York: CABI.
- [3] UNESCO. (1972). *Convention concerning the protection of world cultural and natural heritage*. Paris: UNESCO. [Online]. Retrieved May 22, 2019, from <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>.
- [4] UNESCO. (2003). *Convention for safeguarding of intangible cultural heritage*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).
- [5] ICOMOS Thailand. (2011). *Thailand charter on cultural heritage sites management*. Bangkok .ICOMOS Thailand. (In Thai)
- [6] Feilden, B. M., & Jokilehto, J. (1998). *Management guidelines for world cultural heritage sites*. Rome: ICCROM.

- [7] Saengna, C. (2011). *Protection of underwater cultural heritage in the specific economic zones and shoulders The continents of Thailand*. Master of Laws Degree, Ramkhamhaeng University, Bangkok. (In Thai)
- [8] Ito, N. (2003). *Intangible cultural heritage involved in tangible cultural heritage*. Retrieved from <http://www.international.icomos.org/victoriafalls2003/papers/>.
- [9] Lertcharnrit, T. (2016). *Cultural resource management*. Sirindhorn Anthropology. Center, 2nd edition. Bangkok: Sirindhorn Anthropology Center. (In Thai)
- [10] Ji, L. (2020). Community participation in cultural heritage management: A systematic literature review comparing Chinese and international practices. *Cities*. 96(2020).
- [11] Mowforth, M., & Munt, I. (2016). *Tourism and sustainability*. New York: Routledge.
- [12] Suansri, P. (2011). *CBT has a social space dimension of the community in determining tourism direction, creating learning among homeowners and visitors*. Bangkok: The Thailand Research Fund. (In Thai)
- [13] Giampiccoli, A. (2015). Community-based tourism: origins and present trends. *African Journal for Physical, Health Education, Recreation and Dance*, 21(2). 675-687.
- [14] Boonwanno, S., Boonprakarn, K. & Dhammasaccakarn, W. (2018). Nostalgia and commoditization in tourism dimension of Thai society. *Social Sciences Research and Academic Journal*. 39(13), 1-14. (In Thai)
- [15] Boonwanno, S. (2016). *Old town Takuapa: From area to commoditization in tourism*. (Master of Arts Human and Social Development). Prince of Songkla University, Songkhla. (In Thai)
- [16] Kirdsiri, K., Buranaut, I., & Seneevong Na Ayudhaya, K. (2016). Status assessment of sites in Thailand on the world heritage tentative list: Prospects of being placed on the world heritage list. *NAJUA: Architecture, Design and Built Environment*, 30, 61-75. (In Thai)
- [17] Designated Areas for Sustainable Tourism. (2020). *Definition of Creative tourism*. Retrieved from <http://www.dasta.or.th/creativetourism/th/> (In Thai)
- [18] Nurick, J. (2000). Heritage and tourism. *Locum Destination Review*, 2, 35-38.
- [19] Fladmark, J. M. (1994). Cultural tourism, papers presented at the Robert Gordon University Heritage Convention, Conference proceedings book, Donhead Publishing, London.
- [20] Charoenkitpaisal, P. (2010). *The study of mon community cultural tourism resources to develop ecotourism in pathumthani Province*. (Master of Science Degree in Ecotourism Planning and Management). Srinakharinwirot University, Bangkok. (In Thai)
- [21] Nuryanti, W. (1996). Heritage and Postmodern. *Tourism, annals of tourism research*, 23(2), 249-260.

การตรวจสอบภาพแผนที่กัลปนาวัดบนเกาะสathingพระ
ด้วยกระบวนการทางการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปะ¹
The Examination of Cartography of Temples on Sathing
Phra Island with Educational Process of Art History¹

เชน เพชรรัตน์^{2*}
Chen Pecharat^{2*}

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “บทบาทและความสำคัญของเมืองสงขลาผ่านงานศิลปกรรมในพุทธศาสนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25” หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

² นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 10170

¹ This article is a part of a Doctoral Philosophy entitled “The Examination of Cartography of Temples on Sathing Phra Island with Educational Process of Art History” Doctor of Philosophy Program in Art history, Graduate School, Silpakorn University.

² Student in Doctoral of Philosophy Program in Art history, Graduate School, Silpakorn University, Bangkok, 10170, Thailand.

* Corresponding author: E-mail address: Jate.art.history@gmail.com

(Received: January 16, 2020; Revised: June 1, 2020; Accepted: June 11, 2020)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์การศึกษาเพื่อตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของภาพแผนที่กาลปนาบนเกาะสathingพระ ในฐานะที่เป็นเอกสารชั้นต้นเพื่อให้ทราบอายุสมัยการเขียน ฝีมือช่าง รูปแบบสำคัญของงานศิลปกรรมที่ปรากฏบนภาพแผนที่อันจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่การเปรียบเทียบกับรูปแบบของงานศิลปกรรมสมัยอยุธยาบนเกาะสathingพระว่า มีความความสัมพันธ์ระหว่างกันมากน้อยเพียงใด ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่า แผนที่ฉบับนี้มีความน่าเชื่อถือว่า เขียนขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 23 หรือตรงกับสมัยอยุธยาตอนปลายจริง อีกทั้งมีความเป็นไปได้สูงที่เขียนโดยช่างท้องถิ่น เนื่องจากเมื่อพิจารณาลักษณะของตัวอักษร สำนวนที่ใช้เขียนและรูปแบบของงานศิลปกรรมที่เขียนในภาพแผนที่กาลปนาแสดงให้เห็นว่า มีรูปแบบและระเบียบแบบแผนต่างออกไปจากลักษณะการเขียนของช่างในภาคกลาง ยิ่งไปกว่านั้น ช่างที่เขียนภาพแผนที่สามารถกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่ต่าง ๆ บนเกาะสathingพระได้อย่างชัดเจน (บริเวณคาบสมุทรสathingพระ) รวมไปถึงสามารถเขียนเค้าโครงสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะเจดีย์ได้ใกล้เคียงกับรูปแบบเจดีย์องค์จริงในปัจจุบันได้หลายส่วน อย่างไรก็ตาม มีบางประเด็นที่ยังไม่อาจสรุปผลได้ชัดเจนเนื่องจากข้อจำกัดเรื่องหลักฐานที่มีไม่มากพอในปัจจุบันจึงทำได้เพียงเสนอเป็นแนวทางเพื่อการศึกษาเท่านั้น

คำสำคัญ: กาลปนาวัด เกาะสathingพระ เจดีย์

Abstract

This research article aimed to study the accuracy and reliability of Cartography of Temples on Sathing Phra Island as a primary document in order to understand age, skill level of artist, and important forms of fine arts that appear on the image which leads to comparison with the forms of the Ayutthaya art on Sathing Phra Island that how they were related. According to the study, it is believed that the map was actually written around the 18th century or late Ayutthaya period. By considering the painting technique, there was high possibility that the map was written and painted by a local artist since the map itself shows significant different writing forms and regulations from the artist in the central region. More importantly, the painter could distinctly identify locations of archaeological sites on Sathing Phra Island (Sathing Phra Peninsula area) as well as be able to draw the layout of traditional architecture, especially stupas and pagodas that appeared to be similar to the present one in many elements. However, there are some issues that are still unable to make a clear summary or conclusion due to insufficient evidence.

Keywords: Kalapana, Sathing Phra Island, Stupa

บทนำ

แผนที่ภาพกัลปนาวัดบนเกาะสทิงพระฉบับนี้ ต้นฉบับถูกจัดเก็บรักษาไว้ที่ห้องสมุดแห่งชาติ หอวชิรญาณ เจ้าหน้าที่จัดหมวดหมู่ไว้ให้อยู่ในหมู่ตำราภาพ ชื่อ “แผนที่เมืองนครศรีธรรมราช จ.ศ. 977 (พ.ศ. 2158)” ด้านหลังแผนที่มีข้อความเขียนเป็นตัวอักษรไทยสมัยอยุธยากล่าวถึงการกัลปนาวัดบนเกาะสทิงพระเป็นสำคัญ

ภาพแผนที่กัลปนาวัดบนเกาะสทิงพระสมัยอยุธยาถือเป็นภาพเขียนบนสมุดไทยในภาคใต้ที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่ค้นพบหลักฐานในปัจจุบัน มีความสำคัญในฐานะเป็นหลักฐานชั้นต้นที่แสดงถึงเนื้อหาของภาพเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ ชื่อบ้านนามเมือง ศาสนสถาน เมืองโบราณอย่างละเอียด ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการตรวจสอบกับตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่ต่าง ๆ ในปัจจุบันได้ จากความสำคัญที่กล่าวมานั้น ทำให้นักวิชาการหลากหลายสาขายาวมาศึกษาและอธิบายภาพแผนที่กัลปนาฉบับนี้อย่างกว้างขวาง ตัวอย่างสำคัญ ได้แก่ สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้ศึกษาและลงความเห็นว่า แผนที่ภาพแผนที่กัลปนา ซึ่งเดิมเคยเรียกว่า แผนที่เมืองนครศรีธรรมราช ควรเปลี่ยนเป็นภาพแผนที่กัลปนาเมืองพัทลุงเนื่องจากการศึกษาได้อ้างอิงตามข้อความในแผนที่ที่กล่าวว่า ภาพแผนที่ดังกล่าวอยู่ในเขตเมืองพัทลุงเดิมที่มีศูนย์กลางอยู่บริเวณชุมชนพะโคะ (ภาพแผนที่กัลปนาเทียบเคียงกับตำแหน่งปัจจุบันพบว่า อยู่ในเขตพื้นที่อำเภอไพร่ จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอกระเส็น อำเภอสทิงพระ อำเภอกระเส็นรุ้ง และอำเภอลำสนธิ จังหวัดสงขลา) อีกทั้ง ยังกำหนดอายุจากตัวอักษรและสำนวนที่จารไว้ว่า ควรมีอายุในช่วงสมัยสมเด็จพระนารายณ์แห่งกรุงศรีอยุธยา [1] ธิดา สารยา ได้กล่าวถึงรูปลักษณะของแผนที่ฉบับนี้สรุปความได้ว่า แผนที่แสดงเรื่องราวด้วยภาพโดยตรง มีข้อความอธิบายประกอบเพื่อให้ทราบว่า เป็นภาพตอนใดหรือหมายถึงอะไร [2] ส่วนชาญณรงค์ เทียงธรรม เน้นศึกษาเปรียบเทียบภาพการแสดงออกของภาพแผนที่กับสถานที่ตั้งรวมถึงชื่อวัดในปัจจุบัน และให้รายละเอียดของ การแสดงออกว่ามีสิ่งใดที่วาดลงบนแผนที่ [3]

จะเห็นได้ว่า ตัวอย่างการศึกษาที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ตรวจสอบด้านข้อความตัวอักษรหรืออธิบายรายละเอียดจากที่เห็นในแผนที่เท่านั้น ซึ่งโดยรวมแล้วเป็นวิธีของการศึกษาในด้านอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์เป็นหลัก ทว่า ยังไม่มีนักวิชาการศึกษาวิจัยในแง่ของระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ โดยเฉพาะ เรื่องการตรวจสอบความถูกต้องของรูปแบบเจดีย์องค์จริงในปัจจุบันกับภาพลายเส้นเจดีย์ในแผนที่กัลปนา ดังนั้น การศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงขอเสนอเพิ่มเติมเกี่ยวกับการทบทวนการวิเคราะห์ กำหนดอายุภาพแผนที่ ตรวจสอบด้านฝีมือช่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิเคราะห์ตรวจสอบรูปแบบของเจดีย์องค์จริงเปรียบเทียบกับภาพลายเส้นในแผนที่ ซึ่งจะนำไปสู่การตอบคำถามเรื่องความน่าเชื่อถือในฐานะเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับเทียบเคียงกับเจดีย์องค์จริงได้กระจ่างชัดมากยิ่งขึ้น

สาเหตุที่หยาบของการศึกษารูปแบบของเจดีย์เป็นสำคัญ เนื่องจากการตรวจสอบของผู้ศึกษาพบว่า ภาพวาดศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ ที่ปรากฏบนภาพแผนที่กัลปนาวัดบนเกาะสทิงพระ ภาพเจดีย์เป็นศิลปกรรมประเภทเดียวที่มีแนวโน้มด้านรูปแบบใกล้เคียงกับเจดีย์องค์จริงในปัจจุบันบนพื้นที่เกาะสทิงพระมากที่สุด ขณะที่อาคารหลังคาคลุมนั้น ไม่พบหลักฐานสำหรับการเปรียบเทียบได้เนื่องจากสันนิษฐานว่า ส่วนใหญ่ทำจากเครื่องไม้จึงผุสลายไปตามกาลเวลา

วัตถุประสงค์การศึกษา

ตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของภาพแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระสมัยอยุธยาในฐานะที่เป็นเอกสารชั้นต้นในการอ้างอิงเพื่อให้ทราบอายุสมัยการเขียน ฝีมือช่าง รูปแบบสำคัญของงานศิลปกรรมที่ปรากฏบนภาพ แผนที่อันจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่การเปรียบเทียบกับรูปแบบของงานศิลปกรรมสมัยอยุธยาบนเกาะสทิงพระว่า มีความความสัมพันธ์ระหว่างกันมากน้อยเพียงใด

ระเบียบการศึกษา

1. ทบทวนการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับภาพแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระ
2. ค้นคว้าข้อมูลจากหลายแหล่ง ทั้งเอกสารวิชาการ แหล่งศิลปกรรมเพื่อตรวจสอบแนวคิดของนักวิชาการ ท่านต่าง ๆ ที่เคยศึกษาในอดีต
3. วิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์เพิ่มเติมเพื่อหาแนวคิดและเหตุผลในด้านต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือตรวจสอบความถูกต้องและความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบงานศิลปกรรมที่ปรากฏในภาพแผนที่กลปนากับศิลปกรรมที่ปรากฏจริงในปัจจุบัน
4. สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษา

กระบวนการศึกษาเกี่ยวกับภาพแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระส่วนใหญ่มักจะเน้นความสำคัญไปที่การศึกษาด้านอักษรศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ทว่า ยังไม่เคยปรากฏว่ามีการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะอย่างจริงจังมาก่อน ผู้ศึกษาจึงขอเสนอแนวทางการศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยตามหลักการของวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ซึ่งผลที่ได้จากการศึกษาสามารถนำมาใช้เป็นข้อมูลสำหรับการตรวจสอบความถูกต้องทั้งในด้านอายุและความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบงานศิลปกรรมที่เขียนบนภาพแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระเปรียบเทียบกับรูปแบบของงานศิลปกรรม ที่ปรากฏจริงในปัจจุบัน โดยมีกระบวนการศึกษาดังต่อไปนี้

การตรวจสอบอายุ

แม้ว่าจะพบศักราชที่เขียนบนแผ่นกระดาษที่ใช้เขียนแผนที่ฉบับนี้ว่าแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2158 ทว่าเป็นการเขียนไว้ในส่วนของเนื้อหาการกลปนาซึ่งอยู่อีกด้านหนึ่งของภาพแผนที่จึงทำให้เกิดข้อสงสัยว่าอาจไม่ใช่ศักราชที่เขียนภาพ ที่แท้จริงก็เป็นได้

สุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า หลักฐานสำคัญที่ชี้ชัดได้ว่า เรื่องกลปนาวัดที่จารไว้ด้านหลังตำราแผนที่ภาพฉบับนี้มีข้อความไม่ต้องตรงกัน อีกทั้ง ยังเชื่อว่าเนื้อเรื่องกลปนาวัดแผนที่นี้ได้เขียนขึ้นในคราวเดียวกัน ตัวอย่างข้อความที่ต่างกันและเป็นหลักฐานสำคัญคือ ชื่อภูเขาทั้ง 4 ที่กล่าวถึงในเรื่องกลปนาวัดมีชื่อเรียกต่างกับที่ปรากฏบนแผนที่ภาพ [1] โดยสามารถแสดงเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบชื่อเรียกภูเขาในเรื่องกัลปนา กับภาพแผนที่กัลปนา

ข้อความในเรื่องกัลปนา	ข้อความในภาพแผนที่กัลปนา
เขาพิพัทธสิงห์ ³	เขาพะโคะ
เขาคุหา	เขาโคหาย
เขานั่งตุ๊กแก	เขาตุ๊กแก
เขาผี	เขาผี

นอกจากนี้ ผู้ศึกษาได้ตรวจสอบเอกสารบันทึกการกัลปนาฉบับอื่น ได้แก่ เรื่องกัลปนาวัดจังหวัดพัทลุง ฉบับหนังสือครั้งกรุงเก่า ว่าด้วยพระราชทานที่กัลปนาซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงโปรดให้พิมพ์ไว้ในหนังสือเทศาภิบาล เล่ม 3 แผ่นที่ 14 มีข้อความที่บอกถึงการเปลี่ยนชื่อจากเขาพิพัทธสิงห์เป็นเขาพะโคะ ความว่า

“...อยู่มาจึงผแดงศรีทิมขอกที่ ณ บน**เขาพิพัทธสิงห์**แก่พระ ณ ไสยมุขว่าจะตั้งพระไพหารและก่อรูปพระโคะ จึงพระ ณ ไสยมุขเจ้า ก็อนุโมทนา ให้แก่ผแดงศรีทิมนั้น จึงให้ก่อสร้างพระไพหารแต่นั้นมา จึงเรียก**เขาพระโคะ**” [4]

ดังนั้น จึงเชื่อได้ว่า ส่วนที่เป็นภาพแผนที่และส่วนที่เป็นเนื้อเรื่องการกัลปนานั้นไม่น่าจะเขียนขึ้นในคราวเดียวกัน

หลักฐานสำคัญอีกประการหนึ่งที่ศาสตราจารย์สุริยงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ใช้เป็นข้อกำหนดอายุของภาพแผนที่ฉบับนี้ คือ การตรวจสอบเอกสารเกี่ยวกับการกัลปนาวัดในเขตลุ่มทะเลสาบสงขลา [1] ซึ่งเท่าที่ปรากฏหลักฐานในเอกสารโบราณสมัยอยุธยาอย่างน้อย 6 ครั้ง โดยผลการศึกษาได้สรุปผลจากตำแหน่งของ “ศาลาหลวง” ซึ่งปรากฏในภาพแผนที่กัลปนาสมัยอยุธยา ซึ่งศาลาหลวงแห่งนี้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หลังการปราบกบฏเมืองสงขลาใน พ.ศ. 2223 ตรงกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์ [5] ดังปรากฏตัวอย่างข้อความในเรื่อง “ย่อเข้าตำราหมื่นตราพระธรรมวิลาสเอาไปวิวาทเป็นหัวเมือง” ความว่า

“...มีพระราชโองการตรัสสั่งแก่พระศรีภูริปัญญาราชเสนาบดีศรีสาส์น...ให้มีตราออกไปถึงออกญาราม...แลออกญารามก็ยกพลไปตามสลัด⁴ แล้วพากลับมา จึงก่อพระเจดีย์ ณ เกาะขามอันหนึ่ง ณ เกาะหนูอันหนึ่ง ณ บนจอมเขาแดง แลเรียงลงมาสุดหัวเขาแดง เป็น 3 อันเท่านั้น แลให้ทำบุญให้ทานฉลองพระเจดีย์ แลเลื่องลือเข้าถึงทั่วราชอาณาจักรผู้เป็นภริยาแห่งออกญารามนั้น ก็ยกทัพออกมาหวังจะทำบุญให้ทางและมาตั้ง ณ ศาลาหลวง จึงกระทำศาลาฉลอง...” [4]

ผลจากการทำสงครามปราบกบฏเมืองสงขลาทำให้อำนาจของอยุธยาที่ส่งผ่านมาทางเมืองพัทลุงสามารถควบคุมเมืองสงขลาได้อย่างเบ็ดเสร็จ ดังสะท้อนจากการเขียนภาพแผนที่กัลปนาครอบคลุมมาจนถึงตำแหน่งของเมืองสงขลา ในสมัยนั้น คือ เมืองสงขลาฝั่งหัวเขาแดงเลยไปจนถึงเกาะยอ รวมถึงเขาตังกวนซึ่งตั้งอยู่บนแหลมฝั่งปอย่างซึ่งเป็น ฝั่งตรงข้าม (ภาพที่ 1)

³ ในเรื่องกัลปนาวัดจังหวัดพัทลุงฉบับหนังสือครั้งกรุงเก่า เรียก “เขาพิพัทธสิง , พิพัทธสิง” เข้าใจว่าสามคำนี้เป็นชื่อเดียวกันแต่การสะกดคำ ต่างออกไปเล็กน้อย [4]

⁴ คำว่า “สลัด” ในที่นี้น่าจะหมายถึงเจ้าเมืองสงขลา ซึ่งนักวิชาการโดยมากเชื่อว่าเจ้าเมืองสงขลาที่เป็นมุสลิมก่อนจะมาตั้งเมืองสงขลาฝั่ง หัวเขาแดงเคยเป็นโจรสลัดมาก่อน และจากการตรวจสอบเหตุการณ์ที่สามารถสามารถจับตัวสลัดกลับมาได้ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนเพียงครั้งเดียวในเหตุการณ์ที่กรุงศรีอยุธยาสามารถตีเมืองสงขลาได้คือในสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ดังนั้น มีความเป็นไปได้สูงที่แผนที่กลปนาลฉบับนี้จะเขียนขึ้นหลัง พ.ศ. 2223 ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์หลังจากได้เผาทำลายเมืองสงขลาอย่างราบคาบและควบคุมได้อย่างเบ็ดเสร็จแล้ว จากนั้นจึงทำการกำหนดขอบเขต พระราชอาณาจักรฝ่ายใต้ขึ้นมาใหม่

นอกจากการวิเคราะห์ตีความจากข้อความในเบื้องต้นแล้วยังสามารถตรวจสอบอายุแผนที่ฉบับนี้ได้จากลักษณะของตัวอักษรที่ใช้เขียนกำกับ โดยรูปแบบของตัวอักษรดังกล่าว สามารถเทียบเคียงได้กับ “อักษรไทยย่อ” ซึ่งเป็น ตัวอักษรไทยแบบโบราณ มีการประดิษฐ์ตกแต่งรูปอักษรให้สวยงาม มักเขียนรูปสระบางตัวให้ต่อเนื่องกับตัวอักษร นับเป็นตัวอักษรที่กำเนิดและนิยมในสมัยอยุธยา [6] ที่น่าพิจารณาเป็นพิเศษคือ ตัวอักษรในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีลักษณะสำคัญ คือ ตัวอักษรเป็นตัวยเหลี่ยมเกือบทุกตัว มีความเอียงไปทางขวาอย่างชัดเจน หักเหลี่ยมย่อมุมคล้าย อักษรขอม ลักษณะเช่นนี้ต่างกับตัวอักษรในสมัยอยุธยาตอนต้นและตอนกลางที่รูปแบบของตัวอักษรมีเส้นโค้ง มุมอักษรมน ตัวอักษรกว้างกว่าตัวอักษรในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ นอกจากนี้ยังพบว่า รูปแบบของตัวอักษรก็ต่างจากตัวอักษรที่ใช้ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งแม้ว่า สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายแต่มีรูปแบบที่ต่างออกไปอย่างมีนัยสำคัญคือมีความเอียงที่น้อยกว่ามาก [7]

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบของตัวอักษรไทยย่อที่เขียนลงบนภาพแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระ (ภาพที่ 2) พบว่า มีความใกล้เคียงกับลักษณะของตัวอักษรที่ใช้เขียนในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตัวอย่างหลักฐานสำคัญ ที่สามารถใช้กำหนดอายุลักษณะตัวอักษรไทยแบบนี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก หนึ่งในนั้นคือ ตัวอักษรที่ปรากฏในบันทึกถวายวันของออกพระวิสุทสุนทร (ปาน) ซึ่งเป็นราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ.2228 [8] (ภาพที่ 3) ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ลายมือที่ปรากฏในแผนที่กลปนาลฉบับนี้น่าจะมีอายุอยู่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหรือหลังไปก่อนหน้านั้นเล็กน้อย

ในส่วนของรูปแบบงานสถาปัตยกรรมอาคารหลังคาคลุมที่ปรากฏในภาพแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระ มีลักษณะสำคัญบางอย่างที่สามารถช่วยในการกำหนดอายุได้ว่า ภาพแผนที่กลปนาลฉบับนี้เขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ ลักษณะของการเขียนภาพอาคารแบบมีมุขประเจิดยื่นออกมาจากจั่วมีเสาโลยรับหลังคามุข (ภาพที่ 4) รูปแบบ ความนิยมดังกล่าวสามารถพบเห็นได้อย่างแพร่หลายในอาคารหลังคาคลุมที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย⁵ (ภาพที่ 5) ดังนั้น จึงเชื่อได้ว่า ความนิยมดังกล่าวได้ถ่ายทอดมาสู่งานจิตรกรรมและสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการกำหนดอายุว่า ภาพแผนที่กลปนาลฉบับนี้ควรเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาด้วยเช่นกัน

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้วิเคราะห์ไปเบื้องต้น ทั้งหลักฐานเกี่ยวกับชื่อเรียกของภูเขาสำคัญในพื้นที่หลักฐานด้านตำแหน่งที่ตั้งของอาคารต่าง ๆ ตรวจสอบกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ รวมไปถึง ลักษณะสำคัญของรูปแบบตัวอักษรและรูปแบบงานสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในแผนที่ภาพกลปนาลฉบับนี้พบว่า หลักฐานทั้งหมดที่กล่าวมามีความสอดคล้องต้องกันว่า ควรเป็นภาพเขียนที่จัดทำขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งรายละเอียดบางประการที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้นมีแนวโน้มที่จะเขียนขึ้นราวสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

⁵ ผู้ศึกษาเชื่อว่า “มุขประเจิด” น่าจะปรากฏในอาคารหลังคาคลุมแล้วอย่างน้อยในสมัยอยุธยาตอนกลาง เนื่องจากพบหลักฐานจากงานปูนปั้นประดับผาผนังของวัดโล้อยู่ สทิงพระ ซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 21 แม้ว่าจะไม่พบหลักฐานของตัวอาคารจริงแต่ก็เชื่อว่าภาพปูนปั้นอาคารที่มีมุขประเจิดก็น่าจะถ่ายทอดมาจากอาคารหลังคาคลุมที่มีอยู่จริงในขณะนั้น รูปแบบทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวมานี้ปรากฏหลักฐานกับอาคารจริงอย่างชัดเจนในสมัยอยุธยาตอนปลาย ดังปรากฏในอุโบสถวิหาร ศาลาการเปรียญ รวมถึง อาคารจำลองหลายประเภทแสดงให้เห็นความนิยมรูปแบบการใช้มุขประเจิดอย่างแพร่หลายและเป็นรูปธรรม

การตรวจสอบฝีมือช่าง

ตัวอย่างที่น่าจะนำมาใช้ในการพิจารณาฝีมือของช่างว่า เป็นช่างหลวงหรือช่างท้องถิ่นได้ดีและค่อนข้างแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด คือ ลักษณะของการเขียนอาคารหลังคาคลุม ซึ่งสังเกตได้อย่างชัดเจนว่า รูปแบบของการเขียนอาคารหลังคาคลุมที่ปรากฏบนแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระเป็นอาคารหลังคาทรงจั่วแบบเรียบง่าย ไม่มีการแสดงรายละเอียดของเครื่องประดับสถาปัตยกรรมมากนัก วาดเพียงเส้นตรงในส่วนของเขา ชื่อคน หน้าจั่ว ส่วนที่เป็นช่องฟ้า ทางหงส์ก็เขียนเป็นเส้นวงโค้งคดไปมาเท่านั้น หากนำมาเปรียบเทียบกับสมุดภาพฉบับอื่น ๆ สมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เป็นงานเขียนของช่างที่ชำนาญในราชธานีจะพบความต่างที่ชัดเจน คือ ลักษณะ การเขียนภาพอาคารหลังคาคลุมจะให้ความสำคัญกับการเขียนรายละเอียดเป็นอย่างมาก บางภาพอาจกล่าวได้ว่า มีรายละเอียดของการเขียนกระหนกที่มีมากเกินความเป็นจริงก็ว่าได้ แม้แต่อาคารหลังคาคลุมที่เป็นเรือนของชาวบ้านทั่วไปก็มักจะนิยมจะแสดงรายละเอียดมากกว่าที่ปรากฏในภาพแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระ จากเหตุผลดังกล่าว จึงน่าจะเชื่อได้ว่า ภาพกลปนาวัดบนเกาะสทิงพระน่าจะเป็นฝีมือช่างพื้นถิ่นเขียนมากกว่าที่จะเป็นฝีมือของช่างหลวงจากราชสำนักเขียนขึ้น

การตรวจสอบรูปแบบเจดีย์ในภาพแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระกับเจดีย์องค์จริงในปัจจุบัน

รูปแบบของเจดีย์ในภาพแผนที่กลปนาวัดบนเกาะสทิงพระมีรูปแบบสำคัญ คือ เจดีย์เกือบทุกองค์เขียนฐานสิงห์ในลักษณะยี่ด่องไม้สูงอย่างชัดเจน (มีเพียงส่วนน้อยที่เขียนในลักษณะฐานสิงห์เป็นชุดซ้อนกันประมาณ 2 ฐาน) ถัดขึ้นไปเป็นส่วนรองรับองค์ระฆังเขียนเป็นลูกแก้วกลม 1-2 ชั้น จากนั้นจึงเป็นองค์ระฆังยี่ด่องส่วนปากระฆังคอดไหลระฆังผายออก ตามด้วยบัลลังก์ กรวยแหลม ซึ่งประกอบด้วย ปล้องไฉน บัวปัทมบาท และปลียอด ส่วนที่มีการเขียนหลังคาทับเกษตรรอบฐานเจดีย์จะปรากฏเฉพาะกับภาพเขียนเจดีย์ขนาดใหญ่และเป็นเจดีย์สำคัญบนเกาะสทิงพระเท่านั้น ได้แก่ สุวรรณมาลิกเจดีย์วัดพะโคะ พระบรมธาตุเจดีย์วัดจะทิ้งพระ

องค์ประกอบสำคัญของเจดีย์ในภาพจิตรกรรมที่สามารถเทียบเคียงกับรูปแบบซึ่งปรากฏจริงในองค์เจดีย์สมัยอยุธยาในพื้นที่เกาะสทิงพระ ได้แก่

การเขียนส่วนฐานบัวยี่ด่องไม้สูง

รูปแบบการเขียนเค้าโครงของฐานเจดีย์ที่มีลักษณะเป็นฐานบัวยี่ด่องไม้สูง 1 ชั้น เป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่สามารถแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับส่วนฐานอันเป็นที่นิยมในเจดีย์สมัยอยุธยาบนเกาะสทิงพระ โดยปรากฏในเจดีย์ทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ลักษณะของฐานดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากฐานของพระบรมธาตุเจดีย์ เมืองนครศรีธรรมราช

การเขียนส่วนองค์ระฆังในลักษณะยี่ด่องเพียวมีปากระฆังที่คอด ไหลระฆังผายออก⁶

เจดีย์องค์สำคัญที่ใช้เป็นตัวอย่างขององค์ระฆังแบบนี้ได้เป็นอย่างดี ได้แก่ เจดีย์บริวารหมายเลข 1 วัดพะโคะ สาเหตุสำคัญที่ทำให้เจดีย์องค์นี้สามารถใช้เป็นตัวอย่างในการเทียบเคียงกับรูปแบบองค์ระฆังในภาพกลปนาวัดได้เป็นอย่างดี คือ รูปแบบองค์ระฆังทรงยี่ด่องปากระฆังคอดไหลระฆังผายในลักษณะเดียวกันนี้ นอกจากเจดีย์องค์จริงจะมีทรวดทรงขององค์ระฆังคล้ายคลึงกับในภาพจิตรกรรมแล้ว ตำแหน่งที่ตั้ง

⁶ ลักษณะองค์ระฆังแบบปากระฆังคอดไหลระฆังผายออกน่าจะเป็นรูปแบบพัฒนามาจากการดัดแปลงของรูปแบบขององค์เจดีย์แบบศรีวิชัย ซึ่งมีตัวอย่างสำคัญที่พระบรมธาตุไชยา เป็นต้น

ที่เขียนไว้ทางด้านทิศเหนือของสุวรรณมาลิกเจดีย์ซึ่งเป็นเจดีย์ประธานภายในวัดพระโคะบนยอดเขาเดียวกัน ก็ตรงกับที่ตั้งจริงของเจดีย์บริวารหมายเลข 1 องค์จริงในปัจจุบัน (ภาพที่ 6-7)

การเขียนยอดทรงกรวยแหลมแบบที่ไม่มีการควั่นปล้องโหนด (ภาพที่ 8)

ลักษณะนี้เป็นลักษณะสำคัญอีกประการที่พบว่า มีการเขียนบนเจดีย์ในภาพกลีบบานบนเกาะสทิงพระ และสามารถเทียบเคียงได้กับรูปแบบหนึ่งซึ่งปรากฏในเจดีย์องค์จริง โดยพบตัวอย่างสำคัญที่เจดีย์องค์เดิมภายในวัดพังยาง ก่อนการบูรณะของกรมศิลปากร (ภาพที่ 9) เชื่อว่า น่าจะเป็นการสืบทอดหรือได้รับแรงบันดาลใจมาจากรูปแบบปล้องโหนดของเจดีย์บริวารแถวที่ 1-3 ล้อมพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีนักวิชาการเคยกำหนดอายุไว้ว่าควรมีอายุ ในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 [9] (ภาพที่ 10)

จะเห็นได้ว่า เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบและองค์ประกอบสำคัญของเจดีย์ที่ปรากฏในแผนที่ตั้งแต่ส่วนฐานจนถึงส่วนยอดกับเจดีย์องค์จริงในปัจจุบัน โดยรวมถือว่า มีความใกล้เคียงทางด้านรูปแบบและโครงสร้างหลักอันสะท้อนถึงเอกลักษณ์สำคัญของเจดีย์ในพื้นที่นี้ได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม มีบางลักษณะที่ต่างออกไปและไม่สอดคล้องกับรูปแบบของ เจดีย์องค์จริง จึงจำเป็นต้องตรวจสอบลักษณะที่ต่างออกไปเพื่อความกระจ่างโดยแบ่งประเด็นสำคัญได้ ดังนี้

ประเด็นเรื่องการเขียนฐานสิงห์

การที่ช่างเขียนภาพเจดีย์บนแผนที่กลีบบานฉบับนี้ให้ฐานสิงห์ทุกองค์ทำให้เกิดประเด็นคำถามเรื่องความสอดคล้องต้องกันกับรูปแบบเจดีย์องค์จริง ซึ่งจากการสำรวจไม่พบว่า มีเจดีย์จริงองค์ใดทำฐานสิงห์ดังในภาพกลีบบานแม้แต่องค์เดียว ดังนั้น จึงเกิดเป็นคำถามสำคัญที่ต้องหาคำอธิบายลักษณะดังกล่าว

การใช้ฐานสิงห์มาเป็นส่วนหนึ่งในงานสถาปัตยกรรมไทยมีหลักฐานเริ่มขึ้นอย่างชัดเจนที่ฐานของพระวิหารหลวงภายในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งวิหารหลังนี้ตามหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ระบุว่าสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พ.ศ. 2042 [10] ตรงกับสมัยอยุธยาตอนกลาง ในส่วนของการนำมาใช้ในเจดีย์ที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางมีตัวอย่างสำคัญ คือ เจดีย์ศรีสุริยทัย ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยเด็จพระมหาจักรพรรดิ ราวพ.ศ. 2091 [11]

ความนิยมฐานสิงห์ปรากฏอย่างแพร่หลายจนกลายเป็นแบบแผนที่เคร่งครัดของการสร้างเจดีย์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยมีรูปแบบที่สำคัญ คือ ทำเป็นชุดฐานสิงห์ 3 ฐาน พบได้ในเจดีย์ทุกรูปแบบทั้งเจดีย์ทรงเครื่อง เจดีย์ทรงปราสาท และเจดีย์ทรงระฆัง ด้วยเหตุนี้ การเขียนภาพที่ต้องการสื่อถึงเจดีย์ในช่วงเวลานี้พบว่า นิยมเขียนฐานสิงห์ตามรูปแบบของสิ่งที่ปรากฏจริงเสมอ แต่สิ่งที่ต่างออกไปจากเจดีย์องค์จริง คือ ความเคร่งครัดของจำนวนชั้นฐาน ได้ถูกลดทอนลงจากระเบียบ 3 ชั้นเหลือเพียง 1 หรือ 2 ชั้นตามความเหมาะสมของพื้นที่ โดยเฉพาะ เมื่อตรวจสอบจากภาพเจดีย์ที่เขียนบนสมุดภาพซึ่งมีพื้นที่จำกัดช่างจะเขียนเพื่อให้ทราบว่าเป็นองค์เจดีย์อย่างคร่าวเท่านั้น มิได้ตั้งใจเขียนให้เป็นไปตามแบบแผนของเจดีย์องค์จริง และเนื่องจากการเขียนด้วยฝีแปรงจึงทำให้ช่างสามารถใส่รายละเอียดของกระหนกลงไปได้อย่างอิสระมากกว่าที่ปรากฏในองค์จริงด้วย

น่าสนใจว่า ภาพเจดีย์ที่ปรากฏในภาพแผนที่ระยะทางไปลังกาในสมุดภาพไตรภูมิหลายฉบับก็มักพบการเขียนฐานสิงห์ร่วมกับองค์ประกอบอื่น ๆ ของเจดีย์เสมอ แม้ว่าตำแหน่งที่ตั้งของเจดีย์องค์นั้น ๆ อยู่ในพื้นที่ห่างไกลออกไปและอยู่นอกเหนือเขตอำนาจของกรุงศรีอยุธยาแล้วก็ตาม ตัวอย่างเช่น อุปัธยา มหา

สถูป⁷ ที่ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 (ภาพที่ 11) ถึงแม้ว่า ช่างที่เขียนภาพเจดีย์ลังกา เข้าใจว่า เจดีย์สำคัญหลายองค์ในลังกาควรมีขนาดใหญ่และเน้นความสำคัญขององค์ระฆังเป็นหลัก แต่ก็ได้ สอดแทรกความเคยชินตามแบบช่างอยุธยาตอนปลายด้วยการเขียนฐานสิงห์ให้กับเจดีย์ในลังกาด้วย แสดงให้ เห็นว่า ช่างไม่ได้เคร่งครัดในรูปแบบของเจดีย์แบบลังกาแต่ต้องการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ว่า สิ่งก่อสร้าง นั้นคือเจดีย์เพียงเท่านั้น

เมื่อกลับมาพิจารณาการเขียนฐานสิงห์ร่วมกับเจดีย์ในภาพแผนที่กัลปนาวัตบนเกาะสathingพระก็น่าจะ มีเหตุผล ในด้านความเคยชินของช่างเช่นเดียวกับการเขียนเจดีย์ในสมุดภาพไตรภูมิได้ด้วยเช่นกัน แต่สิ่งที่ ต่างออกไปและสามารถสังเกตได้ชัด คือ รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมหลายส่วนสามารถ เทียบเคียงได้กับเจดีย์องค์จริงที่ปรากฏในปัจจุบันอันเป็นเอกลักษณ์ในพื้นที่นั้น ได้แก่ การวาดฐานบัวที่มี ลักษณะยึดท้องไม้สูงอย่างชัดเจน ส่วนรองรับองค์ระฆัง ที่เป็นลวดบัวลูกแก้ว 1-2 เส้น องค์ระฆังยึดสูง ปากระฆังคอด ไหล่องค์ระฆังผาย เน้นความสูงของกรวยแหลมและปลีที่ยึดสูงอย่างมาก มีการประดับบัว ปัทมบาทเสมอ องค์ประกอบทั้งหมดดังกล่าวนี้ เป็นองค์ประกอบหลักที่สามารถเห็นได้ในเจดีย์เกือบทุกองค์ บนภาพกัลปนา จึงเชื่อได้ว่า ช่างที่เขียนได้พบเห็นเจดีย์องค์จริง และมีความเป็นไปได้สูงที่จะเป็นฝีมือของช่าง พื้นที่นั้นจึงสามารถถ่ายทอดลักษณะสำคัญได้ในหลายส่วน ขณะเดียวกันก็ปรับเปลี่ยนรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ในภาพเขียนเพียงเล็กน้อยเพื่อให้สอดคล้องกับความนิยมรูปแบบฐานสิงห์ที่นิยมเป็นอย่างมากในศิลปะอยุธยา ตอนปลาย แม้ว่าองค์ประกอบในส่วนนี้จะไม่ตรงกับรูปแบบของเจดีย์องค์จริงก็ตาม

อนึ่ง อาจมีผู้โต้แย้งว่า หากไม่มีเจดีย์องค์ใดที่ทำฐานสิงห์บนคาบสมุทรสathingพระ เหตุใดช่างเขียนจึง เขียนฐานสิงห์กับเจดีย์เกือบทุกองค์บนแผนที่ภาพกัลปนา ในกรณีดังกล่าว ผู้ศึกษามีความเห็น ว่า สาเหตุของ การไม่ปรากฏฐานสิงห์ในเจดีย์บนคาบสมุทรสathingพระ เนื่องจากไม่เป็นที่นิยมจึงไม่ปรากฏ ทั้งนี้ อาจเกี่ยวข้อง กับความเคยชินและความชำนาญของช่างในพื้นที่ที่สร้างเจดีย์ซึ่งยังคงยึดอิทธิพลรูปแบบสำคัญจากเจดีย์ที่วัด พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหลัก ส่วนหนึ่งต้องไม่ลืมว่า ช่างที่เขียนภาพนั้นเป็นช่างที่มีความเชี่ยวชาญ ในงานเขียนเป็นหลักจึงอาจไม่เข้าใจรูปแบบงานสถาปัตยกรรมอย่างลึกซึ้ง ประกอบกับ ช่างเขียนน่าจะเคย เห็นรูปแบบการเขียนฐานสิงห์ในงานจิตรกรรมซึ่งอาจเห็นจากสมุดภาพ ที่สามารถเคลื่อนย้ายและนำติดตัวได้ง่าย จึงเกิดการเลียนแบบรูปแบบการเขียนฐานสิงห์อันเป็นระเบียบแบบแผนของ ภาคกลางมาประยุกต์ร่วมกับ ประสบการณ์ที่ได้เคยเห็นเจดีย์องค์จริงในพื้นที่จนเกิดเป็นลักษณะดังที่ปรากฏในภาพแผนที่กัลปนาวัตบนเกาะ สathingพระในปัจจุบัน

ประเด็นเรื่องการเขียนหลังคาทับเกษตร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีพระวินิจฉัยว่า “ทับเกษตร” หมายถึง อะไรต่าง ๆ ที่เป็นเรือนล้อม หรือที่สำหรับขอบเขต [13] ในปัจจุบันอาคารที่เรียกว่า “วิหารทับเกษตร” ปรากฏ การใช้งานอยู่ไม่กี่แห่งในภาคใต้ที่สำคัญ ได้แก่ วิหารทับเกษตรรอบฐานองค์พระบรมธาตุเจดีย์เมือง นครศรีธรรมราช วิหารทับเกษตรรอบฐานสุวรรณมาลิกเจดีย์วัดพะโคะ วิหารทับเกษตรรอบฐานพระบรมธาตุ เจดีย์วัดชัยมงคล (อิทธิพลสืบเนื่องมาถึงในสมัยรัตนโกสินทร์)

⁷ “มหาสถูป”(สถูปขนาดใหญ่) เป็นชื่อของเจดีย์สำคัญอย่างยิ่งองค์หนึ่งในลังกา ตั้งอยู่ในสำนักมหาวิหารแห่งเมืองอนูราธปุระ โดยในคัมภีร์ฝ่ายลังกาอธิบายว่าเจดีย์องค์นี้มีชื่อเรียกได้มากกว่า 1 ชื่อ เช่น “สถูปฐวันวลี” (เจดีย์ทรายแก้ว)” “สุวรรณมาลิกเจดีย์” (เจดีย์ทรายทอง) [12]

ประภัสสร ชูวิเชียร ได้ศึกษาเกี่ยวกับที่มาของลักษณะการทำวิหารทับเกษตรขององค์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชและลงความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่า วิหารทับเกษตร เป็นสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า ระเบียบล้อมฐานเจดีย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับแรงบันดาลใจจากเจดีย์วิหารในศิลปะพุกาม ซึ่งมีความซับซ้อนในการทำอาคารหลังคาคลุมรอบฐานของ องค์เจดีย์ ก่อนที่จะส่งอิทธิพลให้แก่การทำระเบียบล้อมฐานเจดีย์ในศิลปะสุโขทัย⁸ ซึ่งล้วนกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 19 โดยเจดีย์ที่ทำระเบียบเช่นนี้ในศิลปะสุโขทัยมักพบร่วมกับเจดีย์ขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญระดับมหาธาตุ จึงมีความเป็นไปได้ว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งสุโขทัยมีความสัมพันธ์กับนครศรีธรรมราชตามหลักฐานจารึก [9, 14] องค์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชอาจมีฐานะเป็น “มหาธาตุ” องค์หนึ่งซึ่งชาวสุโขทัยรู้จักและนับถือบูชาด้วย [9]

จากความสำคัญขององค์พระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งถือได้ว่าเป็นมหาธาตุที่สำคัญที่สุดในดินแดนคาบสมุทรมลายู ทำให้การสร้างเจดีย์บริวารมักจะจำลองรูปแบบสำคัญมาสร้าง ลักษณะสำคัญที่เห็นได้อย่างชัดเจน อย่างหนึ่งคือ รูปแบบการสร้างวิหารทับเกษตรหรือระเบียบหลังคาคลุมล้อมฐานเจดีย์ ดังนั้น จึงปรากฏว่า เจดีย์ขนาดกลางจำนวนหนึ่งบนคาบสมุทรมลายูที่ได้รับอิทธิพลขององค์พระบรมธาตุเจดีย์ มีการสร้างวิหารทับเกษตรด้วยเช่นกัน ตัวอย่างของเจดีย์สมัยอยุธยาองค์สำคัญที่ยังปรากฏหลักฐานการสร้างวิหารทับเกษตรในปัจจุบัน ได้แก่ สุวรรณมาลิกเจดีย์ วัดพะโคะ โดยที่เจดีย์องค์นี้ถือเป็นเจดีย์องค์สำคัญที่มีประวัติว่า ได้รับการอุปถัมภ์โดยพระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา [4] อย่างไรก็ตาม หลังคาทับเกษตรที่คลุมฐานข้างล้อมของสุวรรณมาลิกเจดีย์เป็นของที่เกิดจากการบูรณะเปลี่ยนเครื่องหลังคาแล้วในปัจจุบัน (ภาพที่ 12) แต่สิ่งที่ทำให้ผู้ศึกษาเชื่อว่า ระเบียบการสร้างหลังคาทับเกษตรควรมีพร้อมกับการสถาปนาสุวรรณมาลิกเจดีย์ เนื่องจากเจดีย์องค์นี้มีฐานฐานข้างล้อมรวมถึงระเบียบลวดบัวประดับทำนองเดียวกันพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราช และยังถือเป็นมหาธาตุที่สำคัญองค์หนึ่งในระดับที่เป็นรองเพียงพระบรมธาตุเจดีย์เมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น อีกทั้ง หากพิจารณาจากสัดส่วนของฐานเจดีย์ที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่มีความเหมาะสมและเป็นไปได้อย่างที่จะสร้างหลังคาทับเกษตรคลุมรอบได้ สอดคล้องกับภาพเขียนสุวรรณมาลิกเจดีย์บนภาพแผนที่กลปนบนเกาะสทิงพระที่มีวิหารทับเกษตร (ภาพที่ 13) จึงไม่เป็นปัญหาในการเทียบเคียงรูปแบบมากนัก

เมื่อตรวจสอบการเขียนวิหารทับเกษตรล้อมฐานเจดีย์ในภาพแผนที่กลปนว่าวัดบนคาบสมุทรสทิงพระ โดยละเอียดพบว่า นอกจากปรากฏว่า เขียนวิหารทับเกษตรประกอบกับฐานสุวรรณมาลิกเจดีย์แล้ว ยังปรากฏว่า เขียนประกอบกับฐานของพระบรมธาตุเจดีย์วัดจะตึงพระด้วย ทว่าเจดีย์องค์จริงไม่ปรากฏวิหารทับเกษตร เช่นในภาพเขียน นอกจากนั้น ระบบฐานที่มีการทำเป็นฐานในผังกากบาทของเจดีย์องค์จริงก็ไม่สอดคล้องกับภาพเขียนด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 14, 15) ดังนั้นจึงต้องตั้งข้อสังเกตว่า เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ทั้งที่ความสำคัญของพระบรมธาตุเจดีย์วัดจะตึงพระก็มีฐานะเป็นพระธาตุสำคัญใกล้เคียงกับสุวรรณมาลิกเจดีย์วัดพะโคะ น่าสังเกตว่า ในปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานทางการขุดค้นทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นได้ว่า รูปแบบของเจดีย์วัดจะตึงพระเดิมเป็นเช่นไรจึงยังไม่อาจสรุปได้อย่างชัดเจน ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงเสนอเป็นแนวทางนำเสนอได้ 3 แนวทางดังนี้

แนวทางแรก รูปแบบของพระธาตุเจดีย์วัดจะตึงพระในปัจจุบันเกิดจากการปรับเปลี่ยนรูปแบบฐานให้เป็นผังแบบกากบาท “หลังจาก” ที่มีการเขียนแผนที่กลปนมาแล้ว ซึ่งก็อยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลายร่วมสมัยหรือหลัง พ.ศ. 2223 จนถึงเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 จึงไม่ปรากฏการเขียนฐานแบบกากบาทและหลังคาทับเกษตรในภาพแผนที่กลปนว่าวัดบนเกาะสทิงพระ

⁸ จากการสำรวจของ ประภัสสร ชูวิเชียร พบร่องรอยการทำระเบียบหลังคาคลุมรอบเจดีย์อย่างน้อย 6 แห่ง [9]

แนวทางที่สอง รูปแบบของพระธาตุเจดีย์วัดจะทิ้งพระในปัจจุบันยังคงเค้าโครงตามรูปแบบเดิมสมัยแรกสร้าง แต่การที่ช่างเขียนภาพกัลปนาไม่เขียนตามรูปแบบฐานในลักษณะผังกากบาท กลับเขียนให้เป็นฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสตามแบบความนิยมการสร้างเจดีย์ในพื้นที่คาบสมุทรสทิงพระ เกิดจากความเคยชินหรืออาจไม่มีความชำนาญในการเขียนลักษณะของฐานที่เกิดจากการยกกระเปาะซึ่งมีความซับซ้อนกว่าฐานแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัสมาก

แนวทางที่สาม การเขียนวิหารทับเกษตรล้อมองค์พระธาตุเจดีย์วัดจะทิ้งพระในภาพแผนที่กัลปนามีเหตุผลเดียวกับการเขียนวิหารทับเกษตรกับที่สุวรรณมาลิกเจดีย์ คือ เพื่อเน้นความสำคัญขององค์เจดีย์ที่อยู่ระดับพระมหาธาตุสำคัญของภูมิภาค

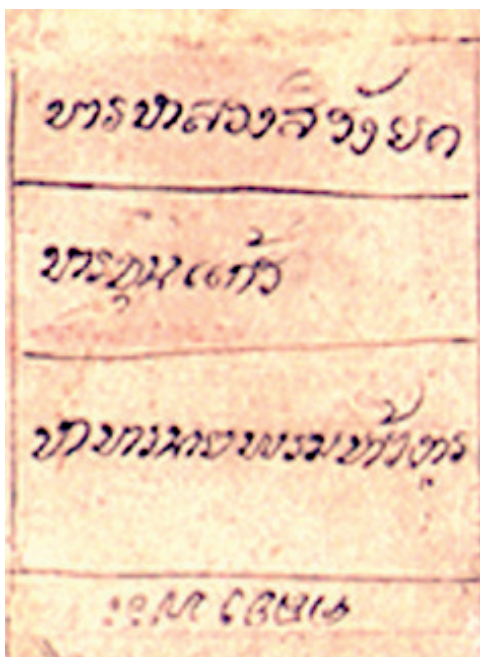
สรุปและการอภิปรายผล

หากประมวลผลการวิเคราะห์ถึงความน่าเชื่อถือของภาพแผนที่กัลปนาวัดบนเกาะสทิงพระพบว่ามีความน่าเชื่อถือว่าเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายจริง เช่น สามารถพิจารณาจากตัวอักษรเป็นแบบอย่างที่มีพบในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นต้น อีกทั้ง มีความเป็นไปได้มากที่จะเป็นฝีมือของช่างเขียนที่เป็นบุคคลในท้องถิ่นเนื่องจากฝีมือช่างที่เขียนภาพลายเส้นโดยรวมมีความเรียบง่าย ในส่วนของรูปแบบงานศิลปกรรมที่ปรากฏในภาพแผนที่ฉบับนี้ โดยเฉพาะ ในเรื่องของเค้าโครงและองค์ประกอบสำคัญของเจดีย์ ได้แก่ ฐานบัวที่มีท้องไม้ยี่ตสูง ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นลวดบัวลูกแก้วกลม 1-2 ชั้น องค์ระฆังยี่ตสูงคอดล่างผายบน การให้ความสำคัญกับกรวยแหลมยี่ตสูงอย่างมาก ซึ่งมีทั้งปล้องโหนดแบบลูกแก้วซ้อนชั้น และปล้องโหนดแบบเรียบ ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นองค์ประกอบหลักที่สามารถพบได้ทั้งในเจดีย์องค์จริงและในภาพเจดีย์ที่ปรากฏบนภาพแผนที่กัลปนาวัดบนเกาะสทิงพระ แสดงให้เห็นว่า ช่างที่เขียนน่าจะเป็นช่างท้องถิ่น จึงสามารถถ่ายทอดรายละเอียดเค้าโครงและองค์ประกอบสำคัญที่เป็นรูปแบบเฉพาะของเจดีย์ในท้องถิ่นได้ชัดเจน ขณะเดียวกันช่างที่เขียนภาพก็ต้องการที่จะสอดแทรกรูปแบบฐานสิ่งที่เป็นความนิยมในกระแสหลักของการสร้างเจดีย์องค์จริงที่มีแนวคิดมาจากส่วนกลาง (กรุงศรีอยุธยา) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งการไม่ปรากฏการทำฐานสิ่งเดียวกับเจดีย์องค์จริงบนคาบสมุทรสทิงพระแต่ในภาพแผนที่กัลปนากลับปรากฏการเขียนฐานสิ่งเกือบทุกองค์สามารถอธิบายได้ว่า ช่างอาจจะสื่อเป็นนัยว่าตนมีความทันสมัยเช่นเดียวกับช่างในเมืองหลวงแม้ว่าเจดีย์องค์จริงบนคาบสมุทรสทิงพระ จะไม่มีฐานสิ่งก็ตาม

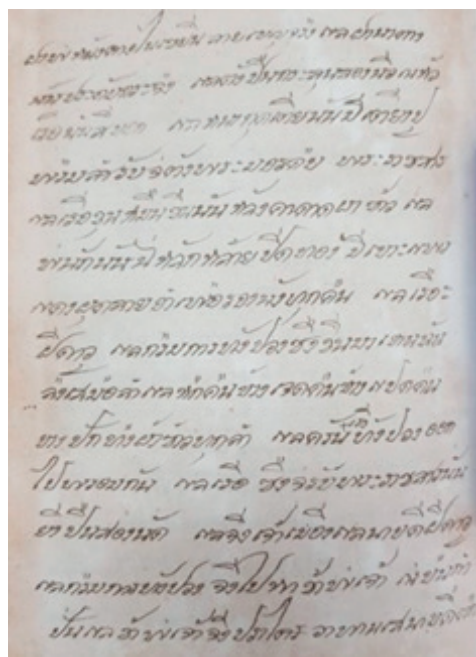
อย่างไรก็ตาม ยังมีลักษณะการแสดงออกบางอย่างที่ไม่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจน เช่น เรื่องของการเขียนหลังคาทับเกษตรล้อมฐานและรูปแบบฐานที่ไม่เขียนในลักษณะผังกากบาทตามที่ปรากฏจริงของวัดจะทิ้งพระ ซึ่งได้เสนอเป็น 3 แนวทางในการพิจารณาไปแล้วเบื้องต้น

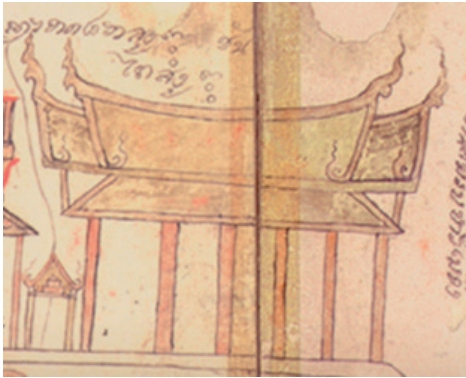
ภาพที่ 1 ขอบเขตการเขียนแผนที่กลับไปจนถึงหัวเขาแดง เกาะยอ รวมถึงเขาดังกวน
(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 2 ตัวอักษรบนแผนที่กลับไปวัด
บนเกาะสทิงพระ

ภาพที่ 3 ตัวอักษรสมัยสมเด็จพระนารายณ์ [6]
(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

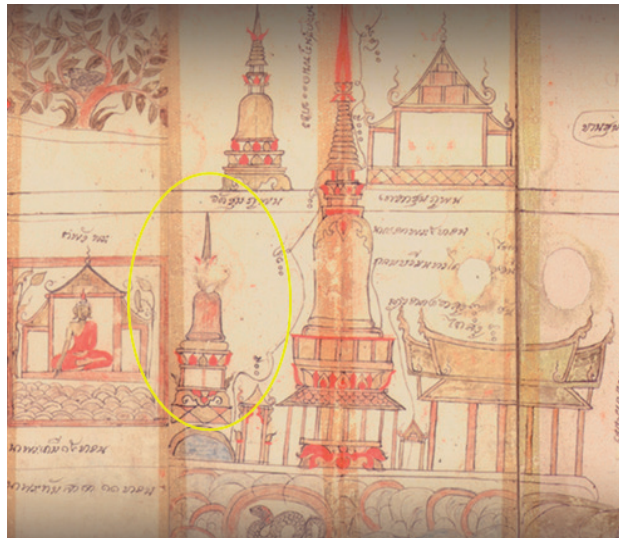
ภาพที่ 4 ตัวอย่างภาพเขียนอาคารที่มีมุขประเจิด
ในแผนที่ที่กลบนาวัดบนเกาะสทิงพระ
(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 5 ตัวอย่างอาคารหลังคาคลุมสมัยอยุธยาตอน
ปลายที่ทำมุขประเจิดที่ศาลาการเปรียญ วัดใหญ่
สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 6 เจดีย์บริวารหมายเลข 1
วัดพะโคะ

ภาพที่ 7 ภาพเขียนลายเส้นลงสีแสดงตำแหน่งและ
รูปทรงขององค์ระฆังของเจดีย์บริวารหมายเลข 1 วัดพะโคะ
ภาพแผนที่ที่กลบนาวัดบนเกาะสทิงพระ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 8 ตัวอย่างยอดทรงกรวยแหลมไม่ควั่นปล้องไฉน
ในภาพแผนที่กัลปนาวัดบนเกาะสทิงพระ
(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 9 ยอดทรงกรวยแหลมแบบไม่ควั่นปล้องไฉน
เจดีย์วัดพังยาง
(สำนักศิลปากร ที่ 11)

ภาพที่ 10 ยอดทรงกรวยแหลมไม่ควั่นปล้องไฉน
ที่เจดีย์บริวารแถวที่ 1-3 ล้อมรอบ
องค์พระบรมธาตุเจดีย์ เมืองนครศรีธรรมราช

ภาพที่ 11 ตัวอย่างความนิยมเขียนฐานสิงห์กับ
เจดีย์ที่ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิ [6]

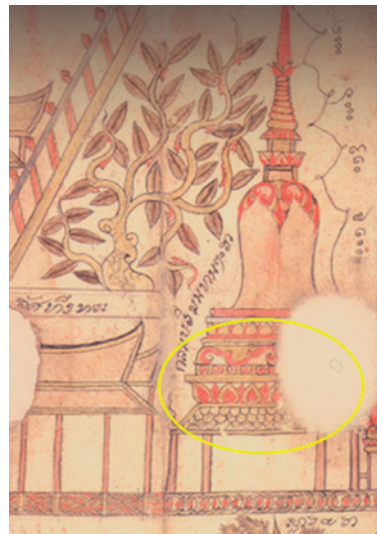
ภาพที่ 12 สุวรรณมาลิกเจดีย์
และหลังคาทับเกษตร วัดพะโคะ

ภาพที่ 13 ภาพเขียนสุพรรณมาลิกเจดีย์
ประกอบด้วยหลังคาทับเกษตรในภาพแผนที่กลปนา
วัดบนเกาะสทิงพระ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ภาพที่ 14 พระธาตุเจดีย์ วัดจะตังพระ

ภาพที่ 15 ภาพเขียนพระธาตุเจดีย์วัดจะตังพระ
ประกอบด้วยหลังคาทับเกษตรในภาพแผนที่กลปนา
วัดบนเกาะสทิงพระ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

References

- [1] Pongpiboon, S. (1995). *Phako Temple*. Bangkok: Amarin Printing and Publishing.
- [2] Saraya, T. (2002). *Civilization and culture in Thai society*. Bangkok: Chulalongkorn University.
- [3] Thiangtham, C. (2001). *A study of Cartography of Kalapana Wat Pa-kho Amphoe Sathingphra Songkhla Province*. (Master of Arts degree program thesis in Thai Studies). Thaksin University.
- [4] *Collection of the Phra Boromrachuthit textbook for Kalapana temples, Ayutthaya period, Region 1*. (1967). The document printing committee in the history, culture and archeology of the Prime Minister's Office. Bangkok: Prime Minister's Printing Office.
- [5] *Chronicle Book, Volume 25 (Chronicles, Region 41 (continued) -42-43)*. (1968). Bangkok: Teachers Council of Thailand.
- [6] The Fine Arts Department. (2009). *tribhumi photo book, Khmer alphabet, Thai language*. Bangkok: Fine Arts Department.
- [7] Bureau of Culture, Sports and Tourism Bangkok. (2014). *Development of the Thai alphabet*. Bangkok: Kaew Chao Chom Media Center.
- [8] Phisumpunwithi, P. (2012). *Phra Wisut Soonthorn (Kosa Pan) Meeting Archives*. Bangkok: National Learning Institute.
- [9] Chuvichien, P. (2004). *Phra Borommthath Chedi of Nakhon Si Thammarat with an analysis of art history*. (Master of Arts degree program thesis Art History Department of Art History College). Silpakorn University.
- [10] *Testimony of Ayutthaya people, Testimony of Ayutthaya and the royal old chronicle of Ayutthaya Edition of Prasert Aksornthit*. (1964). Bangkok: Klungwittaya.
- [11] *The Royal Chronicle of Ayutthaya Edition of the royal script*. (1973). Bangkok: Klungwittaya.
- [12] Kittikan, T. (2011). *Mahathat: Concepts and guidelines in Thai architecture*. (Thesis Program Doctor of Philosophy Degree Thai Art History Department of Art History College). Silpakorn University.
- [13] H. R. H. Prince Narisara Nuvadtivong. (1978). *The princes' correspondence (San Somdet), Volume 3*. Bangkok: Thai Wattana Panich.
- [14] The Fine Arts Department. (1984). *Inscriptions of the Sukhothai period*. Bangkok: Department of Fine Arts.

สภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย¹

Conditions of Information Service Provision of Open University Libraries in Thailand¹

ปริญญ์ ขวัญเรียง^{2*} และกันยารัตน์ เควียเซ่น³
Prin Khwariang^{2*} and Kanyarat Kwiecien³

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง การออกแบบบริการสารสนเทศดิจิทัลสำหรับห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย

² นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสารสนเทศศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอนแก่น 40002

³ ผศ.ดร., ภาควิชาสารสนเทศศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอนแก่น 40002

¹ This research article submitted in partial of the dissertation on Digital Information Service Design for Open University Library in Thailand.

² Ph.D. Candidate, Program in Information Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Khon Kaen, 40002, Thailand

³ Asst. Prof. Dr., Department of Information Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Khon Kaen, 40002, Thailand

* Corresponding author: E-mail address: jring1971@gmail.com

(Received: January 22, 2020; Revised: June 12, 2020; Accepted: June 15, 2020)

บทคัดย่อ

ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสารสนเทศทั้งด้านรูปแบบและปริมาณ รวมทั้ง พฤติกรรมการใช้สารสนเทศของผู้คน ซึ่งส่งผลกระทบต่อค่าบริการสารสนเทศของห้องสมุด โดยเฉพาะ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดที่ไม่สามารถคาดคะเนความต้องการของผู้ใช้ที่อยู่นอกชั้นเรียนหรือผู้ใช้ทางไกลได้ล่วงหน้า ทำให้สารสนเทศที่มีอยู่ไม่สอดคล้องกับความต้องการ บทความนี้จึงมุ่งเน้นศึกษาสภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่าสภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด ประกอบด้วย สภาพการให้บริการทางกายภาพ ประเภทหนังสือ วารสาร นิตยสาร หนังสือพิมพ์ สื่อมัลติมีเดียและสื่อโสตทัศน และสภาพการให้บริการทางดิจิทัลอย่างเช่นการให้บริการหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ วารสารอิเล็กทรอนิกส์ วิทยานิพนธ์อิเล็กทรอนิกส์ ปัญหาที่พบคือ สื่อสิ่งพิมพ์ไม่ทันสมัย วิธีการสืบค้นไม่สะดวก พื้นที่บริการไม่สามารถรองรับผู้ใช้งานจำนวนมากได้ รวมทั้งบุคลากรบางส่วนยังให้บริการไม่ถึงระดับความคาดหวังของผู้ใช้หรือให้บริการยังไม่เป็นที่น่าพึงพอใจ ทั้งนี้ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดมีแนวทางในการพัฒนาบริการเพื่อสนับสนุนพันธกิจหลักของมหาวิทยาลัย โดยมุ่งเน้นสารสนเทศที่เป็นดิจิทัลมากขึ้น บริการสารสนเทศห้องสมุดทุกที่ทุกเวลา

คำสำคัญ: บริการสารสนเทศทางกายภาพ บริการสารสนเทศทางดิจิทัล ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

Abstract

Advances in information and communication technology have altered information in terms of format and quantity, including the users' behavior of using the information, which affects the library's information services, especially open university libraries that cannot predict what users' needs outside of the classroom or remote users causing the inconsistent information with the requirements. This article focuses on studying the existing condition of the open university libraries information services in Thailand. The findings reveal that two classified conditions that are, firstly, the condition of the open university library's information service consists of the conditions of physical services in the form of books, journals, magazines, newspapers, multimedia, and audiovisual media. Secondly, the condition of digital services such as electronic book services, electronic journals, and electronic theses. The problems encountered are the print media is out of date; the searching method is not convenient. The service area cannot support a large number of users, including some of the library staffs' service is not meet the users' expectations or the service is not satisfactory. The open university library tends to develop her services under the guidance of the university's primary mission by focusing more on the digital platform available access anytime, anywhere.

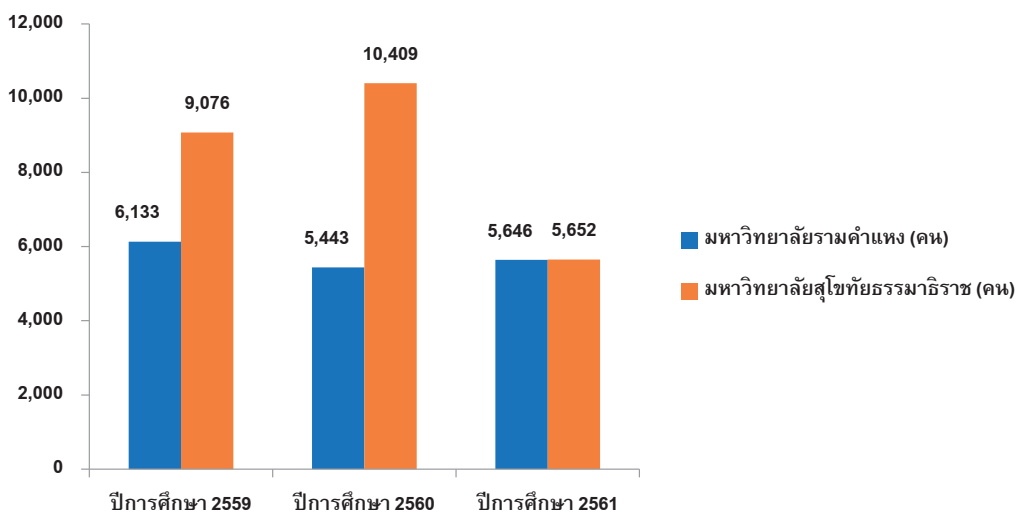
Keywords: Physical Information Services, Digital Information Services, Open University Library

บทนำ

มหาวิทยาลัยเปิดเริ่มต้นครั้งแรก ใน ค.ศ. 1826 โดย The University of London เป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกที่มีการนำวิธีการเรียนทางไกลมาใช้ควบคู่กับการเรียนในระบบชั้นเรียน ต่อมา The University of South Africa เป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรกที่น่าแนวคิดเกี่ยวกับระบบการเรียนทางไกลแบบไม่มีชั้นเรียน มาใช้ในการจัดการเรียนการสอน และ The Open University of United Kingdom มหาวิทยาลัยเปิดในประเทศอังกฤษได้นำระบบการเรียนทางไกลมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน ซึ่งแนวคิดมหาวิทยาลัยเปิดดังกล่าวข้างต้นนั้นให้โอกาสกับผู้ที่ไม่สามารถเรียนในเวลาเรียนตามปกติได้และเป็นการแทรกแซงระบบการศึกษาในระดับอุดมศึกษาหรือเปลี่ยนวิถีการเรียนที่การศึกษาในระบบที่ไม่สามารถทำได้ เป็นการแก้ปัญหาเรื่องการขาดโอกาสในการศึกษาในระดับอุดมศึกษาให้กว้างมากขึ้น โดยให้โอกาสกับผู้ที่ต้องการเรียนแต่ไม่มีโอกาสได้เข้าศึกษาในระบบหลัก [1]

จากแนวคิดของมหาวิทยาลัยเปิดในต่างประเทศ ทำให้มหาวิทยาลัยเปิดได้ถือกำเนิดขึ้นในประเทศไทย โดยมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ในขณะนั้น) ได้จัดการศึกษา “ระบบตลาดวิชา” โดยไม่มีการสอบคัดเลือกเพื่อเข้าศึกษาและไม่บังคับให้เข้าฟังการบรรยายหรือพบอาจารย์ที่มหาวิทยาลัย ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ต่อมาความเป็นตลาดวิชาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกปิดตัวลงเมื่อ พ.ศ. 2503 ตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2495 (ความเป็นตลาดวิชา 26 ปี) และใน พ.ศ. 2504 จึงได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นระบบจำกัดรับนักศึกษาเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ในอีก 10 ปีต่อมาคือ พ.ศ. 2514 ได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยแบบตลาดวิชาแห่งใหม่ขึ้น คือ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ที่สามารถรับนักศึกษาได้เป็นจำนวนมาก แต่ยังคงจัดการศึกษาโดยอาศัยชั้นเรียนเป็นหลักพบว่า ประสบปัญหาในด้านอาคารสถานที่เรียนค่อนข้างมาก [2] และต่อมาใน พ.ศ. 2521 ได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเปิดขึ้นอีกแห่ง คือ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ที่ดำเนินการสอนโดยใช้ระบบการเรียนการสอนแบบทางไกลเป็นหลัก [3]

จากการรวบรวมข้อมูลผู้สำเร็จการศึกษา ในภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2559-2561 พบว่า จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเปิดในปีการศึกษา 2561 ลดลงจากปีก่อนหน้านั้นอย่างเห็นได้ชัดเจน (แสดงดังภาพที่ 1) [4] และเมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนการสำเร็จการศึกษาแล้วพบว่า ผู้เรียนในมหาวิทยาลัยรามคำแหงซึ่งจัดการศึกษาแบบตลาดวิชา สำเร็จการศึกษาตามระยะเวลาในการศึกษาแบบมหาวิทยาลัยจำกัดรับ ประมาณร้อยละ 15 เท่านั้น (จากการคำนวณผู้วิจัย) ในขณะที่ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชซึ่งจัดการศึกษาแบบการเรียนการสอนทางไกล มีผู้สำเร็จการศึกษาร้อยละ 20.22 ซึ่งไม่ได้แตกต่างกันมากนัก แสดงให้เห็นถึงการจัดการศึกษาในมหาวิทยาลัยเปิดยังไม่ประสบความสำเร็จในด้านการจัดการเรียนการสอนอย่างที่ควรจะเป็น อีกทั้งยังพบว่า นับตั้งแต่ปีการศึกษา 2525-2557 เป็นต้นมา นักศึกษาที่ถูกคัดออกและตกออกจากการศึกษาแบบการเรียนทางไกล มีจำนวนสูงถึง 1,989,585 คน เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความยากของการศึกษาดด้วยตนเองโดยไม่ต้องเข้าชั้นเรียนตามปกติได้เป็นอย่างดี [5] จากการศึกษาวิจัยของ สมาลี สังข์ศรี และคณะพบว่า การตกออกจากการศึกษาของนักศึกษามาจากปัจจัยด้านการสอบ คือ สอบไม่ผ่านหลายครั้ง สอบไม่ผ่านหลายวิชา ขอสอบยาก ขาดผู้ให้คำแนะนำเมื่อมีปัญหาในการเรียน ไม่มีผู้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการสอบ การติดต่อกับอาจารย์ได้ยาก การไม่ได้รับความช่วยเหลืออย่างทันท่วงทีและไม่ทราบว่าจะเตรียมตัวอย่างไรในการสอบ ปัจจัยด้านการติดต่อกับมหาวิทยาลัย ปัจจัยด้านทักษะการเรียน ปัจจัยด้านการบริหารเวลาของนักศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับห้องสมุด คือ ปัจจัยด้านสื่อการเรียนต่าง ๆ [6]

ภาพที่ 1 จำนวนผู้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยเปิด ปีการศึกษา 2559-2561 [4]

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า อัตราการสำเร็จการศึกษาของนักศึกษามหาวิทยาลัยเปิดยังมีปริมาณไม่สูงนัก เนื่องจากปัจจัยหลายประการข้างต้น นอกจากปัจจัยดังกล่าวแล้ว การศึกษาในระดับอุดมศึกษานั้นผู้เรียนต้องเป็นผู้ที่รู้ด้วยตนเองเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาในมหาวิทยาลัยเปิดที่ไม่มีการกำหนดการเข้าชั้นเรียน การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนผู้สอนในชั้นเรียนค่อนข้างน้อย การติดตามเนื้อหาการเรียนนอกชั้นเรียน เป็นต้น ดังนั้น ผู้เรียนต้องศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมด้วยตนเองเป็นสำคัญ ซึ่งแหล่งสนับสนุนการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองที่สำคัญในมหาวิทยาลัยเปิด คือ ห้องสมุด เนื่องจากห้องสมุดเป็นแหล่งรวบรวมทรัพยากรสารสนเทศและเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยเปิดจึงเป็นแหล่งทรัพยากรการเรียนรู้ที่สำคัญที่ช่วยสนับสนุนให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จในการเรียน โดยการจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง การจัดเตรียมแหล่งสารสนเทศที่สอดคล้องกับหลักสูตรการเรียนการสอน การจัดเตรียมบริการสารสนเทศที่เพิ่มคุณค่าให้กับการเรียนการสอน ช่วยเสริมสร้างให้กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและสนับสนุนให้ผู้เรียนมีทักษะการรู้สารสนเทศที่จะช่วยให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองและสามารถประสบความสำเร็จในการเรียนต่อไป [7-8]

จากการศึกษาสภาพการจัดบริการห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดที่ประสบความสำเร็จในการให้บริการนั้น ผู้เขียนได้ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในต่างประเทศ อย่างเช่น The University of London พบว่า ห้องสมุดมีบทบาทสำคัญในการฝึกอบรมให้ผู้เรียนมีทักษะการรู้สารสนเทศ การเข้าถึงสารสนเทศห้องสมุดแบบออนไลน์ ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ การเข้าถึงแหล่งทรัพยากรการศึกษาแบบเปิด (Open Educational Resources) [9] หรือการจัดการบริการห้องสมุดของมหาวิทยาลัยเปิดแห่งฮ่องกง (The Open University of Hong Kong) ที่ห้องสมุดได้เน้นสนับสนุนกิจกรรมการเรียนการสอนทางไกล เช่น บริการพื้นที่การเรียนรู้ บริการการฝึกทักษะออนไลน์ รวมถึงระบบการเรียนการสอนแบบมัลติมีเดียของมหาวิทยาลัยพร้อมสิ่งอำนวยความสะดวกด้านอินเทอร์เน็ตและมัลติมีเดีย เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเข้าถึง

สารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ประเภทต่าง ๆ รวมทั้ง ข้อมูลเอกสารการสอบในรายวิชาต่าง ๆ [10] จะเห็นได้ว่า ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในต่างประเทศได้จัดให้บริการและการเข้าถึงห้องสมุดโดยการประยุกต์เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่ออำนวยความสะดวกในการเข้าถึงห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ได้ทุกที่ทุกเวลาตามที่ต้องการ

ในด้านสภาพการจัดบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดแบบตลาดวิชาในประเทศไทยพบว่าการจัดบริการแบบมุ่งเน้นการให้บริการแบบชั้นเรียนเป็นหลักหรือบริการแบบตั้งรับ [8] และจากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการให้บริการสารสนเทศของห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดยังพบว่า ผู้ใช้ประสบปัญหาในการเข้าถึงสารสนเทศ สารสนเทศไม่ตรงกับความต้องการ [11-12] ขาดคำแนะนำในการใช้และให้บริการไม่ครอบคลุมกับความต้องการ รวมทั้ง แหล่งสารสนเทศที่ให้บริการนั้นไม่สอดคล้องกับความต้องการ [13] และจากผลการศึกษาความต้องการใช้สารสนเทศของห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดแบบการเรียนทางไกลของรัตนาวดี เถกิงสุขวัฒนา [14] พบว่า ผู้ใช้ยังคงใช้หนังสือตำราเป็นอันดับแรก ในขณะที่ พบปัญหาในการใช้ คือ สารสนเทศเฉพาะสาขาวิชามีน้อยและไม่เพียงพอ มีความยุ่งยากในการใช้และไม่สะดวกในการเดินทางไปใช้ห้องสมุดอื่นภายนอกมหาวิทยาลัยและศูนย์เอกสารต่าง ๆ อีกทั้ง ผลการศึกษาของรัตนารณณ์ แคนนา [15] ผู้ใช้ยังคงมีความต้องการใช้หนังสือตำราภาษาไทยและภาษาต่างประเทศมากที่สุด และต้องการให้มีหนังสืออิเล็กทรอนิกส์และวารสารอิเล็กทรอนิกส์ให้มากขึ้น พร้อมทั้ง ต้องการให้ขยายเวลาเปิดบริการ ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ Francis [16] ที่พบว่า ผู้ใช้ยังคงมีความต้องการใช้หนังสือตำราเช่นกัน

ในการจัดบริการสารสนเทศห้องสมุด จำเป็นต้องมีการศึกษาสภาพการจัดบริการสารสนเทศเพื่อที่จะให้การจัดบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดประสบความสำเร็จบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ดังนั้น ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดต้องให้ความสำคัญกับผู้ใช้ และนำผู้ใช้เข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบบริการเพื่อส่งมอบบริการที่มีคุณภาพ โดยการออกแบบบริการเป็นการพัฒนาคุณภาพการบริการที่ยึดหลักผู้ใช้เป็นศูนย์กลาง การนำแนวคิดการออกแบบบริการมาใช้ในห้องสมุดช่วยให้ผู้ใช้บริการเห็นภาพกระบวนการในการพัฒนาบริการอย่างเป็นระบบ [17] จากการศึกษาวิจัยของ Rowley [18] ผู้ใช้ไม่ต้องการเพียงแค่สารสนเทศจากห้องสมุดเท่านั้น แต่ผู้ใช้อีกต้องการประสบการณ์ที่รวมถึงการเดินทาง การพักผ่อน นันทนาการ วัฒนธรรม การศึกษาและปัจจัยที่ทำให้ผู้ใช้กลับมาใช้บริการของห้องสมุด ได้แก่ ความสะดวกรวดเร็วในการให้บริการรวมถึงคุณภาพการบริการด้วย Mark [19] กล่าวว่า ประสบการณ์ของผู้ใช้มุ่งเน้นไปที่ประสบการณ์ด้านเทคโนโลยีที่มีต่อห้องสมุด ส่วนผลการวิจัยของเพ็ญพรรณ จารุสาร [20] สะท้อนให้เห็นว่า ห้องสมุดต้องให้ความสำคัญกับผู้ใช้ นับตั้งแต่ข้อมูลพื้นฐานของผู้ใช้ ความต้องการ การรับฟังความคิดเห็นของผู้ใช้ ห้องสมุดควรมีทรัพยากรสารสนเทศหลากหลายรูปแบบ การพัฒนาบริการอิเล็กทรอนิกส์เพื่อให้ผู้ใช้สามารถใช้บริการด้วยตนเอง เข้าถึงบริการสารสนเทศได้ตลอดเวลา

จากสภาพปัญหาการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดที่ยังไม่ตอบสนองความต้องการและพฤติกรรมของผู้ใช้ที่อยู่นอกชั้นเรียนหรือผู้เรียนทางไกลได้อย่างเต็มที่ ส่งผลให้ห้องสมุดไม่อาจบรรลุวัตถุประสงค์ในการเป็นหน่วยงานหลักที่สนับสนุนการเรียนการสอนและเป็นแหล่งสนับสนุนการเรียนรู้ได้อย่างแท้จริง บทความนี้จึงมุ่งเน้นนำเสนอสภาพปัจจุบันการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย เพื่อที่จะนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดบริการสารสนเทศห้องสมุดที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์ผู้ใช้ รวมทั้งขยายขอบเขตด้านรูปแบบบริการที่ไร้ข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่ในการตอบสนองความต้องการของผู้เรียนที่อยู่นอกชั้นเรียนหรือผู้เรียนทางไกลเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์การศึกษา

เพื่อศึกษาสภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย ซึ่งผลการศึกษานำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดบริการสารสนเทศที่สอดคล้องกับประสบการณ์ผู้ใช้ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย

ขอบเขตการศึกษา

การศึกษานี้ศึกษาเฉพาะห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาของรัฐที่เปิดสอนแบบตลาดวิชาหรือที่เปิดสอนแบบการเรียนการสอนทางไกลในประเทศไทย ประกอบด้วย สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยรามคำแหง และสำนักบรรณสารสนเทศ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ระยะเวลาที่ศึกษาตั้งแต่วันที่ 1 พฤษภาคม – วันที่ 5 กรกฎาคม 2562

ระเบียบวิธีการศึกษา

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย คือ สภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา โดยวิเคราะห์ตามกรอบมาตรฐานห้องสมุดในสถาบันอุดมศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาของสมาคมห้องสมุดวิทยาลัยและการวิจัย (Association of College & Research Libraries--ACRL) [21] แนวทางการบริการห้องสมุดของ The Open University [22] และ Henning [23] รวมทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งดำเนินการวิจัยตามขั้นตอน ดังนี้

1. ผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษา โดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 22 คน (แต่ละ 11 คน) จากกลุ่มผู้บริหารห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด จำนวน 2 คน (แต่ละ 1 คน) กลุ่มหัวหน้าแผนกงานเทคโนโลยีและปฏิบัติงาน จำนวน 6 คน (แต่ละ 3 คน) และกลุ่มบรรณารักษ์หัวหน้าแผนกงานบริการและปฏิบัติงาน จำนวน 14 คน (แต่ละ 7 คน)

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1) ศึกษา หลักการ แนวคิดและทฤษฎีจากเอกสารและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดทั้งในประเทศและต่างประเทศ

2) นำกรอบในการศึกษาที่ได้จากข้อ 1 มาเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์เชิงลึกสภาพการจัดบริการสารสนเทศทางกายภาพและดิจิทัลห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย

3) สร้างแบบสัมภาษณ์จำนวน 3 ชุด สำหรับ (1) สัมภาษณ์ผู้อำนวยการห้องสมุดหรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย (2) สัมภาษณ์หัวหน้าแผนกงานเทคโนโลยีและปฏิบัติงาน และ (3) สัมภาษณ์บรรณารักษ์หัวหน้าแผนกงานบริการและปฏิบัติ โดยการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล มีรายละเอียด ดังนี้

(1) แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 1 สัมภาษณ์ผู้อำนวยการห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดหรือผู้ที่ได้รับมอบหมายเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับนโยบายการบริหารห้องสมุด แผนหรือกลยุทธ์ในการพัฒนาการจัดบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

(2) แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 2 สัมภาษณ์หัวหน้าแผนกงานเทคโนโลยีและปฏิบัติงานเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดในการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการห้องสมุด ปัญหาและการแก้ไขปัญหา

และแนวทางในการวางแผนเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศในการจัดบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

(3) แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 3 สัมภาษณ์บรรณารักษ์หัวหน้าแผนกงานบริการและผู้ปฏิบัติงานเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการให้บริการสารสนเทศ สภาพปัญหาและการแก้ไขปัญหาและแนวทางในการพัฒนาบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการขอหนังสือแนะนำสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น สัมภาษณ์เชิงลึกแบบเผชิญหน้ากับผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษาโดยโทรศัพท์นัดหมายเพื่อขอสัมภาษณ์ ในระหว่างการสัมภาษณ์ได้ขออนุญาตทำการจดบันทึกข้อมูลและบันทึกเสียง เมื่อสัมภาษณ์เสร็จสิ้นแล้ว จะนำไฟล์เสียงที่บันทึกไว้มาถอดเทป จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาอ่านวิเคราะห์ตามประเด็นของกรอบแนวคิดการวิจัยและเรียบเรียงเนื้อหาตามสภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทย

4. การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา [24] มีขั้นตอน ดังนี้

1) การจัดระเบียบทางกายภาพของข้อมูล ได้แก่ การถอดไฟล์บันทึกเสียงและข้อมูลที่ได้จดบันทึกมาแบบคำต่อคำและขีดเลาภาษาและตรวจความถูกต้องของข้อมูล

2) การจัดเก็บข้อมูล นำข้อมูลที่ได้นำมาจัดแยกตามกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักและจำแนกเนื้อหาตามประเด็น

3) การจัดระเบียบเนื้อหาข้อมูล อ่านเนื้อหาทั้งหมดของข้อมูลและเลือกบันทึกประเด็นหลักจำแนกตามกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักจนครบถ้วน

4) การจัดกลุ่มข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการจำแนกประเด็นมาจัดกลุ่มตามเนื้อหาเป็นหมวดหมู่

5) การสรุปและการตีความ วิเคราะห์และตีความจากเนื้อหาที่ได้จากข้อมูล สรุปและนำเสนอข้อมูลในรูปตารางประกอบการบรรยาย

ผลการศึกษา

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลักในการศึกษาสภาพปัจจุบันการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดในประเทศไทยพบว่า

1. กลุ่มผู้บริหารห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

1.1 นโยบาย วิสัยทัศน์และพันธกิจสำหรับการบริหารห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

ห้องสมุดควรปรับเปลี่ยนวิธีการจัดหาทรัพยากรสารสนเทศภายใต้งบประมาณที่จำกัดให้ครอบคลุมหลักสูตรที่มหาวิทยาลัยเปิดสอน จัดหาและเผยแพร่สารสนเทศดิจิทัลที่เป็นทรัพย์สินทางปัญญาของมหาวิทยาลัยและสารสนเทศดิจิทัลแบบได้เปล่า โดยห้องสมุดบางแห่งให้ความสำคัญกับการเผยแพร่สารสนเทศด้านนันทวิศึกษาให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งหนังสือชุดนันทวิศึกษา ผลิตรายในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อดิจิทัลที่นำเสนอข้อมูลในลักษณะข้อความ ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหวและเสียง ที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาที่สะท้อนอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยได้เป็นอย่างดีในการเผยแพร่สารสนเทศจากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านนันทวิศึกษาเพื่อส่งเสริมบริการห้องสมุดสู่ชุมชน

1.2 แนวทางในการจัดบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดมีแนวทางในการลดจำนวนทรัพยากรสารสนเทศ (สื่อสิ่งพิมพ์หรือสื่อการศึกษา) ทางกายภาพและเพิ่มจำนวนสารสนเทศดิจิทัลหรือสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ให้ครอบคลุมทุกสาขาวิชาหรือทุกหลักสูตรที่มหาวิทยาลัยเปิดสอน

1.3 ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาในการจัดบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดพบปัญหาด้านสื่อสิ่งพิมพ์หรือสื่อการศึกษาเก่าไม่ทันสมัย และปัญหาด้านงบประมาณที่จำกัดในการจัดซื้อฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ (หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ วารสารอิเล็กทรอนิกส์ วิทยานิพนธ์อิเล็กทรอนิกส์) ซึ่งห้องสมุดมีนโยบายในการให้ความสำคัญกับการจัดหาทรัพยากรสารสนเทศที่เป็นดิจิทัลมากขึ้น พร้อมทั้ง รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศจากแหล่งบริการภายนอกเพื่อการเข้าถึงแบบเปิด (Open Access) เพื่อให้ผู้ใช้สามารถเข้าถึงได้สะดวกและอาศัยความร่วมมือในการใช้ทรัพยากรร่วมกันกับห้องสมุดในเครือข่ายความร่วมมือด้วย

1.4 แผนหรือกลยุทธ์ในการพัฒนาการจัดบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดบางแห่งมีแผนหรือกลยุทธ์ในการพัฒนาการจัดบริการสารสนเทศในระบบการศึกษาทางไกลที่สอดคล้องกับค่านิยมขององค์กรเพื่อสร้าง Smart ODI ให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ประกอบด้วย (1) O = Organization First ร่วมแรง ร่วมใจ มุ่งสร้างประโยชน์เพื่อองค์กรเป็นสำคัญ (2) D = Devotion to Customer มุ่งมั่นบริการที่เป็นเลิศ และ (3) I = Integrity ยึดมั่นความถูกต้อง ทำงานด้วยข้อมูลจริงมีจรรยาบรรณวิชาชีพ รวมทั้ง ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดบางแห่งมีแผนหรือแนวทางในการนำระบบการสืบค้นฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์จากภายนอกมหาวิทยาลัย (VPN) มาให้บริการในการเข้าถึงสารสนเทศดิจิทัลควบคู่กับระบบ Proxy Server เดิมที่มีข้อจำกัดหลายประการ เพื่อสนับสนุนบริการห้องสมุดในระบบการศึกษาทางไกลและการศึกษานอกชั้นเรียนให้ครอบคลุมทุกพื้นที่บริการ

2. กลุ่มหัวหน้าแผนกงานเทคโนโลยีและปฏิบัติงาน

2.1 แนวคิดในการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

การนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในห้องสมุดเพื่ออำนวยความสะดวกในการจัดการทรัพยากรสารสนเทศห้องสมุดให้เป็นระบบภายใต้มาตรฐานเดียวกันอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดได้นำโปรแกรมระบบห้องสมุดอัตโนมัติ INNOPAC Millennium และโปรแกรมระบบห้องสมุดอัตโนมัติ Matrix มาใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากรสารสนเทศห้องสมุด

2.2 ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหายุ่งเกี่ยวกับการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

ปัญหาทางด้านงบประมาณในการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ เนื่องจากนโยบายการบริหารห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดบางแห่งขาดความต่อเนื่อง ผู้บริหารห้องสมุดแต่ละยุคสมัยมีนโยบายในการบริหารจัดการห้องสมุดที่แตกต่างกันและบางครั้งไม่ได้สานต่อนโยบายเดิมที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อห้องสมุด ปัญหาทางด้านบุคลากรพบว่า บุคลากรบางส่วนขาดความรู้ความเชี่ยวชาญทางด้านเทคโนโลยี และบุคลากรบางส่วนขาดการเรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ รวมทั้ง ปัญหาการประสานงานระหว่างหน่วยงานภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย ทั้งนี้ แนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้สิ่งสำคัญอันดับแรกคือ นโยบายบริหารห้องสมุดควรมีความต่อเนื่อง จัดสรรงบประมาณในการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพบุคลากรในการเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ ๆ พร้อมทั้งสนับสนุนการมีส่วนร่วมในการทำงานเป็นทีมทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย

2.3 แนวทางในการวางแผนเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศในการจัดบริการสารสนเทศ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิด

ศึกษาติดตามแนวโน้มเทคโนโลยีใหม่ ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกในการจัดบริการสารสนเทศตลอด 24 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ คัดเลือกและจัดหาซอฟต์แวร์ในการจัดการทรัพยากรสารสนเทศแบบไม่เสียค่าใช้จ่าย โดยห้องสมุดควรให้ความสำคัญกับสารสนเทศที่เป็นดิจิทัลมากขึ้น ห้องสมุดบางแห่งพัฒนาเครื่องมือสืบค้นแบบ Single Search (One Search) หรือแบบ Federated Search ที่ช่วยให้ผู้ใช้ห้องสมุดสามารถสืบค้นข้อมูลจากหลาย ๆ แห่งในเวลาเดียวกันได้ด้วยการใส่คำค้นเพียงครั้งเดียวและแสดงผลการสืบค้นได้เป็นชุดเดียวกัน ผู้ใช้สามารถได้รับข้อมูลทั้งจากฐานข้อมูลทรัพยากรสารสนเทศห้องสมุดและจากเว็บไซต์ต่าง ๆ หรือแม้แต่ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่ห้องสมุดบอกรับ โดยที่ห้องสมุดบางแห่งพัฒนาสารสนเทศดิจิทัลตามอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยที่ก่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงประจักษ์ อย่างเช่น คลังสารสนเทศดิจิทัล ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวม จัดเก็บ สงวนรักษาและเผยแพร่องค์ความรู้และภูมิปัญญาของมหาวิทยาลัย ประกอบด้วย (1) การพัฒนาคลังปัญญา ตำรา มสธ. (2) คลังสารสนเทศดิจิทัล นนทบุรีท้องถิ่นของเรา (3) คลังสารสนเทศดิจิทัล พระปกเกล้าศึกษา และ (4) คลังสารสนเทศดิจิทัล ศ.ดร. วิจิตร ศรีสอาน หรือการพัฒนานิทรรศการออนไลน์หรือนิทรรศการอิเล็กทรอนิกส์ (e-Exhibition) ซึ่งเป็นสื่อการเรียนรู้ในรูปแบบสื่อผสมเพื่อเผยแพร่ความรู้หรือสารสนเทศที่มีคุณค่าบนเว็บไซต์ห้องสมุดที่สามารถเข้าถึงได้ตลอดเวลาผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เป็นแหล่งเรียนรู้ออนไลน์ที่รองรับหลักสูตรการศึกษาตลอดชีวิตในระบบการศึกษาทางไกล ครอบคลุมเนื้อหา 4 กลุ่มหลัก คือ (1) นิทรรศการเทิดพระเกียรติหรือเฉลิมพระเกียรติสถาบันพระมหากษัตริย์ (2) นิทรรศการเกี่ยวกับนนทบุรีศึกษา (3) นิทรรศการเกี่ยวกับจดหมายเหตุมหาวิทยาลัย และ (4) นิทรรศการเกี่ยวกับเหตุการณ์และวาระสำคัญต่าง ๆ

3. กลุ่มบรรณารักษ์หัวหน้าแผนกงานบริการและผู้ปฏิบัติงาน

3.1 สภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุด

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดให้บริการสารสนเทศประเภทสิ่งพิมพ์หรือสื่อการศึกษา ประกอบด้วย หนังสือ วารสาร นิตยสาร หนังสือพิมพ์ สื่อมัลติมีเดียและสื่อโสตทัศนและสื่ออิเล็กทรอนิกส์ อาทิ ฐานข้อมูลหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (e-Books) ฐานข้อมูลวารสารฉบับเต็ม (e-Journals) ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ (e-Theses) ฐานข้อมูลข่าว (e-News) ครอบคลุมทุกสาขาวิชาที่มหาวิทยาลัยเปิดสอน โดยจัดให้บริการผ่านเคาน์เตอร์บริการห้องสมุดและบริการผ่านเครือข่ายห้องสมุด

3.2 สภาพปัญหาและการแก้ไขปัญหาการให้บริการสารสนเทศห้องสมุด

ปัญหาสื่อสิ่งพิมพ์หรือสื่อการศึกษาเนื้อหาเก่าไม่ทันสมัย พื้นที่บริการไม่สามารถรองรับผู้ใช้จำนวนมากได้ การแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการคัดแยกสื่อสิ่งพิมพ์เก่ามิให้ปะปนกับสื่อสิ่งพิมพ์ใหม่ ๆ ในชั้นบริการ ปัญหาด้านพื้นที่บริการอาจมีข้อจำกัด ควรปรับวิธีการจัดบริการที่ทำให้ผู้ใช้รู้สึกได้ว่า ผู้ให้บริการมีความเป็นมิตร เติมใจบริการเพื่อสร้างความประทับใจในการกลับมาใช้บริการอีก สำหรับปัญหาด้านสมรรถนะผู้ให้บริการพบว่า บุคลากรบางส่วนยังให้บริการไม่ถึงระดับความคาดหวังของผู้ใช้หรือให้บริการยังไม่เป็นที่น่าพึงพอใจ บางส่วนขาดประสบการณ์และความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์ ดังนั้น บุคลากรควรได้รับการพัฒนาความรู้ทางวิชาชีพ ทักษะทางด้านเทคโนโลยี ทักษะการรู้เท่าทันดิจิทัลและทักษะทางด้านภาษาอังกฤษอย่างต่อเนื่อง ควรมีจิตบริการและบริการที่ดี ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดบางแห่งยังพบปัญหาวิธี

การสืบค้นทรัพยากรสารสนเทศไม่สะดวก ขาดเครื่องมือสืบค้นแบบ Single Search หรือ One Search โดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจัดหาหรือพัฒนาเครื่องมือสืบค้นดังกล่าว เพื่อช่วยให้ผู้ใช้สามารถสืบค้นทรัพยากรสารสนเทศห้องสมุดจากหลาย ๆ แห่งในเวลาเดียวกันได้สะดวก

3.3 แนวทางในการพัฒนาบริการสารสนเทศห้องสมุด

ห้องสมุดกำหนดทิศทางในการพัฒนาบริการสารสนเทศห้องสมุดตามแผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัย โดยการพัฒนาสารสนเทศประเภทต่าง ๆ ให้เป็นดิจิทัลมากขึ้นเพื่อรองรับการเรียนรู้ในทุกรูปแบบ ติดตามแนวโน้มของเทคโนโลยีอย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาการจัดบริการสารสนเทศห้องสมุดให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยี นำกลยุทธ์หลักการตลาดและการประชาสัมพันธ์มาใช้ในการจัดบริการและกิจกรรมห้องสมุดเชิงรุก รวมทั้ง ขยายความร่วมมือทั้งในรูปแบบคณะทำงานของห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา และรูปแบบการใช้ทรัพยากรร่วมกันทั้งสื่อสิ่งพิมพ์และฐานข้อมูล และห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดบางแห่ง ปรับปรุงการผลิตสื่อที่ส่งเสริมปฏิสัมพันธ์ที่หลากหลายที่เข้าถึงความต้องการของผู้ใช้ในแต่ละกลุ่ม จัดบริการวิชาการที่สะท้อนอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยในรูปแบบดิจิทัล

สรุปและการอภิปรายผล

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดมีนโยบายในการจัดบริการสารสนเทศให้ครอบคลุมทุกสาขาวิชาหรือทุกหลักสูตรที่มหาวิทยาลัยเปิดสอน สอดคล้องกับกรอบมาตรฐานของสมาคมห้องสมุดวิทยาลัยและการวิจัย (ACRL) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อวางแนวทางและรักษาบทบาทของห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาให้มีส่วนร่วมในการบรรลุปันธกิจของสถาบันต้นสังกัดในการสนับสนุนการเรียนรู้ การสอน การวิจัยและกิจกรรมทางการศึกษา [21] บริการห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดจัดบริการห้องสมุดที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรทางการศึกษาที่มีคุณภาพทั้งที่ผลิตภายในมหาวิทยาลัยหรือจากผู้ให้บริการภายนอกที่สนับสนุนทั้งการเรียนรู้และการทำงาน [22] โดยการจัดบริการสารสนเทศพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการเรียนการสอนทางไกลที่สามารถเข้าถึงบริการสารสนเทศได้ง่ายและสะดวก [23] ซึ่งผลจากการศึกษาสามารถนำประเด็นสำคัญมาสรุปและอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. สภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุด

1.1 สภาพการให้บริการสารสนเทศทางกายภาพพบว่า ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดจัดบริการสารสนเทศสื่อสิ่งพิมพ์หรือสื่อการศึกษา ประเภท หนังสือ วารสาร นิตยสาร หนังสือพิมพ์ สื่อมัลติมีเดียและสื่อโสตทัศน์ โดยจัดให้บริการผ่านเคาน์เตอร์บริการห้องสมุด

1.2 สภาพการให้บริการสารสนเทศทางดิจิทัลพบว่า ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดจัดบริการสารสนเทศประเภทสื่ออิเล็กทรอนิกส์ อย่างเช่น ฐานข้อมูลหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ ฐานข้อมูลวารสาร ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ ฐานข้อมูลข่าวและอื่น ๆ โดยจัดให้บริการผ่านเครือข่ายห้องสมุดผ่านระบบ Proxy Server หรือระบบ VPN ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะห้องสมุดมีพันธกิจในการจัดหาทรัพยากรสารสนเทศหลากหลายประเภท สอดคล้องกับน้ำทิพย์ ภิภาวิน [25] ที่ว่าการจัดบริการในแง่ของทรัพยากรสารสนเทศ ประกอบด้วย การจัดการทรัพยากรสารสนเทศที่มีลักษณะทางกายภาพ (Physical Collection) และการจัดการทรัพยากรสารสนเทศดิจิทัล (Digital Collection)

โดยที่สภาพการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดนั้นจัดบริการสอดคล้องกับแนวคิดของ ACRL ที่ว่า ห้องสมุดจัดเตรียมทรัพยากรสารสนเทศอย่างพอเพียง ทั้งในด้านคุณภาพ ความลุ่มลึก

ความหลากหลายในเนื้อหา หลากหลายในรูปแบบและความทันสมัยที่สามารถเข้าถึงได้ทั้งทางกายภาพและทางเสมือนจริง [21]

2. สภาพปัญหาและการแก้ไขปัญหาการให้บริการสารสนเทศห้องสมุด

2.1 สภาพปัญหาการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดพบว่า (1) ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดประสบปัญหาด้านเนื้อหาสื่อสิ่งพิมพ์ไม่ทันสมัย (2) ห้องสมุดบางแห่งพื้นที่บริการไม่สามารถรองรับผู้ใช้จำนวนมากได้ (3) ปัญหาด้านสมรรถนะผู้ให้บริการบางส่วนยังให้บริการไม่ถึงระดับความคาดหวังของผู้ใช้หรือให้บริการยังไม่เป็นที่น่าพึงพอใจ และ (4) ปัญหาวิธีการสืบค้นทรัพยากรสารสนเทศห้องสมุดบางแห่งไม่สะดวก

2.2 แนวทางในการแก้ไขปัญหาการให้บริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดพบว่า (1) จากการคัดแยกสื่อสิ่งพิมพ์เก่าที่มีเนื้อหาไม่ทันสมัยออกจากชั้นบริการ ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าในการเพิ่มพื้นที่บริการได้มากขึ้น ส่วนการแก้ไขปัญหาในระยะยาวนั้นขึ้นอยู่กับนโยบายการบริหารห้องสมุด และ (2) ผู้ให้บริการควรได้รับการพัฒนาความรู้ทางวิชาชีพ ทักษะทางด้านเทคโนโลยี ทักษะการรู้เท่าทันดิจิทัล และทักษะทางด้านภาษาอังกฤษอย่างต่อเนื่องและให้ความสำคัญกับการมีจิตบริการและบริการที่ดี และ (3) เสนอแนวทางให้ผู้บริหารห้องสมุดพิจารณาจัดหาเทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาเครื่องมือสืบค้นแบบ Single Search (One Search) ซึ่งสอดคล้องกับปียวรณ สิริประเสริฐศิลป์ [26] และ Watson [27] ที่ว่าเทคโนโลยีสารสนเทศและช่องทางการให้บริการมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและสนับสนุนการจัดบริการสารสนเทศที่มีคุณภาพและเทคโนโลยีได้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเข้าถึงสารสนเทศและบริการ อีกทั้งผลการศึกษาของเพชรภรณ์ จันทรสุตร์ [28] พบว่า สมรรถนะหลักของนักวิชาชีพสารสนเทศจำเป็นต้องมีจิตบริการและบริการที่ดี ส่วน Stueart & Moran [29] ได้ให้แนวคิดไว้ว่า ผู้ให้บริการควรเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเหมาะสม

3. แนวทางในการพัฒนาบริการสารสนเทศห้องสมุด

แนวทางในการพัฒนาบริการสารสนเทศห้องสมุดพบว่า การพัฒนาบริการสารสนเทศห้องสมุดมหาวิทยาลัยเปิดเป็นไปเพื่อสนับสนุนพันธกิจหลักของมหาวิทยาลัย โดยเฝ้าติดตามแนวโน้มเทคโนโลยีอย่างต่อเนื่องเพื่อจัดบริการให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยี จัดบริการวิชาการที่สะท้อนอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยในรูปแบบดิจิทัล จัดหาและพัฒนาสื่อหลากหลายประเภทเพื่อรองรับการเรียนรู้ในทุกรูปแบบ มุ่งเน้นสารสนเทศดิจิทัลมากขึ้น ขยายความร่วมมือทั้งในรูปแบบคณะทำงานของห้องสมุด สถาบันอุดมศึกษาและรูปแบบการใช้ทรัพยากรร่วมกันทั้งสื่อสิ่งพิมพ์และฐานข้อมูล รวมทั้งนำกลยุทธ์หลักการตลาดและการประชาสัมพันธ์มาใช้ในการจัดการบริการและกิจกรรมห้องสมุดเชิงรุก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Stueart & Moran [29] ที่ได้ระบุไว้ว่า ห้องสมุดควรมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทั้งในด้านทรัพยากรสารสนเทศจากสิ่งพิมพ์ไปเป็นดิจิทัล จัดเก็บสารสนเทศหลากหลายชนิด ปรับเปลี่ยนบริการโดยเน้นการเข้าถึงและนำเสนอสารสนเทศแก่ผู้ใช้ จัดหาสารสนเทศเฉพาะที่ผู้ต้องการในเวลาที่ต้องการ บริการเชิงรุกที่ช่วยให้ผู้ใช้ได้รับสารสนเทศสะดวก รวดเร็ว ไม่จำกัดเวลาและสถานที่

References

- [1] Tait, A. (2008). What are open universities for?. *Open Learning*, 23(2), 85-93.
- [2] The Considered Subcommittee on the Project of Feasibility study and the Open University Establishment. (1978). *The Open University: Summary Report of the Considered Subcommittee on the Project of Feasibility Study and the Open University Establishment Submitted to the Ministry of University Affairs*. Bangkok: Author. (In Thai)
- [3] Sukhothai Thammathirat Open University. (2013). *History*. Retrieved April 16, 2017, from: <http://www.stou.ac.th/Home/aboutstou/history.html> (In Thai)
- [4] Higher Education Information Center. (2019). *Download Higher Education Statistics*. Retrieved December 25, 2019, from: <http://www.info.mua.go.th/info/> (In Thai)
- [5] Na Nakorn, T. (2017). *Perspectives on University Management Approach*. Retrieved March 10, 2018 from <http://council.stou.ac.th/document/Recruitment/9เงื่อนไข-แนวบริหาร.pdf> (In Thai)
- [6] Sungsi, S., & others. (2012). *Guidelines for Promoting Retention Among Distance Education Students: Cases Study of Sukhothai Thammathirat Open University (STOU) and the Open University of Malaysia (OUM)*. Retrieved July 10, 2017, from: <http://ird.stou.ac.th/dbresearch/uploads/113/บทความย่อ.pdf> (In Thai)
- [7] Nokkaew, J. (December 20, 2015). *Interview*. (In Thai)
- [8] Kwanmuang, J. (July 6, 2018). *Interview*. (In Thai)
- [9] Senate House Library, University of London. (2018). *Using the Library*. Retrieved June 20, 2018, from: <https://www.senatehouselibrary.ac.uk/using-the-library>
- [10] The Open University of Hong Kong. (2018). *Library*. Retrieved on June 20, 2018, from: <http://www.ouhk.edu.hk/wcsprd/Satellite?pagename=OUHK/tcAdmin&sch=LIB&lang=eng>
- [11] Sri-anan, P. (2005). *User' Satisfaction in Retrieval from Online Databases of the Central Library, Ramkhamhaeng University*. Bangkok: Ramkhamhaeng University Library. (In Thai)
- [12] Mamad, T. (2010). *Needs and Problems in the Use of Information Services at the Ramkhamhaeng University Library*. Master of Arts Thesis in Mass Communication Technology, Ramkhamhaeng University. (In Thai)
- [13] Sri-Aem, N. (2007). *Conditions and Problems in Using E-library Services of Master's Program Students at Ramkhamhaeng University*. Master of Education Thesis in Human Resources Development Technology, Ramkhamhaeng University. (In Thai)
- [14] Takerngsukvatana, R. (1989). *Information Needs and Uses of Faculty Members of Sukhothai Thammathirat Open University*. Master of Arts Thesis in Library Science, Chulalongkorn University. (In Thai)

- [15] Danna, R. (2006). *Faculty Members' Use of and Needs for Information Services from Sukhothai Thammathirat Open University's Office of Documentation and Informat.* Master of Arts Thesis in Library and Information Science, Srinakharinwirot University. (In Thai)
- [16] Francis, H. (2005). The Information-Seeking Behavior of Social Science Faculty at the University of the West Indies, St. Augustine Campus. *The Journal of Academic Librarianship*, 31(1), 67-72.
- [17] Choemprayong, S. (2014). *Modern library Services: Current Trends and Future Challenges.* Retrieved April 20, 2018, from: <http://main.library.tu.ac.th/conference2014/pdf/modern-ppt.pdf>. (In Thai)
- [18] Rowley, J. (1994). Customer Experience of Libraries. *Library Review*, 43(6), 7-17.
- [19] Mark, N. (2014). *The Library User Experience: Why it matters and how it can be improved.* Indiana: Indiana University Digital Collections Services.
- [20] Jarusan, P. (2014). *Customer Experience Management of Thai Research University Libraries.* Master's thesis, M.A. (Library and Information Science). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. (In Thai)
- [21] The Association of College and Research Libraries, American Library Association. (2011) *Standards for Libraries in Higher Education.* Approved by the ACRL Board of Directors, October 2011. Chicago, Illinois: ACRL.
- [22] The Open University. (2016). *Appointment of Director of Library Services The Open University.* Retrieved October 10, 2019, from: https://www3.open.ac.uk/events/jobs/2016211_36943_o3.pdf.
- [23] Henning, J. (2010.) Management of Open Distance Libraries with Reference to Learner Support. *Library Management*, 31(6), 440-450.
- [24] Phothisita, C. (2007). *Sciences and Arts of Qualitative Research* (3rd ed). Bangkok: Amarin Printing & Publishing Public Co., Ltd. (In Thai)
- [25] Wipawin, N. (2007). *Modern Library Management* (2nd ed). Bangkok: SR Printing Mass Product. (In Thai)
- [26] Siriprasoetsin, P. (2010). *Development of Customer Relationship Management Model for Thai Academic Libraries.* Doctor of Philosophy Thesis in Information Studies, Graduate School, Khon Kaen University. (In Thai)
- [27] Watson, L. (2017). *Better Library and Learning Space – Trends and Ideas.* Retrieved April 25, 2018, from: <https://www.tkpark.or.th/stocks/extra/002f08.pdf>.

- [28] Jantarasut, P. (2013). *Using an Electronic Training Program for Developing Essential Core Competencies for Information Professionals in Libraries of Tertiary Institutions*. Doctor of Philosophy Human Resource Development, Ramkhamhaeng University. (In Thai)
- [29] Stueart, R. D., & Moran, B. B. (2007). *Library and Information Center Management* (7th ed.) Westport, CT: Libraries Unlimited.

การประเมินผลโครงการสินเชื่อชะลอการขายข้าวเปลือกนาปี
ปีเพาะปลูก 2560/2561: มุมมองด้านการบริหารจัดการโครงการ¹
Evaluation of Loans for Deferral Sales Project of Major
Paddy Rice in Crop Year 2017/2018:
Project Management Perspectives¹

ชมภูnoch หุ่นนา^{2*}
Chompoonuch Hunnak^{2*}

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเรื่อง "การประเมินผลนโยบายผลิตผลทางการเกษตรของไทย: ศึกษาโครงการสินเชื่อชะลอการขายข้าวเปลือกนาปี 2560/2561" วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

² ผศ.ดร., วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี จังหวัดนครปฐม 73170

¹ This article is part of a study entitled "The Evaluation of Agricultural Products Policy in Thailand: A Study of Loan Project to Slow Rice Sales in 2017/2018", College of Innovation Management, Rajamangala University of Technology Rattanakosin

² Asst. Prof. Dr., College of Innovation Management, Rajamangala University of Technology Rattanakosin, Nakorn Pathom, 73170, Thailand

* Corresponding author E-mail address: chompoonuch.hun@rmutr.ac.th

(Received: January 24, 2020; Revised: July 5, 2020; Accepted: July 8, 2020)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ประเมินบริบท ปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลผลิตของโครงการสินเชื่อชะลอการขายข้าวเปลือกนาปี 2560/2561 และ 2) นำเสนอแนวทางในการพัฒนาโครงการที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทยวิธีดำเนินการวิจัยใช้เชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสาร การสังเกต แบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ 1) เกษตรกร 2) สหกรณ์การเกษตร 3) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และ 4) นักวิชาการ ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง จำนวน 31 คน และทำการวิเคราะห์แบบอุปนัย ผลการวิจัย พบว่า 1) ผลการประเมิน ประกอบด้วย (1) บริบท ได้แก่ เกษตรกร ผู้ปลูกข้าวมีหนี้สินที่เกิดจากการลงทุนในการทำนา จึงต้องรีบนำเงินไปใช้หนี้และใช้จ่ายในชีวิตประจำวันหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวได้ทันที ประกอบกับ วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ไม่นิยมเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉางเพื่อขาย จึงมีผลต่อการเข้าร่วมโครงการนี้ของเกษตรกรและสถาบันเกษตรกรทุกภูมิภาค (2) ปัจจัยนำเข้า ได้แก่ บุคลากร งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และสถานที่มีเพียงพอ แต่ประสบปัญหาในส่วนของผู้จำหน่ายที่ไม่มีความเชี่ยวชาญด้านพันธุ์ข้าว ไม่มีเครื่องตรวจสอบคุณภาพข้าว และไม่มียุ้งฉางในบางจังหวัด (3) กระบวนการ ได้แก่ การดำเนินงานมีความคล่องตัวและมีรูปแบบการจัดการที่ทันสมัย แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการแข่งขันเท่าที่ควร และ (4) ผลผลิต ได้แก่ โครงการก่อให้เกิดการชะลอการขายข้าวเปลือกออกสู่ตลาด บรรเทาความเดือดร้อนของเกษตรกรเกี่ยวกับค่าใช้จ่าย และเกษตรกรขายข้าวเปลือกได้ในราคาสูงขึ้น เป็นต้น เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากมีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการน้อยกว่าเป้าหมายที่ตั้งไว้ จึงไม่เห็นผลที่ชัดเจน และ 2) แนวทางในการพัฒนาที่สำคัญ ได้แก่ (1) กำหนดมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรครอบคลุมเรื่องปัจจัยการผลิต (2) เพิ่มค่าเก็บรักษาข้าวให้แก่เกษตรกร (3) รัฐสนับสนุนเครื่องอบลดความชื้นข้าวในชุมชน และ (4) การจำนำยุ้งฉางควรจำแนกประเภทข้าวธรรมดากับข้าวอินทรีย์ และสนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำหรือไม่เก็บดอกเบี้ยสำหรับผู้ปลูกข้าวอินทรีย์

คำสำคัญ: การประเมินผล นโยบายผลิตผลทางการเกษตร โครงการสินเชื่อชะลอการขาย ข้าวเปลือกนาปี

Abstract

This research article aimed 1) to evaluate contexts, inputs, processes, and outputs of the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18, and 2) to propose project development guidelines that suit the Thai context. It employed a qualitative design to collect data from documents, non-participant observations, and in-depth interviews. Purposively selected, 31 key informants comprised 1) farmers, 2) agricultural cooperatives, 3) Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives, and 4) scholars. The obtained data were analyzed using inductive analysis. Findings revealed that 1) the evaluation results included: (1) contexts: since the rice farmers accumulated debts from rice-farming investment, they were forced to immediately cash out their rice harvests to repay these debts and cover daily expenses. Furthermore, their ways of life have changed, and hence, storing rice in barns for later sales was no longer practiced. Consequently, these actions influenced farmers and farmers' institutions in every region on their participation in this project. (2) Inputs: despite human resources, financial budgets, materials, equipment, and venues being adequate, officials

struggled with limited expertise in rice varieties, the lack of inspection equipment on rice quality, and no access to barns in some provinces. (3) Processes: operations were effectively streamlined with modern management, but competitions were not sufficiently emphasized. (4) Outputs: the project helped to defer sales of paddy to markets as an attempt to relieve farmers' cost burdens, and through it, they were able to sell the paddy with higher pricing. The project is only a factor among many as fewer farmers were found participating in than targeted, making results being less tangible. 2) The mainly proposed development guidelines were (1) issuance of measures to assist farmers with production factors, (2) increase of rice-storage fees for farmers, (3) state sponsorship of community rice dryers, and (4) barn pledges should separate ordinary rice from organic rice, and low-interest or interest-free loans should be subsidized for organic rice growers.

Keywords: Evaluation, Agricultural Products Policy, Loan Project to Defer Rice Sales

Introduction

Rice is an essential crop for humans. On food security, rice is a staple food for domestic and global consumption. Moreover, different rice varieties can be processed into diverse products. Culturally, rice has long been recognized as a part of traditions, cultures, ways of life, and valuable folk wisdom. In Thailand, there are as many as 3.7 million farmer households that cultivate rice, and from generation to generation, Thai citizens have been on the rice farming ventures for a long duration. In fact, agriculture is deeply rooted in Thai ways of life. Economically, rice is a vital economic crop in Thailand. Annually, Thailand exports a large amount of rice, generates revenues of no less than 200 billion baht, and owns approximately 25% of the market share. [1]

Rice production statistics in 2016-2018 suggest that Thailand ranked as the sixth-largest rice producer in the world, and the top five included China, India, Indonesia, Bangladesh, and Vietnam. As for rice exports, Thailand is the second largest exporter after India. [2] More specifically, Thailand's rice production gradually increased every year from 18.60, 20.37, to 21 million tons in 2016/17, 2017/18, and 2018/19, respectively. The production expansion resulted in an increase of 1.77 million tons of rice produce between 2016/17 and 2017/18. This growth is a vital contribution to Thailand's Gross Domestic Product (GDP) in 2017 as the agricultural sector was able to recover and help boost the GDP to 15,452,882 million baht, an increase of 919,407 million baht compared to the previous year. In the same year, the agricultural sector contributed 1,337,284 million baht (8.7%) to the GDP, which is a 6.2% growth reversing the continuous decrease since 2014. [3] The rice production data are exhibited in Table 1. [4]

Table 1 Rice production statistics

Nation	Crop year 2018/19 (million tons)	Crop year 2017/18 (million tons)	Crop year 2016/17 (million tons)
China	144.5	145.99	144.85
India	109	110	106.5
Indonesia	37.3	37	37.15
Bangladesh	34.7	32.65	34.58
Vietnam	28.67	28.58	27.86
Thailand	21	20.37	18.6

Source: The United States Department of Agriculture (USDA), as of May 2018

Based on figures on rice exports from 2016-2018, Thailand became the second-largest rice exporter with 10, 10.5, and 11 million tons of rice being exported in 2016/17, 2017/18, and 2018/62, respectively (see Table 2).

Table 2 Rice export statistics

Nation	Exports in 2018/19 (million tons)	Exports in 2017/18 (million tons)	Exports in 2016/17 (million tons)
India	13	13.2	10
Thailand	11	10.5	10
Vietnam	6.8	6.8	5.6
Pakistan	4	4	4
Myanmar	3.5	3.5	1.6

Source: The United States Department of Agriculture (USDA), as of May 2018

Despite leading the world in the productions and exports of rice, rice farmers in Thailand remain in deep poverty with income inadequacy, debts, and uncomfortable living conditions. A major influencing factor of farmers' life quality involves markets. As the government has been consistently rolling out policies to support agricultural products throughout periods, rice farmers rely on these time-specific measures to survive. For instance, during the Yingluck Shinawatra's administration, a "paddy rice pledge project" was initiated, and it was a grand scheme as well as the talk of the town. Through this project, measures were issued to support farmers through the rice-pricing intervention, where the government acted on their behalf as a major rice trader. Nonetheless, since the administration has limited field-specific

specialization when compared to firms in the private sector, a decision to take higher pledge prices exceeding market prices was made against general pledge principles. Therefore, the state, as a rice trader who managed the entire rice system, established a rice market, and boosted up the rice prices, undeniably suffered huge losses. This is not to mention that corruption occurred at almost every step of the process. All in all, a subsidizing scheme like this one is not sustainable farming facilitation, although some groups might believe that the policy offered farmers some unprecedented and tangible benefits. [5]

The administration of Prime Minister General Prayut Chan-o-cha carried out many projects to support agricultural products. One of the most profitable ones included a barn pledge project to defer the sales of paddy rice in 2017/18. The cabinet resolution dated September 19, 2017, approved this project with the objectives to delay the selling of paddy to the market and relieve farmers from related cost burdens. More specifically, the project intervened to regulate paddy sales by postponing the sales until prices rose. This project also offered loans to farmers, agricultural cooperatives, farmer groups, and community enterprises. Credit lines were determined by types of rice, i.e., (1) Jasmine paddy rice, (2) sticky paddy rice, (3) paddy rice, and (4) Pathum Thani 1 paddy rice. [6]

As previously discussed, the agricultural sector, especially rice farms, is vital to Thailand in multiple dimensions. Although Thailand is not the largest producer and exporter of rice, volumes of production and exports indicate that rice is Thailand's number one economic crop with an internationally recognized reputation. Nevertheless, its domestic rice market is facing problems with price fluctuations and falls on the farmers' end. The prices plummeted more significantly, especially during post-harvest periods. The data on such fluctuations by month are shown in Table 3. [7]

Table 3 A summary of monthly average prices of milled rice and paddy in 2018 by the Thai Rice Mill Association

Type of Rice/Month	Jan	Feb	Mar	Apr	May	Jun	Jul	Aug	Sep	Oct	Nov	Dec
1. Jasmine rice (baht/100 kg)												
100% Class-2 Jasmine rice (2016/17)	3,240	3,394	3,345	3,365	3,533	3,617	3,525	3,475	3,450	3,450	3,400	-
100% Class-2 Jasmine rice (2017/18)	3,150	3,300	3,365	3,365	3,567	3,667	3,475	3,410	3,400	3,400	3,350	3,450
100% Class-2 Jasmine rice (2018/19)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3,350	3,350	3,350
Broken Jasmine rice (2016/17)	1,234	1,250	1,250	1,250	1,260	1,280	1,265	1,250	1,277	1,298	1,280	-
Broken Jasmine rice (2017/18)	1,265	1,294	1,270	1,281	1,317	1,330	1,305	1,250	1,307	1,313	1,280	1,307
2. Pathumthani fragrant rice (baht/100 kg)												
Pathumthani fragrant rice	2,343	2,483	2,248	2,537	2,617	2,325	1,825	1,865	1,885	1,900	2,050	2,138
Broken Pathumthani fragrant rice	1,083	1,083	1,112	1,200	1,200	1,200	-	-	-	1,190	1,185	1,190
3. White rice (baht/100 kg)												
5% white rice	1,240	1,198	1,186	1,272	1,290	1,243	1,175	1,185	1,182	1,195	1,180	1,176
4. Parboiled rice												
Broken parboiled rice	850	920	920	990	990	990	990	990	960	900	900	925
5. Sticky rice (baht/100 kg)												
RD6 Khon Kaen special sticky rice	2,163	2,189	2,063	2,088	2,200	2,100	2,150	2,175	2,200	2,200	2,220	2,300
6. Paddy (baht/100 kg)												
New Jasmine paddy (2017/18)	15,538	17,050	15,892	17,000	17,333	17,500	17,000	17,000	17,000	17,450	17,750	17,000
Pathumthani fragrant paddy	11,462	12,667	11,174	12,800	13,200	11,900	9,650	10,280	9,767	9,750	10,150	10,600
Sticky paddy (RD6)	11,500	10,950	9,590	10,500	10,400	10,433	10,250	10,517	10,775	10,825	11,150	11,850

Source: The Thai Rice Mill Association

So far, the government remains primary as a mechanism to determine agricultural support measures. This status quo suggests that state interventions are inevitably crucial as the government has the multi-level budget, power, personnel, and resources capacities to drive concrete results at central, provincial, and local levels. However, it is also essential for the government to maneuver its interventions in the way that they could deliver developmental sustainability for farmers and promote future self-reliance. Projects should be carefully strategized and carried out to avoid unnecessary economic losses, corruption, impacts on rice quality, rice-market distortions, and transformations in rice-trade structures (e.g., from free and competitive markets to patronage in trades that involve political connections and allies). Based on these necessities, this study aimed to evaluate the loan project to defer the sales of paddy in 2017/18. The justification of the study was that no previous research had investigated this project and the entire operations within its system. Consequently, the researcher reviewed the procedures of the entire project (i.e., starting from evaluating its contexts, inputs, processes, and outputs) to propose developmental strategies for the project that would be more appropriate to the Thai settings.

Objectives

1. To evaluate contexts, inputs, processes, and outputs of the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18
2. To propose development guidelines for the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 that suit the Thai contexts

Literature Review

Stufflebeam's CIPP Model was implemented to evaluate the project. As detailed below, this project evaluation model was designed to measure projects in four dimensions: contexts, inputs, processes, and outputs. [8]

Firstly, the evaluation should involve and serve stakeholders with fairness in the democratic ways of justice by taking into consideration the users who utilize the evaluation results, parties with direct and indirect impacts, and others who are not directly involved in the matters to ensure the most accurate data could be obtained.

Secondly, the evaluation is improvement-oriented, meaning that the CIPP model was not designed to stop at offering judgment nor fact-finding. Contrarily, it was intended to identify rooms for improvement, trigger transformations, and strengthen the evaluated. Nonetheless, some projects could be found non-improvable and terminated for being poorly productive.

Thirdly, the evaluation has objectivist orientation, meaning that through CIPP, theoretical and moral assessments are emphasized instead of personal attitudes, beliefs, or opinions. Hence, the evaluation should be impartial without apparent conflicts of interests and value multisource data to avoid biases.

Finally, the evaluation should value standards and meta-evaluation. Evaluators' professional standards (i.e., usefulness, feasibility, correctness, and accuracy) should be valued, and meta-evaluation should be independently conducted by an external body to avoid conflicts of interest.

Methodology

This research employed a qualitative design. Documents on Thai agricultural-product policies (i.e., especially on the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 executed during the administration of Prime Minister General Prayut Chan-o-cha), policy evaluation concepts, and other relevant studies were reviewed. In-depth interviews with key informants and non-participant observations were also conducted. Provincial case data on regional leaders in the rice production of Crop Year 2016/17 were applied: 1) Ubon Ratchathani in the Northeast, 2) Nakhon Sawan in the North, 3) Suphanburi in the Central, and 4) Nakhon Si Thammarat in the South. The analysis was conducted at an individual level, and the key informants included 31 stakeholders, i.e., farmers, representatives of farmers' institutions, and experts in agricultural policies as elaborated below:

1) Farmers: 18 community leaders who were directly affected by the project were selected. More specifically, they comprised six each from (1) Ubon Ratchathani, (2) Nakhon Sawan, and (3) Nakhon Si Thammarat. Note that no participant from Suphan Buri was selected as none participated in the project.

2) Representatives of participating agricultural cooperatives: Since farmers' institutions were one of the project's targets, six representatives from a farmers' institution in Suphan Buri was selected for being the only participating institution.

3) Representatives of the Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives (BAAC): Four representatives (i.e., a representative from each province) of the bank were selected. This bank was relevant to the study as it was appointed by the Rice Policy and Management Committee (RPMC) as the responsible body in implementing the project.

4) Experts in agricultural policies: Three experts were selected for possessing adequate knowledge or expertise in agricultural policies.

The data were collected in three steps as follows:

1) Review and analysis of secondary data: In this section, multiple data sources were

reviewed, e.g., books, textbooks, academic articles, research articles, official documents, executive summary reports, seminar documents, newspapers, website information, and field-survey documents.

2) In-depth interviews: The instrument included semi-structured interview forms with predetermined questions derived from the research objectives and in-depth interview indicators. However, as the interviews proceeded, emerging issues that the key informants presented were not neglected. These interview forms were separately created to tailor to the key informants. Before implementing, they were additionally assessed for quality (i.e., content validity and reliability) by three experts. The interview questions included a combination of open- and close-ended items, with the open-ended ones being the majority. Moreover, similar inquiries could be asked through an open- and close-ended question to explore more actual, more in-depth, and narrower information about the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 depending on specific dimensions and indicators as specified in the research framework. The interviews were conducted interactively in a friendly manner, where there were no dedicated interviewer or interviewee. Interactions were interpreted to extract hidden meanings in these responses. Also, during the interviews, the researcher recorded the data for later use and to match the derived data with each question.

3) Non-participant observations: The researcher went on field surveys to collect the project-related data but did not engage in the activities with the key informants. However, the researcher stayed passive as a part of the groups to objectively gather the ideas, beliefs, and experiences that the informants shared with the groups. These attempts were to prevent prejudice and biases.

For data analysis, the researcher systematically compiled and organized the data by matching the contents to the research objectives. Subsequently, analytic induction was employed to draw conclusions to be used in further validations.

Furthermore, data were validated with an internal examination. In this procedure, the researcher took the key informants' perspective to view the explanations and conclusions, whereas no issue was neglected or left out from biases. Another external examination was conducted via triangulation using different methods in collecting the same data. For instance, observations were simultaneously conducted while a key informant was being interviewed. Additional information was searched for from various sources, or other key informants were asked for improved data accuracy and integrity. The research procedures could be visualized in summary, as in Figure 1.

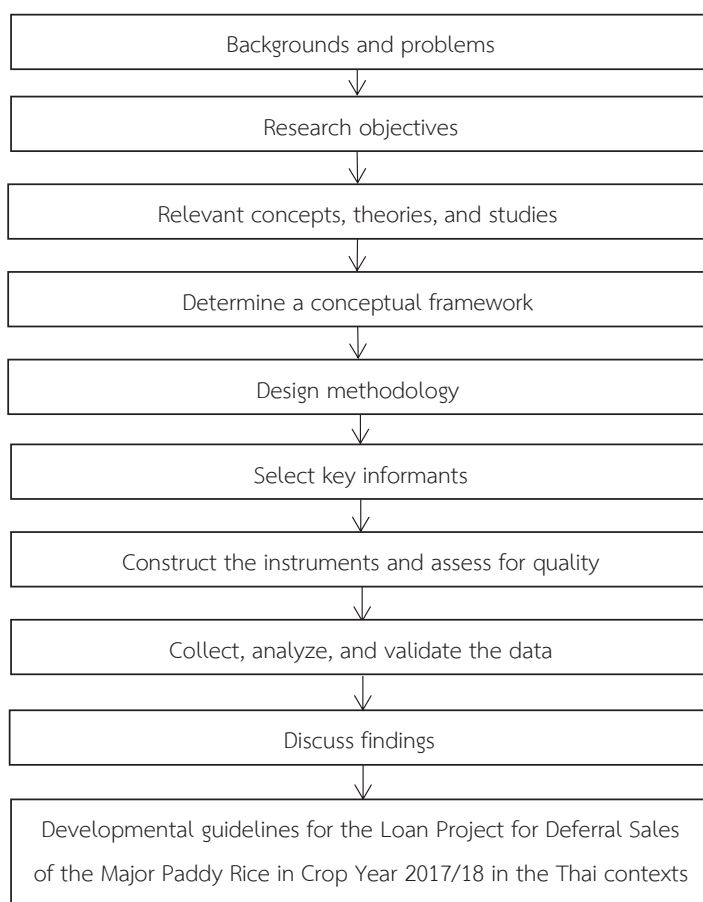

Figure 1 A summary of the research procedures

Source: A data summary by the researcher

Findings and Discussion

The findings are presented and discussed based on the research objectives as follows:

1. Evaluation of contexts (C), inputs (I), processes (P), and outputs (O) of the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18

1.1 Contexts (C)

An influencing factor of farmers' decisions to participate in the project was the annual prices of rice. When prices were high, the farmers would immediately sell paddy to rice mills after harvest. Only a minimal amount was stockpiled in the barns for household consumption. This notion is especially true with sticky rice as farmers in the northeast tend to store it for personal use. However, in years when rice prices plummeted, these farmers would decide to join the loan project to defer their rice sales until the price situations improved and agree to sell it according to the project's terms. Nonetheless, not every non-corporate

farmer who participated in the project brought all of their rice to the project. Many of them were pressured by time-sensitive expenses, e.g., daily living costs as well as agricultural and non-agricultural debts. Hence, some of their rice was sold to mills right after harvest. As a result, many internal and external factors came into play each year in price fluctuations, e.g., climates, crop epidemics, governmental stocks of rice, market demands, non-domestic supplies, and global prices. More importantly, unfavorable economic conditions and farmers' debts significantly impacted the participant numbers by province, resulting in the participation targets not being met. Statistically, Ubon Ratchathani ranked the lowest in the number of participating farmers, whereas Nakhon Sawan ranked the second highest. Furthermore, Suphanburi was able to attract two agricultural cooperatives, while Nakhon Si Thammarat was able to attract no farmer or farmers' institution. The notion is consistent with Phongpaichit and Christopher [9], which discovered that fluctuations in climate, weather, and environment (e.g., floods, droughts, pests, and high production costs) could bring more loss to farmers. Most farmers are either middle- or low-class citizens who were forced to borrow money, fertilizers, and chemicals from middlemen to invest in their farming. Congruently, Chung [10] studied the effects of Thai premium rice collection policy on international trades and social welfare and revealed that a critical influencing factor of Thai rice supplies was weather fluctuations. Similarly, the researcher's study in 2017 on the quality of life of Thai farmers in Suphanburi, which showed that most farmers in the province still suffered economically to improve living quality. Specifically, their living conditions were restricted by debts from cultivation, high production costs (e.g., labor, rents, and excessive use of chemicals), and uncertain product prices. [5]

Besides, this project only targeted to collect two million tons of paddy, which is comparatively little when compared to the total rice being produced to the market. Therefore, the amount was not substantial to tip the pricing scales in farmers' favor. Since many generations of rice farmers in Thailand have been facing similar undesirable economic environments, e.g., debts and income-expense imbalance, they were forced to take out loans either from formal lenders or informal loan sharks to sustain their farming investment and daily living coverages. Thus, after the rice harvest, they had no choice but to immediately sell the produce to middlemen and mill owners as that quick cash was needed for debt repayment in the purchases of fertilizer, chemical, and pesticides. Many of them had to empty their rice stock for these debts and had none left for consumption. Even though these farmers grew rice, they had no excess rice for personal consumption, and when they need it, they had to repurchase it from retailers. On the other hand, domestic and international situations on rice stocks, prices, and consumer demands are all interrelated, causing farmers to operate

their businesses amid income fluctuation and market volatility. Moreover, since these farmers had to quickly cash out on their produce to repay debts and keep up with daily expenses, the number of participating farmers and farmers' institutions in the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 in each province remained low.

1.2 Inputs (I)

Barns were crucial for the operations of this project. Evidently, Ubon Ratchathani and Nakhon Sawan were the two provinces that were found abundant with rice barns as local farmers preferred to store rice in them. The reason behind this phenomenon is that farmers in the Northeast habitually use barns to store sticky rice and Jasmine rice for their year-round consumption. Since these barns had been used quite sustainably, they were constructed with hard and durable wood and maintained in satisfactory working conditions. Nevertheless, some of them were examined and found to require improvement and repairs. Contrarily, no barns were found employed by the farmers in Suphanburi and Nakhon Si Thammarat.

On this note, since the project required barn storages from the participating farmers and farmers' institutions, such a barn demand was not consistent with local contexts and facts as the farmers had different ways to operate their businesses. The notion is especially true in Suphanburi (Central) and Nakhon Si Thammarat (South) as no barn was available for rice storage. Similarly, many of the past governmental projects, e.g., the paddy pledge project, failed to establish an understanding of why farmers needed to immediately sell their paddy after harvest and failed to convince them why it would be more beneficial to storing rice for longer while spending extra efforts in caring for barn storage. These failures were reflected in the results, i.e., not many farmers opted to use barns and wait for the right rices. Therefore, it is safe to assume that both the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 and the barn pledge project were not designed to suit local contexts nor match the real-world problems that the Thai farmers are encountering.

1.3 Processes (P)

Operations in the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 were streamlined with modern management through the applications of various techniques that were introduced by the private sector to state-enterprise agencies. On this note, the efforts indicated that appropriate technology was implemented, and the project was managed with adequate employment flexibility. The operation manual clearly stated that if the staff working on the project could not generate enough sales, the bank may consider outsourcing. The bank also established rules to incentivize workers. Hence, this loan project essentially promoted operations towards criteria to unlock rewards. Despite

the fact that the government and the Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives had launched many public relations campaigns and advertisements about the project through formal and informal channels (e.g., project presentations at meetings with governmental leaders, governors, district-chief officers, village headmen, and bank customers), TV and radio broadcasts, and community announcements, only a few farmers and farmers' institutions in each area participated in this project. This phenomenon is consistent with the notion of Rayasawath and Laothamatas [11] which evaluated the Tapioca Pledge Policy in the Northeast of Thailand and found that the policy's process was evaluated to promote a moderate level of understanding as most of the farmers received news from their farmers' group or village leaders. The notion is in line with the Office of Agricultural Economics [12] on the evaluation of a rice bank project in farmers' institutions in 2017 which reported that the project publicized information on various media to inform farmers about how the bank operates and handed out multiple invitations for membership (e.g., print media, brochures, vinyl signs, billboards, and electronic media). However, this study found that multi-channel public relations, in general, did not produce substantial impacts on the participation decisions as economic and social factors were more significant and imminent. On the other hand, although this project employed multiple public relations channels, it appeared that the operators in-charge were too slow to provide the services. As a result, some of the rice farmers decided not to defer their sales and immediately sold their rice stock to the mills after the harvest.

The researcher believes that agencies operating in charge of the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 should adopt the management that revolves around human resources development by incorporating new techniques and technology that the private sector offered into the operations run by government agencies and state enterprises. However, ensure that these techniques and technology are in line with organizational contexts and problems as no matter how effective a tool is, no solution works universally. Therefore, internal factors (e.g., organizational characteristics, cultures, goals, vision, and values, as well as behaviors of organizational members), are all relevant. Simultaneously, agencies should train their employees for changes and dynamics and equip them with the capacities to operationalize new solutions at maximum potential. Additional labor procurements might be necessary if specific expertise is needed. Loans should be carefully scheduled to match the timing of deferrals and sales. Through these measures, the unfavorable effects of operational delays could be mitigated.

1.4 Products (P)

The Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18

was initiated with a budget of 24,109.95 million baht, and it was able to help defer as many as 70% of the paddy sales within the project due to the fact that there were not many major-rice farmers participating in the project. By province, the farmers included:

Table 4 Major-rice farmers who participated in the project

Region/Province	Major-rice farmers who participated in the project
Northeast/Ubon Ratchathani	400 farmers (Khueang Nai District)
North/Nakhon Sawan	14 farmers (Nong Bua District, Tha Tako District, and Phaisali District)
Central/Suphan Buri	Two agricultural cooperatives (Sam Chuk District)
South/Nakhon Si Thammarat	None

Source: Field data collection

Nevertheless, the quantity of rice being sold by farmers to the market during the harvest season was high. According to the meeting summary of the Rice Policy and Management Committee No. 2/2018 dated Monday, April 30, 2018, which took place at the Phakdi Badin Building, Government Houses, the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 has 220,937 farmer participants with 1.419 million tons of rice (70.95% of the two-million-ton target). As 0.258 million tons were redeemed from the pledge, 1.161 million tons of paddy remained. In April 2018, the paddy prices were higher than the BAAC's loan prices; hence, the bank urged the farmers to redeem their paddy, take a storage subsidy of 500 baht per ton, and repay the loans as required by the project.

From this phenomenon, the researcher perceives that if the government's intention was to help farmers sell rice at a higher price point, with more farmers participating in the program, conditions should be made more flexible by extending options other rice produce beside paddy. Also, loans should be given for deferrals of "Second Paddy" as the measure would attract more farmers in all regions (e.g., in-season rice fields and double-crop fields) to participate in the project, especially the ones in Nakhon Si Thammarat and Suphan Buri.

2. The developmental guidelines for the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 in the Thai contexts

The guidelines are summarized and discussed as follows:

2.1 Contexts

Considering the laid out economic conditions, the government should formulate aid measures that cover production factors so that the farmers and farmers' institutions could reduce the costs of investment. With this intervention, farmers' debts might decrease. Hence,

there would be no justification to rush the sales of rice. The mentioned production factors might include tractors and pushcarts for community use, which would promote community sufficiency. Furthermore, these aids could work in harmony with farmers' institutions as these bodies were established to narrow the gaps for middlemen by supervising harvests, transportations, drying, processing, and sales. In terms of costs, the farmers suffered from costs of labor and trucks being hired to transport rice to their barns. Laborers were found needed to operate on time-consuming processes when they brought the rice to dry to reduce its humidity. Initially, the farmers were receiving 1,500 baht of rice-storage incentives. However, the incentivization should be raised to 2,000 baht considering labor and other expenses involved in the investment. Furthermore, the government should seek to increase the rice collection target from previously two million tons to a higher quantity that reflects the total amount of rice so that the volume is significant to manipulate prices. This notion is consistent with Attavanich [13] which evaluated the impacts of the rice-pledging scheme on economic statuses of Thai farmers and offered a suggestion that the government should have a parallel method to reduce production costs by increasing the efficiency of production factors through cost-effective budget spending as well as through ongoing or further public projects.

The researcher discovered that, within the developmental guidelines for the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 in the Thai contexts, economic environments demonstrated profound impacts as they affected farmers' decisions on the participation in the project.

2.2 Inputs

The project should take farmers' contexts into account. Currently, it is suitable for farmers in the Northeast and the North. According to Stufflebeam and Shinkfield [8], it is believed that some projects that could not be improved should be terminated for being unproductive. In turn, it is believed that ending unproductive projects could turn the tide around as such an action could free organizations from less beneficial endeavors and reprioritize valuable resources to further projects or activities as it is unwise to maintain ineffective investment and operations when there are already many rice barns and fields.

For other regions, the government should come up with other policies, measures, and projects that genuinely meet the needs and address regional problems. Contextualization can maximize the implementational efficiency of these agricultural policies and programs in solving local issues. Besides, the government should provide rice dryers for communities and help position cooperatives as farming contractors to support farmers in rice drying. Furthermore, the government should offer subsidies for these cooperatives to reduce risks of failures on rice drying from uncertain weather conditions. These suggestions

are in line with Vedung [14], which perceived client needs as the most vital factor not to be neglected when running a project. Congruently, Gordon [15], a study on LDP's rice policies in Japan, reported that rice policies had to be contextualized based on affected situations despite being backed by robust operational networks.

The researcher perceives input factors as fundamental to the developmental guidelines for the project. The government should sufficiently allocate inputs to ensure that the project is effectively executed through its operating mechanisms so that its objectives and goals could be achieved.

2.3 Processes

The Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives and other relevant agencies should publicize the details of the project in advance. Preferably, it should be conducted sooner, e.g., two to three months before the harvest season. When the project is open for farmers and farmers' institutions, representatives of the Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives should standby in the areas as first responders to offer services. Through this mechanism, more farmers are projected to gain an interest in participation. This suggestion is consistent with the Office of Agricultural Economics [8], which evaluated the rice bank project for farmers' institutions in 2017, proposed an idea that public relations should be delivered in details to elaborate on the bank's model of operations and projected benefits from participation and membership when using the bank services. With detailed elaboration, farmers would gain a better understanding and realize the importance of such membership and services. Similarly, the Office of Agricultural Economics [16], which evaluated the development of organic agriculture in 2017, demonstrated that the agencies conducted public relations in general areas via exhibitions.

On this note, the researcher believes that a modern government should utilize modern public relations. Target groups should be clearly defined, e.g., rice farmers on in-season rice fields for this case. The next step is to determine communicative goals by using the contents that are easy to digest. Furthermore, a public relations plan should be constructed and observed. In particular, the timing of the public relations and recruitment should be conducted during a pre-harvest season so that targeted farmers have time to make informed decisions on their project participation.

2.4 Products

Developmental guidelines for the project should be constructed by a relevant government agency, especially the Ministry of Agriculture and Agricultural Cooperatives. Before issuing such guidelines, studies should be conducted to investigate the agricultural sector on primary issues, e.g., analysis of product quantity per rai, the introduction of technology,

and existing agricultural innovations. Early support for farmers and farmers’ institutions would enhance the chance for participation, which would further lead to more sales of paddy being deferred. After farmers harvest their rice, the Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives and relevant agricultural cooperatives should intervene in marketing, whereas BAAC customers should be responsible for storing the rice in a single location to support those without rice barns. Moreover, the government should offer financial support to construct rice silos and maintain necessary operations through the provisions of rice-drying spaces, rice dryers, and rice quality inspection machines. Subsequently, each province should fulfill the rice purchases when the government successfully negotiates a G-to-G trade deal.

The researcher agrees with the strategy to defer the sales of paddy by selling them to such markets because the current downstream process with marketing could not tackle root causes. Hence, upstream measures should be employed with research and development support from production, production processes, and down to farmers at the bottom of the mechanism so sales could be tangibly deferred.

The developmental guidelines for the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 in the Thai contexts are summarized in Figure 2 below.

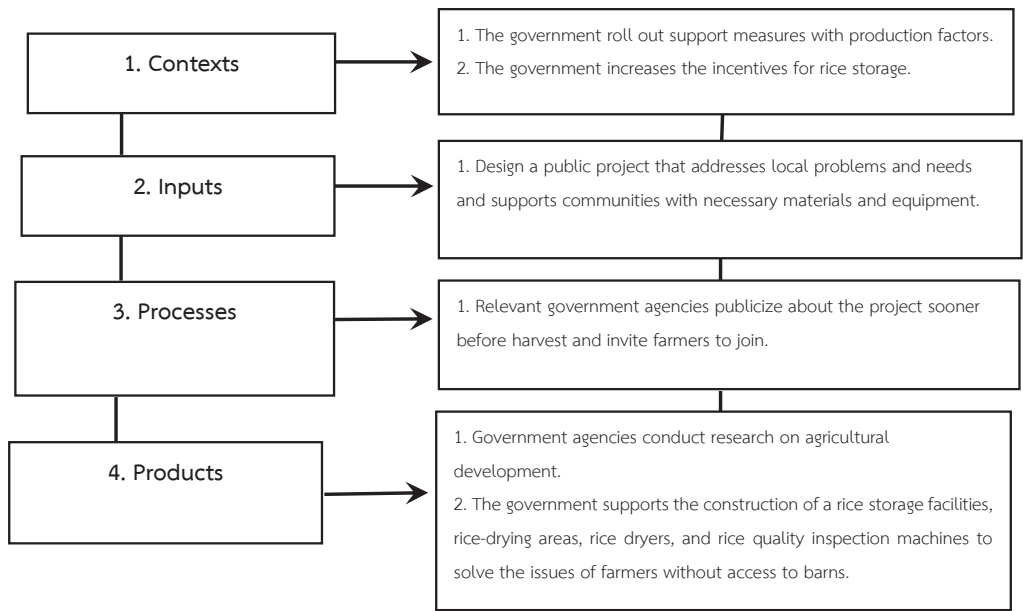

Figure 2 The developmental guidelines for the Loan Project for Deferral Sales of the Major Paddy Rice in Crop Year 2017/18 in the Thai contexts
 Source: An analysis by the researcher

Suggestions

The researcher offers of suggestions for practical utilization.

1) Since policies on price guarantees to support farmers are with mechanisms that require the government to subsidize differences between market and reference prices, the subsidization should mainly be calculated from product quantity instead of household land areas. The justification is that some farmers own no land and conduct agricultural businesses by renting. In some cases, they were fake farmers.

2) Several measures could be implemented to accelerate exports amid intense global competitions. The Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives should be ready to offer credit expansions, export credits, and low-interest loans, whereas the Ministry of Commerce should seek to establish new markets, find new partners, and monitor global trades, especially in relations to significant competitors because, in some market conditions, countries would try to reduce foreign rice imports and increase domestic yields. Furthermore, the Ministry of Agriculture and Cooperatives should promote the diversification of rice products to serve different consumption needs. Emphases should be placed on value additions, reduction of rice in stock, and speeding up rice sales through multiple retail and wholesale channels.

References

- [1] The Thai Rice Foundation Under Royal Patronage. (2018). *Rice policy and farmers*. Retrieved October 5, 2018, from: http://www.thairice.org/doc_dv/convention-2559-policy-2.pdf. (In Thai)
- [2] Department of Foreign Trade. (2018). *Information on rice production and trade*. Retrieved October 7, 2018, from: <http://www.thairiceinfo.go.th/?page=DataL3.ShowData&code Data=A1001>. (In Thai)
- [3] Office of Small and Medium Enterprise Promotion. (2018). *SME white paper 2018*. Bangkok: Office of Small and Medium Enterprise Promotion. (In Thai)
- [4] Department of Foreign Trade. (2018). *Rice production and export data*. Retrieved October 7, 2018, from: <http://www.thairiceinfo.go.th/?page=DataL3.ShowData&code Data=A1001>. (In Thai)
- [5] Hunnak, C. (2017). *Quality of life of Thai farmers: A case study of Suphanburi Province*. Nakhonpathom: Collage of Innovation Management, Rajamangala University of Technology Rattanakosin. (In Thai)
- [6] Cooperative Promotion Department. (2018). *Loan project to slow rice sales in 2017/2018*. Retrieved on October 5, 2018, from: http://www.cpd.go.th/cpdth2560/index.php/component/k2/newscpd_project_to_slow_rice_2561_14oct2560. (In Thai)

- [7] Thai Rice Mills Association. (2019). *Summary reports of rice price and paddy price*. Retrieved on March 5, 2019, from: <http://www.thairicemillers.org/images/1new.pdf>. (In Thai)
- [8] Stufflebeam, D.L., & Shinkfield, A. J. (2007). *Evaluation theory, models, and applications*. California: Jossey-Bass Publishers.
- [9] Phongpaichit, P., & Christopher, J. B. (1995). *Thailand, economy, and politics*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- [10] Chung, M. W. (1978). A model for evaluating the effects of Thai government taxation of rice exports on trade and welfare. *American Journal of Agricultural Economics*, 60(1), 65-73.
- [11] Rayasawath, C., & Laothamatas, A. (2015). Policy evaluation of tapioca pledge: A case study of the Northeast. *Journal of Ratchaphruek*, 13(2), 33-40. (In Thai)
- [12] Office of Agricultural Economics. (2017). *The evaluation of the rice bank project in farmer institutions in 2017*. Bangkok: Centre for Project and Programme Evaluation, Office of Agricultural Economics, Ministry of Agriculture and Cooperatives. (In Thai)
- [13] Attavanich, W. (2015). *The impact evaluation of rice pledging scheme on the economic status of Thai farmers*. Bangkok: The Thailand Research Fund (TRF). (In Thai)
- [14] Vedung, E. (2006). *Evaluation research*. In Peters, B. Guy and Pierre, Jon, eds. *Handbook of Public Policy*. London: Sage Publications.
- [15] Gordon, P. J. (1990). Rice policy of Japan's LDP: Domestic trends toward agreement. *Journal of Asian Survey*, 30(10), 943-958.
- [16] Office of Agricultural Economics. (2017). *Evaluation of the development of organic agriculture in 2017*. Bangkok: Centre for Project and Programme Evaluation, Office of Agricultural Economics, Ministry of Agriculture and Cooperatives. (In Thai)

รูปแบบการตลาด B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก¹

B2B Business Model Corrugated Packaging Industrial¹

สุวิทย์ สุจริต² เพ็ญศิริินทร์ สุขสมกิจ^{3*} และธิฆัมพร ทวีเดช⁴
Suwit Sucharit², Phensirin Suksomkit^{3*} and Thikumporn Thaweedeche⁴

¹ บทความนี้เป็นสารนิพนธ์ สาขาบริหารธุรกิจอุตสาหกรรมและการค้า คณะบริหารธุรกิจและอุตสาหกรรมบริการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ

² นักศึกษาปริญญาโท คณะบริหารธุรกิจและอุตสาหกรรมบริการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ กรุงเทพฯ 25000

³ อ.ดร., คณะบริหารธุรกิจและอุตสาหกรรมบริการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ กรุงเทพฯ 25000

⁴ รศ.ดร., คณะบริหารธุรกิจและอุตสาหกรรมบริการ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ กรุงเทพฯ 25000

¹ This article is Master Project of Industrial Business Administration and Trad, Faculty of Industrial Business Administration and Trad, King Mongkuts University of Technology North Bangkok

² Master's Degree, Faculty of Industrial Business Administration and Trad, King Mongkuts University of Technology North Bangkok, Bangkok, 25000, Thailand

³ Lecturer, Dr., Faculty of Industrial Business Administration and Trad, King Mongkuts University of Technology North Bangkok, Bangkok, 25000, Thailand

⁴ Assoc. Prof. Dr., Faculty of Industrial Business Administration and Trad, King Mongkuts University of Technology North Bangkok, Bangkok, 25000, Thailand

* Corresponding author: E-mail address: phensirins.s@bas.kmutnb.ac.th

(Received: April 5, 2020; Revised: July 5, 2020; Accepted: July 8, 2020)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง รูปแบบการตลาด B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก มีวัตถุประสงค์ คือ ศึกษาและพัฒนาารูปแบบการตลาด B2B ของอุตสาหกรรมกระดาษลูกฟูก ด้วยการใช้เทคนิคการวิจัยแบบ เดลฟาย แล้วนำปัจจัยมากำหนดเป็น Model Marketing B2B ของบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก ผลการวิจัย พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการซื้อแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ 1) ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม คือ ส่วนประสมทางการตลาด และกลยุทธ์การตลาดแบบธุรกิจต่อธุรกิจ และสิ่งกระตุ้นอื่น ๆ คือ แรงกดดัน 5 ประการ 2) ปัจจัยภายใน ของผู้จัดหาวัตถุดิบ ผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์ อาทิ แบบจำลองธุรกิจ ระบบห่วงโซ่คุณค่า การวิเคราะห์กลยุทธ์ และ 3) รูปแบบการจัดซื้อขององค์กร เกี่ยวข้องกับปัจจัยภายในองค์กร เช่น ด้านห่วงโซ่คุณค่า การจัดซื้อ กระบวนการตัดสินใจซื้อ ศูนย์กลางการจัดซื้อ และการตอบสนองของผู้ซื้อ รวมถึง ปัจจัยระหว่างบุคคลและปัจจัยเฉพาะ บุคคลด้วย ทั้งนี้ การปรับใช้ต้นแบบการตลาด B2B ผู้วิเคราะห์ต้องระบุกลุ่มลูกค้าของธุรกิจก่อน เพื่อกำหนด ส่วนแบ่งตลาด โดยใช้การวิเคราะห์แผนที่กลุ่มธุรกิจ โดยการกำหนดกิจกรรมที่สร้างมูลค่าให้กับธุรกิจและลูกค้า ซึ่งจะต้องตอบสนองความต้องการของลูกค้าให้ได้ โดยส่งมอบประโยชน์ให้แก่ลูกค้า ผ่านเครื่องมือด้าน ส่วน ประสมทางการตลาด 4Ps

คำสำคัญ: รูปแบบธุรกิจ รูปแบบการตลาดแบบธุรกิจต่อธุรกิจ อุตสาหกรรมกระดาษลูกฟูก

Abstract

The objectives of the research article; B2B marketing model for the corrugated packaging industry; were to study and develop the B2B marketing model of the corrugated packaging industry. Delphi technique was used, subsequently, using determined factors to specify the B2B marketing model of the corrugated packaging industry. As a result, there were 3 categories of factors influencing a purchase. They were; 1) Environmental factors as marketing mix, business to business marketing strategy and other stimuli, five forces; 2) Internal factors of the suppliers/ packaging manufacturer such as business model, value chain, strategic analysis; 3) Organizational procurement method relating to internal factors of an organization, for example, value chain, purchasing, purchase decision process, buying center and buyer's responses. Furthermore, the factors as interpersonal factors and individual factors were included. Nonetheless, applying the B2B marketing model, analyzers initially specified the business's customers to determine market segmentation by analyzing strategic group mapping. The activities that increased the value of business and customers were determined. These activities were required to fulfill the customer requirement by turning the profit to customers through the tools as 4Ps marketing mix and 4Cs customer's perspective.

Keywords: Business Model, B2B Business Model, Corrugated Packaging Industry

บทนำ

แนวโน้มภาพรวมธุรกิจสิ่งพิมพ์และบรรจุภัณฑ์ในปี 2561 มีการเติบโตประมาณร้อยละ 3-5 โดยได้รับปัจจัยหนุนสำคัญ คือ ภาวะเศรษฐกิจภายในและต่างประเทศ ที่มีทิศทางฟื้นตัวดีขึ้น ทำให้ความต้องการใช้ในภาคการผลิตสินค้าทั้งในและต่างประเทศมีเพิ่มขึ้นตามไปด้วย สอดคล้องกับการเติบโตของสื่อออนไลน์ที่ได้รับความนิยมจากคนไทยมากขึ้น และในปี 2561 ที่ผ่านมา ปัจจัยที่ช่วยหนุนธุรกิจสิ่งพิมพ์และบรรจุภัณฑ์มาจาก การแข่งขันฟุตบอลโลก รวมถึง การเลือกตั้งที่ผ่านมา ทำให้การวางแผนใช้สื่อสิ่งพิมพ์และบรรจุภัณฑ์ในช่วงครึ่งปีหลังมีความชัดเจนมากขึ้น ขณะที่การเติบโตของธุรกิจพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ หรือ e-Commerce ก็ช่วยสนับสนุนการใช้บรรจุภัณฑ์เพื่อการขนส่ง โดยเฉพาะ บรรจุภัณฑ์กระดาษให้เติบโตเช่นกัน ทั้งนี้ ศูนย์วิจัยกสิกรไทยมองว่า ท่ามกลางเทคโนโลยีและพฤติกรรมผู้บริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ธุรกิจบรรจุภัณฑ์จำเป็นต้องปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางธุรกิจ โดยเฉพาะ การหาช่องทางปรับลดต้นทุนการผลิต ภายใต้สภาพการแข่งขันที่เพิ่มขึ้น อาทิ การปรับเปลี่ยนเครื่องจักรที่ทันสมัย และสามารถตอบสนองความต้องการของลูกค้าที่ลดขนาดคำสั่งซื้อลง ขณะเดียวกัน ทั้งผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์ รวมถึงผู้สั่งซื้อ ควรมีการวิเคราะห์และวางแผนร่วมกัน เพื่อให้การผลิตสามารถตอบสนองการใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในปี 2561 ธุรกิจบรรจุภัณฑ์และสิ่งพิมพ์ ได้รับอานิสงส์จากภาวะการฟื้นตัวของเศรษฐกิจจากปี 2560 ที่ผ่านมา ส่งผลให้เกิดความต้องการใช้บรรจุภัณฑ์เพิ่มอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ในปี 2561 ยังคงมีปัจจัยบางประการนอกเหนือจากเศรษฐกิจที่ฟื้นตัวขึ้นที่ช่วยหนุนธุรกิจบรรจุภัณฑ์และสิ่งพิมพ์ ตามรายละเอียดการใช้บรรจุภัณฑ์ที่ได้รับความนิยม ดังนี้ 1) กระดาษ 48 % 2) พลาสติก 23.5 % 3) แก้ว 20 % และ 4) โลหะ 8.5 % โดยความต้องการบรรจุภัณฑ์ในปี 2561 อยู่ที่ประมาณ 4.63 ล้านตัน ประมาณ 3.9 % เมื่อเทียบกับปี 2560 ที่ผ่านมาซึ่งเติบโตประมาณร้อยละ 2.9 หากแยกเป็นบรรจุภัณฑ์กระดาษจะมีสัดส่วนร้อยละ 48.0 บรรจุภัณฑ์พลาสติกร้อยละ 23.5 บรรจุภัณฑ์แก้วร้อยละ 20.0 และบรรจุภัณฑ์โลหะร้อยละ 8.5 ซึ่งจะไปตามแนวโน้มการเติบโตของเศรษฐกิจ ทั้งในและต่างประเทศที่ฟื้นตัว ทำให้ความต้องการใช้บรรจุภัณฑ์ของผู้ผลิตสินค้าที่จำหน่ายในประเทศและการส่งออกมีปริมาณที่สูงขึ้น ทั้งนี้ โอกาสของธุรกิจบรรจุภัณฑ์ในประเทศไทยพบว่า การขยายบทบาทของการค้าออนไลน์ (e-Commerce) ส่งผลให้ความต้องการบรรจุภัณฑ์เพื่อการขนส่งจากผู้ผลิตไปสู่ผู้บริโภคโดยตรง (Business to Consumer : B2C) หรือบรรจุภัณฑ์ตติยภูมิ (Tertiary Packaging) เช่น กล่องกระดาษแข็ง กล่องพัสดุไปรษณีย์ เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะ การผลิตเพื่อตอบสนองผู้ประกอบการด้าน e-Commerce รายกลาง และรายเล็ก หรือ SMEs ที่มีเป็นจำนวนมาก ซึ่งศูนย์วิจัยกสิกรไทยประเมินเบื้องต้นพบว่า ในปี 2560 ที่ผ่านมา ความต้องการบรรจุภัณฑ์เพื่อการขนส่งสำหรับสินค้า e-Commerce คิดเป็นปริมาณ 300 ล้านหน่วย รวมมูลค่าตลาดประมาณ 4,500 ล้านบาท และในปี 2561 ตลาด e-Commerce ในรูปแบบ B2C (ภาคการค้าปลีก) จะมีมูลค่าประมาณ 3.05 แสนล้านบาท ส่งผลให้ตลาดบรรจุภัณฑ์เพื่อการขนส่งจะมีมูลค่าถึงประมาณ 5,300 ล้านบาท ซึ่งเติบโตกว่าร้อยละ 17.8 (%YoY) [1]

นอกจากนี้ โอกาสด้านการส่งออกนั้น ประเทศไทยมีการส่งออกบรรจุภัณฑ์ไปยังตลาดโลกในปี 2560 มีมูลค่าค่อนข้างสูงกว่า 60,000 ล้านบาท ซึ่งในภาวะที่เศรษฐกิจโลกอยู่ในช่วงฟื้นตัว ทำให้ความต้องการบรรจุภัณฑ์ของประเทศต่าง ๆ มีเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะ ประเทศเพื่อนบ้านในกลุ่มอาเซียนที่เป็นตลาดส่งออกบรรจุภัณฑ์ที่สำคัญของไทย เนื่องจากการผลิตบรรจุภัณฑ์ในประเทศแถบอาเซียนยังไม่เพียงพอ อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ต้องติดตามต่อไปก็คือ การลงทุนด้านการขยายการผลิตบรรจุภัณฑ์ในประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียน

เพื่อรองรับความต้องการที่เพิ่มขึ้นนั้น ทั้งนักลงทุนจากไทยและประเทศอื่น ๆ ให้ความสนใจ ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อการส่งออกบรรจุภัณฑ์ของไทยไปยังต่างประเทศได้ จากสถานการณ์และอุปสรรคของผู้ผลิตอุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูกที่จะต้องเผชิญนั้น แม้ในปี 2561 ธุรกิจบรรจุภัณฑ์และสิ่งพิมพ์จะได้รับอานิสงส์จากการเติบโตของเศรษฐกิจของประเทศและของโลกก็ตาม แต่ธุรกิจนี้ก็ยังมีความท้าทายที่ผู้ประกอบการจำเป็นต้องวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางรับมือ ซึ่งต้องพิจารณาถึง

1) คำสั่งซื้อต่อครั้งที่มีความถี่น้อยลงแต่มีความถี่มากขึ้น โดยการเติบโตของผู้ประกอบการ SMEs ที่เพิ่มขึ้น ภายหลังจากธุรกิจออนไลน์ e-Commerce ขยายบทบาท โดยเฉพาะ สินค้าที่เกี่ยวข้องกับอาหาร เครื่องดื่ม เครื่องสำอาง และของใช้ส่วนบุคคล ซึ่งธุรกิจเหล่านี้ส่วนใหญ่มียอดขายต่อครั้งไม่สูงมากนัก อีกทั้งยอดขายยังไม่สม่ำเสมอเมื่อเทียบกับผู้ประกอบการรายใหญ่ ส่งผลให้การสั่งซื้อบรรจุภัณฑ์และสิ่งพิมพ์ต่อครั้งอาจมีจำนวนไม่สูงมาก แต่มีความถี่บ่อยตามยอดขายที่เข้ามาในแต่ละเดือนเท่านั้น

2) การถูกแย่งชิงส่วนแบ่งตลาดจากคู่แข่ง เป็นผลจากการค้าไร้พรมแดน ทำให้การสั่งซื้อสินค้าจากต่างประเทศ โดยเฉพาะ ยอดสินค้าออนไลน์ e-Commerce ทำได้ง่ายและมีค่าใช้จ่ายถูกลง ซึ่งอาจทำให้การบรรจุสินค้าซึ่งมีบรรจุภัณฑ์ติดมากับตัวสินค้าตั้งแต่ต้นทางจากต่างประเทศ ซึ่งหากการนำเข้าสินค้าในส่วนนี้มีมูลค่าเพิ่มสูงขึ้น ก็จะมีผลกระทบต่อผู้ผลิตสินค้าในประเทศที่อาจมียอดขายลดลง และอาจเป็นภัยคุกคามต่อความต้องการบรรจุภัณฑ์ในประเทศเช่นเดียวกัน

3) รูปแบบความต้องการที่เปลี่ยนไป โดยการที่ภาครัฐพยายามผลักดันให้ไทยปรับเปลี่ยนการผลิตภาคอุตสาหกรรมซึ่งเป็นฐานการผลิตเดิมไปสู่ฐานเศรษฐกิจใหม่ (New S-Curve) ที่เน้นนวัตกรรมมากขึ้น อาทิ สินค้ากลุ่มเทคโนโลยีชีวภาพ เทคโนโลยีทางการแพทย์ กลุ่มเครื่องมืออุปกรณ์อัจฉริยะ หุ่นยนต์ และระบบเครื่องกลที่ใช้ระบบอิเล็กทรอนิกส์ ทำให้บรรจุภัณฑ์หรือสิ่งพิมพ์บนบรรจุภัณฑ์รูปแบบเดิมที่ผลิตแบบขนาดใหญ่ (Mass) อาจไม่สามารถตอบโจทย์สินค้าใหม่ ๆ ที่จะถูกผลิตออกมาได้ ขณะที่การผลิตที่ตอบโจทย์และเหมาะสมก็อาจมีอุปสรรคจากเครื่องจักรการผลิตที่มีอยู่เดิม รวมถึงบุคลากรทางด้านการผลิตและออกแบบก็อาจยังไม่มีผู้เชี่ยวชาญหรือคุ้นเคยกับสินค้านวัตกรรมใหม่ที่มีบทบาทมากขึ้น [1]

ในด้านการตลาดที่ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อมุ่งสนองความต้องการ (Needs) ของผู้บริโภค โดยคำนึงถึงความพอใจสูงสุดและบรรลุวัตถุประสงค์ของธุรกิจนั้น ๆ โดยแนวความคิดทางการตลาดแบบเก่า (Old Marketing Concept) อยู่ในช่วงการปฏิวัติอุตสาหกรรมในช่วงแรก ๆ ผู้ผลิตมุ่งเน้นการผลิตเพื่อขายเพียงอย่างเดียว และพยายามลดต้นทุนให้ต่ำลง เพื่อผลกำไรที่มากขึ้นโดยไม่ได้นำความต้องการของลูกค้า เป็นยุคที่ผู้ผลิตและผู้ขายมีอำนาจในการต่อรองเหนือลูกค้าหรือเป็นยุคที่ตลาดเป็นของผู้ผลิตหรือผู้ขาย ในการทำตลาดแบบ B2B (Business to Business) ของบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูกนั้น มีวิธีการทำตลาดต่อกันโดยตรง คือ ด้านการขายที่ทำการตลาดระหว่างบริษัทกับบริษัทซึ่งเป็นลูกค้าของกันและกัน โดยบางแห่งเรียกว่าการขายสินค้าเข้าสู่องค์กรหรือการทำตลาดระหว่างธุรกิจกับธุรกิจ ที่ไม่มีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกด้านการตลาด ไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลลูกค้า การส่งเสริมการขาย การแสวงหาช่องทางการจัดจำหน่ายใหม่ ๆ การกำหนดกลยุทธ์ด้านผลิตภัณฑ์หรือราคา การวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันของธุรกิจ เป็นต้น

จากข้อมูลสถานการณ์และอุปสรรคของผู้ผลิตอุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูกที่จะต้องเผชิญในอนาคต และรูปแบบการตลาดแบบ B2B ที่มีขั้นตอนการขายแบบธุรกิจไปสู่ธุรกิจโดยตรง ทำให้ผู้วิจัยตระหนักถึงการศึกษาวิจัยครั้งนี้ว่า หากมีการมุ่งเน้นไปศึกษาถึงรูปแบบของการตลาดแบบธุรกิจต่อธุรกิจ (B2B)

ของอุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก ผ่านงานวิจัยรูปแบบการตลาด B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูกนั้น จะสามารถทราบถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกซื้อบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูกของบริษัทหรือองค์กรต่าง ๆ เพื่อนำผลที่ได้มาทำเป็น Model Marketing B2B ของอุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก ซึ่งสัดส่วนของมูลค่าตลาดหรือกลุ่มตลาดที่มุ่งเน้นนั้นมีขนาดใหญ่กว่ากลุ่มตลาดแบบอื่น ๆ เพราะมีจำนวนขนาดใหญ่กว่ากลุ่มรายย่อย ซึ่งจะเป็นแนวทางในการวางแผนสำหรับการดำเนินธุรกิจให้เติบโตในอนาคตต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ศึกษาและพัฒนารูปแบบการตลาด B2B ของอุตสาหกรรมกระดาษลูกฟูก

ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัย เรื่อง รูปแบบการตลาด B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก และในการวิจัยเรื่องดังกล่าวผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิจัยแบบเดลฟาย (Delphi Technique) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ สามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังภาพที่ 1

ผู้ให้ข้อมูล		การพัฒนาเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล
การกำหนดคุณสมบัติและจำนวนผู้เชี่ยวชาญ		- รวบรวมข้อมูลจากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องและสร้างเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย
		- สร้างเครื่องมือในรูปแบบสอบถามปลายเปิด และตรวจสอบความน่าเชื่อถือด้วยการประเมิน IOC จากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน
การให้ความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ	←	- ครั้งที่ 1 นำแบบสอบถามปลายเปิดที่ผ่านการตรวจสอบส่งให้ผู้เชี่ยวชาญแสดงความเห็น
	↘	- ครั้งที่ 2 นำผลประเมินจากครั้งที่ 1 สรุปและพัฒนาเป็นแบบสอบถามชุดที่ 2 ในชุดรูปแบบคำถามปลายปิด 5 Rating Scale และส่งกลับให้ผู้เชี่ยวชาญแสดงความคิดเห็น
	←	- ครั้งที่ 3 ผลการประเมินจากครั้งที่ 2 สรุปและพัฒนาเป็นแบบสอบถามชุดที่ 3 และส่งกลับให้ผู้เชี่ยวชาญแสดงความคิดเห็น
	↘	- ครั้งที่ 4 วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามชุดที่ 3 และส่งกลับให้ผู้เชี่ยวชาญยืนยันอีกครั้ง
สรุปผลการวิจัย	←	- นำผลครั้งที่ 4 ที่ได้ไปสรุปสรุปการวิจัย

ภาพที่ 1 สรุปแผนการวิจัย

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ในการศึกษครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและทฤษฎีต่าง ๆ รวมทั้งการตลาดแบบใหม่ของบริษัท ไทยโปร อินดัสตรี จำกัด นำมาจัดทำเป็นแบบสอบถามและส่งไปยังผู้เชี่ยวชาญ 17 ท่าน แล้วกำหนดมาเป็น Model Marketing B2B บรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก

2. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและการตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้เก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างเป็นแบบสอบถามตามขั้นตอนการวิจัยแบบเทคนิคเดลฟาย (Delphi Technique) ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้เกณฑ์การลดความคลาดเคลื่อนคัดเลือกผู้เชี่ยวชาญมาทั้งหมด 17 ท่าน โดยการเลือกแบบเจาะจงจากผู้ทำงานอยู่ในกิจการผลิตบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก 15 ท่าน และผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านธุรกิจการผลิตบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก 2 ท่าน โดยการส่งแบบสอบถามโดยใช้เทคนิคเดลฟายจะให้ผู้เชี่ยวชาญตอบแบบสอบถามและให้ความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมาจำนวน 4 รอบ ดังนี้

รอบที่ 1 เป็นคำถามปลายเปิดให้ครอบคลุมประเด็นปัญหาที่จะวิจัย คือ องค์ประกอบด้านการตลาดของบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก โดยให้ผู้เชี่ยวชาญเน้นและย้ำสิ่งที่คิดว่าหรือรู้สึกที่สำคัญที่สุดเพียงสั้น ๆ โดยให้เขียนความเห็นด้านใดก็ได้ตามที่ต้องการ

รอบที่ 2 เป็นคำถามปลายปิดที่ได้จากการรวบรวมมาจากแบบสอบถามรอบที่ 1 โดยสร้างเป็นแบบสอบถามชนิดมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับ เพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนให้น้ำหนักความสำคัญของแต่ละข้อ รวมทั้ง เหตุผลที่เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยของแต่ละข้อลงในช่องว่างที่เว้นไว้ตอนท้ายประโยค หรือการแก้ไขสำนวนโดยผู้เชี่ยวชาญสามารถให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมได้

รอบที่ 3 เป็นคำถามปลายปิด โดยใช้แบบสอบถามแบบมาตราส่วนประมาณค่า และมีข้อความเดียวกันกับแบบสอบถามรอบที่ 2 แต่เพิ่มตำแหน่งของค่ามัธยฐาน และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ และเครื่องหมายแสดงตำแหน่งที่ผู้เชี่ยวชาญท่านนั้น ๆ ได้ตอบในแบบสอบถามรอบที่ 2 ลงไป หากคำตอบที่วิเคราะห์ได้นั้นมีความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญที่สอดคล้องกัน ผู้วิจัยจะสรุปผลในรอบนี้ทันที แต่หากความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญไม่สอดคล้องกันจึงจะส่งแบบสอบถามกลับไปใหม่ การเก็บข้อมูลรอบที่ 3 นี้มีความสำคัญมาก เนื่องจากการยืนยันคำตอบของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในประเด็นคำถามเดิม ผู้วิจัยจึงจะต้องมีความรอบคอบและไม่มือคดใด ๆ

รอบที่ 4 แบบสอบถามแบบมาตราส่วนประมาณค่า ซึ่งในงานวิจัยนี้ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญในรอบที่ 3 และรอบที่ 4 จะมีความแตกต่างกันน้อยมาก ดังนั้น จึงไม่จำเป็นต้องเก็บข้อมูลในรอบที่ 4

3. การวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองจากแบบสอบถามในรอบที่ 1 ซึ่งเป็นการแสดงความคิดเห็นของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ 17 ท่าน และผู้วิจัยนำคำตอบของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในครั้งที่ 1 มาสร้างเป็นแบบสอบถามรอบที่ 2 ในลักษณะมาตราส่วนประเมินค่า 5 ระดับ แล้วนำคำตอบจากแบบสอบถามรอบที่ 2 มาหาค่าวิเคราะห์หาค่ามัธยฐาน (Median) และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ (Interquartile Range) เป็นรายชื่อ รวมทั้งแสดงตำแหน่งของคำตอบที่ผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนตอบในแบบสอบถามรอบที่ 2 เป็นรายชื่อตามที่คำนวณได้ลงในแบบสอบถามรอบที่ 3 ซึ่งมีข้อความเหมือนแบบสอบถามรอบที่ 2 ทุกประการ เพียงแต่เพิ่มการแสดงค่าสถิติซึ่งไม่มีแสดงในแบบสอบถามรอบที่ 2 แล้วส่งกลับไปเป็นแบบสอบถามรอบที่ 3 ให้ผู้เชี่ยวชาญในการวิจัยครั้งนี้ โดยแต่ละท่านได้พิจารณาตอบเพิ่มเติมของตนเองอีกครั้ง และจากคำตอบที่ได้ในแบบสอบถามรอบที่ 3 นี้ ผู้วิจัยนำคำตอบที่ได้แต่ละข้อความมาวิเคราะห์หาค่ามัธยฐาน และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ และฐานนิยม (Mode) แล้วนำมาแปลผลตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ค่าโดยเกณฑ์ในการแปลผลค่าต่าง ๆ มีดังนี้

3.1 เกณฑ์การแปลผลค่ามัธยฐานมีดังนี้

ค่ามัธยฐานตั้งแต่ 4.50 ขึ้นไป หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยกับข้อความระดับมากที่สุด

ค่ามัธยฐานตั้งแต่ 3.50-4.49 ขึ้นไป หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยกับข้อความระดับมาก

ค่ามัธยฐานตั้งแต่ 2.50-3.49 ขึ้นไป หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยกับข้อความระดับปานกลาง

ค่ามัธยฐานตั้งแต่ 1.50-2.49 ขึ้นไป หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยกับข้อความระดับน้อย

ค่ามัธยฐานต่ำกว่า 1.50 ลงไป หมายถึง กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยกับข้อความน้อยที่สุด

3.2 เกณฑ์การแปลผลค่าพิสัยระหว่างควอไทล์

ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ ต่ำกว่า 0.51 หมายถึง คำตอบของผู้เชี่ยวชาญมีความสอดคล้องสูงมาก

ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ 0.51-1.00 หมายถึง คำตอบของผู้เชี่ยวชาญมีความสอดคล้องสูง

ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ 1.01-2.00 หมายถึง คำตอบของผู้เชี่ยวชาญมีความสอดคล้องปานกลาง

ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ 2.01-3.00 หมายถึง คำตอบของผู้เชี่ยวชาญมีความสอดคล้องต่ำ

ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ 3.00 ขึ้นไป หมายถึง คำตอบของผู้เชี่ยวชาญมีความสอดคล้อง

สรุปเกณฑ์การพิจารณาความสอดคล้อง ผู้วิจัยนำค่าพิสัยระหว่างควอไทล์และค่าความแตกต่างระหว่างค่ามัธยฐานกับค่าฐานนิยมเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาความสอดคล้องของการบูรณาการแต่ละข้อความ ดังนี้

ตารางที่ 1 สรุปเกณฑ์การพิจารณาความสอดคล้อง

กรณีที่	ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์	ค่าความแตกต่างระหว่างค่ามัธยฐานกับค่าฐานนิยม	การพิจารณาความสอดคล้อง
1	ไม่เกิน 1.50	ไม่เกิน 1.00	สอดคล้อง
2	ไม่เกิน 1.50	เกิน 1.00	ไม่สอดคล้อง
3	เกิน 1.50	ไม่เกิน 1.00	ไม่สอดคล้อง
4	เกิน 1.50	เกิน 1.00	ไม่สอดคล้อง

4. การนำเสนอข้อมูล จากการศึกษาข้อมูลด้วยเทคนิคเดลฟายนั้น ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลงานวิจัยได้ ดังนี้

- 1) โมเดลรูปแบบการตลาด B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูกในปัจจุบัน
- 2) ปัจจัยที่มีผลต่อการเลือกซื้อบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูกของผู้ซื้อ

ผลการศึกษา

1. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม

จากผลการสอบถามและการวิเคราะห์ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 17 ท่าน ด้วยกระบวนการเทคนิคเดลฟาย (Delphi Technique) ทั้งหมด 3 รอบ สรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงค่ามัธยฐาน ความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐาน และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์

เครื่องมือทางการตลาด	ค่ามัธยฐาน		ค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐาน		ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์	
	ค่าที่ได้	อยู่ในระดับ	ค่าที่ได้	ระดับความเห็นที่สอดคล้องกัน	ค่าที่ได้	ระดับความเห็นที่สอดคล้องกัน
ส่วนประสมทางการตลาด 4Ps	5	มาก	0	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
กลยุทธ์การตลาดแบบธุรกิจต่อธุรกิจ (B2B)	5	มาก	0	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
Five Force Model	5	มาก	0	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
ปัจจัยภายนอกอื่นๆ	4	มาก	0	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
ปัจจัยภายในองค์กร	4	มาก	0	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
Business Model Canvas	4	มาก	1	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
ปัจจัยระหว่างบุคคล	5	มาก	0	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
ปัจจัยเฉพาะบุคคล	5	มาก	0	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
ศูนย์กลางทางการจัดซื้อ	4	มาก	0	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
กระบวนการตัดสินใจซื้อ	4	มาก	0	สอดคล้อง	1	สอดคล้องสูง
การตอบสนองของผู้ซื้อ	5	มาก	0	สอดคล้อง	0	สอดคล้องสูงมาก

1.1 ส่วนประสมทางการตลาด 4Ps ประกอบด้วย 1) ผลิตภัณฑ์ (Product) 2) ราคา (Price) 3) สถานที่จัดจำหน่าย (Place) และ 4) การส่งเสริมการตลาด (Promotion) พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง เว้นแต่ด้านผลิตภัณฑ์ (Product) ที่อยู่ในระดับ 0 หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความคิดเห็นสอดคล้องกันสูงมาก

1.2 กลยุทธ์การตลาดแบบธุรกิจต่อธุรกิจ (B2B) ประกอบด้วย 1) การให้ความสำคัญกับการทำใบรับรอง (Testimonial) ของลูกค้าหรือการทำ Social Proof หรือการได้รับการยอมรับจากบริษัทอื่น ๆ ที่เป็นลูกค้าที่เคยอุดหนุนสินค้า/บริการมาก่อนหน้านี้ 2) การรวมกลุ่มของลูกค้าและการจัดงานอีเวนต์ 3) การส่งจดหมายอัปเดตข่าวสาร 4) การมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนออนไลน์ 5) ระบบการทำให้ลูกค้าเกิดความพึงพอใจ (Customer Satisfaction System) 6) การทำแคมเปญ Cross Sell และ Upsell และ 7) การทำ Content Marketing ของการตลาดออนไลน์ ผลการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมาก (4.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมาก (4.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 ยกเว้นด้านการทำใบรับรอง (Testimonial) ของลูกค้าหรือการทำ Social Proof ที่ค่าอยู่ในระดับ 1 และค่าพิสัยระหว่าง

ควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง เว้นแต่ด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนออนไลน์ ที่อยู่ในระดับ 0 หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูงมาก

1.3 สิ่งกระตุ้นอื่น ๆ เป็นองค์ประกอบที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นที่สอดคล้องกันในระดับมากที่สุด แบ่งออกเป็น Five Force Model และปัจจัยภายนอกอื่น ๆ สามารถอธิบายถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ได้ดังนี้

Five Force Model ประกอบด้วย 1) ภัยคุกคามจากคู่แข่งหน้าใหม่ (Threat of New Entrants) 2) ภัยคุกคามจากสินค้าทดแทน (Threat of Substitutes) 3) อำนาจต่อรองของลูกค้า (Bargaining Power of Buyers) 4) อำนาจการต่อรองของซัพพลายเออร์ (Bargaining Power of Suppliers) และ 5) สภาวะการแข่งขันในอุตสาหกรรม (Industry Rivalry) ผลการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) ยกเว้นด้านสภาวะการแข่งขันในอุตสาหกรรม ที่อยู่ในระดับมาก (4.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 ยกเว้นด้านสภาวะการแข่งขันในอุตสาหกรรม ที่ค่าอยู่ในระดับ 1 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง เว้นแต่ด้านภัยคุกคามจากสินค้าทดแทน และด้านอำนาจการต่อรองของซัพพลายเออร์ ที่อยู่ในระดับ 0 หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความคิดเห็นสอดคล้องกันสูงมาก

ปัจจัยภายนอกอื่น ๆ ประกอบด้วย 1) ด้านการเมือง 2) ด้านเศรษฐกิจ 3) ด้านสังคมวัฒนธรรม กฎหมาย และ 4) ด้านเทคโนโลยี ผลสรุปการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับปานกลาง (3.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับปานกลาง (3.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง

1.4 การจัดซื้อขององค์กร เป็นองค์ประกอบที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นที่สอดคล้องกันในระดับมากที่สุด แบ่งออกเป็นองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

ปัจจัยภายในองค์กร (Organizational Factors) ประกอบด้วย 1) พฤติกรรมการซื้อ (Buying Behavior) 2) วัตถุประสงค์และนโยบายของการสั่งซื้อ 3) ขั้นตอนและกระบวนการในการสั่งซื้อภายในองค์กร และ 4) โครงสร้างการจัดการภายในองค์กร (ระบบห่วงโซ่คุณค่า: Value Chain) ผลการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมาก (4.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมาก (4.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง

Business Model Canvas ประกอบด้วย 1) Customer Segments (กลุ่มลูกค้า) 2) Customer Relationships (ความสัมพันธ์กับลูกค้า) 3) Channels (ช่องทางการเข้าถึงลูกค้า) 4) Value Propositions (คุณค่าของสินค้า/บริการ) 5) Key Partner (คู่ค้าดำเนินธุรกิจที่สำคัญ) 6) Key Activities (กิจกรรมหลัก) 7) Key Resource (ทรัพยากรหลัก) 8) Cost Structure (โครงสร้างค่าใช้จ่าย) และ 9) Revenue Streams (ช่องทางการเข้ามาของรายได้) ผลการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) ยกเว้นด้าน Key Partner (คู่ค้าดำเนินธุรกิจที่สำคัญ) ที่อยู่ในระดับมาก (4.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 เว้นแต่ด้าน Key Partner (คู่ค้าดำเนินธุรกิจที่สำคัญ) อยู่ในระดับ 1 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง เว้นแต่ด้าน Customer Relationships (ความสัมพันธ์กับลูกค้า) ที่อยู่ในระดับ 0 หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความคิดเห็นสอดคล้องกันสูงมาก

ปัจจัยระหว่างบุคคล (Interpersonal Factors) ประกอบด้วย ด้านลูกค้า (ผู้ซื้อ) และผู้จัดหาวัตถุดิบ (Material Supplier)/ผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์ (Packaging Manufacturer) ผลการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง เว้นแต่ด้านผู้ใช้ (Users) ผู้มีอิทธิพลต่อการซื้อ (Influencers) และผู้ผู้อนุมัติ (Approvers) ที่อยู่ในระดับ 0 หมายถึงผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูงมาก

ปัจจัยเฉพาะบุคคล (Individual Factors) ประกอบด้วย 1) อายุ 2) รายได้ 3) การศึกษา 4) อาชีพ 5) บุคลิกลักษณะ และ 6) ทักษะ ผลการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมาก (4.00) ยกเว้นด้านทัศนคติอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมาก (4.00) ยกเว้นด้านอายุและทัศนคติอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 ยกเว้นด้านอายุอยู่ในระดับ 1 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง เว้นแต่ด้านการศึกษา ที่อยู่ในระดับ 0 หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูงมาก

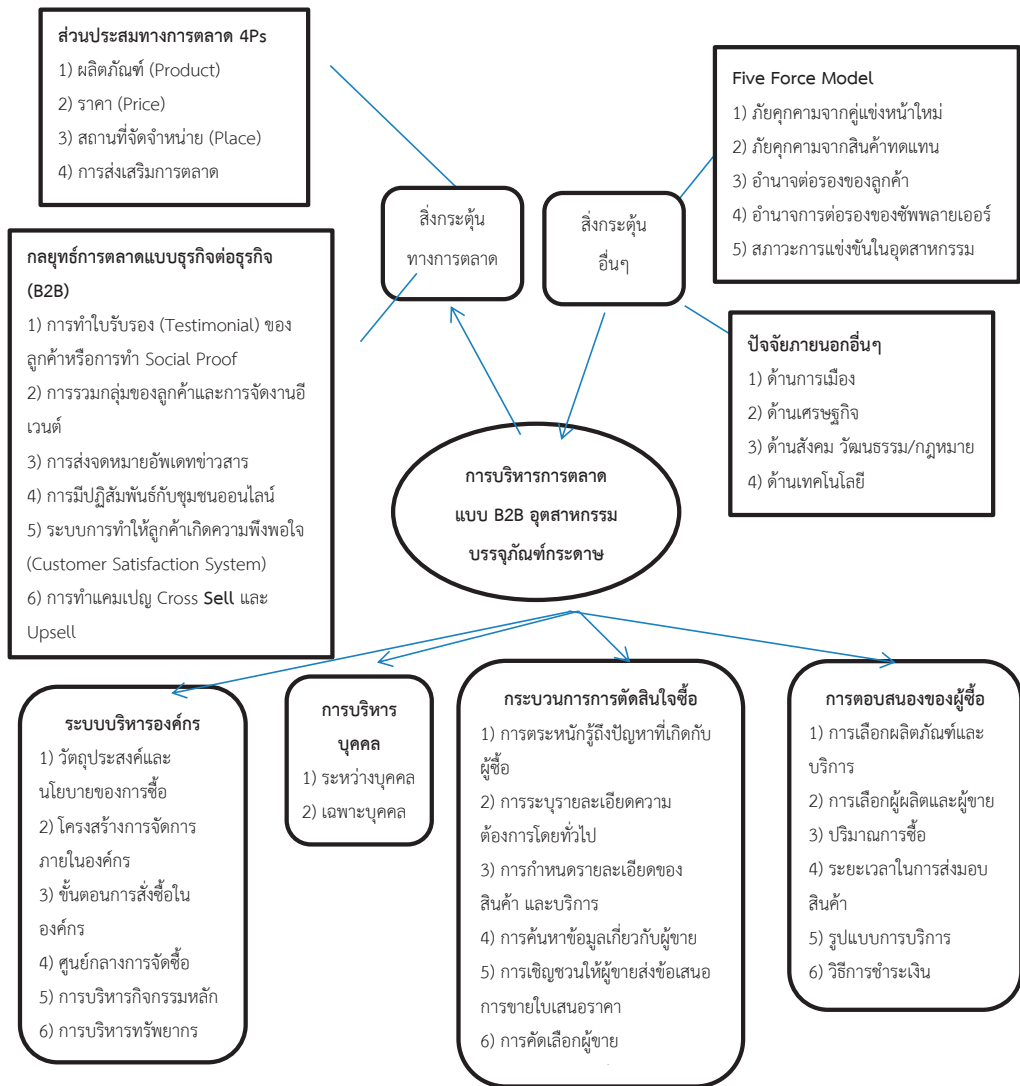
ศูนย์กลางทางการจัดซื้อ ผลการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมาก (4.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมาก (4.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง

กระบวนการการตัดสินใจซื้อ ประกอบด้วย 1) การตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้ซื้อ 2) การระบุรายละเอียดความต้องการโดยทั่วไป 3) การกำหนดรายละเอียดของสินค้า และบริการ 4) การค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับผู้ขาย 5) การเชิญชวนให้ผู้ขายส่งข้อเสนอการขายไปเสนอราคา 6) การคัดเลือกผู้ขาย 7) กำหนดรายละเอียดของกระบวนการสั่งซื้อตามปกติ และ 8) การทบทวนผลการดำเนินงานทั้งหมดที่เกี่ยวกับการจัดซื้อ ผู้ซื้อ ผู้ขาย ทั้งนี้ ผลการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมาก (4.00) ยกเว้นด้านการค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับผู้ขาย อยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมาก (4.00) ยกเว้นด้านการค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับผู้ขายและการคัดเลือกผู้ขายอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 ยกเว้นด้านการคัดเลือกผู้ขายและการทบทวนผลการดำเนินงานทั้งหมดที่เกี่ยวกับการจัดซื้อ ผู้ซื้อ ผู้ขายอยู่ในระดับ 1 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง

การตอบสนองของผู้ซื้อ ประกอบด้วย 1) การเลือกผลิตภัณฑ์และบริการ 2) การเลือกผู้ผลิตและผู้ขาย 3) ปริมาณการซื้อ 4) ระยะเวลาในการส่งมอบสินค้า 5) รูปแบบการบริการ และ 6) วิธีการชำระเงิน ทั้งนี้ ผลการวิเคราะห์พบว่า ทุกองค์ประกอบมีค่ามัธยฐานอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) ค่าฐานนิยมอยู่ในระดับมากที่สุด (5.00) มีค่าความแตกต่างระหว่างฐานนิยมกับมัธยฐานเท่ากับ 0 และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์อยู่ในระดับ 1 ซึ่งหมายถึงผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูง เว้นแต่ด้านการเลือกผลิตภัณฑ์และบริการ การเลือกผู้ผลิตและผู้ขาย ระยะเวลาในการส่งมอบสินค้า และวิธีการชำระเงิน อยู่ในระดับ 0 ซึ่งหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกันสูงมาก

สรุปและอภิปรายผล

สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิคเดลฟาย การบริหารการตลาดแบบ B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก ด้านกระบวนการจัดซื้อที่มีปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องดังแสดงในภาพที่ 2 ดังนี้

ภาพที่ 2 การบริหารการตลาดแบบ B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษ

ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการซื้อบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูกของกิจการที่เป็นลูกค้าประกอบด้วย

1) กลุ่มปัจจัยสภาพแวดล้อม ได้แก่ 1.1) สิ่งกระตุ้นทางการตลาด ได้แก่ 1.1.1) ส่วนประสมการตลาดของผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์ จากการศึกษาพบว่า เป็นปัจจัยที่ผู้เกี่ยวข้องให้ความสำคัญเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อย ได้แก่ ผลิตภัณฑ์มีความสำคัญมากที่สุด ราคา สถานที่จัดจำหน่าย และการส่งเสริมการตลาด มีความสำคัญมาก ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า บรรจุภัณฑ์มีนัยสำคัญยิ่งต่อการตัดสินใจของกิจการลูกค้าในการตกลงว่าจ้างผู้ผลิต

กล่องบรรจุภัณฑ์หากสามารถผลิตได้ตามความต้องการของกิจการลูกค้า ทั้งนี้ เพราะในตลาดผู้บริโภค บรรจุภัณฑ์มีอิทธิพลต่อการซื้อสินค้าทั้งรูปลักษณะ ขนาดที่เหมาะสม ความสามารถในการรักษาคุณภาพสินค้า เป็นต้น ฉะนั้น หากกิจการผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์ปรับการผลิตไม่ได้ก็จะสูญเสียกิจการลูกค้าผู้สั่งซื้อไป ซึ่งการค้นพบนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Hoyeon Park [10] และจิตรภาพร ลีละวัฒน์ [4] ที่พบว่า บรรจุภัณฑ์เป็นความประทับใจขั้นแรกของผู้บริโภค (First Impression) โดยผู้บริโภคจะเป็นผู้มีอำนาจสูงที่สุดในการตัดสินใจซื้อ ซึ่งผู้ประกอบการจำเป็นจะต้องทำให้ผู้บริโภคเกิดความประทับใจทันทีที่ผู้บริโภคมองเห็นสินค้า ดังนั้น ผู้ประกอบการที่ผลิตบรรจุภัณฑ์จะต้องมีการพัฒนาการผลิตบรรจุภัณฑ์เพื่อให้เกิดความประทับใจ มิเช่นนั้น ผู้บริโภคจะไม่เกิดการตัดสินใจซื้อได้ การค้นพบครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Grosova Stainslava [11] และพลกษา สร้อยหอม [12] ที่พบว่า ราคาของการผลิตบรรจุภัณฑ์ที่เสนอขายมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจซื้อของกิจการลูกค้า 1.1.2) การตลาดแบบธุรกิจต่อธุรกิจ จากการศึกษาพบว่า เป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อย ได้แก่ การมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนออนไลน์มีความสำคัญมากที่สุด การรวมกลุ่มของลูกค้า การจัดงานอีเวนต์ ใบบรรอง Social Proof การทำแคมเปญ Cross Sell-Upsell การส่งจดหมายอัปเดตข่าวสาร ระบบการทำให้ลูกค้าเกิดความพึงพอใจ และการทำ Content Marketing ของการตลาดออนไลน์ ทั้งหมดนี้มีความสำคัญในระดับมาก

ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า การติดต่อธุรกิจมีการสื่อสารใน 2 ลักษณะ คือ แบบเป็นทางการ และแบบไม่เป็นทางการที่ใช้การติดต่อผ่านโลกโซเชียล (ชุมชนออนไลน์) แต่ประสิทธิภาพของการสื่อสารกลับมีผลต่อความสำเร็จในการดำเนินธุรกิจมากกว่า เพราะความเป็นกันเอง และตอบสนองที่รวดเร็วกว่า รวมถึงการจัดกิจกรรมรวมกลุ่มลูกค้าจัดงานอีเวนต์ซึ่งทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์พูดคุย เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน และเกิดการช่วยเหลือให้มีความสำเร็จร่วมกัน ซึ่งเปิดโอกาสให้มีการซื้อเพิ่มขึ้นจากเดิมที่ลูกค้าเคยอุดหนุนอยู่นอกจากนี้ ผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์ต้องใส่ใจกับการมี Social Proof เพื่อเป็นการเพิ่มความเชื่อมั่นให้กิจการลูกค้า ซึ่งเป็นตัวเร่งการตัดสินใจของลูกค้าได้เร็วขึ้นด้วย รวมถึง ในระหว่างการเจรจาที่ต้องจัดแคมเปญ Cross Sell – Upsell เป็นแรงจูงใจกับกิจการลูกค้า มีการตัดสินใจที่เร็วขึ้น ด้วยเห็นประโยชน์ที่จะได้รับนั้นคุ้มค่าและความเป็นมืออาชีพในสายตาของลูกค้า อีกทั้งต้องจัดวางระบบพื้นฐานต่าง ๆ ที่จะสนับสนุนกิจกรรมการส่งจดหมายอัปเดตข่าวสาร ระบบการทำให้ลูกค้าเกิดความพึงพอใจ การทำ Content Marketing ของการตลาดออนไลน์ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จะช่วยรักษาและคงความสัมพันธ์อันดีกับลูกค้าไว้ การค้นพบครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Koyne Marketing อ้างใน Amanda Zantal-Wiener [5] ที่พบว่า การมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชุมชนออนไลน์โดยการสร้างกลุ่ม Facebook กลุ่ม Line สร้างความสำเร็จให้แก่กิจการได้มาก เพราะเป็นช่องทางการสื่อสารที่เป็นกันเอง สบาย ๆ ใช้ภาษาง่าย ๆ สามารถขอความช่วยเหลือได้ ตอบสนองได้รวดเร็วกว่า การสานสัมพันธ์กับลูกค้าด้วยการจัดงานอีเวนต์การจัดประชุมเป็นครั้งคราว สร้างความสำเร็จให้แก่กิจการได้ เพราะทำให้เกิดการเรียนรู้และเข้าใจถึงปัญหาของลูกค้าได้ดียิ่งขึ้น และสามารถช่วยเหลือลูกค้าด้วยการนำเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ดีที่สุด ที่สำคัญคือ เป็นการแก้ปัญหาของลูกค้าแต่ละราย ซึ่งตรงความต้องการมากกว่า เพราะแต่ละรายย่อมมีปัญหาแตกต่างกันไป การทำ Social Proof หรือการได้รับการยอมรับจากบริษัทที่เป็นลูกค้าที่เคยอุดหนุนสินค้ามาก่อนหน้านี้แล้วช่วยเพิ่มความน่าเชื่อถือให้กับบริษัทมากยิ่งขึ้น ความสำเร็จคือการเพิ่มยอดขาย แต่ทั้งนี้ลูกค้าก็รู้สึกถึงประโยชน์ที่ได้รับเช่นกัน ใช้การจูงใจด้วยกลยุทธ์ Cross Sell ในการทำให้ลูกค้าซื้อสินค้าที่ใกล้เคียงกับสินค้าที่เคยอุดหนุน กลยุทธ์ Upsell ทำให้ลูกค้าซื้อเพิ่มมากขึ้น ด้วยวิธีการให้ความรู้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ให้คำปรึกษาแนะนำแบบมืออาชีพ และจากการศึกษาของ Koyne ยังพบว่ากลุ่มบริษัทตัวอย่างที่ศึกษาใช้กิจกรรมการส่งจดหมายอัปเดตข่าวสาร สร้างระบบการทำให้ลูกค้าเกิดความ

พึงพอใจ การทำ Content Marketing ของการตลาดออนไลน์สูงถึงร้อยละ 37-41 และ 1.1.3) สภาพแวดล้อมธุรกิจ ประกอบด้วย 1.1.3.1) สภาพแวดล้อมอุตสาหกรรม (Five Force Model) เป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อยได้แก่ด้านสินค้าทดแทน และด้านอำนาจต่อรองของลูกค้ามีความสำคัญมากที่สุด ภัยคุกคามจากคู่แข่งรายใหม่ อำนาจการต่อรองของซัพพลายเออร์ สภาพการแข่งขันในอุตสาหกรรมมีความสำคัญมาก ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า สำหรับกิจการลูกค้าหนึ่งในกระบวนการตัดสินใจ คือ การหาข้อมูลของผู้ผลิตและการเปรียบเทียบข้อมูลผู้ผลิตที่ตรงความต้องการมากที่สุด ฉะนั้นอำนาจในการต่อรองที่กิจการลูกค้ามีอยู่ย่อมมีผลต่อการตัดสินใจซื้ออย่างมาก นอกจากนี้แนวคิดของการเปลี่ยนจากบรรจุกฎที่กระต่ายไปเป็นวัวตัวอย่างอื่นแทนอาจเป็นด้วยต้นทุนที่ถูกกว่าหรือกระแสสังคม มีผลอย่างยิ่งต่อการตัดสินใจซื้อของกิจการลูกค้า ซึ่งการค้นพบครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของพฤษภา สร้อยหอม [12] ที่พบว่า อุตสาหกรรมกระดาษลูกฟูกนั้นมีสภาพการแข่งขันที่รุนแรง กอปรกับเป็นอุตสาหกรรมที่เกิดผู้ผลิตรายใหม่ได้ง่าย ผู้ซื้อมีอำนาจต่อรองค่อนข้างสูงอันเนื่องมาจากการปริมาณการสั่งซื้อและต้นทุนการเปลี่ยนใช้ (Switch cost)ต่ำ กิจการคู่แข่งอาจใช้กลยุทธ์สินค้าทดแทนด้วยการเปลี่ยนวัสดุบรรจุกฎที่สร้างความพอใจให้ลูกค้าได้มากกว่า และ 1.1.3.2) สภาพแวดล้อมทั่วไป (ปัจจัยภายนอกอื่นๆ) เป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อย ได้แก่ ด้านการเมือง เศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรมกฎหมาย ด้านเทคโนโลยี มีความสำคัญปานกลาง ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า สิ่งเหล่านี้ยังไม่ใช่องค์ประกอบสำคัญต่อการตัดสินใจซื้อบรรจุกฎที่กระต่ายลูกฟูกของกิจการที่เป็นลูกค้า ซึ่งการค้นพบนี้กลับต่างจากการศึกษาของ Frederick E. Webster [3] วาสนา มณีวรรณ [13] และปรีชา วรรัตน์ไชย [14] ที่พบว่า การเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมกฎหมายเทคโนโลยีล้วนมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจซื้อในอุตสาหกรรมแบบ B2B

2) กลุ่มโครงสร้างการจัดซื้อ ประกอบด้วย 2.1) ปัจจัยด้านภายในองค์กร เป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อย ได้แก่ วัตถุประสงค์และนโยบายของการสั่งซื้อ โครงสร้างการจัดการภายในองค์กร ขั้นตอนและกระบวนการในการสั่งซื้อภายในองค์กรมีความสำคัญมาก ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า การตัดสินใจซื้อของกิจการลูกค้าไม่ได้เกิดขึ้นโดยลำพัง แต่ได้รับอิทธิพลมาจากโครงสร้างภายในองค์กรของลูกค้าเองที่กำหนดเงื่อนไขในรูปแบบต่าง ๆ เช่น นโยบาย การจัดโครงสร้างการบริหารจัดการ ขั้นตอนและกระบวนการในการสั่งซื้อ การค้นพบครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของวาสนา มณีวรรณ [13] ที่พบว่า การตัดสินใจซื้อมีความเกี่ยวข้องกับการจัดโครงสร้างของหน่วยงานจัดซื้อด้วย และสอดคล้องกับการศึกษาของพิศาล เกียรติโกะ [2] ที่พบว่าปัจจัยภายในขององค์กรในการกำหนดวัตถุประสงค์และนโยบายของการสั่งซื้อ อย่างมากต่อการตัดสินใจซื้อของกิจการเอง 2.2) กระบวนการการตัดสินใจซื้อเป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อย ได้แก่ การตระหนักรู้ถึงปัญหาที่เกิดกับผู้ซื้อ การระบุรายละเอียดความต้องการโดยทั่วไป การกำหนดรายละเอียดของสินค้าและบริการ การค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับผู้ขาย การเชิญชวนให้ผู้ขายส่งข้อเสนอการขายใบเสนอราคา การคัดเลือกผู้ขาย การกำหนดรายละเอียดของกระบวนการสั่งซื้อตามปกติ การทบทวนผลการดำเนินงานทั้งหมดที่เกี่ยวกับการจัดซื้อ ผู้ซื้อ ผู้ขาย ในระดับความสำคัญมาก ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า กระบวนการจัดซื้อในระบบธุรกิจแบบ B2B มีการออกแบบโครงสร้างกระบวนการ ขั้นตอน ระเบียบปฏิบัติงาน เพื่อเป็นแนวทางในการบริหารจัดการ ตรวจสอบและควบคุม โดยเชื่อว่าจะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการจัดซื้อขององค์กร การค้นพบนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Frederick E. Webster [3] ที่พบว่า กระบวนการตัดสินใจซื้อเป็นสภาพแวดล้อมภายในองค์กรที่ส่งผลต่อการตัดสินใจซื้อขององค์กรผ่านการใช้อิทธิพลโดยตรงไปยังศูนย์กลางทางการจัดซื้อหรือฝ่ายจัดซื้อขององค์กร 2.3) ศูนย์กลางทางการจัดซื้อ เป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อย ได้แก่ รายละเอียดลูกค้า

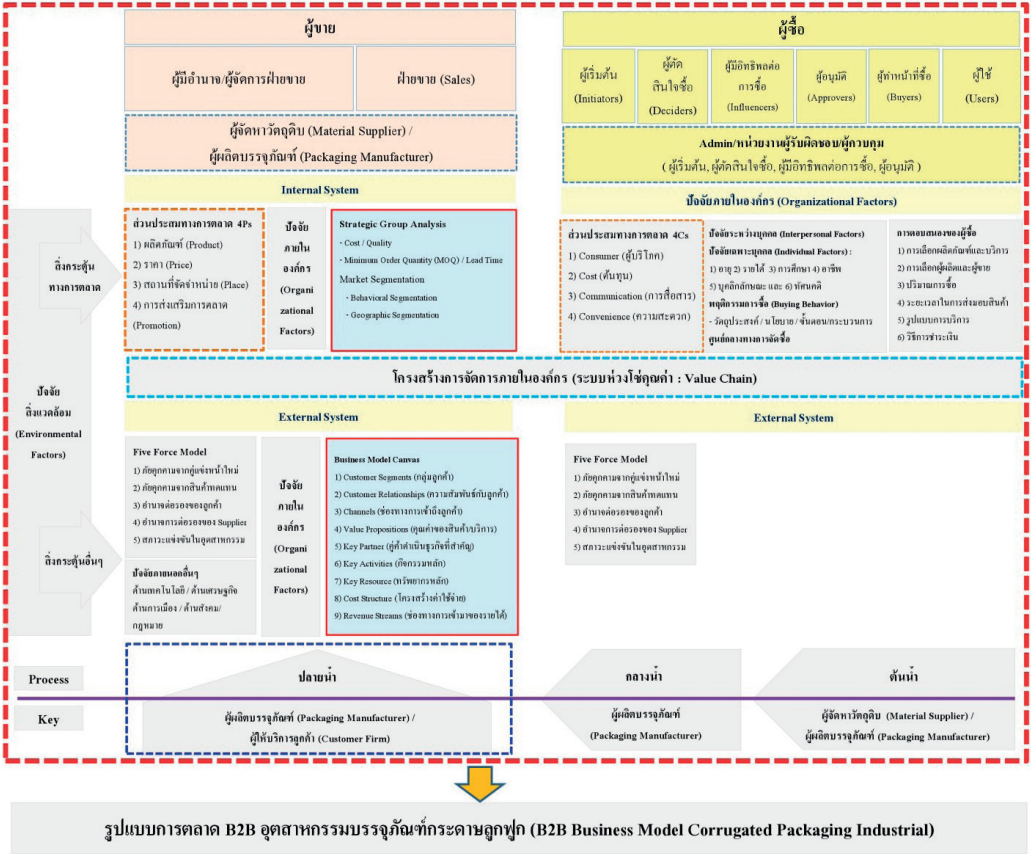
ที่ติดต่อเข้ามาในฝ่ายลูกค้าสัมพันธ์ รายละเอียดการจ่ายเงินของลูกค้าจากฝ่ายขาย กิจกรรมทางการตลาดที่เสนอให้ลูกค้าแต่ละกลุ่มจากฝ่ายการตลาด การควบคุมปริมาณของสินค้าในแต่ละช่วงจากฝ่ายสินค้าคงคลัง มีความสำคัญมาก ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า ศูนย์กลางทางการจัดซื้อต้องมีรายละเอียดของข้อมูลที่เกี่ยวข้องให้พร้อมต่อการวิเคราะห์การวางแผนการตลาดที่ดี ความไม่พร้อม โดยเฉพาะข้อมูลสำคัญย่อมส่งผลกระทบต่อกระบวนการตัดสินใจซื้อที่มีประสิทธิภาพ การค้นพบนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ Frederick E. Webster [3] ที่พบว่า ศูนย์กลางทางการจัดซื้อหรือฝ่ายจัดซื้อขององค์กรเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานโดยตรง ดังนั้น กิจกรรมต่าง ๆ ในฝ่ายจัดซื้อล้วนส่งผลกระทบต่อตัดสินใจซื้อขององค์กร 2.4) ปัจจัยกลุ่มองค์ประกอบความสำเร็จธุรกิจเป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อย ได้แก่ ความสัมพันธ์กับลูกค้ามีความสำคัญมากที่สุด ส่วนปัจจัยย่อยอื่น ๆ อยู่ในระดับมีความสำคัญมาก ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า คุณค่าต่าง ๆ ที่ผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์มอบให้กิจการผู้ซื้อแล้วคิดว่า สำเร็จแล้วนั้นยังไม่พอเพราะสภาวะการแข่งขันในธุรกิจผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์สูงต่างแข่งขันกันเพื่อแย่งลูกค้า การค้าขายที่ขาดการรักษาสัมพันธภาพลูกค้าไว้ตลอดเวลาด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การจัดอีเวนต์ ประชุมพบปะ และการอภัพทข่าวสาร ย่อมทำให้เกิดการเหินห่างและสิ่งนี้ก็ไม่สร้างความสนใจหรือกระตุ้นให้กิจการลูกค้าหันมาพิจารณา และนำไปสู่การตัดสินใจซื้อ การค้นพบนี้สอดคล้องกับการศึกษาของพิศาล เกียรติโกะ [4] และปติวัต จินดา [15] ที่พบว่า ความสำเร็จของกิจการมาจากการสร้างและรักษาความสัมพันธ์กับลูกค้าไว้ด้วยกิจกรรมหลาย ๆ อย่าง เช่น การพบปะเยี่ยมลูกค้าสม่ำเสมอเพื่อทราบความต้องการหรือช่วยในการแก้ไขปัญหาให้ลูกค้าการจูงใจให้ข่าวสารเกี่ยวกับการผลิตใหม่ ๆ ที่ทันสมัยและสามารถผลิตให้ได้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการรักดีต่อลูกค้า และเกิดการสั่งซื้อผลิตซ้ำ และแนะนำลูกค้าใหม่ ๆ ให้แก่กิจการ และ 2.5) การตอบสนองผู้ซื้อ เป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อย ได้แก่ ระยะเวลาในการส่งมอบสินค้า วิธีการชำระเงิน การเลือกผลิตภัณฑ์บริการมีความสำคัญมากที่สุด ปริมาณการซื้อ รูปแบบการบริการ มีความสำคัญมาก ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า การตัดสินใจซื้อของกิจการลูกค้าคำนึงถึงหลายเรื่อง แต่เรื่องที่มีนัยสำคัญต่อการตัดสินใจ คือ เรื่องของระยะเวลาส่งมอบสินค้าที่กระทบต่อแผนการผลิตของกิจการลูกค้าหากส่งมอบไม่ทันความเสียหายนั้นลูกค้ารับไม่ได้ รวมถึงวิธีการชำระเงินซึ่งจะกระทบต่อการบริหารกระแสเงินสดของกิจการลูกค้าที่จะต้องบริหารจัดการไม่ให้เกิดปัญหาสภาพคล่องซึ่งเป็นประเด็นสำคัญ หากกิจการผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์เข้าใจลูกค้าในประเด็นเหล่านี้ และหาทางออกที่ร่วมกันได้ก็จะทำให้ลูกค้าจะยังอยู่กับกิจการต่อไป

3) กลุ่มปัจจัยบุคคล ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าแม้กิจการมีแนวทางการทำงานและแนวทางการตัดสินใจให้เป็นกรอบการทำงานแก่พนักงานแต่ละลักษณะส่วนบุคคลและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเสมือนอิทธิพลที่แฝงอยู่ในความสำเร็จหรือความล้มเหลวขององค์กรเช่นกัน ซึ่งได้แก่ 3.1) ปัจจัยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจากการศึกษาพบว่า เป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อย ได้แก่ ด้านผู้ใช้ผู้มีอิทธิพลต่อการซื้อ และผู้อนุมัติ มีความสำคัญมากที่สุด ผู้เริ่มต้น ผู้ตัดสินใจซื้อ และผู้ทำหน้าที่ซื้อที่มีความสำคัญมาก ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า ในกระบวนการจัดซื้อของกิจการลูกค้า มีกลุ่มงานหลายกลุ่มเกี่ยวข้องประสานงาน และตัดสินใจร่วมกันเพื่อนำเข้าสินค้าที่องค์กรต้องการ ในกลุ่มงานก็จะมีบุคลากรของแต่ละกลุ่มงานเป็นกลไกการขับเคลื่อนงาน แม้องค์กรจะมีนโยบาย ระเบียบปฏิบัติเป็นกรอบในการดำเนินงานแล้วก็ตาม แต่การที่บุคลากรในแต่ละกลุ่มงานมีความสัมพันธ์ระหว่างกันมีความเป็นกันเอง มีความเป็นมิตร และเปิดกว้างที่จะฟังผู้อื่น ย่อมทำให้กระบวนการจัดซื้อเป็นไปอย่างราบรื่นมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้ ผู้มีอิทธิพลต่อการซื้อและผู้อนุมัติ ซึ่งการค้นพบนี้สอดคล้องกับการศึกษาของพิศาล เกียรติโกะ [2] วาสนา มณีวรรณ [13] ปรีชา วรรัตน์ไชย [14] และ Jagdish Sheth [16] ที่พบว่า

การมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของกลุ่มผู้ใช้กับกลุ่มจัดซื้อนั้นมีความสำคัญมากต่อความสำเร็จในกระบวนการจัดซื้อ และความสัมพันธ์นี้ยังขยายไปถึงระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายหากมีความคุ้นเคยระหว่างกัน มีความเชื่อถือไว้วางใจระหว่างกันก็จะทำให้การจัดซื้อสำเร็จด้วยดี และ 3.2) ปัจจัยเฉพาะบุคคล จากการศึกษาพบว่า เป็นปัจจัยที่ผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นสอดคล้องกัน โดยมีปัจจัยย่อยได้แก่ การศึกษามีความสำคัญมากที่สุด อายุ รายได้ อาชีพ บุคลิกลักษณะ และ ทักษะ มีความสำคัญมาก ผลการวิจัยอภิปรายได้ว่า บุคลากรที่ปฏิบัติหน้าที่ในส่วนงานของตนและงานของตนนั้นต้องเกี่ยวข้องกับงานส่วนอื่น ฉะนั้น การทำงานจะดีได้ต้องได้รับการศึกษาเรียนรู้มา ซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุด การค้นพบครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ พิศาลเกียรติโกะ [2] วาสนา มณีวรรณ [13] ปรีชา วรรัตน์ไชย [14] และ Jagdish Sheth [16] ที่พบว่า ความรู้และทักษะที่ได้จากการศึกษาในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่งาน มีความสำคัญต่อกระบวนการตัดสินใจซื้อ และยังรวมไปถึงความรู้ความสามารถที่ได้จากประสบการณ์การทำงานมาเป็นเวลานานจะช่วยในการตัดสินใจซื้อได้รวดเร็วขึ้น

รูปแบบการตลาดธุรกิจกับธุรกิจ (B2B Business Model) อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก

ผลจากการค้นพบความสัมพันธ์ของตัวแปรตามภาพที่ 2 สามารถนำมาพัฒนาเป็นตัวแบบหรือรูปแบบการตลาดธุรกิจกับธุรกิจ (B2B) ของอุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูกกลุ่มปลายน้ำ ดังแสดงในภาพที่ 3

รูปแบบการตลาด B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก (B2B Business Model Corrugated Packaging Industrial)

ภาพที่ 3 ต้นแบบรูปแบบการตลาด B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก (B2B Business Model Corrugated Packaging Industrial)

จากภาพที่ 3 อธิบายได้ดังนี้ อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก แบ่งเป็น อุตสาหกรรมต้นน้ำ ที่จัดหาหรือผลิตวัตถุดิบเยื่อกระดาษ อุตสาหกรรมกลางน้ำที่ผลิตแผ่นกระดาษลูกฟูกจากเยื่อกระดาษ และ อุตสาหกรรมปลายน้ำที่นำกระดาษแผ่นลูกฟูกมาผลิตเป็นบรรจุภัณฑ์ต่าง ๆ ตามความต้องการของกิจการ ลูกค้า ดังนั้น ความสำเร็จในการประกอบธุรกิจกิจการของผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์ปลายน้ำ (ในแผนภาพ คือ ผู้ขาย) จะต้องเข้าใจความต้องการของกิจการลูกค้าเพื่อรักษฐานลูกค้าเดิมไว้และมีลูกค้าใหม่เข้ามา

การเข้าใจว่าปัจจัยสิ่งแวดล้อมในกลุ่มของสิ่งกระตุ้นทางการตลาดและสิ่งกระตุ้นอื่น ๆ เข้ามามีบทบาทในลักษณะอย่างไร จึงมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของกิจการลูกค้า (ในแผนภาพ คือ ผู้ซื้อ) ย่อมก่อให้เกิดเป็นข้อมูลสำคัญที่กิจการผู้ผลิตกระดาษลูกฟูกจะนำไปสู่การวางกลยุทธ์การบริหารเพื่อรักษาลูกค้าเดิมไว้ และเพิ่มการมีลูกค้าใหม่ โดยอิทธิพลหรือสิ่งกระตุ้น ประกอบด้วย

1. สิ่งกระตุ้นทางการตลาด เป็นปัจจัยภายในของผู้ขายหรือผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์ ได้แก่ 1.1) ส่วนประสมทางการตลาดของผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์ กิจการลูกค้านำข้อมูลในองค์ประกอบเหล่านี้ประกอบการตัดสินใจในการเจรจาต่อรอง ผลที่ได้จากการวิจัยพบว่า สิ่งที่ทำให้การตกลงประสบความสำเร็จมากที่สุด คือ กิจการสามารถผลิตบรรจุภัณฑ์ได้ตามคำสั่งซื้อซึ่งเป็นสิ่งที่กิจการลูกค้าจะต้องส่งให้กับผู้ใช้ปลายทาง ประเด็นนี้ยังมีความสำคัญมากขึ้นเมื่อผู้ใช้ปลายทางมีความต้องการใหม่ ๆ เพิ่มมากขึ้น อีกทั้ง ตลาดผู้บริโภคเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ส่วนประสมทางการตลาดนี้สามารถมองในมุมของผู้ซื้อ คือ 4Cs 1.2) Strategic Group Analysis ลักษณะการตลาดแบบธุรกิจกับธุรกิจ ความสำเร็จในธุรกิจนี้มีลักษณะเฉพาะที่สำคัญหลายลักษณะที่เป็นสิ่งบ่งชี้ ซึ่งกิจการลูกค้านำมาใช้ประกอบการตัดสินใจในการเลือกบริษัทที่ผลิตกล่องบรรจุภัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นใบรับรอง Social Proof การทำ Content Marketing ของการตลาดออนไลน์ การส่งจดหมายอ็อปเททข่าวสาร การทำแคมเปญ Cross Sell – Upsell การรวมกลุ่มของลูกค้า และการจัดงานอีเวนต์ ผลที่ได้จากการวิจัยพบว่า การมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนออนไลน์ส่งผลต่อการตัดสินใจของกิจการลูกค้านามากที่สุด นั้นหมายความว่า กิจการผู้ขายหรือผู้ผลิตบรรจุภัณฑ์จะต้องเตรียมเหล่านี้ไว้ให้เกิดความพอใจแก่กิจการลูกค้า เพราะกิจการลูกค้าย่อมมาเปรียบเทียบกับกิจการผู้ผลิตที่เป็นคู่แข่งกันแน่นอน สิ่งที่จะทำให้ภาพคู่แข่งชัดเจนนั่นให้นำแนวคิด Strategic Group Analysis เข้ามาประยุกต์ใช้ 1.3) ปัจจัยภายในองค์กร คือ โครงสร้างการจัดซื้อองค์กร ซึ่งเป็นส่วนที่ส่งผลต่อการตัดสินใจซื้อของกิจการลูกค้าเพราะเป็นกลไกสำคัญของการดำเนินการที่จะให้เกิดกิจกรรมการจัดซื้อสำเร็จหรือล้มเหลว ได้แก่ 1.3.1) การตอบสนองต่อผู้ซื้อเป็นสิ่งที่มียอิทธิพลต่อการตัดสินใจซื้อของกิจการลูกค้า โดยเฉพาะ ในเรื่องระยะเวลาในการส่งมอบสินค้า วิธีการชำระเงินที่มีความสำคัญมากที่สุด 1.3.2) โครงสร้างการจัดการภายในองค์กรที่เกี่ยวกับการกำหนดวัตถุประสงค์และนโยบายของการสั่งซื้อ ขั้นตอนและกระบวนการในการสั่งซื้อภายในองค์กรที่มีการจัดวางไว้ให้เอื้อต่อความคล่องตัวในการดำเนินธุรกรรมทางการค้า สิ่งเหล่านี้มีผลต่อการตัดสินใจซื้อสูง 1.3.3) การมีความสัมพันธ์กับลูกค้า เป็นองค์ประกอบความสำเร็จของธุรกิจที่ถือว่ามีความสำคัญมากที่สุดต่อการตัดสินใจของกิจการลูกค้า และ 1.3.4) ศูนย์กลางทางการจัดซื้อ ต้องดำเนินกิจกรรมเชิงปฏิบัติทั้งในเรื่องรายละเอียดลูกค้าที่ติดต่อ รายละเอียดการจ่ายเงินของลูกค้าจากฝ่ายขาย การควบคุมปริมาณของสินค้าในแต่ละช่วงจากฝ่ายสินค้าคงคลัง สิ่งเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลอย่างมากต่อการตัดสินใจซื้อของกิจการลูกค้า รวมถึงกระบวนการการตัดสินใจซื้อที่มีประสิทธิภาพของกิจการลูกค้าเองด้วย และ 1.4) บุคลากร บุคลากรหรือพนักงานที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจซื้อและปฏิบัติหน้าที่ตัดสินใจซื้อแม้จะมีกรอบการทำงานการตัดสินใจที่กิจการวางไว้ แต่คุณสมบัติของบุคลากรก็มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ

ใจซื้อเนื่องด้วยลักษณะธุรกรรมต้องใช้ดุลพินิจ ดังนั้น คุณสมบัติสำคัญที่จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการตัดสินใจมากที่สุด คือ การศึกษาของบุคลากร นอกจากนี้ อิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลก็ยังส่งผลต่อการตัดสินใจมากเช่นกัน

2. สิ่งกระตุ้นอื่น ๆ (Other Stimuli) เป็นสิ่งกระตุ้นที่อยู่ภายนอกธุรกิจและไม่สามารถควบคุมได้ ประกอบด้วย 1) Five Force Model เป็นปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อสภาพการแข่งขันของธุรกิจเพื่อให้ธุรกิจมีข้อได้เปรียบและนำมาพัฒนาการทำงานในส่วนต่าง ๆ 2) ปัจจัยภายนอกอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องสามารถให้ผลลัพธ์แก่ธุรกิจเป็นโอกาส (Opportunities) หรือข้อจำกัด (Threats) สภาพแวดล้อมภายนอกจะอยู่นอกเขตของธุรกิจ ดังนั้น ผู้บริหารจะไม่สามารถควบคุมสภาพแวดล้อมได้โดยตรง แต่พลัเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการดำเนินการและการบรรลุเป้าหมายของธุรกิจ การใช้ประโยชน์จากแผนภาพหรือรูปแบบการตลาด B2B อุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์กระดาษลูกฟูก (B2B Business Model Corrugated Packaging Industrial) นี้มีประโยชน์ต่อผู้ประกอบการเพราะเมื่อเข้าใจลักษณะการเข้ามาอิทธิพลของปัจจัยสิ่งแวดล้อมต่อการตัดสินใจของกิจการลูกค้า ก็สามารถใช้ประโยชน์เหล่านั้นนำไปสู่การวางแผนกลยุทธ์เพื่อความสำเร็จและสร้างการเติบโตให้แก่กิจการในอนาคต

References

- [1] Kasikornbank. (2018). *Packing and printing years 2018*. Retrieved November 7, 2019, from: www.kasikornbank.com. (In Thai)
- [2] Kiatpoka, P. (2008). *Factors affecting decision of electrical contractors purchasing electrical equipments in Lamphun Province*. MBA. Chiang Mai University. (In Thai)
- [3] Frederick, E., Webster, J. R., & Yoram W. (1972). A General model for understanding organizational buying behavior. *Journal of Marketing*, 36(2), 12-19.
- [4] Leelawat, J. (2018). Packaging : The science and arts for increasing added value of food products in small and medium enterprises (SMEs). *Sripatum Review of Science and Technology*, 5, 17-28. Bangkok : Siamprint. (In Thai)
- [5] Zantal-Wiener, A. (2017). *The top 8 ways B2B brands are reaching customers in 2017 [Infographic]*. Retrieved October 11, 2019, from: <https://blog.hubspot.com/marketing>.
- [6] The office of Industrial Economics. (2016). *Porter's 5 forces model: Fruit industry analysis*. Retrieved October 11, 2019. from: <http://fic.nfi.or.th> (In Thai)
- [7] Kanjanaopas, A. (2018). *Business model canvas & value proposition canvas workshop by Alex Osterwalder*. Retrieved October 11, 2019 from: <https://medium.com>.
- [8] Jentsantikul, N. (2017). Utilizing the Delphi technique for research. *Kasetsart University Political Science Review*, 4(2), 47-64. (In Thai)
- [9] Rathachatrannon, W. (2019). Future research using Delphi technique. *Journal of Interdisciplinary Research : Graduate Studies*, 8(2), 1-10.

- [10] Hoyeon P. (2014). *Need of the Market Information in the B2B Packaging Industry*. Master's Thesis. Sweden: Lund University.
- [11] Stainslava, G. (2011). B2B Segmentation as a tool for marketing and logistic strategy formulation. *Intellectual Economic Research Journal*, 5(1), 54-64.
- [12] Soihom, P. (2015). *Market structure and factors affecting comgrated containers demand in Thailand*. Master of Economics (Business Economics). Kasetsart University. (In Thai).
- [13] Maneewan, W. (2009). *Factors affecting decision of companies in The Northern Industrial Estate towards selecting import trading firms*. Chiang Mai University. (In Thai).
- [14] Wararatchai, P. (2012). Factors affecting purchasing decisions from suppliers of firms: A case study of the automotive industry in Thailand. *Graduate School, Suan Dusit University Journal*, 8(1), 83-92.
- [15] Junda, P. (2015). *Customer relation management effects on customer loyalty : Case study of Asefa public limited company*. Master of Art (Communication Art-and Management Innovation). National Institutute of Development Administration.(In Thai).
- [16] Sheth, J. (1973). *A model of industrial buyer behavior*. Retrieved October 11, 2019, from: www.jagsheth.com/consumer-behavior/a-model-of-industrial-buyer-behavior.

การสร้างสรรค์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม :
กรณีศึกษา บทโขนชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา¹
The Creativity of Seree Wangnaitham's Khon Scripts on Ramakien:
A Study Case of Episode Presented Main Content of Sita¹

กรกฎ คำแหง^{2*}
Korrakot Kumhaeng^{2*}

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตเรื่อง “ขนบและการสร้างสรรค์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม ” โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนาธิรต์น์ จัตตะศรี เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

² นิสิตระดับมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ 10330

¹ This article is part of the author's M.A. thesis entitled, “Conventions and Creativities of Seree Wangnaitham's Khon Scripts on Ramakien”, Assistant Professor Dr.Thaneerat Jatuthasri as an advisor.

² M.A.'s Student, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, Bangkok, 10330, Thailand

* Corresponding author: E-mail address: bossbkk01@gmail.com

(Received: April 17, 2020; Revised: June 30, 2020; Accepted: July 14, 2020)

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาเนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์ที่แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของบทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา ผลการศึกษาพบว่า บทโขนชุดดังกล่าวนี้มีลักษณะเป็นบทโขนผสมละครใน ประกอบด้วยบทพากย์บทเจรจาแบบโขน และมีบทร้องแบบบทละครแทรก มีการสืบทอดขนบและแบบแผนของการแต่งบทโขนโรงในเป็นพื้น ขณะเดียวกันก็มีการสร้างสรรค์หลายประการ ทั้งการเลือกเนื้อหานำเสนอ การปรุงและเรียบเรียงบทอย่างสร้างสรรค์ การตั้งชื่อชุดการแสดงที่น่าสนใจ และการแทรกองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับโอกาสและบริบทในการแสดง ทำให้บทโขนกลุ่มดังกล่าวนี้มีลักษณะเด่นอยู่ที่การนำเสนอลักษณะเก่าผสมใหม่ บทโขนของเสรี หวังในธรรม จึงมีคุณค่าในการสืบทอดศิลปะการแสดงโขนให้ดำรงอยู่ได้ในสังคมไทยร่วมสมัย

คำสำคัญ: โขน รามเกียรติ์ สีดา เสรี หวังในธรรม

Abstract

This article aims to study contents and composition techniques shown the outstanding feature of Seree Wangnaitham's Khon scripts on Ramakien, episode which presents the main content about Sita. The results found that such Khon scripts are Khon merge with Lakhon Nai's scripts consisting of Bot Pak (recitation script), Bot Jaeraja (intoned conversation script) as Khon style and Bot Rong (lyric script) as Thai court drama style and also conserve the Bot Khon Rong Nai's conventions and traditions principally. Meanwhile, such Khon scripts have variously created features including choosing the content, having a creative composition techniques, naming each episode interestingly, and inserting the elements related to occasion and context of the performance. These make such Khon scripts distinctive in its presentation of old and new Khon script's features. Therefore, Seree Wangnaitham's Khon scripts are valuable in inheriting the Khon performance conservatively in Thai contemporary society.

Keywords: Khon, Ramakien, Sita, Seree Wangnaitham

บทนำ

โขนและรามเกียรติ์มีความสัมพันธ์กันมาช้านาน เห็นได้จากบทโขนสำนวนต่าง ๆ ที่ล้วนแสดงเรื่องราวรามเกียรติ์เป็นพื้น แต่เดิมแล้วการแสดงโขนประกอบด้วยบทพากย์และการเจรจาเท่านั้น กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จึงมีลักษณะโขนปนละครเกิดขึ้นโดยการแทรกบทร้องของละครผสมกับบทพากย์และเจรจาแบบโขน ต่อมาเรียกโขนลักษณะนี้ว่าโขนทางละครหรือโขนโรงใน เพราะบทโขนได้รับรสนิยมจากบทละคร³ [1] โขนโรงในดังกล่าวนี้เป็นแบบแผนของบทและการแสดงโขนในสมัยปัจจุบัน [2] และยังได้รับความนิยมมาจนถึงโขนของกรมศิลปากรด้วยเช่นกัน

³ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาเริ่มมีการแทรกบทร้องแบบบทละครไว้ในบทพากย์และเจรจาโขน ดังปรากฏการแทรกบทร้องแบบบทละครในบทโขนของพระยาศรีสุริยปริชา จักรกฤษณ์ ดวงพิตรรา [1] ได้อธิบายว่าบทโขนลักษณะดังกล่าวเป็นบทโขนประเภทใหม่ที่เกิดขึ้นในรัชกาล เป็นเพราะสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเห็นว่าผู้ทรงอำนาจในด้านการละครเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำบทโขนด้วย ทำให้บทโขนนับแต่นั้นพิธีของพระยาศรีสุริยปริชาเป็นต้นมาเริ่มมีการขับร้องและรำประกอบบทร้องแทรก ถือได้ว่ามีลักษณะเปลี่ยนไปจากแบบที่เคยนิยมมาแต่เดิม

หลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ได้มีการย้ายงานทางด้านนาฏศิลป์ และศิลปะทั้งหลายให้มาสังกัดกรมศิลปากร [3] ทำให้โซนรวมถึงศิลปะแขนงอื่น ๆ อยู่ภายใต้การดูแลของ กรมศิลปากรซึ่งเป็นส่วนของการราชการเป็นหลักมาตั้งแต่นั้น

เมื่อโอนมาสังกัดกรมศิลปากร ก็ได้มีการสืบทอดองค์ความรู้มาแต่โบราณ เนื่องจากกรมศิลปากรได้ รวบรวมครูโขนที่เคยออกจากราชการไป เช่น พระยานัฏกานฤักษ์ ให้มาดำรงตำแหน่งผู้กำกับกรมเป็พาทย์ และโขนหลวง [4] ในช่วงเวลานั้นกรมศิลปากรได้มีการจัดตั้งโรงเรียนและรับศิลปินครูโขนที่มีความรู้ความสามารถ เพื่อมาฝึกหัดและพัฒนาศิลปะการแสดงโขนให้กลับมาสมบูรณ์อีกครั้ง ทำให้ลักษณะแบบแผนการแสดงโขน ของศิลปินกรมศิลปากรยังคงได้รับการสืบทอดธำรงองค์ความรู้ผ่านครูพระ นาง ยักษ์ ลิงอย่างไม่ขาดสาย ด้วยเหตุนี้ โขนของกรมศิลปากรจึงยังคงสถานะเป็นมรดกของหลวงที่ยังคงสืบทอดขนบแบบแผนมาตั้งแต่ เดิมถึงปัจจุบัน

โขนของกรมศิลปากรไม่เพียงสืบทอดรูปแบบแนวทางการแสดงโขนมาแต่โบราณเท่านั้น แต่บทโขน ของกรมศิลปากรก็ยังปรับปรุงและฟื้นฟูขึ้นจากบทโขนแต่โบราณเช่นกัน บทโขนของกรมศิลปากรเป็นบทโขน แบบโขนโรงในซึ่งเป็นบทโขนที่มีบทร้องประกอบ บทที่ใช้เป็นหลักในการแสดงคือบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 มีการนำมาปรับปรุงใหม่เพื่อให้เหมาะสมแก่โอกาสในการแสดง [5] ขณะเดียวกันมีบางชุดของกรมศิลปากรที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ตามแนวทางบทโขนแต่โบราณ โดยได้ฟื้นฟูแนวทาง จากบทโขนพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 6 และบทโขนวังสวนกุหลาบ เช่น ชุดมัยราพณ์สะกดทัพ (2502) ที่กรมศิลปากรปรับปรุงขึ้นใหม่ตามแนวทางพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยวงศ์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา

นับแต่อดีตมากรมศิลปากรมีผู้แต่งบทโขนหลายคนด้วยกัน หนึ่งในนั้น คือ เสรี หวังในธรรม ผู้พัฒนา ให้โขนของกรมศิลปากรได้รับความนิยมจนกระทั่งได้ชื่อว่า “โขนเงินล้าน” [6] บทโขนของเสรี หวังในธรรม ที่จัดทำขึ้น เช่น ชุดพาสีสอนน้อง ชุดหนูมานชาญสมร ล้วนแต่มีผู้ให้ความสนใจชมจำนวนมาก มีการจัดแสดง อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ.2517 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งมีโอกาสนำไปแสดงในโอกาสสำคัญทั้งในประเทศและ ต่างประเทศหลายครั้ง

บทโขนของกรมศิลปากรที่เสรี หวังในธรรม เป็นผู้ประพันธ์บทขึ้นใหม่บางชุดที่เมื่อแรกจัดทำบทมิได้ จัดทำขึ้นสำหรับให้กรมศิลปากรเล่นออกโรง เสรี หวังในธรรม ใช้เวทีข้างนอกเพื่อเป็นที่ทดลองเล่นออกโรง ก่อนที่จะให้กรมศิลปากรนำมาจัดแสดง เช่น ชุดท้าวมหาชมพู่ผู้พระนาง ซึ่งจัดทำบทขึ้นสำหรับให้โขนพนิชยกการ ราชดำเนินเล่นก่อน จากนั้นกรมศิลปากรจึงนำมาเล่นออกโรงในปีถัดมา [1] ชุดหนูมานชาญสมร ซึ่งจัดทำบท สำหรับแสดง ณ ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาศรากรกรุงเทพ ก่อนที่จะให้กรมศิลปากรนำมาจัดแสดงเมื่อพ.ศ.2528 และ ชุดนารีศรีโส ซึ่งจัดทำบทสำหรับแสดง ณ ศูนย์สังคีตศิลป์ เมื่อพ.ศ.2532 ก่อนที่จะให้กรมศิลปากรนำมา จัดแสดงอีกครั้งในชื่อชุดว่า ชุดสีดามารศรี

จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า บทโขนของเสรี หวังในธรรม ประมาณ 160 ชุด บทโขนบางชุดมี ลักษณะเด่นอยู่ที่การเลือกใช้ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ตัวใดตัวหนึ่งเป็นแกนร้อยแล้วจึงเลือกเนื้อหาหรือตอน ที่ปรากฏบทบาทสำคัญของตัวละครดังกล่าวมาร้อยเรียงเป็นบทโขนหนึ่งชุด เช่น ชุดรามาวตาร ชุดหนูมาน ชาญสมร ชุดมารชื้อชื้อพิเภก และชุดท้าวมหาชมพู่ผู้พระนาง เป็นต้น เสรี หวังในธรรม ได้ทดลองสร้างสรรค์ ประพันธ์บทโขนในแนวทางต่าง ๆ อยู่เป็นนิจ เช่น การทดลองนำเนื้อหาจากรamayana ฉบับต่างชาติหรือนิทาน พระราชนิพนธ์อื่น ๆ มาปรับปรุงเป็นบทโขน เช่นชุดพรของนิทราเทพีที่นำเนื้อหามาจากรamayana ฉบับเขมร

หรือการทดลองนำบทบาทของตัวนางในเรื่องรามเกียรติ์มาจัดทำเป็นบทโขน เช่น บทบาทของนางมณฑา ในชุดนางกบผู้รักดี บทบาทของนางสีดาในชุดลักษมีอวตารและชุดสีดามารศรี เป็นต้น

ในบทโขนจำนวนข้างต้นของเสรี หวังในธรรม มีบทโขนบางชุดนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับนางสีดาเป็นหลัก เช่น ชุดลักษมีอวตาร ชุดห้าวกพระมิ่งแม่สีดา ชุดเสร็จศึกลงกา-สีดาออกศึก ชุดพระรามพบสีดา (ภาคหลัง) ผู้วิจัยเห็นว่า บทโขนชุดที่มีเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดาแต่ละชุดดังกล่าวนี้มีเนื้อหาที่ครอบคลุมเรื่องรามเกียรติ์ หลากหลายตอน และแสดงให้เห็นถึงบทบาทของนางสีดาในหลากหลายมิติด้วยเช่นกัน ทั้งบทบาทของแม่สีดาผู้รักดี มารดาผู้ประเสริฐ ตลอดจนบทบาทของสตรีผู้กล้าหาญ อีกทั้งบทโขนกลุ่มดังกล่าวนี้มีลักษณะเด่นที่น่าสนใจหลายประการ ทั้งในด้านที่มาของเนื้อหาที่มีการนำเนื้อหาจากรamayana ฉบับอื่น ๆ มาจัดทำเป็นบทโขน รวมถึงในด้านการนำเสนอบทบาทของตัวละครที่เน้นบทบาทของตัวละครนางเป็นหลัก ซึ่งต่างจากบทโขนในอดีต อันจะแสดงให้เห็นถึงลักษณะที่สืบทอดขนบการประพันธ์บทโขนและการสร้างสรรค์บทโขนตามแนวทางของเสรี หวังในธรรม การศึกษาบทโขนกลุ่มดังกล่าวนี้จะเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นแนวทางสร้างสรรค์บทโขนของเสรี หวังในธรรม ทั้งในด้านเนื้อหาและกลวิธีได้เป็นอย่างดี

จากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทโขนของเสรี หวังในธรรม พบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ที่ศึกษาเกี่ยวกับบทโขนมักเป็นการศึกษาโดยภาพรวมที่มีบทโขนของเสรี หวังในธรรม เป็นเพียงส่วนหนึ่งของข้อมูล เช่น การศึกษาบทโขนเรื่องรามเกียรติ์โดยเฉพาะยุคก่อนหน้าเสรี หวังในธรรม ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ ของเสาวณิต วิงวอน [2] การศึกษาวิเคราะห์บทโขนและความสัมพันธ์กับรูปแบบกระบวนเล่น ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่องกระบวนเล่นโขนจากบทโขนสมัยรัตนโกสินทร์ ของจักรกฤษณ์ ดวงพัตรา [1] และการศึกษาแนวทางการจัดทำบทโขนโดยภาพรวมของกรมศิลปากร ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่องการจัดทำบทโขนของกรมศิลปากร ของเกษม ทองอร่าม [5] ผู้วิจัยเห็นว่า ยังไม่มีผู้ใดศึกษาบทโขนของเสรี หวังในธรรม อย่างละเอียดและเฉพาะเจาะจง ในบทความนี้จึงได้มุ่งศึกษาบทโขนของเสรี หวังในธรรม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์ที่แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของบทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม ชุดเสร็จศึกลงกา-สีดาออกศึก ชุดลักษมีอวตาร ชุดห้าวกพระมิ่งแม่สีดา และชุดพระรามพบสีดา (ภาคหลัง) โดยผู้วิจัยใช้บทโขนทั้ง 4 ชุดดังกล่าวเพื่อเป็นกรณีศึกษาให้เห็นแนวทางการจัดทำบทโขนของเสรี หวังในธรรม อันจะมีส่วนทำให้เห็นความคิดสร้างสรรค์เชิงกลวิธีและเห็นลักษณะเด่นด้านต่าง ๆ ในบทโขนของเสรี หวังในธรรม ตลอดจนตระหนักถึงคุณค่าของการของเสรี หวังในธรรม ที่มีต่อศิลปะการแสดงโขน

ระเบียบวิธีการศึกษา

ในการศึกษาการสร้างสรรค์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา ผู้วิจัยศึกษาจากเอกสารเป็นหลัก โดยมีวิธีการศึกษา คือ (1) รวบรวมบทโขนชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดาและเอกสารที่เกี่ยวข้อง (2) ศึกษาบทโขนกลุ่มดังกล่าว (3) วิเคราะห์ เนื้อหาและสังเคราะห์ข้อมูล (4) เรียบเรียงผลการศึกษาโดยการพรรณนาวิเคราะห์

ภูมิหลังของบทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม

1. บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม

เสรี หวังในธรรม เป็นศิลปินที่มีความรอบรู้ศาสตร์และศิลป์หลากหลายแขนง มีทักษะเป็นเลิศในการ

ประพันธ์เรื่องและแต่งบท ได้จัดทำบทประกอบการแสดงจำนวนมาก ทั้งบทโขน บทละคร บทลิเกและบทร้องอื่น ๆ ให้กรมศิลปากรจัดแสดง กล่าวเฉพาะโขน เสรี หวังในธรรม มีความรู้อย่างถ่องแท้ในศิลปะการแสดงโขน รอบรู้เรื่องรามเกียรติ์อย่างแจ่มชัด เป็นผู้ทำบทประกอบการแสดงโขนไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งเคยร่วมแสดงโขนในบทบาทต่าง ๆ เช่น ฤๅษีโคบุตร เคยทำหน้าที่เป็นผู้พากย์และเจรจาโขน รวมถึง บรรจุเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ นอกจากนี้ยังเคยดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองการสังคีต จึงมีบทบาทในการเป็นผู้อำนวยการสร้างและที่ปรึกษาในการจัดทำบทและการแสดงโขนอยู่เป็นนิจ ด้วยคุณูปการต่อวงการนาฏศิลป์อันมีอาวรณ์ประเพณีได้นี้ จึงทำให้ท่านได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ศิลปะการละคร) ประจำปี พ.ศ.2531 [4]

บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ที่เสรี หวังในธรรม จัดทำไว้มีประมาณ 160 ชุด ชุดที่นำมาจัดแสดงครั้งแรกคือชุดรณพักตร์ได้ศร-นาคบาท เมื่อพ.ศ.2489 แต่ชุดที่ถือได้ว่ามีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักดี น่าจะเป็นชุดพาลีสอนน้องที่ได้มีการจัดแสดงครั้งแรกใน พ.ศ.2517 ซึ่งเป็นบทโขนชุดใหม่ล่าสุดที่จัดทำขึ้นนับตั้งแต่บทโขนชุดปล่อยม้าอุปการที่กรมศิลปากรเคยจัดทำไว้ล่าสุดเมื่อพ.ศ.2511 [1] กระทั่งเมื่อเสรี หวังในธรรม ได้จัดทำบทโขนชุดพาลีสอนน้องและนำเล่นออกโรง โขนชุดนี้เป็นชุดที่ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งเนื่องจากกรมศิลปากรมีรายได้จากการจำหน่ายบัตรเข้าชมสูงถึงหลักล้าน [4] ทำให้โขนกรมศิลปากรได้ชื่อว่าเป็นโขนเงินล้านนับแต่นั้นมา

2. บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา

บทโขนของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดามีความน่าสนใจตรงที่บทโขนกลุ่มดังกล่าวครอบคลุมแนวทางการเรียบเรียงบททั้ง 3 ลักษณะของเสรี หวังในธรรม กล่าวคือ ลักษณะแรกเป็นการเรียบเรียงบทโดยกำหนดให้มีตัวละครหลัก แล้วนำเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับตัวละครตัวนั้นมาร้อยเรียงกัน ได้แก่ ชุดลักษมีอวตาร ลักษณะที่สอง คือ การเรียบเรียงเนื้อหาใหม่จากพระราชนิพนธ์บทละครรามเกียรติ์ดั้งเดิม ได้แก่ ชุดหว่ากพระมิ่งแม่สีดาและชุดพระรามพบสีดา (ภาคหลัง) และลักษณะที่สาม คือ การนำเนื้อหาจากรามายณะฉบับอื่นมาทำเป็นบทโขน ได้แก่ ชุดเสร็จศึกลงกา-สีดาออกศึก ซึ่งนำเนื้อหาบางส่วนมาจากอัทธฤตรามายณะของอินเดีย

แม้จะมีเนื้อหาในบทโขนบางชุด เช่น ชุดลักษมีดา ที่มีบทบาทของนางสีดาปรากฏอยู่ด้วย แต่ผู้วิจัยมิได้นำมาศึกษา เนื่องจากชุดดังกล่าวปรากฏบทบาทของนางสีดาไม่มากนัก และบทบาทดังกล่าวยังมีเอื้อต่อการแสดงรำอวดฝีมือของตัวละครนางสีดา เช่น ตอนที่นางสีดาคร่ำครวญอยากได้กวางทอง กำหนดให้ “แสดงแต่ทำร้องให้ไม่ต้องมีเพลงโอด” [7] ทั้งยังมุ่งเน้นนำเสนอบทบาทของตัวละครอื่นมากกว่า เช่น บทบาทของพระรามในตอนพระรามตามกวาง ทั้งเนื้อหาตอนนี้ได้ปรากฏอยู่แล้วในชุดลักษมีอวตาร ผู้วิจัยจึงมิได้นำบทโขนชุดดังกล่าวมาศึกษาในครั้งนี้

2.1 สังเขปเนื้อหาของบทโขนชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับตัวละครนางสีดา

2.1.1 ชุดลักษมีอวตาร [8] เริ่มตั้งแต่พระลักษมีอวตารเป็นนางสีดา ท้าวชนกตั้งพิธียกศรพระรามอภิเษกนางสีดา พระราม สีดาและพระลักษมณ์ออกเดินป่า ทศกัณฐ์ลักนางสีดามาไว้ยงสวนขวัญกรุงลงกา พระรามออกติดตามจนได้พลวานร หนุมานถวายแหวนและสไบ พระรามรบทศกัณฐ์และรับนางสีดากลับเมืองสีดาลุยไฟ และฉลองสมโภชพระรามและนางสีดาให้ครองกรุงอโยธยา บทโขนชุดนี้จัดแสดงเนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ.2535 ทางโทรทัศน์ ไทยทีวีสี ช่อง 9 อ.ส.ม.ท.

2.1.2 ขุดเสร็จศึกลงกา – สีดากอกศึก [9] มีเนื้อหาเริ่มตั้งแต่พระนารายณ์อวตาร นนทกลงมาเกิดเป็นพญาราวณ์ (ทศกัณฐ์) พระรามตามกวาง ลักสีดา พระรามได้พล พระรามรบพญาราวณ์ นางสีดากล่าวว่าพญาราวณ์นี้มีพี่อีกตนนามว่า พญาราวณ์เช่นกัน ขอให้พระรามยกทัพไปปราบ พระรามยกทัพไปปราบพญาราวณ์ผู้พินิจเกิดเพลิงพล้ำ นางสีดาจึงใช้ศรพระรามสังหารพญาราวณ์ผู้พี่

บทโขนชุดนี้เคยแสดงครั้งแรกเฉพาะตอนสิดากอกศึก เมื่อ พ.ศ.2536 ณ ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ และนำมาปรับปรุงเป็นชุดเสร็จศึกลงกา-สิดากอกศึกเพื่อจัดแสดงอีกครั้ง วันที่ 2, 9 เมษายน 7, 14 พฤษภาคม และ 4, 11 มิถุนายน พ.ศ.2549 ณ โรงละครแห่งชาติ (โรงเล็ก) และ จัดแสดงอีกครั้ง วันที่ 2 เมษายน พ.ศ.2561 ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

2.1.3 ขุดหัวอกพระมิ่งแม่สีดา [10] มีเนื้อหาเริ่มตั้งแต่พระมงกุฎและพระลบกับพระราม พระรามตามพระมงกุฎและพระลบไปจนพบนางสีดาที่อาศรมพระฤๅษีที่ป่ากาลวาด พระรามขอให้นางสีดากลับมาอยู่ด้วยแต่ไม่สำเร็จ จึงขอเฉพาะพระมงกุฎและพระลบไปอยู่ด้วย พระมงกุฎและพระลบจึงลานางสีดาและพระฤๅษีไปอยู่กับพระราม บทโขนชุดนี้จัดทำขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2501 ในชุดพระรามครองเมืองของกรมศิลปากร โดยเสรี หวังในธรรม เป็นผู้ประพันธ์บทตอนพระรามพบสีดาประกอบบทโขนชุดดังกล่าว ภายหลังเสรี หวังในธรรม ได้เรียบเรียงบทขึ้นใหม่เฉพาะตอนพระรามพบโอรสและพระรามพบสีดา ออกมาแสดงอีกครั้ง ชื่อว่าชุดหัวอกพระมิ่งแม่สีดาแต่ไม่ระบุวันที่แสดง ต่อมา กรมศิลปากรนำมาปรับปรุงและจัดแสดงอีกครั้งใช้ชื่อชุดว่าพระมิ่งแม่สีดา แสดงเมื่อวันที่ 26 และ 27 สิงหาคม พ.ศ.2526 ณ โรงละครแห่งชาติ เนื่องในรายการศรีสุชนาฏกรรมครั้งที่ 87 เดือนสิงหาคม

2.1.4 พระรามพบสีดา (ภาคหลัง) [11] มีเนื้อหาเริ่มตั้งแต่พระรามเดินทางมายังป่ากาลวาด เพื่อขอให้นางสีดากลับมาอยู่ด้วยแต่ไม่สำเร็จ จึงขอพระมงกุฎและพระลบไปอยู่ด้วย พระมงกุฎและพระลบจึงลานางสีดาและพระฤๅษีไปอยู่กับพระราม บทโขนชุดนี้กรมศิลปากร จัดแสดงในรายการ “การแสดงผลงานคุณครูเสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ” เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2547 ณ โรงละครแห่งชาติ

2.2 การสืบทอดขนบและแบบแผนของโขนโรงใน ในบทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับตัวละครนางสีดา

เสรี หวังในธรรม สืบทอดขนบการแต่งบทโขนตามแบบแผนดั้งเดิมของโขนโรงในเป็นพื้น บทโขนที่จัดทำขึ้นจึงมีลักษณะบางประการที่เหมือนกับบทโขนในอดีต ทั้งการสืบทอดขนบในการแต่งบทโขนที่มีมาแต่เดิม การแต่งบทให้เอื้อต่อการแสดงนาฏการรบบู่ง และการนำบทเดิมมาปรับใช้ ดังนี้

2.2.1 การสืบทอดขนบการแต่งบทโขนที่มีมาแต่เดิม ในด้านรูปแบบบทโขนของเสรี หวังในธรรม ยังคงยึดจารีตและแบบแผนตามบทโขนโรงใน ที่ประกอบด้วยบทพากย์ บทร้อง และบทเจรจา แต่ให้ความสำคัญกับบทเจรจาและบทร้องมากกว่าบทพากย์ นอกจากนี้แล้วยังคงยึดถือขนบนิยมและจารีตในการแต่งอย่างเคร่งครัด เช่น ไม่แต่งบทตอนทศกัณฐ์ล้ม มักจะจบตอนรบด้วยการหย่าศึก ทศกัณฐ์ล่ำที่พลกลับเข้าโรงหรือชุกलोंดงใจเพียงเท่านั้น

2.2.2 การแต่งบทให้มีฉากนาฏการรบบู่งหลากหลายชุด ฉากนาฏการรบบู่งถือเป็นหัวใจอย่างหนึ่งของโขนเพราะเป็นตอนที่มีความสนุกสนานและเอื้อต่อการแสดงการร่าอาวูและการแสดงกระบวนรบเพื่ออวดฝีมือของผู้แสดง ถือเป็นขนบนิยมในการแสดงโขนที่มีมาตั้งแต่โบราณ ในบทโขนของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับตัวละครนางสีดา ได้มีการแต่งบทโดยเน้นให้มีการแสดงกระบวนรบบู่งในหลากหลายชุด

ในชุดเสด็จศึกลงกา-สีดาออกศึกมีการแต่งบทที่เอื้อให้มีการแสดงกระบวนรบบฟุ้งถึงสองครั้ง คือ ตอนรบพญาราพณ์ (ทศกัณฐ์) และพญาราพณ์ผู้พี่ อีกทั้งยังเอื้อให้มีการแสดงกระบวนรบของตัวละครทุกประเภท ทั้งพระ นาง ยักษ์ และลิง โดยเฉพาะ กระบวนรบของตัวนางสีดากับพญาราพณ์ที่อาจกล่าวได้ว่า ไม่เคยปรากฏในการแสดงโขนมาก่อน

ชุดหัวอกพระมิ่งแม่สีดา เป็นตอนที่ไม่มีเกี่ยวข้องกับการศึกหรือเอื้อต่อการแสดงฉากนาฏการรบโดยตรง แต่ในบทโขนชุดดังกล่าวนี้ เสรี หวังในธรรม ได้กำหนดแทรกให้มีฉากรบโดยการประลองศรสู้กันระหว่างพระรามและพระมงกุฎกับพระลบในตอนต้นของเรื่อง

ส่วนในชุดลักษมีอวตาร เสรี หวังในธรรม ได้กำหนดให้มีฉากนาฏการรบระหว่างทัพพระรามและทัพของทศกัณฐ์โดยกำหนดให้ฉากดังกล่าวนี้เป็นฉากสำคัญของเรื่อง เห็นได้จากกำหนดให้ตัวละครรบกันโดยรำเพลงหน้าพาทย์ติดต่อกันถึง 5 เพลง ได้แก่ เชิดฉิ่ง ศรีทะนาง รัว โอด และกรวาวรำ

2.2.3 การนำบทเดิมมาปรับใช้ บทโขนของเสรี หวังในธรรม มีการนำบทเดิมมาปรับใช้ โดยเฉพาะบทร้อง เสรี หวังในธรรม ปรับปรุงมาจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ เช่น ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เป็นต้น ดังตัวอย่าง ตอนหนุมานพบพระราม ในรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 กล่าวถึงเนื้อหาตอนดังกล่าว 10 คำกลอน แต่ในชุดเสด็จศึกลงกา-สีดาออกศึก เสรี หวังในธรรม ได้นำบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มาใช้ 3 คำกลอน และดัดแปลงคำกลอนที่ 4 ขึ้นใหม่ เพื่อให้ดำเนินเรื่องได้กระชับขึ้น ดังนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบสำนวนในบทละครรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 และบทโขนของเสรี หวังในธรรม

บทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1		บทโขนของเสรี หวังในธรรม	
จึงเห็นทั้งสองสุริยวงศ์	พระหัตถ์นั้นทรงธนูศร	จึงเห็นทั้งสองสุริยวงศ์	พระหัตถ์นั้นทรงธนูศร
องค์นั่งผิวพรรณอรชร	เหลือองค์หนึ่งทองทา	องค์นั่งผิวพรรณอรชร	เหลือองค์หนึ่งทองทา
องค์นอนผิวเขียวขำสด	อลงกตตั้งนิลวัดตา	องค์นอนผิวเขียวขำสด	อลงกตตั้งนิลวัดตา
ทรงลักษณ์เลิศโลกโลกา	งามล้ำท้าวทั้งสององค์ [12]	จำกูจะจำแลงกายา	ลองทำให้ได้แจ้งใจ [9]

บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดามีลักษณะเป็นบทโขนผสมละครใน มีการประพันธ์บทโดยการยืมถ้อยชนบทและจารีตแบบโขนโรงในเป็นพื้น ผสานกลวิธีสร้างสรรค์ในด้านต่าง ๆ ดังที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอในหัวข้อถัดไป

การสร้างสรรค์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา

ในขณะที่บทโขนกลุ่มดังกล่าวของเสรี หวังในธรรม มีการสืบทอดขนบการแต่งบทโขนหลากหลายประการ หากแต่ก็ได้มีลักษณะสร้างสรรค์ขึ้นหลากหลายด้านเช่นกัน ทั้งในด้านเนื้อหาและกลวิธี ดังนี้

1. การเลือกเนื้อหานำเสนอ บทโขนชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดานี้ เสรี หวังในธรรม ได้เลือกเนื้อหาที่สัมพันธ์กับตัวละครนางสีดามานำเสนอ และมีการสร้างสรรค์เนื้อหาใหม่ ๆ โดยการนำเสนอที่แปลกใหม่ ทั้งยังได้มีการเลือกสรรเนื้อหาให้เหมาะสมกับโอกาสที่ใช้แสดง ดังนี้

1.1 การเลือกเนื้อหาที่เน้นประวัติและบทบาทของตัวละครใดตัวละครหนึ่งเป็นแกน

บทโขนของเสรี หวังในธรรม ชุดลักษมีอวตารมีการปรุงบทโดยกำหนดให้มีตัวละครใดตัว

ละครหนึ่งเป็นตัวละครหลัก แล้วนำเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับตัวละครตัวนั้นมาร้อยเรียงต่อเนื่องกันในบทโขนหนึ่งชุด ดำเนินเรื่องตามเนื้อหาในพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 เป็นพื้น เสรี หวังในธรรม มีกลวิธีเลือกเนื้อหาที่สัมพันธ์กับตัวละครสีดาในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1.1.1 การเลือกตอนที่กล่าวถึงประวัติชีวิตของตัวละครนางสีดา ในชุดลักษมีอวตาร เสรี หวังในธรรม มุ่งเล่าประวัติและเรื่องราวของนางสีดาให้เข้าใจง่ายว่านางมีที่มาที่ไปอย่างไร จึงมุ่งกล่าวถึงประวัติเรื่องราวของนางสีดา ทั้งในด้านกำเนิด เรื่องราวการได้พบกับพระรามกระทั่งถึงอภิเษกสมรส จึงเลือกเนื้อหาตอนอวตาร และตอนยกศรอภิเษกมานำเสนอ

1.1.2 การเลือกตอนที่ปรากฏบทบาทของนางสีดาเป็นตัวละครสำคัญ ในบทโขนชุดลักษมีอวตาร เสรี หวังในธรรม เลือกตอนที่ปรากฏบทบาทของนางสีดาเป็นตัวละครสำคัญ ได้แก่ ตอนลักสีดา ตอนถวายแหวน และตอนลุยไฟ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นตอนที่ปรากฏบทบาทที่หลากหลายของนางสีดาเป็นสำคัญ

1.1.3 การเลือกตอนที่เอื้อต่อการแสดงกระบวนรำเดี่ยวของนางสีดา ในบทโขนชุดลักษมีอวตาร เสรี หวังในธรรม ได้เลือกตอนที่เอื้อให้ตัวละครนางสีดาสามารถแสดงกระบวนรำเดี่ยวอวตารฝีมือ ได้แก่ ตอนถวายแหวนและตอนสีดาลุยไฟ เห็นได้จากในตอนถวายแหวน เสรี หวังในธรรม ได้กำหนดให้นางสีดารำหน้าพาทย์เดี่ยวอวตารฝีมือในเพลงทะยอย เพลงเชิดฉิ่ง เพลงโอดและเพลงเข้ามาติดต่อกัน และตอนลุยไฟ ได้กำหนดให้นางสีดารำหน้าพาทย์เดี่ยวอวตารฝีมือในเพลงร่ำ เพลงปฐม(สองชั้น) เพลงเชิดฉิ่งติดต่อกัน

1.2 การเลือกเนื้อหาที่แปลกใหม่มานำเสนอ

บทโขนของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดาในชุดหัวอกพระมิ่งแม่สีดา ชุดพระรามพบสีดา (ภาคหลัง) และชุดเสร็จศึกลงกา-สีดาออกศึก มีการนำเสนอเนื้อหาที่แปลกใหม่จากชนบทเดิม ทั้งการเลือกเนื้อหาที่เอื้อต่อการแสดงโวรารคมคายของตัวละครพระและนางมาทำเป็นบทโขน และการนำเนื้อหาจากรamayanaฉบับอื่นมาจัดทำเป็นบทโขน ดังนี้

1.2.1 การเลือกเนื้อหาที่เอื้อต่อการแสดงโวรารคมคายของตัวละครพระและนางมาทำเป็นบทโขน บทโขนชุดหัวอกพระมิ่งแม่สีดาและชุดพระรามพบสีดา (ภาคหลัง) เสรี หวังในธรรม ได้นำเนื้อหาจากพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1 มาทำเป็นบทโขน โดยเลือกตอนที่พระรามตามไปขอให้นางสีดา พระมงกุฎและพระลบมาอยู่ด้วย⁴ ทำให้บทโขนชุดดังกล่าวนี้มีเนื้อหาที่แตกต่างไปจากบทโขนในอดีตที่มักเน้นนำเสนอตอนที่เนื้อหาสนุกสนานและเหมาะแก่ฉากนาฏการแสดงผลการรบพุ่งหรือศึกต่าง ๆ เป็นหลัก บทโขนทั้งสองชุดข้างต้น เป็นตอนที่เนื้อหาเอื้อให้มีการแสดงโวรารพรรณนาอารมณ์ที่หลากหลายของพระรามและนางสีดา ทั้งตัดพ้อต่อว่า เหน็บแนมประชดประชัน คร่ำครวญและงอนง้อแก่งต่างดังตัวอย่างโวรารแสดงอารมณ์ตัดพ้อต่อว่า ในชุดหัวอกพระมิ่งแม่สีดา ปรากฏเนื้อหาที่นางสีดาตัดพ้อต่อว่าพระรามให้แก่พระฤๅษีฟัง ดังนี้

สีดา -พระคุณเจ้า พระรามนั้นเล่าทำกับข้าสารพัดสุดบรรยาย ถึงตายแล้วเกิดเกิด
แล้วตายไม่หายโกรธ ทรงลงโทษถึงกับสั่งให้สังหาร ความผิดหลานเพียงเขียนรูปอสุรี ส่วนใจ
จะรักยกชีกัหาไม่ (...) [11]

⁴ เนื้อหาตอนนี้เคยมีการจัดแสดงในบทโขนชุดพระรามครองเมือง ฉบับกรมศิลปากรปรับปรุงใหม่มาก่อน บทโขนชุดนี้มีผู้ร่วมประพันธ์หลายคนด้วยกัน เนื้อหาดอนดังกล่าวนี้ปรากฏในองค์ที่ 5 พระรามพบสีดา โดยเสรี หวังในธรรม เป็นผู้ประพันธ์

เนื้อหาที่เป็นโวหารพรรณนาอารมณ์ต่าง ๆ นี้เป็นส่วนที่ทำให้เห็นกลวิธีสร้างสรรค์ในด้านการเลือกเนื้อหาที่แปลกใหม่นำเสนอ เห็นได้ชัดเจนว่า โวหารดังกล่าวนี้เป็นโวหารแสดงอารมณ์ที่มีความไพเราะคมคาย บรรยายอารมณ์ของตัวละครได้อย่างลึกซึ้งกินใจผู้ชม โวหารเจรจาตั้งกล่าวนี้อาจเทียบได้กับโวหารในบทเจรจาก่อนที่ทำการรบที่กัมมิงแต่มีความไพเราะคมคาย แสดงชั้นเชิงของแม่ทัพแต่ละฝ่ายได้เป็นอย่างดี ในชุดดังกล่าวนี้ เสรี หวังในธรรม ได้มีการสร้างสรรค์โดยจงใจเลือกเนื้อหาตอนที่เอื้อให้ตัวละครสามารถแสดงฝีมือหรือปะทะคารมด้วยโวหารพรรณนาอันคมคายทั้งบทตัดพ้อต่อว่า เสียดสีประชดประชัน ก่นจ้อแก้ต่าง มีการเปลี่ยนจากโวหารที่ใช้สำหรับเจรจาก่อนที่ทำการรบเป็นโวหารตัดพ้อต่อว่าหรือประชดประชันระหว่างตัวละครพระนาง เพื่อเพิ่มอรรถรสและความสนุกสนานให้แก่ผู้ชม

1.2.2 การนำเนื้อหาจากรamayana ฉบับอื่นมาจัดทำเป็นบทโขน บทโขนชุดเสร็จศึกลงกา-สิดาออกศึก มีการนำเนื้อหาที่มาจากอภุทธรามายณะมาจัดทำเป็นบทโขน อภุทธรามายณะเป็นรามายณะฉบับที่มีเนื้อหาแปลกไปจากฉบับพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะเรื่องราวของตัวละครฝ่ายพญายักษ์ซึ่งปรากฏอยู่ถึงสองตอน คือ พญาราพณ์ผู้น้องหรือทศกัณฐ์ และพญาราพณ์ผู้พี่อีกตนนามว่า ราพณาสูรซึ่งเป็นพญายักษ์ที่มีฤทธิ์เดชมากกว่าทศกัณฐ์และยังมีเศียรอีกพันเศียร ดังที่ปรากฏในบทโขนว่า

สิดา - พญาราพณ์เจ้ากรุงไกรที่วายุปราณ มีเชษฐาร่วมชีวนต์อันลือชา
สมัญญาว่าพญาราพณ์เหมือนกับน้อง แต่เรื่องมहिทธิฤทธิ์ล่ำพองคะนองกว่า ทรงเดชะมहिมา มี
เศียรเกล้าถึงหนึ่งพัน [9]

นอกจากนี้ อภุทธรามายณะยังมีเรื่องราวที่แปลกไปจากรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 อีกตอน คือ ตอนสิดาออกรบเมื่อเห็นพระรามพลีชีพแล้วแก่พญาราพณ์ สิดาจึงหยิบศรของพระรามเพื่อต่อสู้กับพญาราพณ์ผู้พี่และสังหารพญาราพณ์จนถึงแก่ความตาย ดังที่ปรากฏในบทโขนว่า

เชษฐาเอศรทรงองค์พระราม จะได้คิดครั้นคร้ามก็หาไม่
นาวเหนียวพระแสงผาดแผลงไป ต้องราพณ์บรรลัยวายชีวา [9]

ขณะเดียวกัน เสรี หวังในธรรม สร้างสรรค์เนื้อหาที่แปลกใหม่นี้ให้เข้ากับความคุ้นเคยของผู้ชมที่รับรู้เรื่องราวรามเกียรติ์ฉบับเดิมเป็นพื้นอยู่แล้ว กล่าวคือ นำเฉพาะเรื่องราวของพญาราพณ์สองพี่น้องและเนื้อหาตอนนางสิดาออกรบมาจากอภุทธรามายณะเท่านั้น แต่เนื้อหาตอนต้นเรื่องตั้งแต่บรรยายปราบหนุมานจนถึงสังหารทศกัณฐ์ ยังคงให้เหมือนกับเนื้อหาในพระราชนิพนธ์บทละครรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1 เพื่อให้เข้ากับความคุ้นเคยของผู้ชม

นอกจากนี้แล้ว เสรี หวังในธรรม ได้ปรับเปลี่ยนด้านตัวละครให้เข้ากับแบบแผนการแสดงโขนของไทย เห็นได้จากการที่มีได้กำหนดให้นางสิดาทรงเครื่องแบบมหากาลี⁵ เพราะอาจเห็นว่าผิดแปลกไปจากความรู้ของผู้ชม อีกทั้งอาจมีผลต่อภาพลักษณ์ของนางสิดาที่ผิดแปลกไปจากขนบการแสดงแต่โบราณ จึงปรับให้นางสิดาทรงเครื่องอย่างตัวนางขณะออกรบ ดังภาพประกอบ

⁵ ในอภุทธรามายณะ(Adbhuta Ramayana) ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษโดย Sri Ajai Kuma [13] กล่าวถึงรูปลักษณ์นางสิดาที่แปลงกายเป็นเทวีนมหากาลีว่ามีความน่ากลัวและดูร้าย นางย้ายไปด้วยร่างสิดาอันเปลือยเปล่าแต่เปี่ยมโชกไปด้วยเลือด มีมาลัยหวักะโหลกที่เต็มไปด้วยเลือดประดับร่างกาย ดาบเปี่ยมโชกไปด้วยเลือด ดวงตาลูกโขดช่วงอย่างดุเดือดและโกรธแค้นเลือดหยดลงมาจากลิ้นที่ยื่นออกมาพร้อมกับเปลวไฟท่ามกลางพื้นที่แหลมคม เสียงโหยหวนและกรีดร้องอย่างบ้าคลั่งในสนามรบเหนือซากศพที่ถูกฉีกขาดด้วยฟันและเล็บอันแหลมคมของเทวี

ภาพที่ 1 การแสดงโขนชุดเสร็จศึกกลางกลา-สีดาออกศึก วันที่ 2 เมษายน พ.ศ.2561
งานสัปดาห์วันอนุรักษ์มรดกไทย ณ เวทีสังคีตศาลา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร [14]

เนื้อหาตอนสำคัญตอนหนึ่งของอัตถุทธาภายณะที่เสรี หวังในธรรม ได้คงไว้ในบทโขนชุดเสร็จศึกกลางกลา-สีดาออกศึก คือ ตอนนางสีดาออกรบ อาจกล่าวได้ว่า กระบวนรบหรือกระบวนรำอาวุธของตัวนางที่ปรากฏในบทโขนชุดนี้ถือเป็นกระบวนรำที่แปลกใหม่ในการแสดงโขน เป็นการร่ำวอดฝีมือของผู้แสดงเป็นตัวนาง จึงอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชุดดังกล่าวนี้เคยจัดแสดงเพียงไม่กี่ครั้ง เช่น จัดแสดงครั้งแรกเฉพาะตอนสีดาออกศึกเมื่อพ.ศ.2536 ณ ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ และครั้งล่าสุดเมื่อพ.ศ.2561 โดยสำนักการสังคีตเนื่องในงานสัปดาห์วันอนุรักษ์มรดกไทย ณ สังคีตศาลา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ในการแสดงบทบาทนางสีดาทั้งสองครั้ง แม้ในด้านรายละเอียดของกระบวนรำแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ ในการแสดง ณ ศูนย์สังคีตศิลป์กำหนดให้นางสีดารำอาวุธประกอบเพลงหน้าพาทย์ร่ำเท่านั้น หากแต่ในการแสดง ณ สังคีตศาลาได้มีการกำหนดให้นางสีดารำอาวุธ ทั้งเพลงหน้าพาทย์ร่ำและใช้บทประกอบเพลงร้องกราวรำ ที่ร้องว่า “เดชะสีดานารีนารถ วีรกรรมอำนาจฉกาจกล้า ช่วยพระหริรักษ์จักรา ทั้งพระอนุชาและพานร (...)” [9] ด้วยแต่ก็แสดงให้เห็นว่า การแสดงตอนดังกล่าวนี้เป็นการร่ำวอดฝีมือของตัวนางอย่างแท้จริง

การที่เสรี หวังในธรรม เลื่อนเนื้อหาตอนรบพญาราพณ์ผู้พี่และสีดาออกศึกมานำเสนอ ทำให้บทโขนชุดดังกล่าวนี้มีเนื้อหาที่แปลกและพิสดารไปจากบทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะ ตอนนางสีดาออกรบ ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ในการแสดงโขนไม่เคยนำตอนที่มิบทบาทการรบของตัวละครนางมาแสดงเสรี หวังในธรรม อาจเห็นว่า ตอนดังกล่าวเป็นตอนที่มีความสนุกสนาน มีความแปลกใหม่ด้านเนื้อหาและกระบวนรำ โดยเฉพาะ กระบวนรำอาวุธตัวนาง จึงเลือกนำตอนดังกล่าวมานำเสนอ หากแต่ก็ได้ปรับเนื้อหาที่แปลกใหม่นี้ให้เข้ากับความรู้ของผู้ชมและขนบการแสดงโขน ทำให้เห็นการผสมผสานความแปลกใหม่ด้านเนื้อหาและตัวละครที่เสรี หวังในธรรม ได้สร้างสรรค์ขึ้นเป็นอย่างดี

2.1.3 การเลือกเนื้อหาให้เหมาะสมกับโอกาสในการแสดง บทโขนที่เสรี หวังในธรรม จัดทำขึ้นมีการนำไปจัดแสดงในโอกาสและวันสำคัญต่าง ๆ จึงต้องเลือกตอนที่มีเนื้อหาเหมาะสมกับโอกาสในการแสดง เช่น การแสดงชุดรามาวตารซึ่งเป็นตอนที่เกี่ยวข้องกับการอวตารของพระนารายณ์มาเป็นพระรามเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 หรือการนำโขนชุดพาลีสอนน้องที่มีเนื้อหาปลุกฝังให้สุคริพมุ่งถวายงานพระรามด้วยความจงรักภักดีมาแสดงเนื่องในโอกาสวันข้าราชการพลเรือน เป็นต้น

ในการแสดงโขนเพื่อเฉลิมพระเกียรติแด่สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ เสรี หวังในธรรม ได้เลือกชุดที่มีเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา คือ ชุดลักษมีอวตาร มาแสดงวโรกาสเฉลิมพระชนมายุครบ 5 รอบ สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ โดยการเลือกนำเสนอเนื้อหา มุ่งเสนอให้เห็นคุณลักษณะอันดีงามของ นางสีดาในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านชาติกำเนิดอันสูงส่ง ด้านการมีบุญญาธิการ ด้านความงดงาม ด้านความ ซื่อสัตย์ภักดี เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นคุณลักษณะอันดีงามที่หมายเชื่อมโยงถึงสมเด็จพระนางเจ้าพระบรม ราชินีนาถ ดังที่ เสรี หวังในธรรม ได้กล่าวไว้ในคำนำชุดลักษมีอวตารว่า การแสดงโขนชุดลักษมีอวตารนี้ นับเป็นชุดใหม่ที่เกิดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองมหามิ่งมงคลวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ ในสมเด็จพระ นางเจ้า พระบรมราชินีนาถ เสมอด้วยการแสดงชุดรามาวตาร ซึ่งจัดทำขึ้นเมื่อครั้งฉลองพระชนมพรรษา 5 รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และคงจักได้เป็นประวัติจารึกไว้ในวงการศิลปการแสดง ของไทยสืบไป [8]

2. การปรุงและเรียบเรียงบทอย่างสร้างสรรค์ บทโขนของ เสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหา หลักเกี่ยวกับนางสีดามีการสร้างสรรคในการปรุงและเรียบเรียงบทหลายประการ ดังนี้

2.1 การปรับบทเดิมให้กระชับ บทโขนของ เสรี หวังในธรรม มีการปรับบทร้องจากบท พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับต่าง ๆ ให้กระชับขึ้น โดยอาศัยการตัดทอนรายละเอียดต่าง ๆ เช่น ในชุดลักษมีอวตาร ตอนถวายนวชนคร เสรี หวังในธรรม นำบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 2 มา ปรับให้กระชับ จากเดิม 16 คำกลอน ให้เหลือเพียง 4 คำกลอน โดยตัดเนื้อหาที่เป็นบทพรรณนาอารมณ์โศก บทบรรยายเนื้อหาตอนที่หนุมานแอบซุ่มดูบนต้นไม้ และบทจัดผ้าภูษาออก โดยเนื้อหาที่ตัดออกดังกล่าวนี้ ก็มีได้ทำให้เนื้อความขาดหายไป เนื่องจากบทบรรยายเนื้อหาตอนที่หนุมานแอบซุ่มดูอยู่ เมื่อแสดงจริงสามารถ ให้ตัวหนุมานแสดงอาการซุ่มดูได้ทันทีโดยไม่ต้องมีบทประกอบ ส่วนเนื้อหาตอนจัดพระภูษาที่ตัดออก ได้มีกำหนด ไว้ในการแสดงว่า ให้มีการจัดชายภูษาขณะรำหน้าพาทย์เพลงเชิดฉิ่งว่า “ร่ำร้าย ป้องหน้า แหวงมือซ้าย **นุ่งผ้า ห่มสไบ ร่ำร้าย**” ดังตัวอย่างการปรับบท ดังนี้

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการปรับบทละครเป็นบทร้องสำหรับแสดงโขน

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2		บทโขนของ เสรี หวังในธรรม
ไอ้พระทูลกระหม่อมของเมียแก้ว	วันนี้แล้วน้องรักจะดักขัย	ไอ้พระทูลกระหม่อมของเมียแก้ว
เสียแรงเพื่อนล้าบากยากไร้	ไม่เห็นใจเมียแล้วพระจักรี	วันนี้แล้วจะทูลลาอาลัย
สิ่งใดแต่หลังได้พลั้งพลาด	ให้ขัดเคืองเบื้องบาทบพศรี	มียอมให้ยักษ์ร้ายใจอาธรรม์
จะทูลลาอาลัยเสียวันนี้	ขอย่ามิเวราแก่ข้าไป	มาหยามหยันแนมเหน็บให้เจ็บใจ
บัดนั้น	วายุบุตรอยู่บนต้นพฤกษา	- ปี่พาทย์ทำเพลงเชิดฉิ่ง -
ได้ยินคำรำพรรณโศกา	ก็รู้ว่านางสีดาใจ (...)	(นางสีดารำถือผ้าไปที่ต้นโศก)
จึงสพักสไบบางที่นางทรง	จิบจัดรดพระองค์โจงภูษา	จึงเอาผ้าผูกพันกระสันรัด
แขงพระไทยไม่เสียดายชีวา	อุส่าห์ป็นขึ้นบนต้นไม้	เกี่ยวกระหวัดกับกิ่งโศกใหญ่
จึงเอาผ้าผูกพันกระสันรัด	เกี่ยวกระหวัดไว้กับกิ่งโศกใหญ่	ชายหนึ่งผูกคออรทัย
ชายหนึ่งผูกสอไทย	แล้วทอดองค์ลงไปจะให้ตาย [15]	แล้วทอดองค์ลงไปจะให้ตาย [8]

2.2 การร้อยเรียงตอนที่มากขึ้นภายในเวลาที่จำกัด ในการแสดงโขนแต่ละชุดมักจะมีเวลาทำให้การจัดทำบทในยุคนั้นหน้าจึงมักจะนำเสนอเนื้อหาเพียงตอนเดียวและแสดงตอนดังกล่าวโดยละเอียดจนจบตอน แต่ในชุดลักษมีอวตารของเสรี หวังในธรรม ได้มีการนำเสนอเนื้อหาได้หลากหลายตอนอันเป็นผลพวงจากการนำเสนอเรื่องราวชีวิตของนางสีดาเป็นแกนร้อย เสรี หวังในธรรม จึงได้เลือกตอนที่เกี่ยวกับนางสีดาเป็นหลักหลาย ๆ ตอนมาร้อยเรียงกันเป็นบทโขนชุดเดียว ได้รวมเอาเนื้อหาทั้งตอนอวตาร ตอนยกศร ตอนพระรามเดินดงหรือลักสีดา ตอนถวายแหวน ตอนชัชชนะต่อทศกัณฐ์ ตอนสีดาลุยไฟ และตอนฉลองสมโภช ทำให้บทโขนชุดดังกล่าวมีการนำเสนอเนื้อหาที่มากขึ้น โดยสามารถนำเสนอเนื้อหาได้หลากหลายตอนในการแสดงโขนเพียงชุดเดียว

เมื่อผู้ประพันธ์เลือกเนื้อหาตอนต่าง ๆ ที่มีได้มีความต่อเนื่องกันมาทำเป็นบทโขน จึงได้มีการเชื่อมเนื้อหาในแต่ละตอนให้สัมพันธ์และต่อเนื่องกันโดยใช้ตลกเชื่อมเรื่องที่สามารถช่วยทำให้เดินเรื่องได้กระชับ เสรี หวังในธรรม ได้กำหนดให้มีการใช้ตัวละครตลก โดยมากจะเป็นเสนาอำมาตย์ หรือเสนาลิงเป็นตัวเล่าเรื่อง เพื่อเชื่อมโยงเรื่องราวให้ต่อเนื่องกัน และเพื่อตัดทอนเนื้อหาบางตอนที่ยืดเยื้อ โดยเฉพาะ ในชุดลักษมีอวตาร เสรี หวังในธรรม ตัดเนื้อหาการแสดงตอนกำเนิดสีดาและท้าวชนกพบนางสีดาออก แต่กำหนดให้ตัวละครตลกเป็นตัวเล่าเหตุการณ์ตอนดังกล่าวเพื่อเชื่อมเรื่องให้ต่อเนื่องกัน ทำให้ดำเนินเรื่องได้รวดเร็วขึ้น และสามารถเสนอตอนได้มากขึ้นในเวลาอันจำกัด ดังนี้

(ผู้แสดงเป็นอำมาตย์เมืองมิลลา2หรือ3คน(พวกตลก)ออกมาสนทนากันในเรื่องว่า ท้าวชนกจะประกอบพิธียกศร (...) เล่าเรื่องโยงไปว่าท่านท้าวชนกได้นางสีดามาได้อย่างไร) [8]

2.3 การสอดแทรกความตลกขบขัน บทโขนของเสรี หวังในธรรม มีการแทรกความตลกขบขันไว้เกือบทุกชุด บทตลกดังกล่าวมีใช้บทตลกหยาบโลน แต่เป็นเพียงการสร้างอารมณ์ในการรับชมเท่านั้น บทตลกขบขันมักเป็นบทเจรจาลอยดอก คือ ไม่ใช้บทเจรจากระทุ้งที่แต่งไว้สำเร็จ แต่เป็นบทตลกที่คิดขึ้นด้วยปฏิภาณไหวพริบ ในบทโขนที่นำมาศึกษาจึงไม่ปรากฏบทเจรจาตลก มีเพียงกำกับไว้ให้มีการแสดงตลกเพียงเท่านั้น โดยเฉพาะในชุดลักษมีอวตาร มีการกำหนดให้มีการแทรกการแสดงตลกถึงสองครั้ง คือตอนก่อนประกาศให้มีพิธีอภิเษก และก่อนพระรามยกธนูมหาโมลี และแม้ในดับบทโขนไม่ได้มีบทเจรจาตลก แต่มีรายนามผู้แสดงชุดลักษมีอวตารระบว่ามีศิลปินตลกหลายท่าน เช่น เต๋อ ดอกสะเดา ไน้ต เชิญยิ้ม ญ่อม นวลอนันต์ ร่วมแสดงด้วย จึงเอื้อต่อการสร้างอารมณ์และความขบขันให้ผู้ชมได้เป็นอย่างดี

2.4 การปรับปรุงให้เอื้อแก่การแสดงกระบวนรำอวตฝีมือ ในการปรับปรุงให้มีตอนที่มากขึ้น เสรี หวังในธรรม ได้เลือกนำเสนอเนื้อหาที่หลากหลาย ทำให้เอื้อต่อกระบวนรำของตัวละคร ทั้งพระ นาง ยักษ์ และลิง และยังเปิดช่องทางให้ตัวละครต่าง ๆ ได้รำอวตฝีมือ ดังเช่นในชุดลักษมีอวตาร ซึ่งเป็นชุดที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับนางสีดา เนื้อหาที่เลือกมานำเสนอตอนต่าง ๆ แทบไม่ปรากฏกระบวนรำของตัวละครยักษ์ ในบทโขนชุดนี้ เสรี หวังในธรรม จึงกำหนดให้มีฉากยกกระบโดยกำหนดให้ตัวละครพระและยักษ์รำหน้าพาทย์ต่อเนื่องกันถึง 5 เพลง ได้แก่ เชิดฉิ่ง ศรีทงนง รำ โอต กรวรา รำ เพื่อให้ตัวละครพระและทศกัณฐ์รำอวตฝีมือการรบ

2.5 การปรับปรุงอย่างมีวรรณศิลป์ ในบทโขนชุดดังกล่าวนี้ มีความไพเราะด้านวรรณศิลป์หลากหลายด้าน เช่น การเล่นสัมผัสใน การใช้ความเปรียบ และการหลกคำ ดังนี้

2.5.1 การเล่นสัมผัสใน เสรี หวังในธรรม แต่งบทให้มีสัมผัสใน ทั้งสัมผัสสระ และสัมผัสพยัญชนะที่ไพเราะ โดยเฉพาะสัมผัสในที่ปรากฏในรายาวที่เป็นบทเจรจา ดังนี้

พระราชม - พระรณวงศ์องค์คราข้าให้นักพระวงสงสัยในดวงจิต พลางรำพึงคะนึ่งคิดในราชหฤทัย เราเคยรบพุ่งชิงชัยกับพวกอสุรา ไม่เคยเห็นว่าเทพศาสตราของเราเป็นดังเช่นนี้ หรือว่ากุมารทั้งสองศรี ร่วมเชื่อพงศ์เป็นวงศ์วาน [10]

2.5.2 การใช้ความเปรียบ เสรี หวังในธรรม ใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพให้แก่ผู้รับชม เช่น เปรียบความโกรธแค้นของนางสีดา ที่เห็นพระรามถูกศรของพญาราวण ว่าดังไฟจี้ในพระทัย ดังนี้

มิ่งบุรีสี่ตามารศรี

ปานประหนึ่งอัครนิจั้พระทัย [9]

2.5.3 การหลกคำ ในชุดเสร็จศึกกลกา-สิดาออกศึกเสรี หวังในธรรม ได้ใช้การหลกคำเพื่อแสดงลักษณะอันตึงามประการต่าง ๆ ของนางสิดา เช่น คำว่าสิดานารีนาก สิดานาล สิดานุชนา หมายถึง นางสิดาผู้เป็นที่พึ่ง คำว่าภควตีสิดา สิดาเทวีศรีสวัสดิ์ หมายถึง นางสิดาผู้เป็นที่เคารพ ผู้เจริญ และผู้โชติ คำว่า สิดางนลักษณ์ หมายถึง นางสิดาผู้มีลักษณะดี คำว่า สิดามารศรี สิดานงคราญ สิดาวิลาวัณย์ สิดายพาพักตร์ หมายถึงนางสิดามีความงดงาม เป็นต้น

3. การตั้งชื่อชุดการแสดงโขนให้มีความน่าสนใจ บทโขนแต่ละชุดของเสรี หวังในธรรม ที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา มีการตั้งชื่อชุดอย่างสร้างสรรค์และน่าสนใจ มีการตั้งชื่อเพื่อเน้นสถานะของนางสีดา ได้แก่ชุดลักษมีอวตาร ที่เน้นสถานะของนางสีดาว่าเป็นพระลักษมีอวตารซึ่งสัมพันธ์กับนัยเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ หรือชุดหัวอกพระมิ่งแม่สีดา ที่เน้นย้ำสถานะของนางสีดาว่า เป็นแม่ผู้ประเสริฐ นอกจากนี้ยังตั้งชื่อชุดให้มีความน่าสนใจ ทำให้ผู้ชมเกิดความสนใจและชวนติดตาม เช่น ชุดเสรีจี้กลองกา – สีดาออกศึก ซึ่งตอนสีดาออกศึกนี้เป็นตอนที่มิเนื้อหาแปลกและพิสดารไปจากความรู้ของผู้ชม จึงก่อให้เกิดความน่าสนใจชวนติดตามว่าเนื้อหาจะเป็นเช่นไร

4. การแทรกองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับบริบทและโอกาสในการแสดง ในบทโขนชุดลักษณะมีอวตาร ได้มีการแทรกกระบำอุทองไว้ตอนฉลองสมโภช กำหนดให้ผู้แสดงแต่งกายเป็นเทวดาและนางฟ้าออกมารำอวยพร พระรามและนางสีดา การแทรกกระบำดังกล่าวนี้ไม่ได้มีขึ้นเพื่อความสวยงามในการแสดงเท่านั้น หากแต่กระบำดังกล่าว มีเนื้อหอันเป็นมงคลซึ่งมีนัยเชื่อมโยงกับโรกาสมลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ เพื่อเทิดพระเกียรติและถวายพระพรชัยมงคล ดังนี้

ทั้งองค์อิครเทวี

มเหสีสีดำ

สถิติอ้างอิงนโยบาย

เป็นประธานของปวงประชา [8]

จากกลวิธีสร้างสรรค์ประการต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ทำให้บทโขนของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับตัวละครนางสีดามีลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากบทโขนในอดีต ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่มีความแปลกใหม่และทำให้ผู้ชมสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น ความสร้างสรรค์ประการต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ จึงถือได้ว่าเป็นแนวทางที่สำเร็จงดงาม

สรุปและอภิปรายผล

บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ของเสรี หวังในธรรม ชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดานี้ มีลักษณะทั่วไปเป็นบทโขนผสมละครใน ประกอบด้วย บทพากย์ บทเจรจา และบทร้องแบบบทละคร ผู้ประพันธ์บทให้ความสำคัญกับบทร้องมากกว่าบทเจรจาและบทพากย์ และยึดแบบแผนการประพันธ์ตามแนวทางบทโขนโรงในเป็นพื้นฐานผสมผสานกับแนวทางที่สร้างสรรค์ขึ้นหลากหลายประการทั้งด้านเนื้อหาและกลวิธี ทำให้บทโขนกลุ่มดังกล่าว มีลักษณะเด่นอยู่ที่การนำเสนอลักษณะเก่าผสมใหม่ ทั้งด้านที่มาของเนื้อหา ด้านเนื้อหาของบทโขน ด้านการนำเสนอตัวละคร และด้านกระบวนการ ดังนี้

1. **ด้านที่มาของเนื้อหา** บทโขนนับแต่อดีตมาล้วนแต่นำเนื้อหาจากบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 1⁶ เป็นหลัก บทโขนของเสรี หวังในธรรม กลุ่มดังกล่าวนี้ก็นำเนื้อหาจากบทพระราชนิพนธ์ดังกล่าวมาเป็นหลักในการจัดทำเป็นบทโขนเช่นเดียวกัน แต่ส่วนที่แปลกใหม่ไปจากเดิมที่เสรี หวังในธรรม ได้สร้างสรรค์ขึ้นคือการนำเนื้อหาจากรามายณะฉบับอื่น ได้แก่ อัทธตรามายณะ มาปรับปรุงให้เข้ากับความคุ้นเคยของคนไทยที่รับรู้เนื้อหาของรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นพื้น แต่ก็ได้คงเนื้อหาที่แปลกใหม่ไว้ได้แก่ตอนออกรบของนางสีดา

2. **ด้านเนื้อหา** ในด้านเนื้อหาเห็นได้ชัดว่าเสรี หวังในธรรม ให้ความสำคัญกับเนื้อหาที่เอื้อต่อฉากนาฏการยกบ ซึ่งเป็ตอนที่ยิยมในการแสดงโขนมาตั้งแต่โบราณ บทโขนของเสรี หวังในธรรม ชุดที่ได้ยกตัวอย่างให้เห็นนี้ จึงได้ปรากฏการแทรกบทยกบไว้ในชุดต่าง ๆ ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น ในด้านการสร้างสรรค์เนื้อหาใหม่ ๆ เสรี หวังในธรรม ได้เรียบเรียงเนื้อหาจากพระราชนิพนธ์ดั้งเดิมมาจัดทำเป็นบทโขน โดยเลือกตอนที่เอื้อต่อการแสดงโวหารอันคมคายของตัวละครพระและนาง เห็นได้ว่าตอนที่เลือกมานำเสนอมีอารมณ์ที่หลากหลาย ทั้งอารมณ์โศก รัก หึงหวง ตัดพ้อต่อว่า และงอนง้อแก้ต่าง เป็นต้น ทำให้ในการแสดงโขนมีตอนต่าง ๆ ที่นำมาแสดงจริงได้หลากหลายมากขึ้น

3. **ด้านการนำเสนอตัวละคร** การปรุงและเรียบเรียงบทที่เสรี หวังในธรรม ได้สร้างสรรค์ขึ้นนี้ ทำให้บทโขนมีความแปลกใหม่ด้านการนำเสนอตัวละครหลายด้าน ทั้งมุ่งทำให้เข้าใจประวัติและเรื่องราวของตัวละครนั้น ๆ และทำให้เห็นบทบาทใหม่ ๆ ของตัวละคร ดังนี้

3.1 **ทำให้เข้าใจประวัติและเรื่องราวของตัวละครนั้น ๆ** บทโขนดังกล่าวทำให้ผู้ชมรับรู้ประวัติความเป็นมา และบทบาทที่สำคัญในเรื่องของตัวละครนั้น ๆ โดยสังเขปผ่านการแสดงโขนเพียงชุดเดียวในที่นี้ คือ ประวัติและเรื่องราวของนางสีดาในชุดลักษณะมีอวตาร ลักษณะเด่นดังกล่าวนี้ยังพบในบทโขนชุดอื่น ๆ ของเสรี หวังในธรรม ด้วย เช่น ชุดหนุมานชาญสมร ชุดมารซื้อซื้อพิเภก ชุดพาลีสอนน้อง เป็นต้น ลักษณะเด่นดังกล่าวนี้ถือได้ว่าเป็นลักษณะที่เสรี หวังในธรรม ได้พัฒนาขึ้น ดังที่เสรี หวังในธรรม ได้กล่าวไว้ว่าบทโขนชุดที่นำประวัติและเรื่องราวของตัวละครใดตัวละครหนึ่งมาเรียบเรียง เพื่อต้องการนำเสนอให้ผู้ชมเข้าใจว่าตัวละครนี้มีประวัติอย่างไร เกิดอย่างไร ลูกใคร ทำอะไรไว้บ้าง และตายอย่างไร [16]

3.2 **ทำให้เห็นบทบาทใหม่ ๆ ของตัวละคร** ในบทโขนชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา มีการนำเสนอเนื้อหาที่ทำให้เห็นบทบาทของตัวละครที่มีความแปลกใหม่ ได้แก่

⁶ แม้จะมีบทโขนบางฉบับ ที่มีการลำดับเนื้อหาหรือรายละเอียดเล็กน้อยบางประการที่แตกต่างไปจากบทละครรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 บ้าง แต่ผู้วิจัยถือว่าเนื้อหาในฉบับพระราชนิพนธ์ดังกล่าวเป็นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด ดังนั้นแล้วเนื้อหาที่ปรากฏในบทโขนแต่ละชุด ย่อมมีที่มาจากบทละครพระราชนิพนธ์ดังกล่าวเป็นพื้น

3.2.1 บทบาทของตัวละครนางสีดา บทโขนชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา มีความแปลกใหม่ในด้านการชูบทบาทของตัวละครนางให้โดดเด่นในหลากหลายมิติ เช่น บทบาทนักรบ บทบาทพระมเหสีผู้ซื่อสัตย์และภักดี บทบาทแม่ผู้ประเสริฐ บทบาทมเหสีที่ตัดพ้อต่อว่า เป็นต้น การชูบทบาทตัวละครหญิงให้โดดเด่นนี้ จึงนับเป็นการนำเสนอบทโขนที่มีความแปลกใหม่อย่างเห็นได้ชัด

3.2.2 บทบาทของตัวละครอื่น ๆ ในบทโขนชุดดังกล่าวนี้เมื่อมีการนำเสนอบทบาทของตัวละครนางให้เด่นชัดมากขึ้น จึงอาจส่งผลให้ตัวละครบางตัวมีบทบาทเปลี่ยนไปด้วย เช่น ตัวละครพระราม ดังในชุดเสร็จศึกลงกา-สีดาออกศึก มีบทให้พระรามต้องอาวุธของพญาราวณ์ ดังนี้

- ร้องรำยรุด -

สำแดงแผลงไปด้วยฤทธิ์	มีดมัวทั่วทิศศา
ต้องรากับพระอนุชา	เชลลามาต้านฤทธิ์ [9]

ตามความเข้าใจแต่เดิมบทบาทของพระรามไม่เคยต้องอาวุธใด ๆ แต่ในตอนนี้เสรี หวังในธรรม ได้กำหนดให้พระรามต้องอาวุธของพญาราวณ์ เหตุการณ์ดังกล่าวจึงขับเน้นให้นางสีดา “พิโรธโกรธแค้นแสนทวี” และตัดสินใจออกรบกับพญาราวณ์ในที่สุด เห็นได้ว่า ในชุดดังกล่าวนี้มีการปรับเปลี่ยนบทบาทของพระรามเพื่อเอื้อให้นางสีดาออกทำศึก เป็นการเชิดชูและขับเน้นบทบาทของนางสีดาให้เด่นชัดขึ้น

4. ด้านกระบวนการ การปรุงและเรียบเรียงบทที่เสรี หวังในธรรม ได้สร้างสรรค์ขึ้นนี้ ทำให้บทโขนมีความแปลกใหม่ด้านกระบวนการ ทั้งการปรุงบทให้อื้อต่อกระบวนการของตัวละครทุกประเภท และการปรุงบทให้มีกระบวนการที่แปลกตา ดังนี้

4.1 การปรุงบทให้อื้อต่อกระบวนการของตัวละครทุกประเภท แต่เดิมในบทโขนแต่ละชุดอาจไม่ได้มีกระบวนการของตัวละครครบทั้งสี่ประเภท คือ พระ นาง ยักษ์ ลิง ดังจะยกตัวอย่างเช่น ชุดที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการรบ เช่น ชุดศึกนาคบาศ ย่อมไม่ปรากฏกระบวนการของตัวละครนาง ชุดที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการพรรณนาอารมณ์ เช่น ชุดนางลอย ย่อมไม่ปรากฏบทบาทกระบวนการของตัวอยักษ์

หากแต่ในบทโขนบางชุดของเสรี หวังในธรรม ได้แก่ ชุดลักษมีอวตารและชุดเสร็จศึกลงกา-สีดาออกศึก เป็นชุดที่มีตัวละครครบทุกประเภท ทั้งพระ นาง ยักษ์และลิง เสรี หวังในธรรม ได้เลือกสรรค์เนื้อหาแต่ละตอนอย่างพิถีพิถันเพื่อให้ปรากฏตัวละครครบทุกประเภทในแต่ละชุด ทั้งยังได้มีการปรุงบทให้อื้อต่อกระบวนการของตัวละครทุกประเภท เช่น ในชุดลักษมีอวตาร ซึ่งไม่ปรากฏบทบาทของตัวยักษ์มากนัก เสรี หวังในธรรม จึงได้กำหนดให้มีฉากนาฏการรบ เพื่อเอื้อให้ตัวละครยักษ์สามารถแสดงกระบวนการอาวุธและกระบวนการประกอบเพลงหน้าพาทย์

4.2 การปรุงบทให้มีกระบวนการที่แปลกตา บทโขนชุดที่นำเสนอเนื้อหาหลักเกี่ยวกับนางสีดา โดยเฉพาะ ชุดเสร็จศึกลงกา-สีดาออกศึก มีการนำเสนอกระบวนการที่แปลกตาได้แก่ กระบวนการอาวุธของตัวนาง ขณะที่นางสีดาออกศึกเพื่อต่อสู้กับพญาราวณ์มีการกำหนดให้นางสีดารำอาวุธ (ศร) ประกอบหน้าพาทย์เพลงร่ำ ดังนี้

เชิญเอาศรทรงองค์พระราม	จะได้คิดครั้นคร้ามก็หาไม่
นาวเหนียวพระแสงผาดแผลงไป	ต้องราพรรณบรรลัวยาวชีวา

- ปี่พาทย์ทำเพลงร่ำ -

(นางสีดาหยิบเอาศรของพระรามแผลงไปต้องราพรรณตาย) [9]

ลักษณะเก่าผสมใหม่ประการต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวไปนี้ ทำให้บทโขนของเสรี หวังในธรรม มีความแปลกใหม่ในด้านการนำเสนอขนบและจารีตการแสดงโขนที่มีมาแต่โบราณ ผสมผสานลักษณะใหม่ ๆ ที่กวีได้สร้างสรรค์ขึ้น โดยยังมีกลิ่นอายของโขนตามแบบจารีตแฝงอยู่อย่างเห็นได้ชัด โขนของเสรี หวังในธรรม จึงเป็นโขนที่สร้างสรรค์ขึ้นบนพื้นฐานของจารีตอันงดงาม มีความละเอียดละไมอย่างสูงยิ่ง ยังคงมีการรักษาหัวใจของโขน คือ การพากย์ การเจรจา ตลอดจนหัวใจของการแสดง เช่น การรำนหน้าพาทย์เต็มเพลง ลักษณะดังกล่าวนี้ จึงเป็นการผสมผสานจารีตดั้งเดิมกับความสร้างสรรค์ของเสรี หวังในธรรม ไว้ได้อย่างลงตัว

ลักษณะใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้โขนมีลักษณะเป็นสื่อบันเทิงที่ตอบสนองต่อคนยุคใหม่ ซึ่งหมายถึงผู้ชมโขนในสมัยใหม่ที่มีได้ติดตามโขนมาแต่เดิม จึงอาจมีได้มีความรู้ความเข้าใจในจารีตของโขนมากขึ้น บทโขนของเสรี หวังในธรรม จึงมีหน้าที่สำคัญยิ่งต่อการแสดงโขนในบริบทสังคมยุคใหม่ที่โขนเป็นมรดกเพื่อความบันเทิง หน้าที่สำคัญดังกล่าว คือ การให้ความรู้แก่ผู้ชมผ่านการอนุรักษ์จารีตขนบโบราณของโขนให้คงดำรงอยู่ ตลอดจนการสืบทอดความวิจิตรงดงาม ความละเอียดละไมในการแสดงโขนซึ่งมีมาแต่อดีตให้ผู้ชมในยุคสมัยใหม่ได้ประจักษ์และตระหนักถึงคุณค่าของศิลปะการแสดงโขน ทำให้บทโขนของเสรี หวังในธรรม มีคุณค่าในการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปะการแสดงโขนให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยร่วมสมัย

บทโขนทั้งสี่ชุดดังกล่าวที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาแม้เป็นเพียงตัวอย่างส่วนหนึ่งจากบทโขนราว 160 ชุดที่เสรี หวังในธรรม ได้จัดทำขึ้น แต่การศึกษาบทโขนทั้งสี่ชุดดังกล่าวนี้ก็ทำให้เห็นความคิดสร้างสรรค์ในการปรุงบทและลักษณะเด่นของบทโขนที่เสรี หวังในธรรม จัดทำขึ้นอย่างชัดเจน อันจะอธิบายและแสดงให้เห็นแนวคิด ตลอดจนกลวิธีในการจัดทำบทโขนตามแนวทางของเสรี หวังในธรรม

ในยุคที่โขนทำหน้าที่ตอบสนองความบันเทิงของคนยุคใหม่เพื่อดึงดูดผู้ชมจำนวนมากให้หันมาดูโขน และขณะเดียวกันโขนก็ต้องทำหน้าที่ทำนุรักษาศิลปะของชาติอันมีแบบแผนการแสดง จารีต ขนบอันงดงามที่ได้มีการสืบทอดมาตั้งแต่โบราณมิให้ขาดสาย บทโขนซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในการแสดงโขน จึงต้องมีการปรับตัวเพื่อทำหน้าที่ทั้งสองอย่างดังกล่าวให้ขับเคลื่อนไปพร้อม ๆ กัน บทโขนของเสรี หวังในธรรม เป็นตัวอย่างบทโขนกลุ่มนี้ในยุคปัจจุบันที่แสดงให้เห็นขนบและการสร้างสรรค์บทโขนเรื่องรามเกียรติ์ให้ดำรงอยู่ได้ ด้วยภูมิรู้และความเป็นอัจฉริยะของเสรี หวังในธรรม ที่ได้มีการสร้างสรรค์บทโขนขึ้นในแนวทางใหม่ ๆ ผสมกับขนบที่มีมาแต่เดิมอย่างลงตัวจนอาจกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จอย่างงดงาม เพราะนอกจากมีผู้สนใจรับชมโขนมากขึ้นแล้ว บทโขนของเสรี หวังในธรรม ยังได้สืบทอดขนบอันดีงามอันเป็นหัวใจแห่งการแสดงโขนให้ดำรงอยู่ได้ในสังคมร่วมสมัย

References

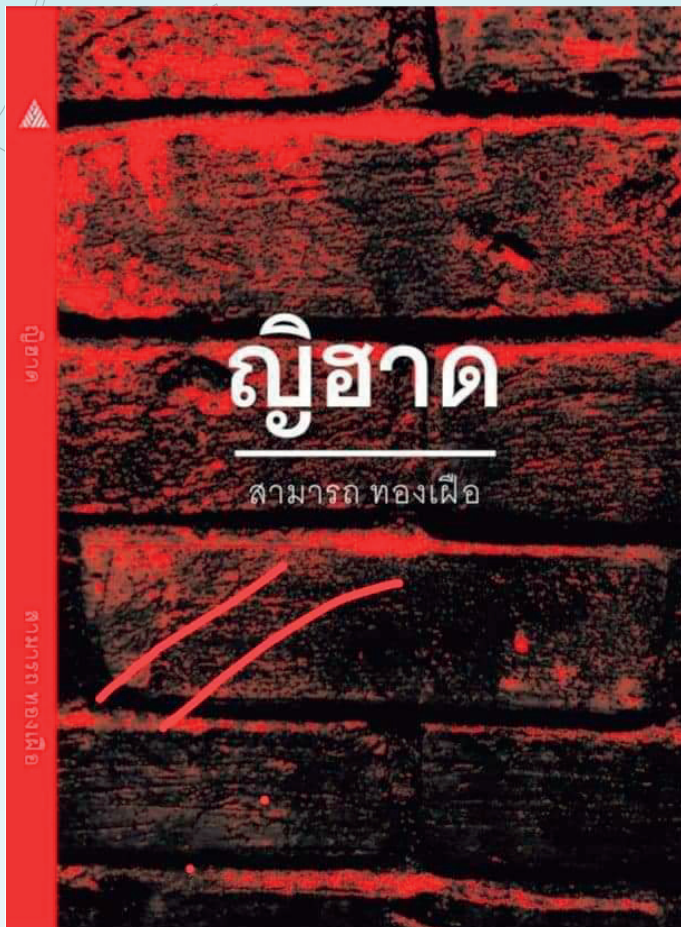
- [1] Duangpattra, J. (2011). *Khon performance through Khon Scripts in the Rattanakosin Period*. Doctoral Dissertation, Ph.D in Art and Cultural research, Khonkaen University, Thailand. (In Thai)
- [2] Vingorn, S. (1976). *An analytical study of the masked play poems of Ramakien*. Master's Dissertation, M.A in Thai, Chulalongkorn University, Thailand. (In Thai)
- [3] Yupho, T. (1952). *Tam Nan Khon Luang lae Nam Bandasak Khon Luang nai Ratchakarn Ti 6*. Phra Nakhon : Rong Pim Pra Chan. (In Thai)

- [4] Thongkumsuk, P. (2005). *Seree Vangnaitham, national artist, a style of being a teacher, who passes on and creates Thai dramatics*. Bangkok : Fine Arts Department. (In Thai)
- [5] Thongaram, K. (2013). *The script making of Thai mask play of Fine Arts Department*. Master's Dissertation, M.F.A in Performing Arts, Bunditpatanasilpa Institute, Thailand. (In Thai)
- [6] Karintasut, K. (2015). *Factors affecting the changes and diversification of Khon from 1940 to the Present*. Doctoral Dissertation, Ph.D in Integrated Science, Thammasat University, Thailand. (In Thai)
- [7] Wangnaitham, S. (1999). *Bot Khon Rueang Ramakien episode of Lak Sita*. Bangkok : Fine Arts Department. (In Thai)
- [8] Wangnaitham, S. (1992). *Bot Khon Rueang Ramakien episode of Lakshmi Avatars*. Bangkok : Fine Arts Department. (In Thai)
- [9] Wangnaitham, S. (n.d.). *Bot Khon Rueang Ramakien episode of Sej Suek Long ka – Sita Ork Suek*. Bangkok : Fine Arts Department. (In Thai)
- [10] Wangnaitham, S. (n.d.). *Bot Khon Rueang Ramakien episode of Hua Oak Phra Ming Mae Sita*. Bangkok : Fine Arts Department. (In Thai)
- [11] Wangnaitham, S. (n.d.). *Bot Khon Rueang Ramakien episode of Rama Pob Sita (Final Chapter)*. Bangkok : Fine Arts Department. (In Thai)
- [12] King Buddha Yodfa Chulaloke. (2014). *Ramakien lem 2*. Bangkok : pechkarat. (In Thai)
- [13] Sri Ajai Kuma Chhawchharia. (2010). *Adbhuta Ramayana*. Varanasi : Chaukhamba Surbharati Prakashan.
- [14] Office of Performing Arts. (2018). *Khon Performing on Adbhuta Ramayana: episode of Sita Ork Suek on April 2, 2018 at Sangkhita Sala stage, The National Museum*. Retrieved on March 13, 2020, from: <https://www.youtube.com/watch?v=5zJDgaxrBUE>. (In Thai)
- [15] Fine Arts Department. (2001). *Bot Lakhon Rueang Ramakien of King Buddha Loetla Nabhalai and Bor Kerd Ramakien of King Mongkut Klao Chao Yu Hua*. Bangkok : Silpa Bannakarn. (In Thai)
- [16] Sukhothai Thammathirat Open University. (1990). *Handout for 11113 experience in Thai cultural studies Chapter 7-15*. Nonthaburi : Sukhothai Thammathirat Publisher. (In Thai)

บทปริทัศน์

“ญิฮาด” กับมโนทัศน์ว่าด้วยสงครามและสันติภาพในชายแดนใต้ Jihad and the Concepts of War and Peace in Deep South Thailand

พิเชฐ แสงทอง^{1*}
Pichet Saengthong^{1*}

¹ ผศ.ดร., คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี 94000

¹ Asst. Prof. Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences; Prince of Songkla University, Pattani Campus, 94000, Thailand

* Corresponding author : Tel.: 0814798992. E-mail address: pichate19723@gmail.com

(Received: June 30, 2020; Revised: October 14, 2020; Accepted: November 2, 2020)

“ช่างน่าขันไม่น้อย ศาสนาซึ่งมอบความสันติให้แก่เพื่อนมนุษย์ แต่ทุกวันนี้กลับถูกมองด้วยภาพลักษณ์ที่เต็มไปด้วยความรุนแรง ทั้งจากมุมมองทางงานวิชาการตะวันตกจำนวนไม่น้อย และดังภาพตามที่ปรากฏตามสื่อต่าง ๆ ทั้งในสังคมไทยและสังคมโลก”

ข้อความนี้เป็นของสุชาติ เศรษฐมาลินี นักวิชาการด้านสันติศึกษาชื่อดังของไทย ซึ่งสามารถทองเผือผู้เขียนหนังสือเรื่อง “ญิฮาด” นำมาอ้างอิงในหน้าที่ 24 บทที่ 2 ว่าด้วยนิยามและความหมายของคำ ๆ นี้

การอ้างอิงข้อความดังกล่าวไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นว่า ผู้เขียนให้ความสำคัญกับข้อสงสัยที่ปรากฏเป็นใจความสำคัญเท่านั้น แต่ยังเปรียบเสมือนการวางโจทย์หรือคำถามสำคัญของหนังสือเล่มนี้ด้วย

เมื่อพิจารณาทั้งจากคำนำ ชื่อหนังสือ และข้อความอ้างอิงนี้รวมกัน ผู้อ่านจึงจะได้โจทย์คำถามสำคัญของข้อเขียนนี้โจทย์หนึ่งก็คือ “ญิฮาดคืออะไร และสัมพันธ์กับการมองภาพลักษณ์มุสลิมอย่างไร”

ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ไม่ปฏิเสธว่า คำว่า “ญิฮาด” เป็นคำที่มีปัญหา และกลายเป็นคำที่สร้างภาพเหมารวม (Stereotype) ให้แก่มุสลิมทั่วโลก แม้กระทั่ง ในสังคมไทย ที่เกิดความขัดแย้งรุนแรงในชายแดนภาคใต้จนเกือบจะถึง 2 ทศวรรษในปัจจุบัน การเคลื่อนไหวสร้างความรุนแรงกระทั่งเกิดความล้มตายของทุก ๆ ฝ่าย บ่อยครั้งที่ถูกอธิบายโดยคำว่า “ญิฮาด” บางครั้งแม้จะไม่กล้าพูดออกมา แต่คำ ๆ นี้ก็ไหลเวียนอยู่ในความเข้าใจและคำอธิบายเหตุการณ์ในบางด้านบางมุม ยิ่งตอนหลังมีข้อถกเถียงกันในประเด็นที่ว่า ปัตตานีที่มีอดีตเป็น “ปาตานี” ถือเป็น “ดาร์ลุฮ์บี” หรือไม่? ซึ่งนักวิชาการบางส่วนก็เห็นว่าเป็น ดังนั้น ขบวนการจึงมีสิทธิที่จะต่อสู้

หนังสือ “ถอดความคิด ขบวนการเอกราชปาตานี” ของรุ่งรวี เฉลิมศรีภิญโญรัช กล่าวถึงนิยามของดาร์ลุฮ์ลาม-ดาร์ลุฮ์บี ไว้ว่า เป็นแนวคิดรัฐศาสตร์เชิงดินแดน ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเอกราชปาตานีใช้เป็นฐานคิดในการต่อสู้ อย่างไรก็ตาม รุ่งรวี ก็เสนอว่า คำอธิบายต่อแนวคิดนี้ในหมู่นักวิชาการและนักการศาสนาเองก็ยังไม่ลงรอยกันมากนัก ผู้รู้ทางศาสนาเห็นว่า การจะถกเถียงเรื่องนี้อย่างเปิดเผยกระทำได้ยาก เนื่องจากเป็นปัญหาใจกลางที่จะสร้างความไม่พอใจให้แก่ทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายขบวนการ อย่างไรก็ตาม ในบทที่ 5 ของหนังสือเล่มนี้ รุ่งรวี ได้มุ่งเน้นสืบเสาะแนวคิดนี้โดยตรงจากปัญญาชนปาตานี 3 ท่าน ท่านหนึ่งยินดีเปิดเผยชื่อโดยวิเคราะห์ว่า ปาตานีเข้าข่ายเป็นดาร์ลุฮ์บีเนื่องจากเป็นความขัดแย้งที่มาจากประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์ และความยุติธรรม ดาร์ลุฮ์บีต้องประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ชาวมุสลิมไม่สามารถปฏิบัติตามหลักการของอิสลามได้อย่างครบถ้วน และชาวมุสลิมถูกกดขี่ข่มเหงไม่ว่าจะด้วยเงื่อนไขใด “เขาก็มีความชอบธรรมที่จะต่อสู้” [1]

อย่างไรก็ดี ในอีกตอนหนึ่งของบทความเดียวกัน รุ่งรวีก็สะท้อนทัศนะของนักการศาสนา และผู้นำศาสนาสายเก่าอีก 2 ท่านที่ไม่อาจเปิดเผยชื่อได้ และไม่เห็นด้วยกับแนวอธิบายนี้ ด้วยเห็นว่า เงื่อนไขที่ชาวมุสลิมถูกกดขี่ทั้ง 2 ข้อเพื่อให้เข้าหลักดาร์ลุฮ์บินั้นหมดไปแล้วในปัจจุบัน การไปให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ว่า ปาตานีเคยเป็นดินแดนอิสลามมาก่อนที่จะถูกปกครองโดยคนพุทธนั้นก็เป็นเพียงการมองประวัติศาสตร์ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ไม่ได้ครอบคลุมทั้งหมด (เท่าที่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่-พูดได้) เพราะถ้ามองยาวนานออกไปก็พบว่าก่อนที่จะอิสลามจะเข้ามา ในดินแดนนี้ก็พื้นฐานที่มั่นของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู อยู่ก่อนแล้ว การพิจารณาองค์รวมเช่นนี้จึงทำให้เห็นได้ว่าเงื่อนไข 2 ข้อในปัจจุบันนั้นไม่มีแล้ว สถานการณ์ที่เกิดขึ้น “จึงเป็นการต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองมากกว่า” [1]

ด้วยน้ำเสียงที่คล้ายคลึงกัน หากดารุลฮัรบี คือ เงื่อนไข ญิฮาดก็เป็นเครื่องมือหรือวิธีการ สามารถทองเผื่อ กล่าวถึงปัญหาของการนิยามและการใช้คำ ๆ นี้ว่า เป็นไปได้หรือไม่ว่า ด้านหนึ่ง ญิฮาดถูกมองในเชิงลบก็เพราะการนำมาอ้างถึงอย่างไม่ถูกแนวทางจากขบวนการต่อสู้เอง ทั้งในระดับโลกและระดับท้องถิ่น ดังที่เขาเห็นว่า “ญิฮาด เป็นเครื่องมือในการสร้างอุดมการณ์ และความเชื่อให้เกิดในหมู่นักรุ่นหลัง กระทั่งหล่อหลอมให้เกิดความรุนแรง “ทำให้เกิดผลเสียต่อศาสนาอิสลาม (ทั้ง ๆ ที่) อิสลามนั้นให้ความสำคัญกับชีวิตของมนุษย์และให้สิทธิความเท่าเทียม ความเสมอภาคกัน โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ เพศ และสีผิว” [2]

ตรงนี้เองที่ผู้ปริทัศน์คิดว่า นักเขียนได้พยายามโยงไปเพื่อตอบคำถามสุชาติ เศรษฐมาลินี ที่รำพึงรำพันว่า “ช่างน่าขัน” ที่ศาสนาแห่งสันติภาพกลับถูกมองว่า เป็นศาสนาแห่งความรุนแรงดังที่บทความนี้กล่าวถึงข้างต้น

แท้จริงแล้วญิฮาด คือ อะไร นิยามความหมายที่แท้จริง หรือที่ผู้เขียนตีความและเลือกที่จะเชื่อคืออะไรกันแน่? ในบทที่ 2 ว่าด้วยนิยามและความหมาย เขาเล่าว่า ญิฮาด คือ ชื่อลูกชายของเขา ตอนไปแจ้งเกิด เขาเห็นถึงปัญหาว่า เจ้าหน้าที่ผู้รับแจ้งเกิดไม่รู้จักคำ ๆ นี้

“เขาแจ้งชื่อนามสกุลลูกชายให้กับเจ้าหน้าที่สาวงานทะเบียนราษฎร์ หลังจากเจ้าหน้าที่สาวได้หยิบอ่านชื่อที่เขาเขียนยื่นให้ เธอก็วิ่งไปสักครู พร้อมกับเอ่ยขึ้นว่า ‘เดี๋ยวยอสักครู่นะคะ ขอตรวจสอบก่อนนะว่าชื่อนี้มีความหมายไหม!’ อับดุลเลาะห์ก็เลยเอะใจ ทำไมชื่อญิฮาดจะไม่มีมีความหมายได้อย่างไร [2]

ข้อความบอกเล่าข้างต้นสื่อสารถึงความไม่คุ้นเคย นักเขียนไม่ได้บอกว่า เจ้าหน้าที่ผู้นี้เป็นไทยพุทธหรือมุสลิม แต่อับดุลเลาะห์ก็มีความเชื่อโดยพื้นฐานว่า เธอน่าจะต้องรู้จักคำนี้ เมื่อเธอไม่รู้จัก เขาจึงนึกอยากรถามในใจว่า “คุณไปอยู่ตรงไหนมาถึงไม่เคยได้ยินคำว่า ญิฮาด (Jihad)” [2]

หากอ่านข้อความดังกล่าวผ่าน ๆ ก็มีแง่มุมที่น่ารักดีและใสซื่อ เมื่อพ่อไปแจ้งเกิดชื่อลูกชายที่อำเภอแล้วต้องรอเจ้าหน้าที่ไปเปิดพจนานุกรมเพื่อค้นหาว่า ชื่อนั้นมีความหมายหรือไม่ แล้วเขาต้องรอนานร่วมครึ่งชั่วโมง อย่างหงุดหงิดเมื่อพบว่า เจ้าหน้าที่ไม่รู้จักคำนี้

อย่างไรก็ดี ในอีกมุมหนึ่ง ข้อความนี้ก็แสดงให้เห็นว่า ญิฮาด หาใช่ “คำสามัญ” หรือ “ภาษาทั่วไป” ที่ “คนทั่วไป” จำเป็นต้องรู้จัก หรืออาจทำความเข้าใจได้ในฐานะมโนทัศน์พื้นฐาน ไม่ใช่สิ่งที่จะนิยามหรือนำมาใช้ให้เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันได้เสมอไป ข้อเท็จจริงซึ่งตัวละครอับดุลเลาะห์ไปพบที่อำเภอ จึงสื่อว่าเอาเข้าจริงแล้ว คำ ๆ นี้เป็นคำหนึ่งที่สื่อออกถึงมโนทัศน์ในทางศาสนาที่เป็นการเฉพาะ ไม่ใช่คำสามัญที่คนทั่วไปจะต้องรู้จักหรือเข้าใจ อีกทั้งอาจจะแพร่หลายอยู่เฉพาะในกลุ่มปัญญาชน นักการศาสนา คนมุสลิม และสมาชิกในขบวนการเอกราชปาตานีเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ โอกาสที่คนทั่วไป โดยเฉพาะ คนที่ไม่ใช่อิสลามจะเข้าใจผิดต่อคำนี้จึงเกิดขึ้นได้ไม่ยาก ยิ่งหากได้ยินได้ฟังจากแหล่งสื่อสารที่ “มุ่งสร้างอุดมการณ์ ความเชื่อ และมุ่งหล่อหลอมให้เกิดความรุนแรง” ดังที่นักเขียนได้กล่าวถึงข้างต้น ก็ยิ่งเป็นสิ่งที่ประจักษ์ต่อความเข้าใจผิดยิ่งไปอีก

ผู้เขียนสร้างตัวละครชื่อ “อับดุลเลาะห์” ขึ้นมาแทนเจ้าของมุมมองและเสียงเล่าเรื่อง ตัวละครได้ให้ความหมายคำ ๆ นี้ไว้อย่างน่าสนใจ เขาแสดงให้เห็นมิติของการกล่อมเกลารหัสหรือขัดเกลาก่อนที่ถือเป็นเนือนาบุญในหลักการของคำ ๆ นี้ โดยอ้างถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับศาสดามุฮัมมัดว่า ระหว่างที่ท่านและผู้ติดตามเดินทางอพยพไปเมืองมาดีนะห์ เมื่อเวลาผ่านไป ทุกคนก็ดูดีโรยโรยและเหนื่อยล้า ท่านศาสดาจึงกล่าวขึ้นว่า “ต่อไปอาจจะมีญิฮาดใหญ่เกิดขึ้น” [2]

“ทำให้บรรดาผู้ร่วมเดินทางเกิดความสงสัยว่าคืออะไร ท่านเลยรับตอบคำถามนั้นทันทีว่า มันคือการต่อสู้กับตัวเอง เพราะหลายคนทั้งชีวิตเขาอาจไม่เคยออกญัตตด้วยอาวุธ แต่ตราบดีที่ยังมีชีวิตอยู่ ความต้องการก็ไม่มีสิ้นสุดด้วยเช่นกัน จุดนี้แหละคือการที่ต้องต่อสู้กับตนเอง ในที่นี้คือ การถือศีลอด [2]

अब्दลเลาะห์เล่าเรื่องนี้โดยอ้างว่า เป็นการพูดถึงญัตตที่แตกต่างไปจากหนังสือเล่มอื่น ๆ ที่เขาเคยได้อ่าน นิยามดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่า ในการทำญัตต มุสลิมสามารถเริ่มต้นปฏิบัติได้ทันที โดยไม่ต้องรอว่า จะต้อง “จับอาวุธ” อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาจากข้อความดังกล่าวก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า ญัตตนั้นมี 2 ระดับ คือ ญัตต ที่หมายถึง การต่อสู้ในสมรภูมิจิตใจของตนเอง และในสมรภูมิที่ต้องจับอาวุธจริง ๆ

อย่างไรก็ดี ในการแบ่งประเภท ซึ่งผู้เขียนได้แจกแจงไว้โดยละเอียดในบทที่ 4 นั้นก็ทำให้เห็นได้ว่า ญัตต เป็นแนวคิดที่ประกอบขึ้นจากปัจจัยภายในและภายนอก โดยกระบวนการต่อสู้ภายในจิตใจของปัจเจกบุคคลจะสำคัญและเป็นรากฐาน จึงเรียกว่า “ญัตตใหญ่” ส่วนการต่อสู้กับอุปสรรคขัดขวางภายนอกที่แบ่งกันระหว่างปัจเจกบุคคลกับความศรัทธานั้นเรียกว่า “ญัตตเล็ก”

เพียงคำ ๆ เดียว แต่เนื้อหาของศาสนาและวิชาการ สามารถ ทองเฟื้อ เสนอให้เห็นว่า มีการจัดแบ่งประเภทญัตตที่หลากหลาย ทั้งโดยหลักใหญ่-เล็ก ซึ่งใช้ “สมรภูมิในเชิงเปรียบเทียบ” เป็นเงื่อนไขแบ่งตลอดจนการแบ่งตามความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต แบ่งตามเนื้อหา และตามเป้าหมาย เช่น ตามหลักจำเป็นก็มีญัตตด้านทรัพย์สิน ญัตตด้านการเผยแพร่อิสลาม ญัตตด้านการอบรมเลี้ยงดู ด้านการศึกษา ด้านการเมือง ด้านอารมณ์ไม่ต่ำและเหล่านาร้าย และญัตตด้านสงคราม

ส่วนญัตตในเชิงเป้าหมายเช่น การญัตตกับอารมณ์ของตนเอง การญัตตกับมารร้ายชัยฏอน การญัตตกับผู้ปฏิเสธ การญัตตกับผู้สับปลั และ การญัตตกับมุสลิมที่อธรรมและละเมิดบทบัญญัติศาสนาอิสลาม

ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ให้ความสำคัญกับเป้าหมายของปฏิบัติการในชีวิตความเป็นมุสลิมที่เข้าข่ายญัตต เขาจึงให้พื้นที่กับการอธิบายขยายรายละเอียดของญัตต 5 ข้อตามย่อหน้าข้างต้น โดยกำกับให้ตัวละครเอกของเขอธิบายกับนักศึกษาที่เข้ามาปรึกษางานว่า การญัตตกับอารมณ์ของตนเองนั้นถือเป็นพื้นฐานที่สุด โดยแบ่งย่อย ๆ ออกได้อีกเป็น 4 ระดับ ระดับแรก คือ เพื่อเอาชนะใจตัวเอง (เช่น การศึกษาบทบัญญัติที่อัลเลาะห์ได้บัญญัติไว้ เพื่อจะได้รู้ว่าอะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ) ระดับที่สอง คือ เพื่อเอาชนะจิตใจ ความอดทน ซึ่งเป็นการต่อยอดจากระดับที่หนึ่ง คือ นำเอาความรู้มาปฏิบัติจริง ระดับที่สาม คือ เพื่อความอดทนต่ออัลเลาะห์ คือ การเผยแพร่ความรู้ที่ได้ไปสู่อื่น และระดับที่สี่ คือ เพื่อความอดทนต่อความยากลำบากต่าง ๆ

ตัวละคร अब्दลเลาะห์ขยายความญัตตในเชิงเป้าหมายประเภทที่ 2 คือ การญัตตกับชัยฏอน โดยเป็นการต่อสู้เพื่อไม่ให้หลงไปกับแรงยั่วต่าง ๆ ซึ่งในศาสนาอิสลามเชื่อว่า เป็นอุปลักษณะของซาตานมารร้ายที่คอยล่อลวงให้มนุษย์ประพฤตินิสัยที่ไม่ถูกต้องและขัดกับหลักศาสนา ขณะที่ญัตตประเภทที่ 3 คือ เพื่อการโน้มน้าวผู้ที่ปฏิเสธ โดยนักการศาสนากล่าวถึงญัตตลักษณะนี้ว่า เป็นการใช้เหตุผลและหลักฐานข้อเท็จจริงมาสร้างความเข้าใจ ทั้งโดยการกระทำและการพูดชักชวน [2] อย่างไรก็ตาม การญัตตลักษณะนี้ก็มีระดับ โดยเริ่มต้นจากการใช้ใจ ใช้ลิ้น (พูดจาดักเตือน) “หากยังไม่เป็นผลก็ต้องญัตตด้วยมือ อาจจะต้องใช้กำลังเพื่อแก้ไขในสิ่งที่ผิดพลาด และท้ายสุด การญัตตด้วยวิธีสงคราม ซึ่งมันย่อมนำมาซึ่งการสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน” [2]

นิฮาดในเชิงเป้าหมายประการต่อมา คือ การนิฮาดกับพวกกลับกลอกสลับปล้น ซึ่งต้องใช้วิธีการโน้มน้าวใจ ใช้จิตวิทยา และเจตนาที่ดีเข้ามาช่วย ผู้เขียนพยายามอธิบายเชื่อมโยงนิฮาดข้อนี้กับยุคสมัยดิจิทัลได้อย่างน่าสนใจว่า เป็นการนิฮาดที่เหมาะสมกับยุคในแง่ที่ว่า ทุกวันนี้ข่าวสารบิดเบือนกระจายออกไปผ่านสื่อดิจิทัลอย่างรวดเร็ว “บางครั้งผลประโยชน์ก็มีส่วนทำให้คนกระทำความผิดจนยากที่จะสกัดได้ ด้วยเหตุนี้ ความจริงใจ การพูดจาให้เกียรติกัน จึงมีส่วนช่วยในการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีตามมา”

ประเภทสุดท้ายของการนิฮาดโดยเป้าหมายก็ คือ การนิฮาดกับมุสลิมที่อธรรมและละเมิด เขาไม่ได้ลงรายละเอียดประเด็นนี้ อาจจะด้วยเห็นว่าเป็นเรื่องประราบบาง หรืออย่างไรก็แล้วแต่ แต่ทำให้น้ำหนักของการอธิบายประเภทของนิฮาดโดยเกณฑ์เป้าหมายนั้นค่อนข้างเสียสมดุลไปพอสมควร

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็ทำให้ตัวละครของเขาสามารถแจ่มแจ้งให้เห็นได้ว่า รากเหง้าและจุดเริ่มต้นของนิฮาดนั้นเริ่มต้นจิตใจ อารมณ์ ความรู้สึก ตลอดจนร่างกายตนเองของอิสลาม (เช่น การข่มใจ การหลีกเลี่ยงสิ่งชั่วร้าย ความหิวโหย เป็นต้น) การที่มนุษย์มีศักยภาพต่อสู้กับสภาวะเหล่านี้ กระทั่ง ประสบชัยชนะ จึงถือเป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ ดังนั้น จึงเรียกนิฮาดประเภทนี้ว่า “นิฮาดใหญ่” ขณะที่การต่อสู้กับปัจจัยภายนอกนั้นมีความสำคัญรองลงมา

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ระดับขั้นของการนิฮาด ก็ยังเปิดพื้นที่ให้กับการทำสงครามอยู่นั่นเอง แต่ก็คล้ายคลึงกับที่รู้งรีว์ ได้สัมภาษณ์ความคิดเห็นของนักวิชาการและนักการศาสนาดังที่กล่าวถึงแล้วข้างต้นว่า นิฮาดที่หมายถึงสงครามนั้น ก็มีเป้าหมายหลักเพื่อดำรงรักษาและปกป้องศาสนาอิสลาม เพียงแต่การทำสงครามนั้นเป็นอุปลักษณะของการใช้กำลังในขั้นสุดท้าย หลังจากที่ใช้หัวใจ-ลิ้น (การเจรจาโน้มน้าว) -มือ ไม่สำเร็จแล้ว

ในบทที่กล่าวถึงนิฮาดกับสงคราม นักเขียนได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่า แม้นิฮาดจะอนุญาตให้ทำสงครามได้ แต่ก็ไม่ได้ให้ความหมายเจาะจงว่า เป็นสงครามอย่างไร ที่สำคัญ “บางครั้งสงครามก็ไม่ได้เป็นการนิฮาดเสมอไป แท้ที่จริงแล้วสงครามในอิสลามต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไข กฎเกณฑ์อย่างชัดเจน” (หน้า 57) [2] เงื่อนไขนี้ ทำให้ต้องพิจารณา “ความหมายของสงครามในอิสลาม” ด้วย สามารถ ทองเผือก สรุปว่า

“กฎพื้นฐานของการทำสงครามในอิสลาม โดยสงครามในที่นี้ไม่ใช่เพื่อการโจมตีศัตรู แต่ในทางกลับกัน มันเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเอง เพื่อป้องกันไม่ให้ศัตรูเข้ามารุกราน และที่สำคัญจะต้องไม่ไปสู้รบกับฝ่ายอื่นก่อน แต่จะต้องใช้สันติวิธีให้มากที่สุดเพื่อยับยั้งความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สิน” [2]

หากปฏิบัติตามข้อความดังกล่าวแล้วไม่ได้ หรือไม่อาจหลีกเลี่ยงสงคราม ก็ยังมีข้อเสนอให้ปฏิบัติตามกฎพื้นฐานที่เหมาะสม คือ การสู้รบต้องมุ่งไปที่ฝ่ายทำการรบโดยตรง ทำให้การสงครามเป็นเรื่องของการป้องกันตัว ไม่ใช่ผู้รุกราน อีกทั้งควรมีการเจรจาแสวงหาข้อตกลงและไม่ละเมิดข้อตกลงเสียก่อน นอกจากนั้นต้องไม่มีการเหมารวมฝ่ายตรงข้าม ต้องไม่รวมประชาชนทั่วไปเข้าไปในการต่อสู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชนต่างศาสนา มุสลิมจะต้องสร้างสัมพันธภาพบนพื้นฐานแห่งสันติภาพเป็นหลักเสมอ นักเขียนเห็นว่าเงื่อนไขนี้ครอบคลุมไปถึงอาวุธประเภทที่ทำลายล้างซึ่งไม่ควรนำมาใช้ โดยเขาอ้างถึงโองการในอัลกุรอานบทที่ 2 โองการที่ 190 ที่ว่า “และพวกเจ้าจงต่อสู้ในหนทางของอัลเลาะห์ ต่อบรรดาผู้ที่ทำร้ายพวกเจ้าและจงอย่ารุกราน แท้จริงอัลเลาะห์ไม่ทรงชอบบรรดาผู้รุกราน”[2]

จากที่กล่าวมา จะเห็นเส้นที่บางประการของหนังสือเล่มนี้ คือ เส้นที่ทางด้านเนื้อหาซึ่งผู้เขียนได้พยายามสร้างคำอธิบายว่านิฮาดนั้นเป็น “เครื่องมือ” ไม่ใช่ “เป้าหมาย” ด้วยเท่าที่เห็นนี้ หนังสือจึงพยายาม

กล่าวถึงทางสายกลาง โดยเลียบ ๆ เคียง ๆ ย้อนอดีตให้เห็นว่า รากเหง้าของมโนทัศน์เกี่ยวกับความสุดโต่งรุนแรงที่ผูกติดมากับคำว่าญิฮาดนั้นมาจากยุคสงครามเย็นที่มีการใช้แนวคิดญิฮาดปลุกระดมนักรบเพื่อขับไล่ศัตรูที่เข้ามารุกรานจนได้รับความยกย่องและชื่นชม (ในฐานะผู้ปกป้องผู้รุกราน-ตามความหมายเดิม) แต่ต่อมาเกิด “เหตุการณ์สะเทือนขวัญกับประเทศมหาอำนาจ เป็นการจู่โจมในรูปแบบใหม่และมีการต่อต้านจากฝ่ายตรงข้าม นักรบกลุ่มดังกล่าวกลับถูกมองว่า เป็นกลุ่มแนวคิดสุดโต่ง และพวกเขาถูกขนานนามว่า “นักรบญิฮาด”

นักเขียนไม่ได้ลงรายละเอียดว่า เหตุการณ์ครั้งสำคัญที่เปลี่ยนมโนทัศน์โลกให้เข้าใจค่า ๆ นี้อีกแบบคือ เหตุการณ์ใด แต่ก็ตีความได้ว่า เป็นเหตุการณ์บุกโจมตีของนักรบอิสลามเองซึ่งสร้างสงครามขึ้นมาจากการหนุนหลังของประเทศมหาอำนาจ ก่อนจะถูกผลักให้ออกไปยืนอยู่ฝั่งตรงข้ามของมหาอำนาจเอง พร้อม ๆ กับการแพร่หลายของมโนทัศน์ “ญิฮาด” คือ ความสุดโต่งรุนแรง

ใครเป็นใครในมโนทัศน์นั้นนักเขียนไม่ได้กล่าวถึง แต่ผู้อ่านก็น่าจะโยงได้ไม่ยากว่า น่าจะเป็น “บินลาเดน” และสหรัฐอเมริกา ทั้ง ๆ สุดท้ายแล้วเหตุการณ์เหล่านั้นไม่ได้เข้านิยามที่ถูกต้องเหมาะสมแต่อย่างใด หากเป็นเพียง “เกมทางการเมืองที่สร้างขึ้นมาเพื่อผลประโยชน์ของคนบางกลุ่ม แต่ด้วยความเป็นมหาอำนาจจึงทำให้ได้ความน่าเชื่อถือและความไว้วางใจจากสังคม”

ใจความตอนนี้นวนให้นึกถึงข้อเขียนของอนัส อมาตยกุล ในหนังสือ “สร้างรัฐอิสลามด้วยสันติวิธี” ที่พยายามนำเสนอตัวแบบรัฐอิสลามในอาณาจักรอินเดียโบราณที่ริเริ่มด้วยนักการศาสนาอย่างอะหมัด ลีรีฮินดี อนัสกล่าวถึงการใช้คำว่า ญิฮาดในการต่อต้านเจ้าอาณานิคมตะวันตกเพื่อสร้างรัฐมุสลิมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ว่าแก่นธรรมของญิฮาดนั้นควรเป็นขั้นตอนที่สำคัญก่อนจะปลุกให้มุสลิมลุกขึ้นสู้ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วจะเป็นการปะปนกันระหว่าง “ความต้องการอิสลามอันบริสุทธิ์กับมลทินของลัทธิชาตินิยมในการกอบกู้แผ่นดิน” [3] กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การต่อสู้บนฐานความเข้าใจที่ไม่ถึงแก่นของคำนี้จะกลายเป็น “การเมือง” ซึ่ง “เป็นการปูทางสู่การเสวยอำนาจรัฐมุสลิมที่หัวตะวันตก และไม่ได้ร่วมญิฮาด” โดยอนัสยกตัวอย่างไว้อย่างน่าสนใจว่าการต่อสู้เพื่อเอกราชของมุสลิมจากตะวันตกในประวัติศาสตร์นั้น มักจะขับเคลื่อนด้วยการเมืองของความโกรธ ซึ่งมักจะทำให้สูญเสียแก่นของผู้บริสุทธิ์ เช่น การต่อสู้ในอินโดนีเซีย อัลจีเรีย ซึ่งสุดท้ายแล้วก็ไม่เคยมีรัฐอิสลามเกิดขึ้นหลังการต่อสู้

ก่อนจะถึงบทผนวกที่ว่าด้วยการปฏิสัมพันธ์ประวัติศาสตร์ปัตตานี ซึ่งนักวิชาการบางส่วนมองว่า เป็นเงื่อนไขให้ปัตตานีถูกนิยามเป็นแผ่นดินดาร์ลุฮ์บี ที่เปิดพื้นที่ให้กับการทำสงครามในนามของญิฮาด สามารถทองเผื่อ กล่าวถึงทวนไว้ในบทที่ 6 ถึงการสร้างคนรุ่นใหม่ในอินโดนีเซียให้เป็นผู้ที่ยึดมั่นในทางสายกลาง บทนี้จึงเป็นเสมือนการนำเสนอรูปธรรมของการรื้อมโนทัศน์ว่าด้วยญิฮาดใหม่ผ่านการจัดการของรัฐบาลในประเทศที่ได้ชื่อว่ามีมุสลิมอยู่มากที่สุดในโลก

ปัจจุบันรัฐบาลประธานาธิบดีโจโก วิโดโด จัดหลักสูตร “ผู้ประกอบการนักญิฮาด” เน้นการเรียนการสอนสายธุรกิจการเกษตรในโรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม (แบบเดียวกับปอเนาะของไทย แต่อินโดนีเซียเรียกว่า เปอเซ็นเตริน) หลักสูตรนี้จะเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของโรงเรียนสอนศาสนา เพราะมุ่งหมายเปลี่ยนแปลงแนวคิดสุดโต่งหัวรุนแรง พร้อมกับสร้างโอกาสและการเรียนรู้ให้เยาวชนสามารถอยู่กับโลกปัจจุบันได้

ในด้านรูปแบบหรือวิธีการในการนำเสนอเนื้อหา กล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้น่าสนใจเป็นพิเศษ นักเขียนใช้วิธีการเล่าเรื่องแบบเรื่องแต่ง โดยการสร้างตัวละคร “อับดุลเลาะห์” ผู้เป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยขึ้นมา

เป็นตัวเดินเรื่องและเดินเนื้อหา หลายช่วงหลายตอนแทรกเอาไว้ด้วยบทสนทนา แม้จะเป็นบทสนทนาที่ดูผิด และฝันไปบ้าง แต่ก็ทำให้เนื้อหาเชิงวิชาการและศาสนาที่ตึงเครียดนั้นผ่อนคลายลง ผู้เขียนใส่ตัวละครทั้งสมาชิก ในครอบครัว นักศึกษา และนักวิชาการต่าง ๆ เข้ามา เพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวคิดและฝ่ายต่าง ๆ ที่พยายามมอง อธิบาย และสร้างความเข้าใจต่อขอบเขตและมโนทัศน์ของคำ ๆ นี้ให้รอบด้าน

หากหนังสือเล่มนี้จะมีจุดอ่อนอยู่บ้าง ก็คงเป็นส่วนที่ผู้เขียนนำบทความเชิงวิชาการเรื่อง “ปัตตานี ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ” มาเป็นภาคผนวก เนื่องจากเนื้อหาของบทความไม่เพียงแต่จะเป็นการผลิต ข้ออ้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ยุคโบราณของปัตตานีทั้งในด้านมุมมองและบทสรุป โดยใช้เอกสารหรือ หลักฐานชั้นสองและชั้นสามที่เป็นที่รู้จักและใช้ซ้ำ ๆ กันมากอยู่แล้วในหมู่นักวิชาการชาตินิยมปัตตานี ทว่า ยังเหมือนกับการตอกย้ำประวัติศาสตร์บาดแผลและยืนยันอยู่กลาย ๆ ถึงสถานะความเป็นดาร์ลุฮ์รีและ ดาร์ลุอิสลามของดินแดนปัตตานีโบราณ ซึ่งเท่าที่ของหนังสือตั้งแต่บทที่ 1-9 พยายามเคลื่อนไหวให้เห็นเด่นชัด มาโดยตลอด

อย่างไรก็ดี เหมือนกับได้ตระหนักว่า ทำอะไรอยู่กับประวัติศาสตร์ปัตตานี ผู้เขียนก็พยายามพูดถึง อันตรายของประวัติศาสตร์ชาตินิยมหรือประวัติศาสตร์บาดแผลเช่นนี้ทั้งในบทนำและบทสรุป แต่เท่าที่เหล่านี ก็สั่นคลอนความแข็งแรงของเนื้อหาประวัติศาสตร์บาดแผลโดยรวมให้ลดน้ำหนักลงไม่ได้

การนำประวัติศาสตร์ส่วนนี้มาเล่าถึงใหม่ด้วยท่าทีเช่นภาคผนวกนี้จึงสะท้อนให้เห็นสถานะ dilemma หรือ “กลืนไม่เข้าคายไม่ออก” ของนักวิชาการบางส่วนในพื้นที่ชายแดนใต้ได้เป็นอย่างดี

สุดท้ายต้องยอมรับว่า การใช้รูปแบบเรื่องแต่งบางส่วนมาเล่า ทำให้กระแสดราม่า มีความสิ้นเปลืองไปได้ เป็นอย่างดี และช่วยผ่อนเบาน้ำหนักเนื้อหาลงไปได้มาก ผู้ปริทัศน์ยอมรับว่า อ่าน “ญิฮาด” จบภายใน 1 ชั่วโมง เท่านั้น เป็นการอ่านต่อเนื่องหลังจากวางหนังสือเล่ม “ถอดความคิดขบวนการเอกราชปัตตานี” ของรุ่งรวี ลง นับว่า “ญิฮาด” ได้ช่วยนวดคลายความตึงเครียดทางเส้นประสาทที่เกิดขึ้นจากการอ่านเล่มแรกลงไปได้โดยสิ้นเชิง

หากจะใช้ไวยากรณ์เชิงวรรณศิลป์กล่าวถึง หนังสือเล่มขนาด 142 หน้านี้ ก็อาจกล่าวได้ว่าหนังสือ “ญิฮาด” ทำให้ความหวังในสันติภาพชายแดนใต้ที่ดับสิ้นไปแล้วจากการอ่านเล่ม “ถอดความคิดฯ” ได้กลับฟื้นคืนขึ้นมา อีกครั้งหนึ่ง

References

- [1] Chalermripinyorat, R. (2013). *Dissecting the Thinking of Patani Independence Movements*. Pattani: deepbooks. (In Thai)
- [2] Thongfue, S. (2020). *Jihad*. Pattani: Patani Forum. (In Thai)
- [3] Amatayakul, Anas. (2006). *Creating an Islamic State in a Peaceful Way*. Bangkok: Saengsri Printing. (In Thai)

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ (Reader)

ต้นฉบับบทความวิจัย บทความวิชาการที่ตีพิมพ์ในวารสารปาริชาติ ปีที่ 33 ฉบับที่ 3 (เดือนกันยายน – ธันวาคม 2563) ได้รับการตรวจแก้ไขจากผู้ทรงคุณวุฒิดังรายนามต่อไปนี้

1. ศาสตราจารย์ ดร.ศิริพร ณ ถลาง	คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(เกษียณอายุราชการ)
2. รองศาสตราจารย์ ดร.จรัญธร บุญญาภาพ	คณะเกษตรศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
มหาวิทยาลัยนเรศวร
3. รองศาสตราจารย์ ดร.จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
4. รองศาสตราจารย์ ดร.ไชยันต์ รัชชกุล	คณะรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา
5. รองศาสตราจารย์ ดร.ดวงเด่น บุญปก	คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
6. รองศาสตราจารย์ ดร.นิตยา วรรณกิตย	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
7. รองศาสตราจารย์ ดร.พรพันธุ์ เขมคุณาคัย	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
8. รองศาสตราจารย์ ดร.แววตา เตชะทวิวรรณ	คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
9. รองศาสตราจารย์มนตรี มีเนียม	นักวิชาการอิสระ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
10. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมล งามสมสุข	คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
11. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เก็ดถวา บุญปรากฏ	คณะศึกษาศาสตร์และศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหาดใหญ่
12. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คมสิทธิ์ เกียนวัฒนา	คณะวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
13. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนพรรณ กุลจันทร์	คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
14. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บัญญัติ สาลี	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
15. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประชา คุณธรรมดี	คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
16. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วัลลภา พัฒนา	คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย
17. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิวัฒน์ จันทร์กิ่งทอง	คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยหาดใหญ่
18. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิรดี สรวีสูตร	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
19. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล	คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
20. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อัจฉรา รักยุติธรรม	คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
21. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เอกพลณัฐ ญัฐพัชพันธ์	คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
22. ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาวิตรี พิสนพงศ์	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ข้อมูลทั่วไปของวารสารปาริชาติ

ลักษณะของวารสาร

วารสารปาริชาติ เป็นวารสารเผยแพร่ผลงานวิจัย/ ผลงานวิชาการ และผลงานวิชาการรับใช้สังคม ทางด้านด้านศิลปะและมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ บริหารธุรกิจ การจัดการ และการบัญชีของบุคลากร นักวิจัย ในมหาวิทยาลัยทักษิณ และหน่วยงานต่าง ๆ

ข้อแนะนำทั่วไป

1. เรื่องที่รับพิมพ์ในวารสารวิจัยนี้ต้องไม่เคยเผยแพร่ในวารสาร รายงานหรือสิ่งพิมพ์อื่นใดมาก่อน
2. ผู้ส่งบทความเพื่อตีพิมพ์ในวารสารนี้จะต้องเป็นสมาชิกวารสารมหาวิทยาลัยทักษิณเท่านั้น ยกเว้น บทความพิเศษที่กองบรรณาธิการพิจารณาให้ได้รับการยกเว้น
3. ต้นฉบับจะเขียนเป็นภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษก็ได้ ต้องมีบทคัดย่อทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ
4. เนื้อหา บทความหรือข้อคิดเห็นที่พิมพ์ในวารสารเป็นความคิดเห็นของผู้เขียนเท่านั้น กองบรรณาธิการไม่จำเป็นต้องเห็นด้วย
5. ต้นฉบับจะต้องได้รับการกลั่นกรองจากผู้ทรงคุณวุฒิก่อนการตีพิมพ์

ประเภทของผลงานที่จะรับตีพิมพ์

1. บทความวิจัย (Research Articles)
2. บทความวิชาการ (Articles)
3. บทความรับใช้สังคม (Socially-Engaged Articles)
4. บทความวิจารณ์หนังสือ (Book Review)
5. บทความปริทัศน์ (Review Article)

รูปแบบการเตรียมต้นฉบับ

1. ต้นฉบับต้องพิมพ์บนกระดาษขาว ขนาด A4 พิมพ์หน้าเดียว ใส่เลขหน้ากำกับหน้าทุกหน้า โดยใช้แบบอักษร TH Sarabun ขนาดตัวอักษร 14 ถ้ามีภาพประกอบ ควรเป็นภาพถ่าย ขาว-ดำที่ชัดเจน นอกจากจำเป็นจึงควรใช้ภาพสี และถ้ามีภาพวาดลายเส้นให้วาดบนกระดาษขาว โดยใช้หมึกดำให้สะอาดและลายเส้นคมชัด ความยาวของเนื้อหา รวมภาพ ตาราง ไม่ควรเกิน 15 หน้า

2. การตั้งค่าหน้ากระดาษ

- ระยะขอบบน (Top margin) ขนาด 1.00” หรือ 2.54 เซนติเมตร
- ระยะขอบล่าง (Bottom margin) ขนาด 1.00” หรือ 2.54 เซนติเมตร
- ระยะขอบซ้าย (Left margin) ขนาด 1.50” หรือ 3.00 เซนติเมตร
- ระยะขอบขวา (Right margin) ขนาด 1.00” หรือ 2.54 เซนติเมตร

3. การส่งต้นฉบับ ดังนี้

ส่งทางระบบวารสารออนไลน์ Thai Journals Online (ThaiJO) สามารถเข้าไปได้ <https://www.tci-thaijo.org/index.php/parichartjournal/>

4. บุคคลทั่วไปที่ต้องการส่งบทความ เมื่อผ่านการพิจารณาเชิงคุณภาพเบื้องต้นแล้ว ทางวารสารมีการแจ้งให้ชำระค่าตรวจประเมินบทความ (ค่าตอบแทนผู้ทรงคุณวุฒิ) จำนวน 2,000 บาทต่อบทความ ผ่านทางธนาคารออมสิน ชื่อบัญชี PARCJ เลขที่บัญชี 0-2032823816-5 สาขาป่าพะยอม พร้อมแนบหลักฐานการโอนเงินมายังวารสารปาริชาติ ทางระบบออนไลน์ <https://www.tci-thaijo.org/index.php/parichartjournal> หรือ ติดต่อกองจัดการวารสารปาริชาติ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยทักษิณ เลขที่ 222 หมู่ 2 ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง 93210 โทรศัพท์ 0-7460-9600 ต่อ 7242 หรือ 08-1540-7304 โทรสาร 0-7460-9654-5 อีเมล parichartjournal@tsu.ac.th

5. การยกเลิกบทความ หรือ การถอนบทความ มีรายละเอียดดังนี้

การยกเลิกบทความ คือ การเพิกถอนบทความก่อนที่จะมีการตีพิมพ์เผยแพร่

การถอนบทความ คือ การถอนบทความที่ดำเนินการตีพิมพ์และเผยแพร่เรียบร้อยแล้ว

ในกรณี การยกเลิกบทความหรือการถอนบทความ สามารถดาวน์โหลดแบบฟอร์มได้ใน <https://www.tci-thaijo.org/index.php/parichartjournal/> และหากมีการส่งบทความให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความเจ้าของบทความต้องเป็นผู้รับผิดชอบค่าตอบแทนผู้ทรงคุณวุฒิผู้ประเมินบทความ

รายละเอียดการเตรียมต้นฉบับ

บทความวิจัยให้เรียงลำดับตามองค์ประกอบดังนี้

1. **ชื่อเรื่อง (Title)** ต้องมีทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ และจัดให้อยู่กึ่งกลางหน้ากระดาษ ชื่อภาษาอังกฤษ อักษรตัวแรกของทุกคำให้พิมพ์ด้วยตัวพิมพ์ใหญ่ และให้ใช้ตัวอักษรขนาด 20 ตัวหนา
2. **ชื่อผู้เขียน (Authors)** ครบทุกคน และให้ใช้ตัวอักษรขนาด 14 ตัวปกติ และให้จัดอยู่กึ่งกลางของหน้ากระดาษ โดยให้กำกับหมายเลขกำกับไว้ต่อท้ายด้วย สำหรับชื่อตำแหน่ง หรือตำแหน่งวิชาการ และหน่วยงานให้พิมพ์ไว้ในส่วนของเชิงอรรถ (หน้าที่ 1) โดยพิมพ์ชื่อหน่วยงานต้นสังกัดระดับภาควิชา คณะ มหาวิทยาลัย หรือ จากงานย่อยถึงระดับสูงให้ตรงกับตัวเลขกำกับที่กำกับไว้ในหน้าเดียวกัน
3. **บทคัดย่อ และ Abstract** ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ มีความยาวไม่เกิน 200 คำ และให้ใช้ตัวอักษรขนาด 14 ตัวปกติ
4. **คำสำคัญ (Keywords)** ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษให้เลือกคำสำคัญที่เกี่ยวข้องกับบทความไม่เกิน 3 คำ โดยพิมพ์ต่อจากส่วนเนื้อหาของบทคัดย่อ และ Abstract ให้ใช้ตัวอักษรขนาด 14 ตัวปกติ และให้จัดชิดซ้ายของหน้ากระดาษ Keywords ให้ใช้ตัวเล็กทั้งหมดยกเว้นชื่อเฉพาะ
5. **เนื้อเรื่อง (Main Body)** ให้จัดพิมพ์เป็น 1 คอลัมน์
 - **หัวข้อใหญ่** ใช้ตัวอักษรขนาด 16 ตัวหนา จัดชิดซ้ายคอลัมน์
 - **หัวข้อย่อย** ใช้ตัวอักษรขนาด 14 ตัวหนา จัดชิดซ้ายคอลัมน์
 - **เนื้อความ** ใช้ตัวอักษรขนาด 14 ตัวปกติ บรรทัดแรกของทุกย่อหน้า เว้น 0.5 นิ้วของบรรทัดถัดไป และประกอบด้วยหัวข้อดังนี้

- 1) **บทนำ (Introduction)** บอกความสำคัญ หรือ ที่มาของปัญหาของสิ่งที่ทำการศึกษา ค้นคว้า วิจัย หรือสร้างสรรค์ผลงาน และอาจรวมการสำรวจเอกสาร (Review of Related Literature)
- 2) **วัตถุประสงค์ (Objective)** บอกถึงเป้าหมายของสิ่งที่ศึกษา
 - * บทนำและวัตถุประสงค์ อาจเขียนรวมกันได้
- 3) **ระเบียบวิธีการศึกษา (Methodology)** บอกรายละเอียดในวิธีการศึกษา การดำเนินการ ให้ได้มาถึงสิ่งที่ค้นคว้า สร้างสรรค์ เป็นต้น
- 4) **ผลการศึกษา (Results)** บอกถึงผลลัพธ์ที่ได้จากการศึกษา ค้นคว้าวิจัยหรือผลการสร้างสรรค์ และอาจให้แนวทางถึงการนำไปใช้ประโยชน์ในอนาคต
- 5) **สรุปและการอภิปรายผล (Discussion)** ให้แสดงถึงการสรุปผลที่ได้ถึงการศึกษาและการให้เหตุผลว่า ผลที่ได้จากการศึกษา ค้นคว้าวิจัย หรือ สร้างสรรค์ ได้มาอย่างไร และเหตุใดจึงได้ผลดังกล่าว

* 4) และ 5) อาจเขียนรวมกันได้

6) **การอ้างอิงท้ายในเรื่อง (References) ใช้การอ้างอิงแบบ APA 6th Edition และต้องใช้ภาษาอังกฤษเท่านั้น**

การอ้างอิงในเนื้อเรื่อง แบบตัวเลข ใช้วิธีการดังนี้

1. ใส่ตัวเลขกำกับไว้ในเครื่องหมาย [] ท้ายข้อความหรือชื่อบุคคลที่อ้างอิง โดยให้ตัวเลขอยู่ในระดับบรรทัดเดียวกันกับเนื้อหา เช่น [1]
2. ให้ใส่ตัวเลขอ้างอิงเรียงลำดับตั้งแต่เลข 1 เป็นต้นไป ต่อเนื่องกัน และในกรณีที่มีการอ้างอิงซ้ำให้ใช้ตัวเลขเดิมที่เคยใช้อ้างมาก่อนแล้ว
3. แหล่งที่ใช้อ้างอิงทั้งหมดในบทความจะไปปรากฏอยู่ในเอกสารอ้างอิง (References) ท้ายบทความ โดยเรียงลำดับตามหมายเลข และพิมพ์หมายเลขอยู่ในเครื่องหมาย []
4. กรณีที่อ้างอิงเอกสารหลายรายการในคราวเดียวกัน
 - 4.1 อ้างอิงไม่เกิน 2 รายการให้ใส่หมายเลขของเอกสารที่อ้างอิงเรียงลำดับโดยใส่เครื่องหมายจุลภาค (,) คั่น เช่น [1, 5]
 - 4.2 อ้างอิงเกิน 2 รายการและเป็นรายการที่ต่อเนื่องกันให้ใส่หมายเลขของเอกสารที่อ้างอิงเรียงลำดับโดยใส่เครื่องหมายยัติภังค์ (-) คั่น เช่น [1-3] หรือ [1-5]
 - 4.3 อ้างอิงเกิน 2 รายการและเป็นรายการทั้งต่อเนื่องและไม่ต่อเนื่อง ให้ใส่หมายเลขของเอกสารที่อ้างอิงเรียงลำดับโดยใส่เครื่องหมายจุลภาค (,) คั่นในกรณีไม่ต่อเนื่อง และเครื่องหมายยัติภังค์ (-) คั่นในกรณีต่อเนื่อง เช่น [1, 4-5]

การอ้างอิงในเนื้อเรื่อง

การอ้างอิงในเนื้อเรื่อง ใช้ระบบตัวเลขอยู่ในวงเล็บ “[]” หลังข้อความที่อ้างถึง โดยตัวเลขดังกล่าวเรียงตามลำดับการอ้างอิง

ตัวอย่าง

1. โดยได้รับการสนับสนุนทุกทางจากภาครัฐ [1]...
2. Strong Security Measures for Sustainable Peace on the Korean Peninsula [2]

การอ้างอิงในท้ายเรื่อง ใช้การอ้างอิงแบบ APA 6th Edition

ภาษาต่างประเทศ คนแรกให้ขึ้นด้วยนามสกุล, ตามด้วยอักษรย่อของชื่อหน้า ชื่อกลาง (ถ้ามี) คนถัดไปจะเขียนระบบเดียวกับคนแรก และต้องเหมือนกันทุกรายการ เช่น

เกษตรชัย และหิม และเก็ดถวา บุญปราการ

Laeheem, K., & Boonprakarn, K.

1) หนังสือ

ชื่อผู้แต่ง.// (ปีที่พิมพ์).// ชื่อหนังสือ.// เมืองที่พิมพ์.// สำนักพิมพ์.

ตัวอย่าง

[1] Kongsakon, R., & Pojam, N. (2008). *Family Violence*. Bangkok : Srinakharinwirot University. (in Thai)

* กรณีหนังสือที่พิมพ์มากกว่า 1 ครั้ง ให้ระบุครั้งที่พิมพ์ด้วย โดยเขียนรูปแบบบรรณานุกรม ดังนี้
ชื่อผู้แต่ง.// (ปีที่พิมพ์).// ชื่อหนังสือ.// (ครั้งที่พิมพ์).// เมืองที่พิมพ์.// สำนักพิมพ์.

ตัวอย่าง

[2] Sengpracha, N. (1998). *Human and Society* (4th ed.). Bangkok: O. S. Printing House. (in Thai)

2) บทความในวารสาร

ชื่อผู้เขียนบทความ.// (ปีที่พิมพ์).// ชื่อบทความ.// ชื่อวารสาร, ปีที่/(ฉบับที่),/เลขหน้า.

ตัวอย่าง

[3] Chitniratna, N. (2013). Socio-Cultural Change through Diversity of Life History and Experience of Congested Community Leaders. *Parichart Journal Thaksin University*, 26(1), 30-73. (in Thai)

3) บทความในรายงานการประชุมวิชาการ

ชื่อผู้แต่ง.// (ปีที่พิมพ์).// ชื่อเรื่อง.// ใน/ชื่อการประชุม./เลขหน้า.// วันที่/เดือน/ปี./สถานที่ประชุม.// เมืองที่พิมพ์.// สำนักพิมพ์.

ตัวอย่าง

[4] Pitsakan, W. and Tavonprasith, B. (2017). The Mobility of Myanmar Labours in the Fishery Industry in Muang District, Ranong Province. In *The 27th Thaksin University National Academic Conference*. 156-163. May 3-6, 2017, B.P. Samila Beach Hotel, Muang, Songkhla. Songkhla: Thaksin University. (in Thai)

4) บทความในหนังสือ

ชื่อผู้เขียนบทความ.// (ปีที่พิมพ์).// “ชื่อบทหรือบทความในหนังสือ”, ใน/ชื่อผู้แต่งหรือผู้รวบรวมหรือบรรณาธิการ(ถ้ามี).// ชื่อหนังสือ./เลขหน้า.// เมืองที่พิมพ์.// สำนักพิมพ์.

ตัวอย่าง

[5] Chantaraopakorn, A. (2007). The Chakhe Solo Concert. In Waerawat Aksornkaew (Ed.). *Music Talk*. 4-7. Bangkok: Chong Charoen Printing House. (in Thai)

5) บทความในหนังสือพิมพ์

ชื่อผู้เขียนบทความ.// (ปีที่พิมพ์, วันที่/เดือน).// ชื่อบทความ.// ชื่อหนังสือพิมพ์.// เลขหน้า

ตัวอย่าง

[6] Chuensintu, T. (2009, January 6). Travel in the Footsteps of the Buddha to Bring Good Luck for the New Year. *Matichon*. 23.

6) วิทยานิพนธ์

ชื่อผู้ทำวิทยานิพนธ์.// (ปีที่พิมพ์).// ชื่อวิทยานิพนธ์.// ระดับของวิทยานิพนธ์/ชื่อปริญญา./
เมืองที่พิมพ์.// ชื่อสถานการศึกษา.

ตัวอย่าง

[7] Promrak, T. (2007). *Women and Domestic Violence: Divorce as the Solution*. Unpublished Master's Thesis. Bangkok: Thammasart University. (in Thai)

7) เอกสารที่สืบค้นจากเครือข่ายอินเทอร์เน็ต

เอกสารจากอินเทอร์เน็ต มีองค์ประกอบเช่นเดียวกับเอกสารที่เป็นสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ดังนั้น รูปแบบการเขียนรายการบรรณานุกรม จึงใช้รูปแบบเดียวกับสิ่งพิมพ์นั้น ๆ ได้ เพียงแต่เพิ่มเติมข้อมูลที่เกี่ยวกับการสืบค้นชื่อผู้แต่ง.// (ปีที่พิมพ์).// ชื่อเรื่อง.// เมืองที่พิมพ์.// สำนักพิมพ์.// สืบค้นเมื่อ, จาก <http://www.....>

ตัวอย่าง

[8] Office of Pattani Provincial Culture. (2015). *Religion Information*. Retrieved September 3, 2015, from: http://province.m-culture.go.th/pattani/old/new_page_16.htm. (in Thai)

8) รูปแบบการเขียนบุคคลานุกรม

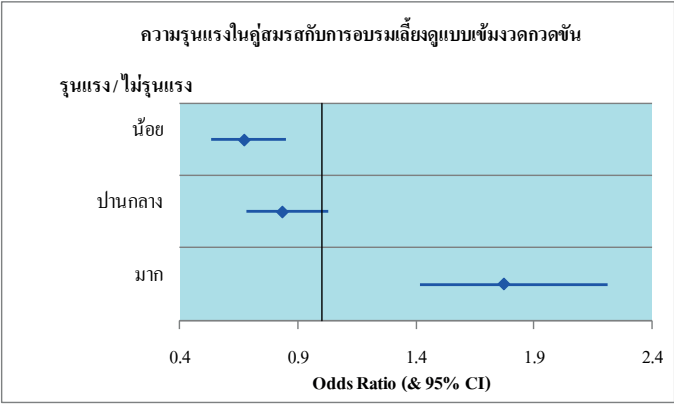
ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์/(ผู้ให้สัมภาษณ์).// ชื่อผู้สัมภาษณ์/(ผู้สัมภาษณ์)./สถานที่สัมภาษณ์./
เมื่อวันเดือนปีที่สัมภาษณ์.

ตัวอย่าง

[9] Srisajjang, S. (Interviewee), Chankhonghom, J. (Interviewer), Address: No.121/2 Baan Mae Toei, Moo 1, Thakham District, Hat Yai County, Songkhla Province. March 13, 2016. (in Thai)

6. การใช้คำย่อ สัญลักษณ์ คำย่อที่ใช้ในบทความจะต้องมีคำเต็มเมื่อปรากฏเป็นครั้งแรกในบทความ หลังจากนั้นสามารถใช้คำย่อเหล่านั้นได้ตามปกติความเข้าใจให้เหมาะสม หลีกเลี่ยงการใช้คำย่อที่ชื่อเรื่องและในบทคัดย่อ ไม่แนะนำให้ใช้คำย่อเกิน 4 ครั้ง ใน 1 บทความ ส่วนสัญลักษณ์ที่ใช้ในบทความจะต้องมีคำจำกัดความหรือคำอธิบายเมื่อปรากฏเป็นครั้งแรกในบทความ หลังจากนั้นไม่จำเป็นต้องมีคำจำกัดความหรือคำอธิบาย

7. รูปภาพ จัดขีดซ้ายของคอลัมน์ คำบรรยายรูปภาพให้พิมพ์ไว้ได้รูปภาพตัวอักษรขนาด 14 ตัวปกติ ตัวอย่างเช่น

ภาพที่ 1 อัตราส่วนออดส์ของพฤติกรรมความรุนแรงในคู่สมรสกับการอบรมเลี้ยงดูแบบเข้มงวดกวดขัน

8. ตาราง จัดขีดซ้ายของคอลัมน์ คำบรรยายตารางพิมพ์ไว้ด้านบนของหัวข้อตาราง และใช้ตัวอักษรขนาด 14 ตัวปกติ ตัวอย่างเช่น

ตารางที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิหลังประสบการณ์ความรุนแรงกับพฤติกรรมความรุนแรงในคู่สมรส

ภูมิหลังประสบการณ์ ความรุนแรง	ความรุนแรงในคู่สมรส			Chi-square	p-value
	ไม่รุนแรง (947)	รุนแรง (589)	รวม (1,536)		
การเคยถูกล่วงโทษอย่างรุนแรงในวัยเด็ก				11.974	0.003
ไม่เคย	68.2	31.8	28.1		
นาน ๆ ครั้ง	60.5	39.5	38.4		
ประจำ	57.5	42.5	33.5		
การเคยเห็นพ่อแม่ทะเลาะดบตีในวัยเด็ก				9.280	0.009
ไม่เคย	68.8	31.2	39.8		
นาน ๆ ครั้ง	61.0	39.0	39.8		
ประจำ	58.6	41.4	20.4		
การเคยมีพฤติกรรมรุนแรงในวัยเด็ก				34.923	0.000
ไม่เคย	69.3	30.7	38.4		
นาน ๆ ครั้ง	60.1	39.9	44.9		
ประจำ	48.2	51.8	16.7		

มหาวิทยาลัยสมบูรณ์แบบ ที่ผลิตบัณฑิต พัฒนากำลังคน
วิจัยและบริการวิชาการ เพื่อรับใช้สังคมท้องถิ่นได้
ประเทศไทย และอาเซียน
ให้เป็นสังคมแห่งปัญญาและสันติสุขที่ยั่งยืน

(คัดจาก บางส่วนของพันธกิจมหาวิทยาลัย)

PARICHART JOURNAL

THAKSIN UNIVERSITY

กองจัดการวารสารปาริชาติ มหาวิทยาลัยทักษิณ
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง
อ.ป่าพะยอม จ.พัทลุง 93210
โทรศัพท์/โทรสาร 0-7460-9600 ต่อ 7242, 0-7460-9655
E-mail : parichartjournal@tsu.ac.th, research.tsu@gmail.com

